POLYMATHEIA

Művelődés- és neveléstörténeti folyóirat

XXII. évfolyam, 2025. 3-4. szám

POLYMATHEIA
Művelődés- és neveléstörténeti folyóirat
A KODOLÁNYI JÁNOS EGYETEM FOLYÓIRATA
A *Neveléstörténet* című folyóirat jogutódja, alapította Tölgyesi József és Szabó Péter.

Felelős kiadó:
BODROGAI LÁSZLÓ ANZELM

Szerkesztőség:
Simándi Irén főszerkesztő, Földvári Katalin főszerkesztő-helyettes, Koudela Pál,
Kováts-Németh Mária, Monok István, Seres Dániel Márk, Solymosi László, Tüske László, Valuch Tibor

Szerkesztőbizottság:
KOVÁCS LÁSZLÓ, Kodolányi János Egyetem, főiskolai tanár, *a szerkesztőbizottság elnöke,*
SIMÁNDI IRÉN, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, egyetemi tanár, *főszerkesztő,*
FÖLDVÁRI KATALIN, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, egyetemi adjunktus, Kodolányi János Egyetem, óraadó oktató, *főszerkesztő-helyettes,* AMBRUSNÉ KÉRI KATALIN, Soproni Egyetem, egyetemi tanár, CSORBA LÁSZLÓ, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, egyetemi tanár,
CSURGAI-HORVÁTH JÓZSEF, Kodolányi János Egyetem, főiskolai tanár, GÉCZI JÁNOS,
Pannon Egyetem, egyetemi oktató,
JUHÁSZ ERIKA, Debreceni Egyetem BTK, főiskolai docens, KARLOVITZ JÁNOS TIBOR,
Nemzeti Közszolgálati Egyetem, egyetemi docens, KOUDELA PÁL, Budapesti Gazdasági Egyetem, főiskolai tanár, KOVÁTS-NÉMETH MÁRIA, Százak Tanácsának tagja, egyetemi magántanár,
LIPCSEI IMRE, Gál Ferenc Egyetem, főiskolai tanár, MONOK ISTVÁN, MTA Könyvtár és Információs Központ, egyetemi tanár,
OLASZ LAJOS, Szegedi Egyetem, főiskolai docens, PATYI GÁBOR, Soproni Egyetem, egyetemi docens, SÁNTHA KÁLMÁN, Pannon Egyetem, egyetemi docens, SERES DÁNIEL MÁRK,
Mathias Corvinus Collegium, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, egyetemi adjunktus, SOLYMOSI LÁSZLÓ, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, egyetemi tanár, TÜSKE LÁSZLÓ, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, egyetemi adjunktus, VALUCH TIBOR, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, egyetemi tanár, VINCZE TAMÁS, Nyíregyházi Egyetem, egyetemi docens,
VIZI LÁSZLÓ TAMÁS, Kodolányi János Egyetem, főiskolai tanár, ZÁCHAR PÉTER KRISZTIÁN,
Nemzeti Közszolgálati Egyetem, egyetemi docens

Nemzetközi szakértői testület:
KOVÁCS KISS GYÖNGY (Kolozsvár), LORMAN, THOMAS (London), SEIDLER, ANDREA (Bécs), TOTH, ANDREJ (Prága), YOO JINIL (Szöul)

Szakmai támogató:
Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Tudományos Bizottság,
Magyar Tudományos Akadémia Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Bizottság,
MTA Veszprémi Területi Bizottság Neveléstudományi Szakbizottság Neveléstörténeti Munkabizottsága

Főszerkesztő: SIMÁNDI IRÉN
Főszerkesztő-helyettes: FÖLDVÁRI KATALIN

A szerkesztőség munkatársai:
BESSENYEI JÁNOS, technikai szerkesztő,
JEDLICA, IAN, angol anyanyelvi lektor,
SZABÓ ANDREA, szerkesztőségi titkár,
TISZÓCZI TAMÁS, olvasószerkesztő

A kötetet tervezte:
BESSENYEI JÁNOS

Kiadó:
Kodolányi Egyetemi Kiadó Kft., 8000 Székesfehérvár, Móricz Zsigmond utca 14.
Telefon: +36 30 478 52 79

Szerkesztőség:
Kodolányi János Egyetem, 1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 47-49. Telefon: +36 30 478 52 79
E-mail cím: polymatheia.mnf@gmail.com
Honlap: www.polymatheia.hu

HU ISSN 2732-2092 (nyomtatott); HU ISSN 2732-2521 (online)

TARTALOMJEGYZÉK
CONTENTS

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET 5

Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar - Prantner Zoltán: A zsidóság jelenléte és megjelenítése az egyiptomi moziban az 1920 és 1950 közötti években: az integrációtól az elidegenedésig *(The Presence and Portrayal of Jews in Egyptian Cinema between 1920 and 1950: From Integration to Alienation)* 5

Hauser Péter: Der Tapferkeit – A Vitézségi Érmek története *("Der Tapferkeit" – History of the Medal for Bravery)* 29

Sebő József: A gyászlobogótól a nemzeti összetartozásig. A Trianon-metafora színeváltozásai *(From the Mourning Flag to National Unity. The Transformations of the Trianon Metaphor)*. 57

Pál István: A zongoratanárnő lánya. Egy, a NATO elleni hírszerzésre irányuló sikertelen kísérlet a kulturális kapcsolatok fedésével *(The piano teacher's daughter. An unsuccessful intelligence attempt against the NATO under the cover of cultural relations)* 71

Rigó Balázs: „Létfontosságú a magyar sportra nézve az átszervezés" – Elképzelések a magyar sportirányítás átalakításáról 1956 őszén *("Reorganization is essential for Hungarian sports" – Ideas for reforming Hungarian sports management in the fall of 1956)* 85

Simándi Irén: „Lányok, asszonyok" – 1957. tavasz *("Girls, Women" – Spring 1957)* 102

Perczel Olivér - Szabó Andrea: „Öt perc, uraim! Öt perc!" – A Városliget első fotográfusai. I. rész. *("Five minutes, gentlemen! Five minutes!" – The First Photographers of City Park. Part I.)*. 121

NEVELÉSTÖRTÉNET 142

Donáth Péter: A kárpátaljai, majd jászberényi igazgató-tanár, Jantsky Béla pedagóguspályájáról *(1934–1948) (On the teaching career of Béla Jantsky, principal and teacher in the Carpathian region and later in Jászberény (1934–1948))* 142

Horváth László: A Győri Állami Elemi Tanítónőképző-intézet vezetői és tantestületei 1875–1948 között *(The leaders and teaching staffs of the Primary Female Teacher Training State Institute in Győr between 1875 and 1948)* 174

TEHETSÉGKUTATÓ 202
Kiss Dávid: A magyar terrorelhárítás történeti kezdetei (1972–1990) II. rész *(The historical beginnings of Hungarian police counter-terrorism (1972–1990) Part II.)*. 202
Molnár Dániel: „Az örök emlékezetnek szentelve…" Újabb adalékok VI. (III.) Károly posztumusz reprezentációjának attribútumaihoz az uralkodó díszszarkofágja tükrében *("Dedicated to eternal memory…" Further insights into the attributes of the posthumous representation of Charles VI (III) in light of the monarch's state sarcophagus)* *216*
Tokai Attila: A balti államok NATO-csatlakozásának kihívásai *(The challenge of Baltic states NATO accession)*. 235

MEGEMLÉKEZÉS 254
Simándi Irén: Emlékezés Kardos Józsefre *(In memory of József Kardos)*. 254

KÖNYVISMERTETÉSEK. 259
Madarász Anita, M.: Pál István: New York – Washington – London. Fejezetek a pártállami hírszerzés angol-amerikai osztályának történetéből, 1950–1970 *(István Pál: New York – Washington – London. Chapters from the History of the British–American Desk of the Hungarian State Security Intelligence from 1950 to 1970)*. 259
Nagy László, J.: Kecskés D. Gusztáv: Globális humanitárius akció a hidegháború idején. Az 1956-os magyar menekültek nemzetközi befogadása *(Gusztáv Kecskés, D.: Global Humanitarian Action during the Cold War: The International Reception of Hungarian Refugees in 1956)* 265
Ráskai-Kiss Zsolt: Gál Judit: Egy ismeretlen ismerős – Szerbia középkori története (*Judit Gál: A Familiar Unknown –The Medieval History of Serbia)* 270
Sólyom Márk: Vezérelj, Hélios! Recenzió az utolsó pogány római császár, Iulianus imperator válogatott írásait tartalmazó fordításkötetről. Csízy Katalin (ford.): Iulianus Apostata válogatott írásai *(Guide me, Helios! Review of the Hungarian Edition of Selected Writings by the Last Pagan Roman Emperor, Julian)* 276

SZERZŐINK 282

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

A ZSIDÓSÁG JELENLÉTE ÉS MEGJELENÍTÉSE AZ EGYIPTOMI MOZIBAN AZ 1920 ÉS 1950 KÖZÖTTI ÉVEKBEN: AZ INTEGRÁCIÓTÓL AZ ELIDEGENEDÉSIG

Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar – Prantner Zoltán

Összefoglaló:

Jelen tanulmány a zsidóság megjelenését és megjelenítésének alakulását vizsgálja az egyiptomi filmművészetben a 20. század elejétől az 1950-es évekig, a kulturális termelés és az identitáspolitika változó dinamikájára összpontosítva. A kutatás a kulcsfontosságú filmek, az iparági struktúrák és a társadalmi-politikai kontextusok elemzésén keresztül követi nyomon, hogy a zsidóságnak az egyiptomi filmművészetben való részvétele hogyan fejlődött jelentős ipari és kreatív befolyással bíró pozícióból a növekvő marginalizálódás helyzetébe. Ez az elmozdulás párhuzamosan zajlott a szélesebb körű regionális fejleményekkel, köztük Izrael 1948-as megalakulásával és az 1952-es egyiptomi forradalommal. Munkánk feltárja, hogy a zsidó karakterek és témák egyiptomi filmes ábrázolása hogyan tükrözte a szélesebb körű társadalmi változásokat, különösen a regionális politikai fejleményekre adott válaszként. Különösen érdekes az a paradox jelenség, hogy az egyiptomi filmek a két nemzet közötti növekvő feszültségek ellenére továbbra is népszerűek maradtak Izraelben. A kutatás hozzájárul annak megértéséhez, hogy a mozi hogyan szolgált egyszerre tükörként és közvetítőként a közel-keleti kultúrák közötti kapcsolatokban ebben a sorsfordító időszakban.

Kulcsszavak: egyiptomi mozi, zsidóság megjelenítése, *Nakba*, arab–izraeli konfliktus, filmtörténet

Abstract:
This study examines the evolution of Jewish representation in Egyptian cinema from the early 20th century through the 1950s, focusing on the shifting dynamics of cultural production and identity politics. Through analysis of key films, industry structures, and sociopolitical contexts, the research traces how Jewish participation in Egyptian cinema evolved from a position of significant industrial and creative influence to one of increasing marginalization. The shift paralleled broader regional developments, including the establishment of Israel in 1948 and Egypt's 1952 revolution. Our work reveals how Egyptian cinema's portrayal of Jewish characters and themes reflected broader societal changes, particularly in response to regional political developments. Of particular interest is the paradoxical phenomenon of Egyptian films' continued popularity in Israel despite growing tensions between the two nations. The research contributes to understanding how cinema served as both a mirror and mediator of intercultural relations in the Middle East during this pivotal period.
Keywords: Egyptian cinema, Jewish representation, *Nakba*, Arab–Israeli conflict, film history

Bevezetés

Az arab filmművészet és a zsidóság megjelenítésének kapcsolata a kulturális integráció, a politikai feszültség és a társadalmi átalakulás összetett narratíváját kínálja. Ez a tanulmány a zsidó reprezentáció alakulását vizsgálja az egyiptomi filmművészetben az 1920-as évektől az 1950-es évekig, amely időszakot mélyreható politikai és társadalmi változások jellemezték a Közel-Keleten. A kutatás nyomon követi, hogyan alakult át a zsidóság jelenléte az egyiptomi filmművészetben a jelentős ipari és kreatív befolyástól a növekvő marginalizálódásig, párhuzamosan a tágabb regionális fejleményekkel, köztük Izrael 1948-as megalakulásával és Egyiptom 1952-es forradalmával.

Az egyiptomi mozi, mint az arab világ legbefolyásosabb filmipara, egyedülálló lehetőséget biztosít ezeknek az átalakulásoknak a vizsgálatára. A korai években az iparág több szinten – a stúdiótulajdonlástól a filmrendezésen át a színészi és technikai szerepekig – jelentős zsidó hozzájárulásból építkezett és profitált. Ez a részvétel a huszadik század eleji egyiptomi társadalom kozmopolita jellegét tükrözte, ahol a zsidó közösségek integráns szerepet játszottak a kulturális és gazdasági életben. Izrael 1948-as megalakulása azonban fordulópontot jelentett, és fokozatos, de kulcsfontosságú változást indított el a zsidó karakterek és témák filmvásznon való megjelenítésében.

Jelen tanulmány három, egymással összefüggő szempontot vizsgál: a zsidó szakemberek szerepét az egyiptomi filmipar kiépítésében, a zsidó karakterek átalakuló megjelenését az egyiptomi filmekben, valamint az egyiptomi filmek paradox népszerűségét Izraelben a növekvő politikai feszültségek ellenére. Ezen elemek vizsgálatával a szerzők célja annak bemutatása, hogy a mozi hogyan tükrözte és befolyásolta az arab–zsidó kulturális kapcsolatokat ebben a sorsfordító időszakban. A kutatás elsődleges forrásokra támaszkodik, köztük filmekre, korabeli kritikákra, könyvekre és újságcikkekre, hogy átfogó képet alkosson erről az összetett jelenségről.

A tanulmány jelentősége abban rejlik, hogy hozzájárul annak megértéséhez, hogy a populáris kultúra, különösen a film, hogyan közvetíti a társadalmi és politikai változásokat, miközben egyidejűleg dokumentálja azokat. Feltárja, hogy a film médiuma hogyan szolgált egyszerre a társadalmi átalakulások tükreként és a zsidó–arab kapcsolatokról alkotott közvéleményt befolyásoló tényezőként ebben a kritikus időszakban.

A filmek kiválasztásának és elemzésének módszertana többrétegű megközelítést alkalmaz, amely az 1920–1959 között készült egyiptomi filmekre összpontosít, három különböző történelmi korszakba sorolva (1948 előttiek, valamint 1948–1952 és 1952–1959 közöttiek). A kiválasztási kritériumok szerint a zsidó karaktereket kiemelkedő szerepekben megjelenítő filmek, a zsidó filmesek által rendezett vagy készített filmek, valamint az arab–izraeli kapcsolatokkal vagy a vallásközi dinamikával foglalkozó alkotások élveznek elsőbbséget. A tanulmány kifejezetten azt vizsgálja, hogyan alakultak az ábrázolások a különböző időszakokban, összehasonlítva a zsidó és nem zsidó rendezők által készített ábrázolásokat, miközben figyelembe veszi az egyes filmek egyiptomi és izraeli kontextusban való fogadtatását. A filmeket elsődleges források segítségével értékeljük, különös figyelmet fordítva a megjelenítésben bekövetkezett változásokra a jelentős történelmi események (például Izrael 1948-as megalakulása és az 1952-es egyiptomi forradalom) előtt és után.

Zsidó közösségek és az egyiptomi film születése: Hatalom, reprezentáció és ipari ellenőrzés

Az arab és iszlám világban a zsidó közösségek történelmileg olyan kijelölt körzetekben éltek, mint a zsidó negyed („Haret el-Yahud") Egyiptomban vagy a „Mellah" Marokkóban, ahol a befogadó társadalmon belüli elszigeteltség és integráció különböző fokozatait élték meg. Jelenlétüket a különböző szakmai területeken való részvétel jellemezte, beleértve a művészeteket is, ami lehetővé tette számukra, hogy jelentős befolyást szerezzenek közösségeiken belül. A művészeti ábrázolások – akár közvetlen zsidó részvételük révén, akár művészeti alkotások tárgyaként – betekin-

tést nyújtottak e zsidó gettók életébe, és dokumentálták azokat a mélyreható politikai és társadalmi átalakulásokat, amelyek a régió zsidó közösségeit érintették, és amelyek közül a legdrámaibbat Izrael megalakulása jelentette.[1]

Ez a kulturális hatás az egyiptomi filmiparban fejeződött ki a legerőteljesebben, amit kezdettől fogva jelentős zsidó dominancia jellemzett. A Charles Pathé (1863–1957) által alapított francia Pathé vállalatnak tíz év alatt sikerült egy hatalmas filmbirodalmat létrehoznia, és még az első világháború előtt szinte teljes ellenőrzést szerzett világszinten a filmművészet felett. Ez volt az első átfogó vertikális monopólium modellje a filmművészetben, amely magában foglalta a gyártás, a forgalmazás és a bemutatás feletti ellenőrzést. Erre az alapra építve az egyiptomi zsidó vállalkozók stratégiai üzletfejlesztéssel tovább erősítették befolyásukat. 1897-ben hét zsidó és öt görög részvételével megalakult a *Societe Artistique d'Égypte*. A zsidók felismerték a művészeti ingatlanok fontosságát, és olyan kiegészítő vállalatokat alapítottak, mint a *The Light and Electric Power Company* 1906-ban és a *The Egyptian Company for Sanitary Engineering Works* 1907-ben, létrehozva a filmipar integrált infrastruktúráját. A *Josy Film Company* a zsidó moziuralom mintaképeként jelent meg azzal, hogy tíz mozit tulajdonolt és üzemeltetett Alexandriában, Kairóban, Port Szaídban és Szuezben. A vállalat jövedelmezősége az 1920-as évek végén jelentősen megnőtt, tőkéje 4000 fontról 100 000 fontra emelkedett. A filmbirodalom földrajzi központja az Emad El-Din utca lett, amely a „Művész utca" becenevet is kiérdemelte magának azzal, hogy olyan rangos moziknak adott helyet, mint például a *Cinema Cosmos*, a *Triumph* és az *Al-Koursal*.[2]

Ez a külföldi dominancia azonban nem maradt megkérdőjelezhetetlen. Egyiptomi vállalkozók megpróbáltak független vállalkozásokat létrehozni, amire kiváló példa az Abdallah Abaza elnöksége alatt létrehozott *Egyiptomi Mozgóképgyártó Vállalat*. A külföldi monopóliummal szembeni fellépésre tett kísérletei ellenére a vállalat akadályokba ütközött, amelyek három év működés után csődhöz vezettek. Az ellenőrzésnek ez a mintája egészen az 1952-es forradalmat követő jelentős egyiptomi politikai válto-

---

1 E tanulmány a magyar kormány (Tempus Közalapítvány) támogatásával valósult meg. A tanulmányban felhasznált filmplakátok fő forrása az egyiptomi filmadatbázis, az Elcinema portál (https://elcinema.com/), amely az arab filmművészet egyik legátfogóbb online archívuma.
Al-Zaidawy, Al-Mahdy (2023. január 27): اليهود والسينما العربية.. من عصر الاحتلال إلى زمان التطبيع (A zsidók az arab mozikban: A megszállás korától a normalizáció koráig). *Al-Jazeera Net Media*, Doha. https://www.ajnet.me (letöltés dátuma: 2024. 12. 15.)

2 Bahgat, Ahmed Rafaat (2013): أحمد رأفت بهجت: اليهود والسينما في مصر والعالم العربي. القاهرة، الهيئة العامة لقصور الثقافة (A zsidók és a film Egyiptomban és az arab világban). Kairó, General Organization for Cultural Palaces. 15–35.

zásokig folytatódott. Míg ezek a strukturális változások jelentősen befolyásolták az iparág szervezetét,[3] kulturális következményeik még jelentősebbnek bizonyultak és időben jóval tovább éreztették hatásukat.[4]

Ennek az időszaknak az öröksége túlmutat a puszta ipartörténeten, és mélyen befolyásolta azt, hogy az arab polgárok hogyan értették meg az izraeli társadalmat. Az egyiptomi és arab drámák a híradások mellett elsődleges forrássá váltak az arab közönség számára az arab–izraeli konfliktus különböző dimenzióinak megértéséhez, bizonyítva e korai filmes intézmények tartós hatását a regionális kulturális és politikai diskurzusra.

Zsidó művészek és identitáspolitika a korai egyiptomi filmművészetben az 1920-as évektől az 1940-es évekig

Szoros volt a kapcsolat aközött, ahogyan a cionizmus a nemzetközi filmművészetben a zsidók Egyiptomból való kivonulását és a fáraó zsarnokságát ábrázolta, és a legtöbb egyiptomi film között, amelyet zsidók vagy az alkotók mögött álló személyek készítettek. Ezek a filmek kiegészítették egymást a cionizmus számára, a művészi és gyártási minőségbeli különbségek ellenére. A nemzetközi filmek a zsidókat célozták meg világszerte, beleértve az arab világot is. Az egyiptomi filmek ezzel párhuzamosan az egyiptomi zsidók körében igyekeztek idegenkedést és félelmet kelteni az egyiptomi társadalommal szemben: ezt rendszerint olyan jeleneteken keresztül közvetítették, amelyekben az arab törzsi erőszak, az árulás és a bűnözés képei domináltak.[5]

A zsidó művészek arab szórakoztatóiparba történő integrációja sajátos pályát követett, amely a színházban kezdődött, majd a filmművészetben folytatódott. A túlnyomórészt muszlim közönséggel való kapcsolatukban sok művész stratégiai döntéseket hozott szakmai identitásával kapcsolatban. Néhányan úgy döntöttek, hogy arab nevet vesznek fel: Mounir Mourad születési neve Maurice Zaki Mordechai lett, Elias Moadab Ilja Mahadev Sasson néven vált ismert és ünnepelt komikussá és filmsztárrá, Henriette Cohen Bahiga El-Mahdi lett, Rachel Ibrahim Levy a Raqia Ibrahim nevet vette fel, a palesztin Pedro Lama pedig Badr Lamára változtatta a nevét. Mások, mint Victoria Cohen és a szíriai születésű Esther Shetach, megtartották zsidó nevüket, anélkül, hogy ez nyilvános nem-

[3] Ezek a változások gyökeres átalakuláshoz vezettek az egyiptomi mozik tulajdonviszonyaiban és irányításában. Ennek egyik megnyilvánulásaként a színházak száma az 1950-es évekbeli 450-ről az 1980-as évek elejére körülbelül 170-re csökkent.

[4] Bahgat, Ahmed Rafaat: i. m. 35–48.

[5] Uo. 219.

tetszést váltott volna ki, ami a kulturális integráció összetett természetét mutatja ebben az időszakban.[6]

Az 1927–29-es évek meghatározó időszakot jelentettek az egyiptomi filmművészetben, amelyet olyan filmek jellemeztek, amelyek a kritikusok szerint szándékosan negatívan ábrázolták az egyiptomi társadalmat. Néhány figyelemre méltó alkotás ebből az időszakból: „Laila" (Laila,[7] 1927) Wedad Orfi és Stephan Rosti rendezésében; „Szuad, a cigány" (Suad Al-Ghagariya,[8] 1928) Jacques Schutz rendezésében; „Tragédia a piramis felett" (Fagia Fowk Al-Haram,[9] 1928) Ibrahim Lama rendezésében; „Egyiptom ege alatt" (Taht Samaa Misr,[10] 1928) Wedad Orfi/Fatima Rushdi rendezésében; „Az áldozat" (Al-Daheya,[11] 1928), „Az élet nyomorúsága" (Masaat Al-Hayah,[12] 1929) és a „Sivatagi rózsa"

---

6 Al-Zaidawy, Al-Mahdy: i. m.

7 A Laila egy kulcsfontosságú, 90 perces egyiptomi filmdráma. Az alkotás narratívájának középpontjában egy szerelmi háromszög áll: Laila, aki Memphis romjai közelében él, Raouf Bey, aki üldözi őt, és Ahmed, akinek Lailával való jegyességét bonyolítja egy brazil látogató iránti vonzalma. A történet egyértelműen tükrözi a korai egyiptomi film modernitás és hagyomány témáival való foglalkozását.

8 A 100 perces romantikus dráma, amelyet Jacques Schutz zsidó filmrendező rendezett, Egyiptom egyik legkorábbi játékfilmje. A Fardos Hassan és Abdel Aziz Khalil főszereplésével készült alkotás jól érzékelteti, hogy a zsidóság kreatív módon járult hozzá Egyiptom filmiparának megteremtéséhez. A film cirkuszi helyszínéről és romantikus elbeszélésmódjáról nevezetes, és jól példázza, hogy a Schutzhoz hasonló zsidó rendezők hogyan segítettek az egyiptomi mozi korai konvencióinak kialakításában, miközben olyan arab sztárokkal dolgoztak együtt, mint Amina Rizk.

9 Az Ibrahim Lama által rendezett, 120 perces romantikus dráma a korai egyiptomi mozi elkötelezettségét képviseli Alexandria kozmopolita jellegével szemben. A zsidó Jacques Schutz filmrendező munkáival azonos évben megjelent alkotás a több művészeti hagyomány párhuzamos fejlődését mutatja be az egyiptomi filmművészet formálódó időszakában. A Fatma Rushdi és Badr Lama főszereplésével készült film a tengerparti Alexandria multikulturális légkörét mutatja be egy olyan korszakban, amikor zsidó, libanoni és egyiptomi filmesek egyszerre dolgoztak a nemzeti mozi megteremtésén.

10 A film főszerepében Bechara Wakim zsidó–egyiptomi színész látható, ami jól példázza a korai egyiptomi mozi multikulturális jellegét. A film egy Egyiptomban élő orosz táncosnő sorsán keresztül nyújt betekintést az 1920-as évek Alexandriájának és Kairójának kozmopolita légkörébe. A film, amelyben Wakim mellett Mansi Fahmi zsidó színész is szerepel, és egy olyan korszakban született, amikor a zsidó színészek szerves részét képezték az egyiptomi filmművészetnek. A film a kultúrák közötti kapcsolat és a nemzeti identitás feltárásával olyan témákat vetít előre, amelyek az egyiptomi film aranykorának központi témái lettek.

11 Az egyik legkorábbi egyiptomi film, amelyet egy nő rendezett, és szintén abban az időszakban született, amikor az Orfihoz hasonló zsidó művészek aktívan hozzájárultak Egyiptom kibontakozóban lévő filmiparához.

12 A filmet Wedad Orfi zsidó filmrendező, Egyiptom egyik úttörő női alkotója rendezte és írta, így a korai egyiptomi filmművészet, a zsidó művészeti aktivitás, valamint a nők művészeti előmenetelének metszéspontján helyezkedik el. A külföldi színésznők – például Joe Swanson – szerepeltetése az egyiptomi színészek mellett a két világháború közötti egyiptomi szórakoztató kultúra kozmopolita jellegét tükrözi.

(Ghadat Al-Saharaa,[13] 1929) Wedad Orfi rendezésében, vagy „A Nílus lánya" (Bent Al-Nil,[14] 1929) Omar Wasfi rendezésében.[15]

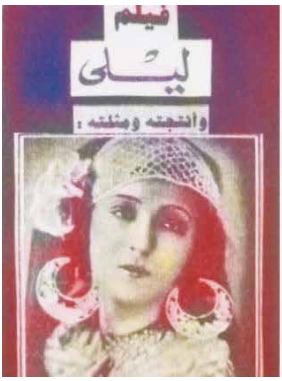

„Laila" (Laila)

„Szuad, a cigány" (Suad Al-Ghagariya)

„Tragédia a piramis felett" (Fagea Fowk Al-Haram)

„Egyiptom ege alatt" (Taht Samaa Misr)

„A Nílus lánya" (Bent Al-Nil)

„Sivatagi rózsa" (Ghadat Al-Saharaa)

Ezek a korai egyiptomi produkciók nagymértékben merítettek ihletet az amerikai filmművészetből, különösen a beduin románcokból, amelyeket olyan színészek népszerűsítettek, mint Rudolph Valentino és Ramon

---

13 Ez a film Orfi harmadik rendezői munkája, amely bizonyítja a zsidó filmesek elkötelezettségét a jellegzetesen egyiptomi témák – ebben az esetben a beduin kultúra – iránt. A film különösen figyelemreméltó, mivel libanoni (Marie Queenie) és egyiptomi színésznők is szerepelnek benne, ami jól jellemzi az Egyiptom korai filmiparának kulturális sokszínűségét.

14 A film rendezőasszisztense Maurice Kasseri volt, ami ismét csak jelzi a zsidó filmes szakemberek jelentős, de gyakran figyelmen kívül hagyott szerepét a korai egyiptomi filmművészetben. A film a hagyományos családi elvárások és a modernizáció közötti feszültségek ábrázolásával olyan témákat helyez a fókuszba, amelyek ebben az időszakban az egyiptomi zsidó közösségben is visszhangra találtak.

15 Bahgat, Ahmed Rafaat: i. m. 219–220.

Novarro. Az egyiptomi filmművészet művészeti irányvonalának legjelentősebb átalakulása azonban az egyes innovatív filmesek munkája révén következett be.[16]

Az egyiptomi filmművészetben különösen figyelemreméltó fejlődés ment végbe Togo Mizrahi, az alexandriai születésű, olasz állampolgárságú szefárd zsidó megjelenésével. A gazdag családból származó Mizrahi, aki korának legtermékenyebb egyiptomi rendezőjének és filmproducerének bizonyult, 1929-ben kezdte egyiptomi karrierjét egy kis alexandriai alkalmi stúdióban, ahol leforgatta első, „Kokain avagy a mélység" című filmjét. Az 1930-as években készült következő produkcióiban, amelyek mindegyikében ugyanaz a három komikus sztár – a szefárd zsidó színész „Shalom", illetve Ali Al-Kassar és Fawzi Al-Jazayirli – szerepelt, akik következetes karaktereket vagy jellemtípusokat játszottak ezekben a filmekben, amelyek a közösségek közötti dinamikát és az arab társadalmakban élő zsidó közösségeken belüli társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeket vizsgálták. Mizrahi filmográfiájában olyan figyelemre méltó alkotások szerepeltek, mint a „05001"[17] (1932) és „Az atléta" (Al-Riyadi,[18] 1937), amelyek Shalomot egy elszegényedett, naiv, de mégis szerencsés, különböző társadalmi kihívásokkal szembenéző bennszülött karakterként ábrázolták. A második világháború kitörése, valamint filmstúdiójának 1939-es Kairóba költözése után Mizrahi művészi irányultsága megváltozott, különösen a zsidó származású, iszlám hitre tért Laila Muraddal[19] való együtt-

---

16 Bahgat, Ahmed Rafaat: i. m. 220.

17 A Togo Mizrahi által rendezett 50 perces egyiptomi dráma főszereplője Leon Angel (Shalom), Egyiptom egyik legkiemelkedőbb zsidó komikus előadója. A film Shalom karakterének kalandjait követi nyomon egy nyertes lottószelvény tulajdonosaként. Ez a korai alkotás jól példázza a háború előtti egyiptomi filmművészet zsidó alkotói jelenlétét, hiszen a rendező és a sztár is Egyiptom kozmopolita zsidó közösségét képviseli. Mizrahi és Shalom együttműködése az 1930-as években is hatással volt az egyiptomi vígjátékokra.

18 A 100 perces egyiptomi dráma egyedülálló együttműködés a zsidó filmesek, Togo és Clement Mizrahi, valamint a zsidó komikus Leon Angel között. Az 1937. november 18-án bemutatott film egy zsidó szendvicsárust követ nyomon, aki vagyont örököl és sportkarriert fut be, tükrözve mind az osztálymobilitás témáját, mind a zsidók társadalmi integrációját. A film, amelyben a zsidó színésznő, Stella Douzglo mellett Bahiga El Mahdi és Sayyed Houda egyiptomi színészek is szerepelnek, jól példázza a háború előtti egyiptomi mozi multikulturális jellegét. A filmet Alexandriában, Egyiptom jelentős zsidó lakossággal rendelkező kozmopolita központjában rendezték.

19 Laila Murad (1918–1995): zsidó származású egyiptomi énekesnő és színésznő, az egyiptomi film aranykorának egyik legkiemelkedőbb előadója. Alexandriában született zenészcsaládban, 1946-ban tért át az iszlám hitre. Muradot az 1952-es egyiptomi puccs után a „forradalom hangjának" nevezték el, bár később az Izraelhez fűződő kapcsolatokról szóló megalapozatlan pletykák miatt vizsgálatnak vetették alá. Több mint 1200 dalt vett fel, 1932 és 1955 között pedig 28 filmben szerepelt, köztük a *Yahya el Hob* (Éljen a szerelem, 1938) című filmben. A jellegzetes hangjáról és érzelmi mélységéről ismert énekesnő pályája során olyan zeneszerzőkkel működött együtt, mint Mohammed Abdel Wahab és Zakariyya Ahmad, amivel vitathatatlanul

működésének köszönhetően. Olyan filmeket készített ezt követően, mint például az „Egy esős éjszakán" (Fi Laila Mumtera,[20] 1939), a „Laila, a vidéki lány" (Laila Bint Al-Rif,[21] 1941), a „Laila, az iskoláslány" (Laila Bint Al-Madaris,[22] 1941) és a „Laila" (Laila,[23] 1942). Ezek az alkotások inkább már az egyiptomi társadalom szélesebb rétegeit érintő témákra fókuszáltak a kifejezetten zsidó témájú történetek feldolgozása és bemutatása helyett, jól mutatva ezáltal a zsidó identitás alakuló reprezentációját az arab filmművészetben.[24]

hozzájárult a modern egyiptomi zene formálódásához. Karrierje csúcsán, 1955-ben vonult vissza, aminek oka máig találgatások tárgyát képezi a kultúrtörténészek körében.

20 A filmet Togo Mizrahi rendezte, és jelentős hozzájárulást jelent Egyiptom háború előtti mozizenéjéhez. Ez a 120 perces zenés dráma az egyiptomi filmművészet kollaboratív jellegét mutatja be a zsidó színészek (köztük Laila Murad, Alfred Haddad és Stephan Rosti), valamint az olyan egyiptomi sztárok, mint Lola Sedki és Mahmoud El-Meliguy révén. A film, amelyet Youssef Wahbi írt Hussein Helmy El-Manasterli dalaival, a becsület, az osztálydinamika és a társadalmi mobilitás témáit járja körül egy tanult fiatal nő erkölcsi válságának történetén keresztül.

21 Ez egy érdekes eset egy tudományos lábjegyzet számára a zsidó részvételről az egyiptomi filmművészetben. A 115 perces egyiptomi drámát Togo Mizrahi (aki Ahmad Al-Mashriqi álnéven dolgozott) rendezte, és abban Laila Murad mellett Youssef Wahbi játszotta a főszerepet. A film egy gazdag vidéki nő átalakulását követi nyomon, miután Kairóba költözik. A bemutatóra akkor került sor, amikor a zsidó művészek még szerves részét képezték Egyiptom szórakoztatóiparának, mielőtt az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején bekövetkezett politikai változások alapvetően megváltoztatták ezt a dinamikát.

22 Az 1941. október 16-án bemutatott, 120 perces egyiptomi zenés filmet Togo Mizrahi rendezte. A film, amelynek főszereplője Youssef Wahbi, egy szigorú ügyvédet követ nyomon, akinek élete megváltozik, amikor árva unokatestvére, Laila beköltözik a palotájába. A film a zene és a dráma jellegzetes keverékét mutatja be Mizrahi számára, amely hozzájárult az egyiptomi mozi aranykorának meghatározásához, mielőtt az 1940-es évek végének társadalmi-politikai változásai elkezdték befolyásolni a zsidók részvételét a filmiparban.

23 A Togo Mizrahi által rendezett *Laila* (ami teljesen eltér az 1927-ben hasonló címen forgatott alkotástól) jelentős mérföldkövet jelent az egyiptomi zsidó filmművészetben. Ez a 125 perces dráma, amelyben Laila Murad játssza a címszerepet, jól példázza a zsidó művészek integrációját Egyiptom filmművészetének aranykorában. Mizrahi azzal, hogy egy ünnepelt énekesnő és egy joghallgató képzeletbeli románcát vitte filmvászonra, képesnek bizonyult hűen bemutatni az 1948 előtti egyiptomi szórakoztatóipar kozmopolita jellegét is.

24 Al-Zaidawy, Al-Mahdy: i. m.

„05001"

„Az atléta"
(Al-Riyadi)

„Egy esős éjszakán"
(Fi Laila Mumtera)

„Laila, a vidéki lány"
(Laila Bint Al-Rif)

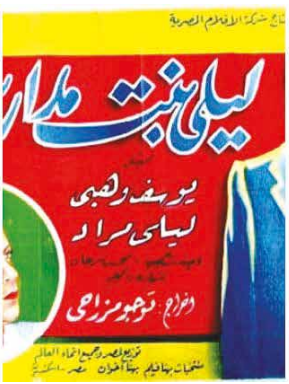

„Laila, az iskoláslány"
(Laila Bint Al-Madares)

„Laila"
(Laila)

Az egyiptomi filmművészetben a zsidók reprezentációja már 1952 előtt összetetté vált. Ebben az időszakban csak néhány zsidó szereplő jelent meg a filmekben, elsősorban gazdag üzlettulajdonosok alakjában. Ábrázolásuk többnyire vagy közömbös volt, vagy pozitív sztereotípián alapult.[25] Erről tanúskodtak az olyan filmek, mint „A bűvös sapka" (Taqiyat Al-Ikhfaa,[26] 1944), ahol Shafik Nour El-Din egy kizsákmányo-

[25] Shafik, Viola (2007): *Popular Egyptian Cinema. Gender, Class and Nation*. Cairo, The American University in Cairo Press. 27.

[26] A 105 perces film Abbasz mestert, a vízvezeték-szerelőt követi nyomon, akinek élete megváltozik, amikor felfedez egy láthatatlanságot biztosító varázslatos sapkát. Az Abbasz Kámel története alapján készült forgatókönyv, amelyet Aboul Seoud El-Ebiary adaptált, a fantasy és a társadalmi kommentár elemeit ötvözi. A film főszerepében Beshara Wakim látható, akit olyan neves egyiptomi színészek támogatnak, mint a legendás táncos Taheyya Kariokka, Mohamed El Kahlawy, Mahmoud Ismail, Amina Sherif és Fardos Mohamed. A filmet minden korosztály számára alkalmasnak minősítették, és az egyiptomi filmművészet korai fantasy-témájú történetmesélésének jelentős példája. A narratíva a gazdagság, az erkölcs és a hatalom következményeinek témáit járja

ló zsidó uzsorást ábrázolt, míg „A hölgy bábja" (Leabet El Sett,[27] 1946) pozitív képet mutatott egy „Izsák Ambar" nevű zsidó üzletemberről, aki azzal segítette a főszereplő Hasszánt (Naguib Al-Rihani), hogy referenciák nélkül ajánlott neki munkát egy túlzsúfolt munkaerőpiacú, materialista társadalomban. A film realista módon ábrázolta Izsákot, mint pozitív példaképet és egyedülálló, humánus karaktert, aki hitt az áldozatvállalás és a hűség értékeiben, és végül vagyonát Hasszánnak adományozta, mielőtt a nácik elől Dél-Afrikába menekült. Az ábrázolásoknak ez a skálája a korszak szélesebb körű társadalmi változásait és politikai összetettségét tükrözte, és jelentős fejleményt jelentett abban, ahogyan az egyiptomi film az identitás és a közösség kérdéseit kezelte.[28] Az 1948-as események azonban drámai változásokat hoztak.

„A bűvös sapka"
(Taqiyat Al-Ikhfaa)

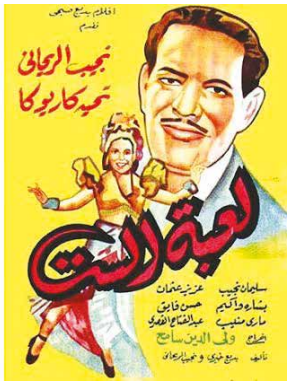

„A hölgy bábja"
(Lebaat Al-Sett)

Változó ábrázolások: A zsidó reprezentáció alakulása az arab filmművészetben 1948 után

Az arabok számára az 1948-as év a *Nakbá*t, a „katasztrófát" jelenti, amikor palesztinok százezrei kényszerültek elhagyni otthonukat. Az izraeliek

körül a főhős példáján keresztül, aki láthatatlanságát adósságainak rendezésére és mások megfigyelésére használt fel.

27 95 perces egyiptomi romantikus film, amelyet a második világháború és Izrael megalakulása közötti években forgattak. A Wali Eddine Sameh által rendezett film főszereplői Naguib El Rihani és Tahia Carioca. A történet egy Hasszán nevű férfiról szól, aki beleszeret egy Louba nevű feltörekvő színésznőbe a háborús Kairóban. A film nem foglalkozik közvetlenül zsidó témákkal, ugyanakkor pillanatképet nyújt Kairó városi életéről egy, az egyiptomi zsidó közösség számára kulcsfontosságú történelmi pillanatban.

28 Al-Zaidawy, Al-Mahdy: i. m. Togo Mizrahi életével és szakmai munkásságával kapcsolatos további információkért részletesebben lásd: Starr Deborah A. (2020): *Togo Mizrahi and the Making of Egyptian Cinema*. Oakland, University of California Press.

számára ugyanekkor ez az év saját államuk megalakulását szimbolizálja.[29] Izrael megalapítása jelentősen befolyásolta az arab országokban élő arab muszlim/keresztény és zsidó polgárok közötti viszonyt, és hatással volt a jelentős zsidó lakossággal rendelkező nemzetek társadalmi szerkezetére. Ez a változás befolyásolta a zsidók szerepét az arab filmművészetben, különösen az egyiptomi filmművészetben, valamint a zsidók művészi alkotásokban való ábrázolását is.[30]

Sok zsidó művész szembesült ekkor olyan fokú társadalmi és politikai nyomással, ami miatt végül Egyiptom elhagyása mellett döntöttek, amint azt Sirina Ibrahim és Gracia Qassin élete is bizonyítja, akik Izraelbe költöztek. Nővéreik, Najma Ibrahim és Saliha Qassin azonban Egyiptomban maradtak, mivel házastársaik muszlimok voltak. Ez arra utal, hogy Izrael állam sok zsidó számára nem jelentett vonzerőt, beleértve azokat a művészeket is, akik korábban támogatták a cionizmust. Raqia Ibrahim például 1954-ben az Egyesült Államokba vándorolt ki, míg Togo Mizrahi Olaszországot választotta az 1952-es forradalom után.[31]

Az egyiptomi filmművészetben a zsidó karakterek ábrázolásának 1948-tól az 1960-as évek elejéig tartó fejlődését elemezve, több kulcsfontosságú tendencia figyelhető meg. Ezek közül a legszembetűnőbb az a változás, hogy a zsidókat a vásznon a korábbi gyarló, kedves bennszülöttek helyett immáron kellemetlen, kapzsi és mohó idegeneként ábrázolták.

Ebben az időszakban az egyiptomi filmművészet visszatérően foglalkozott a palesztinkérdéssel az 1948-as Nakba óta. Bár pontos statisztikák nem állnak rendelkezésre a témával közvetlenül vagy közvetve foglalkozó filmekről a hét évtized alatt, a számuk így jelentősnek mondható. Ennek a korszaknak a filmjeire nagy hatással volt az első arab–izraeli háború, illetve az Ihsan Abdel Quddous újságíró[32] által feltárt fegyverbotrány.[33]

---

29 Al-Jazeera (2023. október 16): Ten films to watch about the history of the Israel-Palestine conflict. *Al-Jazeera Media Network*, Doha. https://www.aljazeera.com/features/2023/10/16/ten-films-to-watch-about-the-history-of-the-israel-palestine-conflict (letöltés dátuma: 2024. 12. 17.)

30 Al-Zaidawy, Al-Mahdy: i. m.

31 Uo.

32 Al-Jemeeay, Rana (2023. december 19): «لي ئارسإ مركب انأ» نم ةيرصملا امنيسلا لجس ربوتكأ ثادحأ ىتح (Az egyiptomi mozi története a „Gyűlölöm Izraelt”-től az októberi eseményekig). Kairó, Manassa News. https://manassa.news/stories/15122 (letöltés dátuma: 2024. 12. 11.).

33 A palesztin fronton elszenvedett vereséget sokféle magyarázattal próbálták igazolni. Az egyik, a társadalom széles rétegei által könnyen megérthető és befogadható narratíva szerint a katasztrófa nem a katonák, hanem a politikai vezetők hibája volt, akik a harctéren küzdő csapatokat szándékosan hatástalan vagy működésképtelen fegyverekkel látták el, kifejezetten a haszonszerzés céljából. Bár a magyarázat nem felelt meg teljesen a valóságnak, és a legkevésbé sem igazolta az áldozatok magas számát, mégis döntő hatással volt az egyiptomi populáris kultúrára. A monarchiaellenes érzelmek elmélyítésével, majd pedig a köztársasági rendszer legitimitásának megerősítésével ugyanis kikövezte az utat az 1952-es hatalomátvétel népi támogatásához. Ez utóbbi látványosan

Az Izrael 1948-as megalakulását követő időszakban jelentős változás történt a téma és a zsidó szereplők filmes feldolgozásában. A közvetlenül a Nakba után bemutatott „Egy lány Palesztinából" (Fatat Men Phalestine, 1948) az elsők egyikeként foglalkozott közvetlenül a palesztinkérdéssel. A film cselekménye egy egyiptomi pilóta körül forog, aki részt vesz Palesztina védelmében. Miután a gépét lelőtték, egy Szalma nevű palesztin lány nyújt neki menedéket, aki ápolja, és együttműködik a palesztin szabadságharcosokkal.[34] *„Annak ellenére, hogy jelentős sikert ért el, úgy találjuk, hogy a filmkészítők nem kezelték megfelelően a palesztinkérdést. Erősen az érzelmi aspektusra összpontosítottak a kérdés politikai és harci aspektusainak rovására"* – írja a filmről az egyik kritikusa.[35] A második film a „Nadia" (Nadia, 1949) volt. A cselekmény középpontjában egy idősebb nővér áll, aki feláldozza az életét, hogy felnevelje testvéreit, Mounirt és Thurayát. Álma akkor válik valóra, amikor bátyja belép a katonai akadémiára. A diploma megszerzése után besorozzák az egyiptomi erőkhöz, és Palesztinába megy, hogy részt vegyen a felszabadító harcban, ahol végül mártírhalált hal. Ez a film, Amir második rendezése, folytatja a palesztin ügyet feldolgozó egyiptomi filmek sorát, amely a személyes áldozatot és a nemzeti kötelességet fonja össze a folyamatban lévő konfliktus összefüggésében.[36] Mindkét film rokonszenvvel viseltetik a palesztin ügy iránt, miközben a zsidók vallási csoportként történő ábrázolásában igyekszik fenntartani az addigi kényes egyensúlyt.

A „Fatima, Marika és Ráchel" (Fatma wa Marika wa Rachel)[37] (1949)

megnyilvánult az 1950-es és 60-as évek olyan filmjeiben, mint a „Visszaadom a szívem", a „Hősök földje" („Ard al-Abtal", 1953), az „Isten velünk van" („Allahu Mana", 1955) és a „Szerelem folyója" („Nahr al-Hubb", 1960). Lásd: Bordewich, Chloe (2022. július 22): In: Egypt, a Rumor Sparked an Overthrow – After the army lost the 1948 war to Israel, a popular narrative – that the monarchy sold out its soldiers – paved the way for the successful July Revolution four years later. *New Lines Magazine*. https://newlinesmag.com/essays/in-egypt-a-rumor-sparked-an-overthrow/ (letöltés dátuma: 2024. 12. 19.).

34 Arabi21 Arabic media platform. (2023. november 20): كنكست وجدان العالم العربي.. أسرار عام النكبة عن مصر في أعمال فنانين (Az arab világ lelkébe égett: egyiptomi művészeti alkotások az Izraellel való konfliktusról). *Arabi21 Arabic media platform*, London–Kairó. (letöltés dátuma: 2024. 12. 11.).

35 Al-Deeb, Yacout (2020. december 24): السينما المصرية ودورها في دعم القضية الفلسطينية (Az egyiptomi filmművészet szerepe a palesztinkérdés támogatásában). Kairó, Cinematech Haddad Film Archives. https://cinematechhaddad.com/Cinematech/Cinematech_Special/Cinematech_Special_211.HTM (letöltés dátuma: 2024. 12. 15.).

36 Al-Deeb, Yacout: i. m.

37 A Helmy Rafla rendezésében készült, 110 perces egyiptomi romantikus vígjáték egy gazdag fiatalember történetét követi nyomon, aki romantikus kapcsolatba kerül három különböző vallású nővel – egy zsidó (Rachel), egy keresztény görög (Marika) és egy muszlim nővel (Fatima). A Mohamed Fawzi, Madiha Yousri és Ismail Yasseen főszereplésével készült filmet Aboul Saud El Ebiary írta, és 1949. július 25-én mutatták be Egyiptomban. A film különösen figyelemreméltó az 1952 előtti Egyiptom vallásközi

szintén a vallásközi együttélés modelljét kínálta, három különböző vallású nőt ábrázolva, és azt sugallva, hogy a nemzet konfliktusok nélkül is képes befogadni a különböző hitű polgárokat. Bár ezek a filmek a palesztin menekültek nyomorúságos helyzetére igyekeztek rávilágítani, anélkül hogy az antiszemitizmus csapdájába estek volna, a „Fatima, Marika és Ráchel" című film mégis magán viseli a nácik által propagált diszkriminatív ideológia jegyeit, hiszen a zsidó táncosnő, Ráchel mohón próbál minél több ajándékot és pénzt kicsikarni állítólagos gazdag hódolójából.[38] E művek mellett néhány zsidó művész maga is aktívan hozzájárult az arab ügyek ábrázolásához az egyiptomi filmművészetben. Youssef Wahbi rendező „A völgy énekese" (Shadiat Al-Wadi, 1948) című filmjében például Laila Murad egy palesztin figurát alakít.[39] Később Murad, valamint Camelia, egy másik zsidó színésznő, olyan filmekben alakítottak egyiptomi katonákat ápoló nővéreket, mint a „Kábult lelkek" (Arwah Haynnah,[40] 1949) és az „Élet és szerelem" (Al-Hayat Al-Hob,[41] 1954). A zsidó

kapcsolatainak bemutatása miatt, amikor az ország zsidó, keresztény és muszlim közösségei együtt éltek a városi központokban.

38 Bahgat, Ahmed Rafaat: i. m. 259–262.

39 A Youssef Wahbi által rendezett, 125 perces egyiptomi zenés dráma főszereplője a zsidó–egyiptomi sztár, Laila Murad, aki egy szegény falafelárust alakít, akit énektehetsége miatt fedeznek fel. A film Murad egyik utolsó jelentős alakítását jelenti, mielőtt az 1948-as regionális feszültségek elkezdenék érinteni az egyiptomi filmművészet zsidó művészeit. A film a művészi tehetségen keresztül történő társadalmi mobilitásról szóló elbeszélése különösen jól rezonál Murad saját pályájára, aki Egyiptom legünnepeltebb zsidó előadóművészeként vált sztárrá. Murad és a muszlim filmrendező, Wahbi együttműködése jól példázza az egyiptomi mozi kozmopolita jellegét az 1940-es évek végének jelentős demográfiai változásait megelőzően.

40 A Kamal Barakat által rendezett, 85 perces egyiptomi dráma az 1948-as palesztinai háború egyik legkorábbi filmes feldolgozása az egyiptomi filmművészetben, ami melodramatikus konvenciókat alkalmaz a háborúnak az egyiptomi társadalomra gyakorolt hatása kapcsán. A film, ami egy haditudósítóról szól, akinek az arca megsérült, miközben a konfliktusról tudósított, egy olyan időszakban készült, amikor Egyiptomban jelentős demográfiai változások zajlottak le: csökkent például a zsidó művészek jelenléte az egyiptomi filmművészetben. Ez volt a legfőbb oka annak is, hogy már ebben a filmben is olyan elismert egyiptomi színészek játszottak, mint Lola Sedki és Kamal Huszszein. Emellett a mű az egyiptomi filmművészetben átmenetet jelent a háború előtti kozmopolita korszakból a regionális politikai témákra való fokozott összpontosítás időszakába. A film jól példázza azt is, ahogy az egyiptomi mozi hogyan kezdte el feldolgozni az 1948–49-es társadalmi-politikai változásokat melodramatikus elbeszéléseken keresztül.

41 A film a Vörös Félhold egyik ápolónője és egy sebesült katona románcát mutatja be az 1948-as arab–izraeli háború idején. A film az egyik utolsó nagy egyiptomi produkció, amelyben Laila Murad szerepelt, aki az arab filmművészet egyik legkiemelkedőbb zsidó színésznője volt, mielőtt 1955-ben a cionista szimpátiával kapcsolatos vádak gyakorlatilag véget vetettek karrierjének. A Seif El-Din Shawkat rendezte 133 perces melodráma az egyiptomi zsidó művészek összetett helyzetét tükrözi az 1948 utáni időszakban, amikor az arab ügy iránti hűségüket egyre inkább megkérdőjelezték. Murad a sebesült katonákat ápoló, hazafias egyiptomi ápolónő alakításával egyértelműen demonstrálta egyiptomi identitását a növekvő feszültségek idején. A film az 1948-as

karakterek filmvásznon való ábrázolása 1948 után is változott. Szaleh Abu Szeif „Antar és Abla kalandjai" (Moghamarat Antar wa Abla,[42] 1948) című filmjében Zaki Tulaimat egy olyan zsidó kémet alakított, aki engesztelhetetlenül gyűlölte az arabokat, és hajlandónak bizonyult elárulni őket pénzért és hatalomért cserébe.[43]

Ahogy a társadalmi-politikai helyzet változott, úgy alakult át a zsidó szereplők ábrázolása is az egyiptomi filmekben. Az 1950-es évek elején a zsidó karakterek összetettebbé váltak, míg a „Hasszán, Morkosz és Kohen" (Hassan wa Morcos wa Cohen,[44] 1954) a muszlimok, a koptok és a zsidók közötti társadalmi interakciókat vizsgálta. Ezzel szemben az olyan filmek, mint a „Port Szaíd" (Port Said,[45] 1957) már egyértelműen negatív

konfliktus romantikus elbeszélése, amelyben egy zsidó sztár arab nacionalista karaktert alakít, egyedülálló módon mutatja be a zsidó részvétel változó dinamikáját az egyiptomi populáris kultúrában a Nasszer-korszak elején.

42 Ez az egyik legkorábbi filmes adaptációja Antarah ibn Shaddad iszlám előtti arab eposzának. A film, Abu Seif pályafutásának korai alkotása, mielőtt még az egyiptomi filmművészet „realizmusának atyjaként" vált ismertté, azt mutatja be, hogyan értelmezték újra a klasszikus arab irodalmat a modern média segítségével az első arab–izraeli háború utáni időszakban. A fekete harcos-költő Antar és unokatestvére, Abla közötti tiltott szerelmi történet feldolgozása további jelentőséget kap azzal, hogy a filmet az egyiptomi társadalmi és politikai átalakulás időszakában mutatták be. A 115 perces dráma a társadalmi osztály, a faji identitás és a tiltott szerelem kérdéseire összpontosítva a század közepi egyiptomi társadalom mobilitásának és átalakulásának tágabb témáira utal.

43 Al-Zaidawy, Al-Mahdy: i. m.

44 A film a 20. század közepi egyiptomi filmművészet egyik figyelemre méltó példája a vallások közötti együttélés bemutatására, három – muszlim, keresztény és zsidó – gyógyszerész partneri együttműködésének történetén keresztül. Az 1952-es forradalmat és az Izrael megalakulását követő növekvő feszültségek időszakában bemutatott film nosztalgikus képet nyújt Egyiptom kozmopolita társadalmáról, ami különösen jelentős, mivel akkor készült, amikor az ország zsidó közösségére egyre nagyobb nyomás nehezedett. A Stephan Rosti által játszott zsidó főszereplő egyenrangú partnerként való szerepeltetése az üzleti vállalkozásban a zsidó–muszlim-keresztény együttműködés egyik utolsó pozitív ábrázolása az egyiptomi filmművészetben, mielőtt az ilyen ábrázolások politikailag tarthatatlanná váltak. A film drámai elbeszélése, amelynek középpontjában a munkahelyi dinamika és a románc áll, a gyógyszertárat az egyiptomi társadalom mikrokozmoszaként használja fel, tükrözve a 20. század közepi Egyiptom vallási együttélésének eszményeit és bonyolultságát.

45 Az 1957. július 8-án bemutatott, 130 perces dráma az egyiptomi filmművészet nacionalista fordulatát képviseli az 1956-os szuezi válság feldolgozásával. Az Ezz El-Dine Zulficar által rendezett film Port Szaíd ellenállását mutatja be a brit–francia–izraeli támadás idején egy kémtörténeten keresztül, ami szöges ellentétben áll a korábbi, zsidó karaktereket is megjelenítő egyiptomi filmekkel. A mű jól példázza, hogyan alakult át az egyiptomi filmművészet korábbi, a zsidók számára is megjelenést biztosító kozmopolita jellege jóval nacionalistább irányultságúvá. A korábban kiemelkedő zsidó művészek hiánya ebben a produkcióban ugyanis tükrözi az egyiptomi társadalom szélesebb körű kulturális átalakulását.

sztereotípiákat mutattak be a zsidókról, akiket uzsorásokként és kémekként jelenítettek meg a filmvásznon.[46]

„Egy lány Palesztinából"
(Fatat Men Phalestine)

„Nádia"
(Nadia)

„Fatima, Marika és Ráchel"
(Fatma wa Marika wa Rachel)

„A völgy énekese"
(Shadiat Al-Wadi)

„Kábult lelkek"
(Arwah Haynnah)

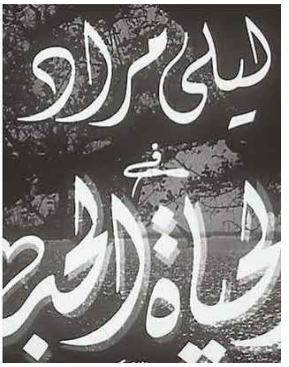

„Élet és szerelem"
(Al-Hayah Al-Hubb)

„Antar és Abla kalandjai"
(Moghamarat Antar wa Ablah)

„Hasszán, Morkosz és Kohen"
(Hassan wa Morcos wa Cohen)

„Port Szaid"
(Port Said)

46 Bahgat, Ahmed Rafaat: i. m. 262–274.

Nasszer forradalmi kormányának felemelkedése jelentős változásokat hozott az egyiptomi filmművészet intézményi struktúrájában és alkotói irányvonalában. Míg a forradalom előtti időszakban a zsidó karakterek ábrázolása ambivalens volt, az új politikai légkör már kifejezetten nacionalista narratívákat követelt meg. Ez a változás egybeesett számos zsidó filmes szakember Egyiptomból való távozásával, ami alapvetően megváltoztatta az iparág összetételét és perspektíváit. Egyes elemzők szerint az 1952-es forradalom utáni új rezsim a filmművészetet a palesztin ügy hangsúlyozására használta, részben azért, hogy kidomborítsa az egyiptomi monarchia kudarcait az 1948-as háborúban. Ezeket a filmeket gyakran úgy tervezték, hogy érzelmileg mozgósítsák a közönséget az új kormány politikájának támogatására.[47]

Ez a megközelítés azt tükrözi, hogy a filmet hogyan használták fel a közvélemény és a nemzeti narratívák formálásának eszközeként a forradalom utáni Egyiptomban, különösen a palesztinkérdés és a regionális politika tekintetében. Bemutatja a politikai napirendek, a történelmi események és a művészi kifejezésmód kölcsönhatását a 20. század közepének egyiptomi filmművészetében. Az olyan filmek, mint a „Hősök földje" (Ard Al-Abtal, 1953) és a „Béke földje" (Ard Al-Salam, 1957) a konfliktus politikai és katonai aspektusaira koncentráltak, és viszonylag kevés figyelmet fordítottak az egyes zsidó karakterekre. Az évtized vége felé az egyiptomi filmkészítők arra törekedtek, hogy a zsidó karaktereket árnyaltabban és humánusabban ábrázolják. A „Szabad vagyok" (Ana Hurra,[48] 1959) példázta ezt a tendenciát, az egyiptomi zsidók mindennapi életét és a szélesebb társadalomhoz fűződő összetett kapcsolataikat ábrázolva. A zsidó karakter, a főszereplő „Vicky" segít a másik főszereplő „Amina"-nak a szabadság újraértelmezésében az oktatás és a munka révén. A film pozitívan ábrázolja Vicky családját, beleértve szorgalmas édesanyját és művelt testvérét, bepillantást nyújtva a zsidó társadalom mikrokozmoszába. A film látványos összehasonlítást tesz az arab és a zsidó közösségek között, amikor a zsidó ünnepeket pozitív színben ábrázolja az olyan mindennapi szokások és gyakorlatok ellenére is, mint az italozás vagy a fiatalok között-

47 Al-Jemeeay, Rana: i. m.

48 A film az egyiptomi filmművészet mérföldkőnek számító feminista alkotása, amely a nők autonómiájának hiányáról szól a forradalom utáni Egyiptomban. A film, amely a Nasszer-féle szocializmus fénykorában került a mozikba, a modernizáció és a hagyományos értékek közötti bonyolult tárgyalásokat tükrözi, különösen a női oktatásra és önrendelkezésre helyezett hangsúlyon keresztül. A film narratív struktúrája, amely a hősnő útját követi a családi elnyomástól az önmegvalósításig, Egyiptom saját posztkoloniális pályáját tükrözi, míg a személyes felszabadítás témái a párhuzamos társadalmi reformmozgalmakkal rezonálnak. A film 1959-es bemutatásának időpontja különösen jelentős, mivel egybeesik a nők jogainak és oktatásának kiterjesztésére irányuló jelentős állami kezdeményezésekkel.

ti nyílt kapcsolatok. Ez éles ellentétben áll a bemutatott arab társadalommal, amelyet a különböző tabukról szóló pletykák és hiedelmek uralnak.[49]

„Hősök földje"
(Ard Al-Abtal)

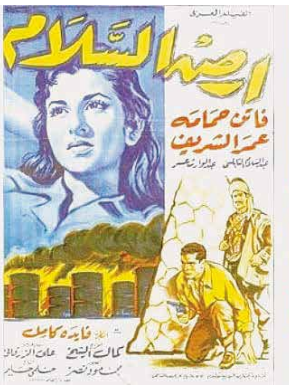

„Béke földje"
(Ard Al-Salam)

„Szabad vagyok"
(Ana Hurra)

Ebben az időszakban a zsidó karakterek ábrázolása az egyiptomi filmekben a nacionalista hangvételű társadalmi drámák és a politikai konfliktusoktól tudatosan távolságot tartó vígjátékok között ingadozott. Az olyan filmek, mint a „Jázmin" (Yasmine,[50] 1950), kiegyensúlyozottabb ábrázolásra törekedtek, míg más alkotások, mint az „Ibn Hamido" (Ibn Hamido, 1957) és a „Dzsamila" (Jamila, 1958), sztereotip zsidó karaktereket mutattak be.[51]

A zsidóság ábrázolásának alakulása az egyiptomi filmművészetben a művészet, a politika és a társadalom összetett kölcsönhatását tükrözi. A filmes megközelítések sokfélesége tükrözi az Egyiptomban ebben az időszakban végbement összetett politikai és társadalmi átalakulásokat, amelyek közvetlenül befolyásolták a zsidók ábrázolását. Az 1950-es

---

49 Bahgat, Ahmed Rafaat: i. m. 269–287.

50 A „Jázmin" egy jelentős egyiptomi társadalmi dráma, amely az osztálykülönbségek és a nemek közötti megkülönböztetés témáit járja körül egy magára hagyott lány történetén keresztül, aki az árvaházból az utcára kerül. A Madiha Yousri főszereplésével és egy gyermeksztárral forgatott film eltért az addigi hagyományos narratíváktól, mivel az egyiptomi társadalomban uralkodó patriarchális előítéletekkel foglalkozott. A társadalmi átalakulás időszakában bemutatott film az osztályhierarchiák és a nemi előítéletek kritikája. Emellett az utcagyerekek és az intézményi gondozás bemutatása értékes betekintést nyújt a 20. század közepének egyiptomi társadalmi problémáiba. Wagdi kettős rendezői és színészi szerepe, valamint a kiemelkedő forgatókönyvíróval, Aboul Seoud El-Ebiaryval való együttműködése bizonyítja az egyiptomi filmművészet aranykorának művészi érettségét az összetett társadalmi kérdések kezelése terén. A 122 perces dráma különösen figyelemreméltó a szociális jóléti intézmények és a forradalom előtti Egyiptomban elhagyott gyermekek sorsának kíméletlen vizsgálata miatt, így fontos dokumentum az egyiptomi filmművészetet és a korszak társadalomtörténetét tanulmányozó kutatók számára.

51 Bahgat, Ahmed Rafaat: i. m. 269–287.

évek végén kiegyensúlyozott megközelítésnek lehettünk tanúi a filmművészetben, ami tükrözi az akkori összetett társadalmi és politikai dinamikát, és bemutatja a zsidó karakterek árnyalt ábrázolására tett kísérleteket az Izrael megalapítását követő növekvő regionális feszültségek közepette.

Az állami ellenőrzés és a tömegvonzerő között: Arab filmek az izraeli médiatérben

Az arab filmművészet – különösen az egyiptomi filmek – története a közel-keleti kulturális alkotótevékenység egyik meghatározó szeletét képezi. Egyiptom korai filmes eredményei közé tartozik, hogy a 20. század első évtizedében mintegy 300 némafilmet készítettek az arab országban, amivel úttörő szerepet töltött be a regionális filmiparban. Figyelemre méltó, hogy e korai alkotások közül többet állítólag az Izraeli Nemzeti Levéltárban őriznek, és nem állnak rendelkezésre Egyiptomban. Utóbbi tény is jól jelzi azt az összetett kulturális és politikai dinamikát, amely később a mozi révén jellemezte az arab–izraeli kapcsolatokat.[52]

Az arab mozi – azon belül is az egyiptomi filmek – jelenléte az izraeli társadalomban a politikai konfliktus közepette zajló kulturális csere komplex folyamatára utal. Az állam eleinte az arab filmek vetítését cenzúrával és a forgalmazás korlátozásával igyekezett akadályozni, ez a szemlélet idővel azonban fokozatos változáson ment át a mizrahi zsidó bevándorlók és az arab kisebbség kulturális igényei miatt.

A családok Izrael-szerte rendszeresen összegyűltek, hogy megnézzék a heti arab filmvetítést, és ez a hagyomány nemcsak az Izraelbe bevándorolt egyiptomi zsidókat, hanem az askenázi zsidókat is magával ragadta. Még olyan magas rangú izraeli tisztviselők is, mint Móse Daján védelmi miniszter, el voltak ragadtatva az egyiptomi filmektől. Fia, Assi Daján visszaemlékezése szerint apja a filmvetítések alatt még Golda Meir miniszterelnöknek sem volt hajlandó felvenni a telefont. E filmek népszerűsége túlmutatott azokon, akik értettek arabul, és sok izraeli követelte azok feliratozását héber nyelven is.[53] Ahogy Eyal Bizawe izraeli filmrendező megjegyzi: „Minden erkélyről és ablakból csak az arab filmek hangját lehetett hallani," kiemelve, hogy ezek a vetítések hogyan teremtettek közös kulturális élményeket a különböző közösségek között.[54]

---

52 Abu-Emira, Shaimaa (2014. március 22): خطط لتهويد السينما المصرية (Az egyiptomi mozi zsidó kisajátításának terve). *Al-Bawaba News*, Kairó. https://www.albawabhnews.com/472923 (letöltés dátuma: 2024. 12. 16.).

53 Abul-Hassan, Gamal (2015. június 8): زمن الفيلم العربي في إسرائيل (Az arab film korszaka Izraelben). *Al-Masry Al-Youm*, Kairó. https://www.almasryalyoum.com/news/details/1653619 (letöltés dátuma: 2024. 12. 15.).

54 Shams, Alex (2015): Arab Film on Israeli Television: An Interview with Eyal Sagui Bi-

Az egyiptomi és arab filmek izraeli sikere több kulcsfontosságú tényezőre mutat rá. Először is, sok zsidó vándorolt be Izraelbe olyan arab országokból, mint Egyiptom, Irak és Szíria. Az arab volt az anyanyelvük és arab kulturális környezetben szocializálódtak, így természetesen szerették az arab filmeket és színdarabokat. Másodszor, Izraelben jelentős muszlim és drúz arab lakosság élt, akiket szintén vonzottak ezek a filmek.[55]

Fentieken túl az izraeli televízió célja kezdettől fogva az volt, hogy megismertesse az izraeliekkel az arab kultúrát, az arabok erősségeit és gyengeségeit, valamint az aktuális problémákat. Ennek a kezdeményezésnek kritikai, politikai és művészeti céljai voltak. Minden héten sugároztak egy arab filmet, amivel az izraeli közvélemény figyelmét kívánták felhívni az arab kultúrára és a társadalmi problémákra. Ez az arab filmművészet iránti folyamatos érdeklődést tükrözi, amely kulturális és stratégiai célokat egyaránt szolgált. Megmutatja ugyanis, hogy miként lehet a médiát a kultúrák közötti megértés, illetve a potenciális politikai motiváció eszközeként egyszerre használni.[56]

Ez a kulturális jelenség azonban szigorú szabályozási keretek között működött. A cenzúrapolitikák végrehajtása szélesebb körű társadalmi feszültségeket és politikai célkitűzéseket tükrözött. Az egyik cenzor megjegyezte, hogy a filmek tele voltak csókjelenetekkel, és az akkori izraeli törvények a képernyőn látható csókokat három másodpercre korlátozták, az ennél hosszabb jeleneteket kivágták. Ez egy érdekes pontra világít rá: az egyiptomi mozi „progresszív" értékei néha összeütközésbe kerültek az akkori „konzervatívabb" izraeli társadalommal.[57] Giora Goodman tanulmánya az izraeli állam 1950-es és 60-as évek arab filmművészetét érintő cenzúrapolitikáját vizsgálja. A kormányzat kezdetben arra törekedett, hogy teljesen betiltsa az egyiptomi filmimportot, az azonban az arab kisebbség és a mizrahi zsidó bevándorlók kulturális igényei miatt kivitelezhetetlennek bizonyult. A kutatás bemutatja, hogy a hatóságok a korlátozó intézkedéseket és a tartalomcenzúrát kettős célú stratégiaként alkalmazták: egyrészt, hogy fékezzék az izraeli arab lakosság potenciális nacionalista érzelmeit, másrészt, hogy megkönnyítsék az arab országokból származó zsidó bevándorlók kulturális asszimilációját az izraeli társadalom főáramába azáltal, hogy korlátozzák az arab kulturális tartalmaknak való kitettségüket. Ez a cenzúrapolitika jól példázza a kulturális ellenőrzés, a

zawe. *Jadaliyya*, Arab Studies Institute, Washington DC. https://www.jadaliyya.com/Details/32265 (letöltés dátuma: 2024. 12. 15.).

55 Wazam, Mohamed (2016. június 19): لماذا يضرعي التلفزيون الإسرائيلي أم الفأ عربية قصاخو عربية؟ (Miért vetít az izraeli televízió arab, különösen egyiptomi filmeket?). *Raseef22*, Bejrút. https://raseef22.net (letöltés dátuma: 2024. 12. 15.).

56 Al-Shazly, Osama (2015): بدء بث الأفلام العربية على القناة الـ33 الإسرائيلية (Az arab filmek vetítése a 33. izraeli tv-csatornán). *ElCinema*, Kairó. https://elcinema.com/press/678917166/ (letöltés dátuma: 2024. 12. 15.).

57 Abul-Hassan, Gamal: i. m.

kisebbségi politika és a nemzetépítés összefonódását Izrael korai államfejlődésében.[58]

Ez a kulturális jelenség az arab–izraeli kapcsolatok összetett és ironikus aspektusát mutatja be, ahol a politikai feszültségek ellenére az egyiptomi filmek az izraeli populáris kultúra kedvelt részévé váltak, és váratlan módon áthidalták a kulturális különbségeket. Az arab filmek iránti kulturális affinitás mind az izraeli arab zsidók, mind a nem zsidó arabok körében jelentős közönséget teremtett az egyiptomi és más arab filmeknek. A közös nyelv és a kulturális ismeretség különösen vonzóvá tette ezeket a filmeket az Izrael és az arab nemzetek közötti politikai feszültségek ellenére. Ez a jelenség jól szemlélteti az izraeli társadalmon belüli kulturális dinamikát, ahol a különböző népességcsoportok a mozi révén tartották fenn a kapcsolatot nyelvi és kulturális gyökereikkel. Arra is rávilágít, hogy a populáris kultúra hogyan léphet túl a politikai határokon, és hogyan hozhat létre váratlan közös érdeklődési és értékelési területeket még a regionális konfliktusok kontextusában is.

A kulturális kölcsönhatás és ellenőrzés e történelmi mintái továbbra is visszaköszönnek az izraeli arab filmművészetről szóló kortárs diskurzusokban. A közelmúltban lezajlott viták, köztük az egyiptomi kulturális szereplők által a filmes örökségük megőrzésével és felhasználásával kapcsolatban felvetett aggályok, jól mutatják e kulturális kapcsolat folyamatos összetettségét. A 2006-ban megrendezett 18. Kairói Nemzetközi Filmfesztiválon a kalózkodásról tartott panelbeszélgetésen Sayed Rady,[59] az egyiptomi művészeti szakszervezetek akkori elnöke komoly aggodalmakat fogalmazott meg az egyiptomi filmek állítólagos izraeli manipulációjával és eltulajdonításával kapcsolatban. Rady azt állította, hogy ezek a jogsértések „a filmes örökség közvetlen és kirívó ellopásán túl" kiterjednek a filmek szándékos pornográf tartalmúvá torzítására is. Konkrétan azt állította, hogy izraeli rendezők egyiptomi sztárokhoz hasonló színészeket alkalmaznak, és olyan eredeti filmekbe illesztenek be erkölcstelen tartalmat, amelyekben Adel Imamhoz, Yousrához és Laila Elouihoz hason-

---

58 Goodman, Giora (2023): Censorship of Arab Cinema in the State of Israel, 1948–1967. *Iyunim Multidisciplinary Studies in Israeli and Modern Jewish Society,* 39: 199–224. DOI: 10.51854/bguy-39A158

59 Sayed Rady (1935–2009) kiemelkedő egyiptomi színházi rendező, színész és kulturális szakember. 1983-ban megalapította az Egyiptomi Gyermekszínházat, 1993-tól pedig az Egyiptomi Művészeti Szakszervezetek Szövetségének elnöke volt. Az egyiptomi színházhoz való hozzájárulásáról ismert, az 1960-as évektől kezdve számos befolyásos tisztséget töltött be, többek között a Legfelsőbb Kulturális Tanács (1992) és a Művészeti Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségének Végrehajtó Tanácsa (1995) tagjaként, miközben színházi szakértőként Líbiában és Tunéziában is dolgozott. Rady, aki 1960-ban végzett a Felsőbb Színházművészeti Intézetben, 1985-ben az egyiptomi miniszterelnöktől vehette át a legmagasabb művészeti elismerést, a „Kiváló művész" kitüntetést.

ló elismert színészek tűntek fel. Rady azt állította, hogy bizonyítékokat nyújtott be az egyiptomi hatóságoknak ezekről a jogsértésekről, és ezeket az akciókat „az egyiptomi mozi által befolyásolt arab társadalmakban az erkölcsi korrupció terjesztésére irányuló kísérletként" jellemezte, és az egyiptomi művészeti produkciók átfogó jogi védelmét követelte a kalózkodással és manipulációval szemben.[60]

Arab filmek az izraeli tévében héber felirattal

Integrált betekintés a témába

Történelmileg az arab polgárok az izraeli társadalmat elsősorban az egyiptomi és arab drámákból, valamint az arab híradásokból ismerték, amelyek az arab–izraeli konfliktus különböző dimenzióit mutatták be.[61] Az 1930-as és 40-es években az egyiptomi moziban számos filmet készítettek és rendeztek zsidó és nem zsidó egyiptomiak, az alkotásokban pedig gyakran zsidó karakterek kerültek főszerepbe.[62]

A viszonylagos harmóniának ezt az időszakát az 1948-as események drámaian megváltoztatták. Ahmed Saad-El-Din filmkritikus megjegyzi: *„A háború 1948. májusi kitörését követően az egész egyiptomi társadalom szorosan követte a palesztinai frontról érkező híreket. A filmművészet ekkoriban a csúcson volt, ezáltal nem állt távol az eseményektől. Olyan filmeket igyeke-*

---

60 Al-Safir, D.B.A. (2006. december 6). إسرائيل تحول أفلام مصرية إلى أفلام خلاعية (Izrael pornográf filmekké alakít egyiptomi filmeket). *Al-Safir Al-Lubnania* (*Al-Safir* libanoni napilap), Bejrút, 10570: 20.

61 Mustafa, Sarah Fawzi.Ahmed (2024): دور الأفلام التسجيلية الإسرائيلية في تشكيل صورة المجتمع الإسرائيلي لدى العرب. (Az izraeli dokumentumfilmek szerepe az izraeli társadalom arab megítélésének alakításában). جامعة القاهرة، كلية الإعلام، المجلة العلمية لبحوث الإذاعة والتلفزيون، (*Rádió és Televízió Kutatások Tudományos Folyóirata*, Médiakutatási Kar, Kairói Egyetem), 30: 387–483.

62 Hajjaj, Nasri (2020. május 9): The Portrayal of Jews in Arab Movies: From Cinema's Beginning to Um Haroun. *Daraj Media*, Bejrút. https://daraj.media/en/the-portrayal-of-jews-in-arab-movies-from-cinemas-beginning-to-um-haroun/ (letöltés dátuma: 2024. 12. 15.).

zett készíteni, amelyek emelik a morált, előtérbe helyezik a palesztin ügyet, és hangsúlyozzák, hogy ez minden arab közös ügye."[63]

Erre a kezdeti reakcióra építve az egyiptomi filmművészet tartósan elkötelezett maradt a palesztin ügy mellett. Az évtizedek során a filmkészítők sokféle alkotást készítettek, a palesztin válság részletes narratív feltárásától kezdve a kérdést rövid, de hatásos jeleneteken keresztül feldolgozó filmekig. Ez a folyamatos elkötelezettség gazdag filmes örökséget hozott létre, amely a konfliktus folyamatos alakulásával együtt fejlődik tovább.[64]

E filmes hozzájárulások hatása túlmutat a puszta szórakoztatáson. A film a palesztinok felszabadításáért folytatott harc erőteljes eszközévé vált, mivel a problémát történelmi és valóságos összefüggéseiben mutatja be. Azáltal, hogy a film egyedülálló módon képes dekonstruálni az elnyomó struktúrákat és megkérdőjelezni az uralkodó narratívákat, fontos szerepet játszott abban, hogy a palesztinok harca világszerte érthető legyen.[65]

A filmes ábrázolásnak ez az evolúciója szélesebb körű társadalmi változásokat tükröz, különösen a zsidó karakterek megjelenítésében. Mahdi Al-Husseini filmkritikus elismeri, hogy *„a zsidók jelentős szerepet játszottak az egyiptomi filmművészet fejlődésében a kezdetektől egészen 1948 utánig"*. Ahogy azonban Dr. Madkour Thabet, a cenzúra korábbi vezetője megjegyzi, ezek az ábrázolások gyakran inkább a korabeli politikai attitűdöket tükrözték, mintsem a történelmi pontosságot. Békés időszakokban ritkán szerepeltek zsidó karakterek, de ábrázolásuk jelentősen eltolódott a konfliktusok idején, különösen az 1952. júliusi forradalmat követően.[66]

Konklúzió

Az egyiptomi filmművészetben a zsidók ábrázolásának íve tükrözi a kulturális tradíciók és hatások, a politikai változások és a társadalmi identitás összetett kölcsönhatását a modern Közel-Keleten. Az iparág kezdeti időszakától, amikor a zsidó filmgyártók és előadók integráns szerepet

---

63 Saad El-Din, Ahmed (2023. november 13): امنيسلا يف نيطسلف ..قمهلم تنك 48 برح (Az 1948-as háború inspiráló volt: Palesztina az egyiptomi filmművészetben). *Al-Ahram*, Kairó. https://gate.ahram.org.eg/News/4614637.aspx november 13. (letöltés dátuma: 2024. 12. 15.).

64 Gaber, Sama (2017. december 9): باحصأ ..نيتينطسلفلا ةيضقلا تمعد ةيرصم مالفأ سنزيب الو؟ 9 (9 egyiptomi film, amely támogatta a palesztin ügyet: Barátok vagy üzlet?). *Masrawy*, Kairó. https://www.masrawy.com (letöltés dátuma: 2024. 12. 15.)

65 Al-Hassany, Ahmed. (2024. január 9): تآجافم قرك اذ ..امنيسلا يف نيطسلف (Palesztina a filmművészetben: A meglepetések emlékezete). *Diffah – Al-Araby Al-Jadeed*, London. https://diffah.alaraby.co.uk (letöltés dátuma: 2024. 12. 15.)

66 Al-Bayan (2010. június 1). امنيسلا يف دوهيلا ..ةيرصملا امهاسم ال قمهي نكم إ ءاملا (Zsidók az egyiptomi moziban. Egy figyelemre méltó hozzájárulás). *Al-Bayan*, Dubai. https://www.albayan.ae/five-senses/2010-06-01-1.250806 (letöltés dátuma: 2024. 12. 15.)

játszottak az egyiptomi filmművészet alakításában, az 1948 utáni időszak egyre markánsabban átpolitizált filmjeiig, a fejlődés egyértelműen párhuzamban állt az arab–zsidó kapcsolatok szélesebb körű átalakulásával. Az egyiptomi filmek folyamatos visszhangja az izraeli társadalomban a politikai feszültségek ellenére is bizonyítja a mozi egyedülálló képességét arra, hogy túllépjen a nemzeti határokon, ugyanakkor erősítse is azokat. Jelen kutatás rávilágít arra, hogy a film médiuma hogyan dokumentálta és befolyásolta a zsidó–arab kulturális kapcsolatok változó dinamikáját, értékes betekintést nyújtva a populáris kultúrának a kollektív emlékezet és a nemzeti identitás alakításában betöltött szerepébe.

DER TAPFERKEIT - A VITÉZSÉGI ÉRMEK TÖRTÉNETE

Hauser Péter

Összefoglaló:

A tárgyalt kitüntetés alapítása II. József császár és király uralkodása idején történt, 1789-ben. Az elnevezést és a fokozatokat később formalizálták, majd a rendszer a Habsburg-korszakon keresztül teljesedett ki, az érem története pedig 1939–1945 között folytatódott a Magyar Királyságban, Horthy Miklós kormányzó alatt. A vitézségi érdemérmek úgy a Habsburg-birodalom (később Osztrák–Magyar Monarchia), mint a Horthy-korszak hadseregének fontos, nagy számban adományozott kitüntetései voltak. Fejlődésük töretlen volt az első világháború végéig, kezdetben kizárólag a legénység számára adományozott érdemérem fokozatai gyarapodtak. A tiszti állomány kérésének megfelelően I. (IV.) Károly létrehozta a Tiszti Vitézségi Érmeket, amelyek kizárólag a tiszti állománynak voltak adhatók. Ez a kitüntetéstípus a Horthy-korszakban is megalapításra került 1942-ben. A második világháború befejezése után a kitüntetésrendszert a politikai viszonyokhoz alakították. A Vitézségi Érmek, több más kitüntetéshez hasonlóan, a régi rendszer „csökevényeként" megszüntetésre kerültek.

Kulcsszavak: katonai kitüntetés, Osztrák–Magyar Monarchia, Magyar Királyság, hőskultusz, II. József, I. Ferenc József, I. (IV.) Károly, Horthy Miklós

Abstract:

The discussed award originated during the reign of Emperor and King Joseph II in 1789. The name and the grades were later formalized, and the system was completed during the Habsburg era. The history of the medal continued between 1939 and 1945 in the Kingdom of Hungary, under Regent Miklós Horthy. The Medal for Bravery was important and widely awarded decorations of both the Habsburg Empire (later the Austro-Hungarian Monarchy) and the army of the Horthy era. Its development was uninterrupted until the end of World War I, and the grades of the medal, which were initially awarded only to the rank-and-file, increased. In accordance with the request of the officer corps, Charles I (IV) established the Officer's Medal of Bravery, which could be awarded only to the officer corps. This type of award was also established during the Horthy era in 1942. After the end of World War II, the Hungarian decoration system

was adapted to the political situation. Medals of Bravery, like many other decorations, were abolished as "vestiges" of the old regime.

Keywords: military medal, Austro-Hungarian Monarchy, Kingdom of Hungary, respect for heroes, Joseph II, Francis Joseph I, Charles I (IV), Miklós Horthy

Bevezetés

A kitüntetésekkel foglalkozó magyar falerisztikai irodalom legtöbb műve elsősorban a Magyarországon adományozott kitüntetésekkel, kitüntetésrendszerrel foglalkozik, ilyen Vitéz Felszeghy Ferenc szerkesztésében megjelent, minden gyűjtő által alapműként aposztrofált *A rendjelek és kitüntetések történelmünkben*[1] című könyve, Makai Ágnes és Héri Vera művei[2] vagy a *Nagy magyar kitüntetéskönyv,*[3] amelyek a magyar történelemben adományozott kitüntetések összességével foglalkoznak.

Más művek egy-egy korszak kitüntetéseit mutatják be, mint a Makai Ágnes,[4] Sallay Gergely,[5] Baum Attila és Fekete Ferenc[6] által írt vagy a Besnyő Károly szerkesztésében[7] megjelent könyvek. Más művek az egyes kitüntetések adományozottjait mutatják be, mint a Sallay–Szentváry-Lukács[8] és a Maruzs–Szentváry-Lukács[9] szerzőpáros könyve vagy Illésfalvi Péter, Kovács Vilmos és Maruzs Roland *Vitézségért* című műve.[10] Viszont igen kevés mű fókuszál egy kitüntetéstípusra, és mélyed el annak részletesebb bemutatásában. Ilyen például dr. Virágh Ajtony *Csaták tigri-*

---

1 Vitéz Felszeghy Ferenc – Vitéz Rátvay Imre – Petrichevich György – Dr. Ambrózy György (1926): *A rendjelek és kitüntetések történelmünkben.* Társadalmi Könyv- és Lapkiadó Vállalat, Budapest.

2 Makai Ágnes – Héri Vera (1990): *Kitüntetések.* Zrínyi Kiadó, Budapest; Makai Ágnes – Héri Vera (2002): *Kereszt, érem, csillag.* Helikon Kiadó. Budapest.

3 Bodrogi Péter – Molnár József – Zeidler János (2005): *Nagy magyar kitüntetéskönyv.* Rubicon könyvek, Budapest.

4 Makai Ágnes (2001): *„Hű vitézségért…" Az 1848–1849-es magyar szabadságharc kitüntetett hőseinek emlékére.* Osiris Kiadó, Budapest.

5 Sallay Gergely Pál (2020): *Hadiszalagon kardokkal.* HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest.

6 Baum Attila – Fekete Ferenc (2010): *A magyar királyság kitüntetései 1920–1945.* III. kötet. HK Hermanos Kiadó, Szeged.

7 Dr. Besnyő Károly (szerk.): (1979): *A Magyar Népköztársaság kitüntetései.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

8 Sallay Gergely Pál – Szentváry-Lukács János (2019): *IV. Károly aranysarkantyús vitézei, 1916.* HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest.

9 Maruzs Roland – Szentváry-Lukács János (é. n.): *Hajlíthatatlanok.* Dextramédia, Budapest.

10 Illésfalvi Péter – Kovács Vilmos – Maruzs Roland (2001): *Vitézségért.* Veritas 93, Budapest.

sei[11] című könyve, melyben az első világháborúban legtöbbet adományozott kitüntetés, a „Károly Csapatkereszt" történetét mutatja be. Hasonló Sallay Gergely Magyar Érdemkeresztről szóló műve.[12] Ebben a témában rendeztek 2023-ban kiállítást a Magyar Nemzeti Múzeumban, ahol a Magyar Érdemrend különböző keresztjeit mutatták be. A kiállításhoz készült kötetet Pallos Lajos és Sallay Gergely írta.[13]

Tehát az egy kitüntetésfajtát bemutató irodalomnak híján vagyunk. Itt kívánok egy kicsit hiányt pótolni a magam szerény eszközeivel, és a Vitézségi Érmeket szándékozom bemutatni, a hely hiánya miatt azonban nem tudok kitérni minden részletre. Célom az, hogy bemutassam, a Vitézségi Érmek milyen jelentőséggel bírtak a katonai kitüntetések között, hogy vázoljam a történetét, fejlődését az egyes korszakokban, típusait és szerepét, a kitüntetések alapítását, különböző fajtáikat, és hogy milyen harci cselekményekért lehetett elnyerni. Mindezeken felül néhány gondolat erejéig kitérek az anyaghasználatra, illetve a felterjesztések szolgálati útját és néhány felterjesztést is bemutatok.

A felhasznált forrásokról

Kutatásaim folyamán elsősorban a Hadtörténelmi Levéltárban és ennek bécsi kirendeltségén[14] fellelhető iratokból dolgoztam, felhasználtam a hazai és külföldi szakirodalom idevonatkozó részeit, a szakirodalmak és forrásfeldolgozások egy részét pedig hazai és nemzetközi online adatbázisokból gyűjtöttem. A gyűjtési köröm az alapítástól 1945-ig tartó időintervallumot foglalja magába. A kutatómunkámat hátráltatta, hogy e téma egyik hazai szaktekintélye, Maruzs Roland alezredes, vezérkari továbbképzésen vett részt. Azonban nagy segítségemre volt Dr. Sallay Gergely[15] és Dr. Kiss Gábor alezredes,[16] és sikerült néhányszor üzenetet váltanom Dr. Georg Ludwigstorff-fal a téma osztrák szakértőjével. Hasonlóan több anyagot, rendeleti és honvédségi közlönyöket, az azokban foglalt körrendeleteket is felhasználtam az Arcanum adattár oldaláról.[17]

---

11 Dr. Virágh Ajtony (2017): *Csaták tigrisei. A Károly Csapatkereszt története.* Monarchia Kiadó, Budapest.

12 Sallay Gergely Pál (2018): *A Magyar Érdemrend Szent Koronával ékesített nagykeresztje a rendi lánccal.* (Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 18.) Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest.

13 Pallos Lajos – Sallay Gergely (2023): *Csillag és kereszt. 100 éves a Magyar Érdemrend. Kiállításvezető.* Budapest.

14 A HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Bécsi Kirendeltsége (Wien, Nottendorfer Gasse 2.).

15 A HM HIM Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményének vezetője.

16 A HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Bécsi Kirendeltségének vezetője.

17 www.arcanum.hu (letöltés dátuma: 2026. 06. 21.)

A vitézség fogalmáról

A katonák harctéri cselekményeikeinek egyik legnagyobb fokmérője a bátorság, a vitézség, a virtus. *„Többre becsülök egy csipetnyi bátorságot egy métermázsányi óvatosságnál!"*[18]

De miként határozható meg a vitézség? Ez a harctéri cselekedet egyértelműen nem leírható. Vékony a mezsgye az esztelen vakmerőség és a vitézi tett között. A vitézi virtus nem lehet könnyelmű, kalandvágyból elkövetett cselekedet. Erre a Vitézségi Érmek adományozása feltételeinek leírása is kitér. *„Ily becsületjelvény csak annak adományozható, ki személyesen oly vitéz cselekedetet hajtott végre, mely nem otromba vakmerőség, vagy rablóvágyból eredt, hanem az emberek és az ellenség előtt alkalma nyílik, hogy a szolgálat javára valamely vállalat kedvező kimenetelére, valamely veszélyben forgó tisztnek, vagy bajtársnak megmentésére, valamely hadi- vagy diadal jelvénynek vagy, valamely kincstári vagyonnak megtartására vagy, visszszahódítására közreműködjék."*[19]

A fentiek szinte teljeskörűen meghatározzák a vitézi tett fogalmát. Ennek a szellemében és a kitüntetésre érdemes fegyvertényekért adományozták ezt a kitüntetésfajtát.

Történeti áttekintés

Az Osztrák–Magyar Monarchia Vitézségi Érmeinek alapítása és fejlődése

A kitüntetés hosszú múltra tekinthet vissza, II. József (a „kalapos király") alapította 1789. július 19-én;[20] a korszakban „Vitézségi Érdempénz"-nek hívták.[21] Az alapszabály két fokozatot különböztetett meg (arany és ezüst), ezzel differenciálva a vitézi tetteket. Az alapítás az altiszti és legénységi állományú katonák harctéri tetteinek elismerésére szolgált, akik rendfokozatuk miatt nem nyerhették el az 1757-ben alapított, kizárólag tiszteknek adományozott Mária Terézia Katonai Rend valamely fokozatát.[22] Maruzs Roland szerint az alapításkor Laudon[23] altábornagy javaslatát vette figyelembe az uralkodó.[24] Ezzel a legénység kitüntetését meg-

18 Sára Sándor: *80 huszár című filmjéből.* Objektív Stúdió, 1978.

19 Vitéz Felszeghy Ferenc – Vitéz Rátvay Imre – Petrichevich György – Dr. Ambrózy György (1926): 348.

20 Uo.

21 Ehren Denkmünze für Tapferkeit. Lásd: Sallay Gergely Pál (2020): 9.

22 Uo.

23 Ernst Gideon von Laudon tábornagy (1717–1790), az utolsó török elleni hadjárat egyik vezető tábornoka.

24 Maruzs Roland (2018): *Virtus dolgában töretlen.* B.H.N. Kft., Budapest. 9.

különböztették a tiszti kitüntetésektől. *„Az ollyas Hadi osztályhoz tartozó Katonáknak Vitézi tettek és katonai érdemek megjutalmazása végett, kik Mária Theresia jeles Rendének elnyerhetése tekintetében megkivántató tulajdonságokkal nem birnak, már ditső emlékezetü II-dik József Császár alapított egy megtiszteltetési jelt, […] a megtiszteltetési arany és ezüst érdempénzeket, és pedig olly czélbűl, hogy azokkal az Altisztek és Közkatonák a Strázsamestertől kezdve lefelé egész az utolsó Közemberig, kik bátor és vitézi tetteik által magokat megkülömböztették, érdemekhez képest megjutalmaztassanak."*[25]

„A jeles tett nagyobb, vagy kisebb fontosságához képest, de a katona rendfokozatára tekintet nélkül, az arany, vagy az ezüst érem adományoztatik. Az ezüst éremmel a zsoldjuk fele, az arannyal a zsold teljes összege jár pótdíjként."[26]

Az alapítás a török elleni utolsó háború idején történt, abban a korszakban, amikor megszületett az igény a legénységi állomány kitüntetéssel való jutalmazására, ezzel a harci szellem fokozására. Ez idő tájt jelennek meg az állandó reguláris hadseregek. Az 1715. évi VIII. törvénycikk elismerte e haderő létjogosultságát, és kimondta, hogy fenntartására adót kell szedni, de magyar hadsereg felállításáról 1848-ig komolyan nem esett szó. Pusztán a Habsburg-birodalom haderejének magyar kiegészítésű alakulatai és a magyar tisztek révén beszélhetünk nemzeti haderőről ebben az időszakban. Amint a török és kuruc idők után regenerálódó ország egyre több terhet bírt, úgy jött létre egyre több magyar kiegészítésű regiment a Habsburg-haderőben, amelyet császári-királyi hadseregnek neveztek. A napóleoni háborúk utolsó évei során a magyar részvétel a haderőben már százezres nagyságrendű volt.[27] Kialakultak az egyenruhák, és általánossá váltak a katonai kitüntetések és ezek adományozása.

A kitüntetés elnyeréséhez nem volt elegendő a hősi tett, ezt tanúkkal kellett igazolni. Maruzs kutatásai szerint már az alapítás első évében 45 adományozásra került sor, amiből 18 adományozott magyar illetőségű volt.[28]

A Vitézségi Érdempénz elnevezést 1809. május 18-án változtatta meg alapszabály-módosításban az Udvari Haditanács Vitézségi Éremre.[29] A módosítás a napóleoni háborúk időszakára esik, amikor az adományozások száma jelentősen megugrott. Ez a katonai kitüntetések esetében minden háborús időszakban megfigyelhető. Az időszak nagy hadjáratai,

---

25 https://web.archive.org/web/20160517110739/http://rendjel.myhunet.com/hu/A-kiegyezestol-az-I.-vilaghaboru-vegeig-(1867-1918)/Vitezsegi-erem/ (letöltés dátuma: 2024. 12. 05.).

26 Maruzs Roland (2018): 9.

27 *Hadimustra. A magyar hadtörténet évszázadainak emlékei.* Összeáll. Sallay Gergely Pál – Szántó Nóra. (Szerk.): Závodi Szilvia. MHIM, Budapest. 2024. 15.

28 Maruzs Roland (2018): 9.

29 Maruzs Roland – Dr. Szentváry-Lukács János (é. n.): 8–9.

csatái és az itt végrehajtott dicső harctéri tettek, illetve az egyre elterjedő kitüntetésadományozási szokások egyre nagyobb számú adományozást igényeltek. Így nem csoda, hogy igen nagy számú adományozás történt az időszakban.[30] A legénységnek adományozható Vitézségi Érem arany fokozata megítélésében vetekedett a tiszteknek adományozható Mária Terézia Renddel.

A fokozatok kialakulása és változások 1848-tól 1918-ig

A kitüntetés jelentősége az 1848–1849. évi olasz hadjárat és a magyar szabadságharc idején megnövekedett, ezért az uralkodó, V. Ferdinánd (1793–1875) két fokozatra osztotta az Ezüst Vitézségi Érmet, megalapítva annak I. és II. osztályát. A II. osztály kinézetében nem különbözött az I. osztályútól, méretében azonban kisebb[31] volt. A változtatásról szóló rendelet 1848. augusztus 19-én jelent meg.[32] Egy év múlva eltörölték azt a rendelkezést, hogy aki már rendelkezett Ezüst Vitézségi Éremmel, elveszíti azt, amennyiben újabb dicső harctéri cselekedetéért kiérdemelte az arany fokozatot. Tehát 1849 augusztusától már egyszerre viselhető volt az arany és az ezüst fokozat is.[33] Az első világháború kitöréséig a kitüntetések nem estek át változtatáson sem fokozataikat, sem pedig az értük járó pótdíjakat illetően.[34]

A Vitézségi Érmek mellé havi érempótdíj járt, melyet egy 1914. szeptember 15-én keltezett és október 1-jén hatályba lépő legfelsőbb uralkodói rendelet határozott meg.[35]

Arany Vitézségi Érem – 30 korona

Ezüst Vitézségi Érem I. osztálya – 15 korona

Ezüst Vitézségi Érem II. osztálya – 7 korona 50 fillér[36]

A Vitézségi Érmekkel kapcsolatban a „Nagy Háború" elején jelent meg még egy szabályrendelkezés,[37] az 1914. október 6-án keltezett legfelsőbb parancsirat szerint a hadra kelt sereg legénysége engedélyt kapott, hogy a Vitézségi Érmeket a köpenyen is viselhesse.[38] Ez azért érdekes, mert

30 Uo.

31 31 mm átmérőjűre csökkent. A köznyelvben egyébként kisezüst elnevezéssel illették.

32 Maruzs Roland (2018): 9–10.

33 Uo.

34 M. Christian Ortner – Georg Ludwigstorff (2017): *Österreichs Orden und Ehrenzeichen.* Verlag Militaria, Wien. 242.

35 Zirkularverordnung vom 18 September 1914, Präs. Nr. 12969 Verordnungsblatt (továbbiakban: VOBl) für das k. u. k. Heer Normalverordnungen (továbbiakban: NVO) 1914/46. sz. 1914. szeptember 26. 211–212.; 138932/6.-1914. sz. körrendelet – Rendeleti Közlöny (továbbiakban: RK) (Szabályrendeletek) 1914/54. sz. 433.

36 Sallay Gergely Pál (2020): 16.

37 16420/eln.-1914. sz. rendelet RK Személyes ügyek (továbbiakban: Szü.) 1914/60. sz. 1914. október 10. 433.

38 Sallay Gergely Pál (2020): 16.

addig a kitüntetések rendeletileg meghatározott viselési helye a zubbony volt. Azonban ez az ősz beköszöntével a köpeny alatt nem látszott, az arcvonal mögötti parancshirdetési, kitüntetési vagy egyéb ceremóniákon ezeknek feltűzése, illetve ezek láthatósága problémássá vált. *„Márpedig az elismeréseknek a felsorakozott csapat előtt történő átadása, akárcsak a kitüntetések közszemlére tétele (jól látható viselése) fontos szerepet játszott a harcoló állomány moráljának fenntartásában, javításában."*[39] A fenti rendelet erre a problémakörre nyújtott megoldást.

Az első világháború alatt nagy számban mozgósított és harcoló legénységi állomány ellenséggel szemben tanúsított vitéz és önfeláldozó cselekedeteinek jutalmazására I. Ferenc József (1830–1916) 1915. február 15-én keltezett parancsiratával[40] megalapította a Vitézségi Érem bronz fokozatát. Ez a legénységi kitüntetés kinézetében és méretében megegyezett a II. osztályú Ezüst Vitézségi Éremmel, azonban mint a nevéből is kitűnik, az alapanyaga bronz volt. A másik nagy különbség, hogy érempótdíj nem járt érte. A harmadik, hogy az odaítélés jogával az uralkodó a hadsereg-, illetve a hadtestparancsnokot ruházta fel. Ezek jól érzékeltetik, hogy a Vitézségi Érmeknek ez a fokozata a tömeges kitüntetési igények és a kisebb jelentőségű haditettek egyszerű és gyors jutalmazására, ezzel a legénységi morál fenntartására és javítására szolgált. Azok a legénységi állományú katonák, akik előzőleg hadsereg-parancsnoksági vagy hadsereg-főparancsnoksági dicséretben részesültek, automatikusan jogosultságot szereztek erre a kitüntetésre. Másik érdekesség, hogy a Monarchia katonáival együtt harcoló szövetséges haderők legénységi állományának is adományozhatóvá vált. Ebből kiviláglik, hogy a háború egyre nagyobb területre terjedt ki, és hogy a szövetségesekkel történő együttműködésből adódó kitüntetési igényeket is ki kellett elégíteni.[41]

Az adományozott Vitézségi Érmek viselésének igazolására 1915. április 29-i keltezéssel és később kihirdetett rendeletben, rendszeresített igazolványt vezettek be.[42] Ezt az igazolványt az alosztályparancsnok az aláírásával hitelesítette. A legitimációs igazolvány rendeletileg tartalmazta a csapattestet, alosztályt, nevet, rendfokozatot és az adományozás parancsszámát.

Érdekes módon ezek az igazolványok több típusban is készültek, a rendelet ugyanis az igazolvány formájára nem tért ki.

Az adományozott az odaítélés pillanatától jogosult volt a kitüntetés-

---

39 Uo. 17.

40 Präs. Nr. 2836 VOBl für das k. u. k. Heer Personalangelegenheiten (továbbiakban: PA) 1915/38. sz. 1915. március 13. 777.; 2025/eln.-1915. sz. rendelet RK Szü. 1915/23. sz. 1915. március 13. 275–276.

41 Sallay Gergely Pál (2020): 34.

42 Präs. Nr. 8282 VOBl PA 1915/65. sz. 1915. május 5. 1511.; 5564/eln. 1915. sz. rendelet RK Szü. 1915/40. sz. 1915. május 5. 465.

re. Ha a kitüntetett az adományozás és az átadás közötti időszakban elesett, az örökösök jogosulttá váltak az érem birtoklására.[43] *„Oly rendjelek és tiszteletjelvények, melyek a tulajdonos elhunytával alapszabályszerűleg nem adandók vissza, úgymint: a katonai érdemkereszt mindhárom osztálya, az ezüst és bronz katonai érdemérem, továbbá mind a négy vitézségi érem, még abban az esetben is az örökösödésre jogosult hátramaradottak birtokába juttatandók, ha a rendjellel, vagy tiszteletjelvénnyel kitüntetett a kitüntetési jelvény kiadása előtt meghalt volna."*[44]

Kivételt képeztek ez alól azok az érdemrendek, melyeket az alapszabályukban visszaszolgáltatási kötelezettség terhelt.

A világháború szélesedése és a mind nagyobb adományozási igény miatt az uralkodó 1915. november 29-től a Vitézségi Érmek valamennyi fokozatának ismételt adományozását lehetővé tette. A háború előrehaladtával nyersanyaghiány és nem utolsósorban praktikus okok miatt az újbóli adományozást ún. ismétlőpántok bevezetésével oldották meg. Az újbóli adományozásokért az érempótdíj nem emelkedett.

A Vitézségi Érmek legitimációjára szolgáló igazolvány kiállításának pontosítását 1916. februári rendeletében[45] adta meg I. Ferenc József. A rendelet lényege: minden személyt el kell látni az alosztályparancsnok által aláírt viselési igazolvánnyal, melyet a katonai azonossági jegytokban kellett elhelyeznie azoknak, akik a háború alatt Vitézségi Éremmel lettek kitüntetve, különösen azok, akik az igazoló okirat bevezetése előtt kapták meg a kitüntetést.

A szövetséges haderő legénységi állományának adományozott Vitézségi Érem viselési igazolványának kiadását is szabályozza az 1916. október 14-én megjelent rendelet.[46] Ezzel a dokumentummal kellett ellátni a szövetséges haderő katonáit visszamenőlegesen.

Ferenc József utolsó, a Vitézségi Érmekkel kapcsolatos rendelete,[47] melyben kiterjesztette a bronz fokozat adományozás jogát az összes hadosztály- és hajóosztály-parancsnokságra, ezzel egyszerűbbé és zökkenőmentesebbé téve az adományozásokat a legénység számára. A Monarchia uralkodója, nem sokkal a rendelet kiadása után elhunyt. A trónt I. (ma-

---

43 Präs Nr. 7952 VOBl BB 1915/24. sz. 1915. május 15. 126.; 5263/eln./2. 1915. sz. körrendelet RK Szr. 1915/35. sz. 1915. május 5. 216.; 8522/eln./2. 1915. sz. körrendelet RK Szr. 1915/55. sz. 1915. július 17. 307.

44 Uo.

45 Erlaß vom 28. Februar 1916, Präs. Nr. 3036. VOBl BB 1916/10. sz. 1916. március 4. 94.; 2289./eln 3. 1916. sz. körrendelet. RK Szr. 1916/7. sz. 1916. február 19. 41–42.

46 Erlaß vom 6. Oktober 1916, Präs Nr. 25714 VOBl BB 1916/52. sz. 1916. október 14. 456.; 19716./eln./2. 1916. sz. körrendelet. RK Szr. 1916/71. sz. 1916. október 14. 461–462.

47 Erlaß vom 17. Oktober 1916, Präs Nr. 26610. VOBL BB 1916/53. sz. 1916. október 21. 463.; 20439./eln./3. 1916. sz. körrendelet. RK Szr. 1916/73. sz. 1916. október 21. 474.

gyar királyként IV.) Károly foglalta el. Kis idővel a trónra lépése után kiadta első, kitüntetésekkel foglalkozó rendeleteit. Ezek közül kiemelkedik a Károly Csapatkereszt alapítása, ami a legtöbbet adományozott kitüntetés lett, amit egy 1916. december 13-i hadsereg- és hajóhadparancsával[48] hozott létre. *„…akik az eddig nem ismert hevességű és tartalmú harczokban hősiesen végzik kötelességüket, s állandó veszélyben, esküjükhöz híven, életüket vetik latba igaz ügyünkért."*[49]

Azt, hogy I. (IV.) Károly tudatosan nagy jelentőséget szánt a kitüntetésnek, mi sem szemlélteti jobban, mint hogy saját nevét adta egy igencsak szerény, de tömegeket érintő kitüntetésnek. Ezt a keresztet objektív kritériumok alapján lehetett elnyerni a tűzvonalban harcoló, az ütközetekben ténylegesen részt vevő katonáknak. Ezt látható jutalmazással honorálni. *„Csapattest parancsnokik bezárólag mindazok, akik harcra rendelt gyalogsági, vadászcsapatbeli, lovassági, tábori, hegyi és vadásztüzérségi csapatoknál összesen legalább 12 heti szolgálatot igazolnak és ez alatt az idő alatt a harcban ténylegesen részt is vettek."*[50]

A rendelet 3. § 1. pontja egyértelműen fogalmaz az odaítéléssel kapcsolatban. Érdekesség, hogy a fő- és a magasabb rendfokozatú tiszteknek nem tette odaítélhetővé, ezért ezeknél a tiszteknél nem is volt olyan megbecsült és népszerű.[51]

Az uralkodóváltás természetes következménye, hogy a korábbi uralkodó arcképe helyett az új uralkodó arcmása került a kitüntetésekre, így a Vitézségi Érmekre is. A külalak megváltoztatását és e szerinti készítést 1917. április 4-én rendelte el[52] I. (IV.) Károly. A rendelet szerint új verésű kitüntetések kiadására csak a régi készletek felhasználása után kerülhet sor. *„Ő császári és apostoli királyi Felsége folyó évi április hó 4-én kelt legfelsőbb elhatározásával legkegyelmesebben elrendelni méltóztatott, hogy a vitézségi érmek Ő Felsége legmagasabb képével ellátva újra verettessenek. Az új vitézségi érmek azonban csak a régi veretű készlet elfogyása után adatnak ki. A régi veretű vitézségi érmek tulajdonosai azokat még akkor is tovább viselik, ha a szalaghoz uj pánt adományoztatik."*[53]

A másik lényegi változás nemcsak a Vitézségi Érmek előlapját, hanem a hátoldalát is érintette. Az évszázadok óta használt német nyelvű „Der Tapferkeit" felirat a latin „Fortitudini"-re változott.

A negyedik háborús év talán legjelentősebb kitüntetésalapítása a Tiszti Vitézségi Érmek létrehozása volt, ezzel is kielégítve a tisztikar („bátor

---

48 24495./eln. 1916. sz. RK Szü 1916/159. sz. 1916. december 16. 3107.
49 Uo. 3107. preambulum.
50 Uo. 3107. 3. §. 1.
51 Dr. Virágh Ajtony (2017).
52 Zirkularverordnung vom 10. April 1917, Präs. Nr. 9039 VOBl NVO 1917/18. sz. 1917. április. 14. 133.; 7855/eln./3. 1917. sz. RK Szr. 1917/38. sz. 1917. április 14. 261.
53 Uo.

tisztjei kívánságának eleget téve”[54]) igényét a Vitézségi Érmek megszerzésének lehetőségére. Így az arany és az I. osztályú ezüst fokozat a tisztikarnak is adományozható vált. Az erről szóló rendelet[55] 1917. szeptember 17-én jelent meg. Ez az kitüntetés a „különösen kiemelkedő személyes bátorsággal” véghezvitt haditettekért járt. Az uralkodó az adományozás jogát magának tartotta fenn, és kikötötte, hogy korábbi haditettek nem szolgálhatnak az odaítélés alapjául, valamint olyan cselekedetek sem szolgálhattak alapul, ahol a tiszt csupán e kitüntetés elnyerése érdekében sodorja magát felelőtlenül életveszélybe. A Tiszti Vitézségi Érmek rangját igen jól tükrözi, hogy a viselési sorrendben a Ferenc József Rend lovagkeresztje után következtek.

Külalakjában a legfeltűnőbb különbség a legénységi Vitézségi Érmekhez képest a szalagon megjelenő uralkodói névjel (egy nagy „K” betű), ami az érem anyagával megegyező színű volt. A betű minden kitüntetésnél fémalapú volt, habár akadt hímzett változat is.[56] Egyébként megjelenésében megegyezett a legénységnek adható, arany és az I. osztályú ezüst fokozatú érmek külsőségeivel. Érdekesség, hogy a rangos kitüntetés adományozása mellé pótdíj nem járt.[57] Az első világháború során a Tiszti Arany Vitézségi Érmet 189 tiszt nyerte el, közülük 100 magyar.[58]

Az utolsó háborús évben több rendelet intézkedett a Vitézségi Érmekkel kapcsolatosan. Az egyik 1918 nyarán, amely díszes kivitelű kísérő okmány hozzárendelését határozza meg.[59] Azonban a háborús viszonyokra hivatkozva ezek kiadását a leszerelés utánra el is halasztja.

Az első világháború vége és a Monarchia szétesése miatt sok kitüntetés, főként a Vitézségi Érmekkel kapcsolatosan, elintézetlen maradt.

A Magyar Vitézségi Érem alapítása Horthy Miklós által (1939)

A Monarchia széthullásával megpecsételődött a több mint százéves múltra visszatekintő Vitézségi Érmek rendszere. Érdekességként, a hasonló elnevezésű, az olasz kitüntetésrendszerben helyet kapó „Medaglie d’Oro al Valore Militare” a mai napig adományozható a fegyveres erők tagja számára.[60]

A magyarországi zavaros politikai helyzetben nem foglalkoztak a kitüntetések ügyeinek rendezésével. A kérdés 1920-ban került napirendre a

---

54 Sallay Gergely Pál (2020): 77.

55 Präs Nr. 26278. VOBl PA 1917/182. sz. 1917. szeptember 26. 6713.

56 A gyűjteményem darabjai között található olyan Tiszti Arany Vitézségi Érem, amelynél a „K” fémveret, de hímzett betűt utánoz.

57 Präs. Nr. 26278. VOBL PA 1917/182. sz. 1917. szeptember 26. 6713.

58 Maruzs Roland (2018): 11.

59 8306./eln. 1. sz. körrendelet. RK Szr. 1918/55. sz. 1918. július 12. 325.

60 Maruzs Roland – Szentváry-Lukács János (é. n.): 9.

politikai helyzet stabilizálódása után. A megjelent rendelet[61] tartalmazza, hogy azok a tisztek, akik 1918-ban még megkapták a kitüntetést, és hivatalosan kihirdetésre kerültek, viszont nem vehették kézhez, azt utólag az új magyar hadügyminisztériumtól kérelmezhetik.[62] Ezek kiadását az ezt követő rendelet szabályozza. *„A világháborúban véghez vitt fegyvertényekből kifolyó még elmaradt és megérdemelt kitüntetések utólagos adományozása pedig csak akkor lehet aktuális, ha egy új államfő beiktatása megtörténik."*[63]

Ez a feltétel 1920. március 1-jén, Horthy Miklós kormányzóvá választásával teljesült. A Vitézségi Érmeket az 1920-as évek közepén utólag is kihirdettek, az alábbi megfogalmazással: *„A világháború folyamán az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásuk elismeréseül, az eddig még Honvédségi Közlönyben közzé nem tett kitüntetések adományoztatnak…"*[64]

Kis kitérő a kormányzó 1922. június 24-én jóváhagyott rendeletében[65] egy, a Vitézségi Érmekhez bizonyos értelemben hasonló, azonban nem harctéri érdemekhez kötött kitüntetést alapított. *„A személyes bátorsággal véghezvitt tettek jutalmazására alapított ezüstérem adományozható azon katonai és polgári egyének részére, akik személyes bátorsággal véghezvitt tettükkel különös érdemet szereztek."*[66]

Ennek a kitüntetésnek a megnevezése 1929-től Bátorsági Éremre változott.[67]

Horthy Miklós, mint legfőbb hadúr, 1939. június 15-i rendeletében,[68] a Magyar Érdemrend nevével fémjelzett kitüntetéscsalád módosított alapszabályában több kitüntetés mellett a Magyar Vitézségi Érmekről is intézkedik. Az alapszabályra a rendelet mellékletében[69] tér ki. *„Ezek után Magyarország Főméltóságú Kormányzója Budapesten, 1939. évi április hó 14-én kelt legfelsőbb elhatározásával […] jóváhagyni méltóztatott a m. kir. honvédelmi miniszternek a Magyar Vitézségi Érem alapítására vonatkozó előterjesztését és a Magyar Vitézségi Érem alapszabályait."*[70]

Az alapszabály a 15. pontjában tér ki az adományozóra. Ennek értelmében a kormányzó, a honvédelmi miniszter javaslatára, saját jogkörébe rendeli az adományozás lehetőségét. *„A Magyar Vitézségi Érmet Magyarország Főméltóságú Kormányzója, hadúri jogánál fogva a m. kir. honvédelmi*

---

61 8288/eln. 8. (31.) 1920. sz. rendelet. RK MNH (Magyar Nemzeti Hadsereg) Kk. (Kisközlöny) 1920/3. sz. 1920. január 24. 9.
62 Sallay Gergely Pál (2020): 98–99.
63 20359./eln. 8. (31/b.) 1920. sz. rendelet. RK MNH Kk. 1920/3. sz. 1920. január 24. 9.
64 *Honvédségi Közlöny (HK),* 1925. 21. sz. 153.
65 *HK,* 1924. 9. sz. 73.
66 Uo.
67 *HK,* 1929. 31. sz. 29.
68 27.568/em. 8. – 1989. sz. Melléklet körrendelethez. *HK,* 24. sz. 1939. június 15.
69 Uo. Melléklet 1.
70 Uo.

miniszter előterjesztésére a m. kir. honvédség oly legénységi állományú egyéneinek adományozza, akik az ellenség előtt tanúsított személyes vitézségükkel, vagy hősies önfeláldozásukkal értékes szolgálatot teljesítettek és ezzel kitüntetésre méltónak bizonyultak."[71]

A további bekezdésekben meghatározza az egyéb adományozhatóak körét. Érdekesség, hogy ebbe ide sorolja a polgári személyeket is. Ez az eddigiekben nem volt gyakorlat, a Vitézségi Érmeket kizárólag katonai állományba tartozó egyének kaphatták meg. Az alapszabály intézkedik még az idegen haderő katonái számára történő adományozásról is: *„Adományozható ezenkívül a Magyar Vitézségi Érem: a m. kir. csendőrség és más fegyveres őrtestületek legénységi állományú egyéneinek, ha azok az előző bekezdésben megállapított feltételeknek megfelelnek, valamint rendkívüli esetekben polgári személyeknek is. A Magyar Vitézségi Érem adományozására idegen államok fegyveres erejéhez tartozó legénységi egyének is tekintetbe jöhetnek."*[72]

A 17. pontban határozza meg a fokozatokat. Jóllehet a kitüntetések alapjául az Osztrák–Magyar Monarchia kitüntetésrendszere szolgált, a Tiszti Vitézségi Érmeket nem viszi tovább, és nem teszi adományozhatóvá. A nevében is megjelenik a „magyar" szó. Azonkívül az I. és a II. osztályú ezüst érmek elnevezését is módosítja a köznyelvben már addig is elterjedt „nagy", illetve „kis ezüstre". *„A Magyar Vitézségi Éremnek négy fokozata van: Magyar Arany Vitézségi Érem, Magyar Nagy Ezüst Vitézségi Érem, Magyar Kis Ezüst Vitézségi Érem, Magyar Bronz Vitézségi Érem."*[73]

Ezeket az érmeket az adományozott elhalálozása esetén nem kellett az örökösöknek visszaszolgáltatniuk. A múltban már szokássá, sőt rendeletben meghatározottá vált igazolvánnyal látták el a kitüntetettet, mely a kitüntetés viselésére jogosított. Az igazolványban a múltban megszokott adatokat kellett közölni.[74]

A Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érem adományozását a kormányzó 1942. szeptember 12-i rendeletben[75] tette újra lehetővé.

„A Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érmet Magyarország Főméltóságú Kormányzója hadúri jogánál fogva, a magyar királyi honvéd vezérkar főnökének előterjesztésére, az ellenség előtt végrehajtott és beigazoltan férfias önfeláldozás és a személyes bátorság igen magas fokáról tanúskodó fegyverténynek vagy cselekménynek elismeréséül a magyar királyi honvédség és csendőrség tisztjei számára adományozza."[76]

Az érem külalakjában nem tért el a legénységnek adományozható éremtől, a különbséget a szalagon elhelyezett ékítmény jelentette. A há-

---

71 Uo. Melléklet 6.
72 Uo.
73 Uo.
74 Uo.
75 54.277/eln. 8. c. sz. körrendelet. *HK,* 1942. 24. sz.
76 Uo.

romszög alakban összehajtott, zöld-fehér szegélyes, vörös színű szalagot (hadiszalag) a magyar Szent Korona aranyból készült babérágakkal és kardokkal övezett kicsinyített mása díszítette. Az újbóli adományozást 8 mm széles fémpánttal jelezték.[77] Azonban másodszori adományozásra a második világháború során nem került sor.

Nem meglepő, hogy a legnagyobb számban a magyar haderő tényleges hadászati cselekményei alatt adományozták.

A második világháború után a náci Németország mellett harcoló vesztes fél kitüntetéseire stigma került. A kitüntetések leértékelődtek, sőt viselésüket egyenesen bűnként könyvelték el. Nem csoda, hogy a Vitézségi Érmek kitüntetésrendszerét teljes mértékben megszüntették.

Az érmek jellemzői

Anyaghasználat (arany, ezüst, bronz) és dizájn

Az Osztrák–Magyar Monarchia Vitézségi Érmei, mint ahogy az elnevezésükből is látszik, aranyból, ezüstből vagy bronzból készültek.

Az első világháború alatt a tömeges adományozás következtében nem minden esetben tartották be a szolgálati előírásokat, és úgy veretben, mint anyaghasználatban gyenge minőségű, nem megfelelő érmek kerültek kiadásra. Erre igen jó példa az 1915. június 4-én kiadott körrendelet,[78] melyben az adományozott kitüntetések anyagminőségére tér ki, és a nem megfelelő minőségű kitüntetésekre hívta fel a figyelmet és az ilyen kitüntetések elterjedését megakadályozza. A rendelet elsősorban a Bronz Vitézségi Érmek anyagára és verési minőségére figyelmeztetett és megtiltotta azon példányok viselését, amelyek anyagukban és kivitelükben eltérnek az előírttól. *„Tilos olyan kitüntetési jelvényeket (érmeket) viselni, melyek a hivatalos éremnek nem felelnek meg és minden olyan eset, midőn érmek ilyen hiányos vagy az eredeti kitüntetési jelvényeknek nem megfelelő kivitelben kerülnek forgalomba, a beszerzési forrás egyidejű megjelölése mellett, szolgálati úton bejelentendő."*[79]

Az 1917 novemberében hatályba lépő rendelet[80] értelmében az Arany Vitézségi Érmek már nem „valódi anyagból", hanem aranyozott bronzból készültek. Az ilyen kitüntetések adományozásánál az állományparancs-

---

77 Uo.

78 Präs. Nr. 5302. Bleiblatt zum (továbbiakban: BB) VOBl 1915/26. sz. 1915. május 22. 138–139.; 7298/eln./ 2. 915. sz. körrendelet RK Szr. 1915/47. sz. 1915. június 12. 270–271.

79 Uo.

80 Erlaß vom 10 November 1917. Präs. Nr. 31235. VOBl BB. 1917/56. sz. 1917. november 17. 601.; 24237./eln. 3.1917. sz. RK Kk. 1917/63. sz. 1917. november 20. 351.

nak viszont tartalmaznia kellett: *„Az érem bronzból. Tulajdonos (örököse) a háború után kicserélésre jogosult."*[81]

Az anyaghasználat változtatása igen jól szemlélteti a háborús állapotot.

Az 1918-as gazdasági nehézségekről tanúskodik a januárban kiadott rendelet,[82] ami a Vitézségi Érmeket is érinti. Ebben a silány anyagú, elsősorban Ezüst és Bronz Vitézségi Érmek beszerzését tiltja, és meghatározza ezeknek az érméknek a kizárólagos verési jogát, amit a bécsi Császári és Királyi Főpénzverdének és a körmöcbányai Magyar Királyi Pénzverdének engedélyez. Ezzel kizárja a gyenge minőségű kitüntetések beszerzését. A rendelet kitér az ekkor már bronz alapanyagból készített Arany Vitézségi Érmek szabályozására is. Az érmeket ugyan az állami pénzverdék készítették, de bronzból, amit aranyoztak. Ezeknek az érmeknek a peremébe „BRONZE", „HMA[83] UNECHT"[84] beütőt vertek, ha a bécsi verdéből került ki, és „KB" „NEM VALÓDI" feliratot, ha a körmöcbányaiból. A nem hivatalos érmek forgalomba hozását a rendelet a bűncselekmény kategóriájába sorolja.

Az érmek előlapján a mindenkori uralkodó jobbra vagy balra néző portréja szerepelt. A hátoldalon dicsőséget jelképező motívumok, a Habsburg-érában babérkoszorú és zászlók voltak láthatóak.[85]

1792 és 1835 között I. Ferenc[86] uralkodó balra néző képmásával verték az érmet.[87]

1835 és 1848 között V. Ferdinánd balra tekintő arcmása jelent meg az érmen.

Ferenc József uralkodása alatt az érem előoldalán az arcképábrázolás többször változott. A fiatal és középkorú uralkodó jobbra néző mellképével, míg az idősebb balra néző képmásával jelentek meg az érmék.

1917-től IV. Károly balra tekintő mellképét verték az érmék előlapjára.[88]

Az 1848. augusztus 19-én alapított, II. osztályú Ezüst Vitézségi Érem külalakjában nem tért el a magasabb fokozatútól, azonban átmérője 40 helyett 31 mm volt.

A Horthy-korszak magyar érméi hasonló stílust követtek, de hangsúlyozták a nemzeti szimbólumokat, például a magyar címert. Az előlapon a kormányzó balra néző mellképét, a hátlapon, babérkoszorú és keresztbe

---

81 Uo.

82 1125./eln./2. 1918. sz. körrendelet 1918. január 19. 47–48.

83 Hauptmünzamt (Főpénzverde)

84 Nem valódi.

85 Rövid uralkodása alatt Lipót arcképével nem vertek érmet.

86 Ferenc német-római császárként először II. Ferencként, majd osztrák császárként I. Ferencként szerepelt.

87 http://rendjel.myhunet.com/hu/A-kiegyezestol-az-I.-vilaghaboru-vegeig-%281867-1918%29/Vitezsegi-erem/- (letöltés dátuma: 2024. 12. 05.).

88 Ortner–Ludwigstorff (2017): 254–259.

tett kardok előtt, a Szent Koronával ékesített magyar címert helyezték el. Erről és az érme méreteiről az alapszabály[89] 18. pontja pontos leírást ad.

„A Magyar Vitézségi Érem első oldalát Magyarország Kormányzójának balra néző mellképe díszíti, a másik oldalon a koronás magyar címer alatt félkörben futó »VITÉZSÉGÉRT« felirat van.

A Magyar Arany Vitézségi Érem 40 mm átmérővel aranyból,

a Magyar Nagy Ezüst Vitézségi Érem 40 mm átmérővel ezüstből,

a Magyar Kis Ezüst Vitézségi Érem 35 mm átmérővel ezüstből,

a Magyar Bronz Vitézségi Érem pedig 35 mm átmérővel bronzból készül."[90]

A Vitézségi Érem külalakját érintő egy másik érdekesség a rögzítő fül kialakítása. Az első kitüntetéseket egyszerű, kör alakú rögzítő füllel látták el. Ferenc József idejében a rögzítő fül átalakult „T" formára, amit néhány kitüntetés megtartott az ún. „karikás" rögzítések mellett is. Ez megfigyelhető néhány IV. Károly alatt kiadott kitüntetésnél is.[91]

Viselési szabályok és szimbolika

A viselési szabályokat, a mindenkori viselési sorrend, melyet rendeletekben határoztak meg. Így az első világháború kitörése előtt a Vitézségi Érmek az érdem után adományozott kitüntetések sorának vége felé helyezkedtek el a vonatkozó körrendelet szerint,[92] a „Bronz Katonai Érdemérem" után.

Az első világháború végén már két rendfokozati csoportba (tiszti és legénységi), sorolt Vitézségi Érmek viselési sorrendje is változott az újonnan létrehozott kitüntetések miatt.

A tiszti viselési sorrend (csak a Vitézségi Érmek környezetére vonatkozóan):

Osztrák Császári Ferenc József Rend lovagkeresztje hadiszalagon
Arany Vitézségi Érem tisztek számára
Ezüst Vitézségi Érem I. osztálya tisztek számára
Ferenc József Kereszt.[93]

---

89 27.568/em. 8. – 1989. sz. Melléklet körrendelethez. *HK,* 24. sz. 1939. június 15. Melléklet 6.

90 Uo.

91 Gyűjtői körökben ezek a T alakú rögzítő füllel ellátott kitüntetések, ritkaságuk folytán, igen keresettek, és az áruk igen borsos.

92 Zirkularverordnung vom 21. April 1914. Präs Nr. 4362. VOBl NVO 1914/20. sz. 1914. április 25. 89.; 5808./eln. 2.1914. sz. körrendelet RK Szr. 1914/18. sz. 1914. április 25. 156.

93 Sallay Gergely Pál (2020): 101.

A legénységi viselési sorrend:

Hadikereszt Polgári Érdemekért III. osztálya
Arany Vitézségi Érem
Koronás Arany Érdemkereszt hadiszalagon kardokkal
Koronás Arany Érdemkereszt hadiszalagon
Arany Érdemkereszt hadiszalagon kardokkal
Arany Érdemkereszt hadiszalagon
Ezüst Vitézségi Érem I. osztálya
Ezüst Vitézségi Érem II. osztálya
Koronás Ezüst Érdemkereszt hadiszalagon kardokkal
Koronás Ezüst Érdemkereszt hadiszalagon
Ezüst Érdemkereszt hadiszalagon kardokkal
Ezüst Érdemkereszt hadiszalagon
Bronz Vitézségi Érem
Koronás Vas Érdemkereszt hadiszalagon[94]

Az 1939-es újraalapításáról szóló rendelet,[95] mint az eddigiek is, meghatározza Magyar Vitézségi Érmek viselését. *„A Magyar Vitézségi Érmet, a háromszög alakban összehajtott hadiszalagon, a mell bal oldalán viselik."*[96]

A Habsburg-éra legfontosabb szimbolikát érintő változása, leszámítva az uralkodói képmások cseréjét, IV. Károly uralkodása alatt következett be. 1917. április 4-én keltezett rendelete[97] nemcsak az uralkodóváltás miatti, az előlapon látható uralkodó mellképének cseréjét, hanem a hátoldalon szereplő felirat cseréjét is elrendelte. A századok során megszokott német „Der Tapferkeit" felirat helyére a latin „Fortitudini" került. Ebben az uralkodó reformtörekvései tükröződtek, aki már nem a Habsburg-birodalom császárának, hanem az Osztrák–Magyar Monarchia uralkodójának tekintette magát. Közjogilag a magyar királyi rangot az osztrák császáriéval egyenértékűnek tekintette, két egyenrangú társország uralkodójaként. A latin nyelvű felirat a dualista államrend felülvizsgálatának és korrekciójának szándékát tükrözte. A felirat lecserélése nemcsak a magyarok, hanem a soknemzetiségű Monarchia más népei felé irányuló gesztus is, előrevetítve egy esetleges államszövetségi unió létrehozását. Jól példázza ezt a korszakban használt pénz, papír formátumú a korona, amelyen a Monarchia összes nyelvén megjelentek a feliratok.[98]

---

94 Uo.

95 27.568/em. 8. – 1989. sz. Melléklet körrendelethez. *HK,* 24. sz. 1939. június 15. Melléklet 6.

96 Uo.

97 Zirkularverordnung vom 10. April 1917, Präs. Nr. 9039 VOBl NVO 1917/18. sz. 1917. április. 14. 133.; 7855/eln./3. – 1917. sz. RK Szr. 1917/38. sz. 1917. április 14. 261.

98 Például a százkoronáson.

Adományozási gyakorlat

Adományozási kritériumok és eljárások az Osztrák–Magyar Monarchia alatt

A nagy mennyiségben adományozott Bronz Vitézségi Érmeket – az adományozók előírás szerint a parancsnokságok, póttestek és intézetek – a katonai területi parancsnokságok útján igényelhették a Császári és Királyi hadügyminisztériumtól.[99]

Az 1917-ben IV. Károly által alapított Tiszti Vitézségi Érem adományozásának jogát az uralkodó saját jogkörében tartotta, a cs. és kir. Hadügyminisztérium javaslata alapján.[100]

Tiszti Arany Vitézségi Érmet az első világháború végéig csupán 189 személy érdemelte ki.[101]

Az ismétlőpántok bevezetése és tiszti érmek megjelenése

1915. november 29-től vált elérhetővé a Vitézségi Érmek összes fokozatának újbóli elnyerése, melyet praktikusan a szalagon elhelyezett ismétlőpánttal, pántokkal oldottak meg. Érdekesség, hogy az erre vonatkozó uralkodói elhatározást, az 1915. december 24-én a *Honvédségi Közlöny*ben megjelent körrendeletet[102] a közös hadsereg közlönye késve, csak az 1916. február 5-én megjelent számában közölte. Ekkor már az újfent történő adományozásokat jelző ismétlőpántok elhelyezését bemutató ábrák is kiközlésre kerültek. Ezt a *Honvédségi Közlöny* később hozta le.[103] Az előzőleg adományozott Vitézségi Érem egyes fokozatainak minden újbóli elnyerését egy 8 mm széles pánttal jelezték, melyet a tulajdonosa a kitüntetés háromszögletű szalagjára varrhatott. A másodszori adományozáskor eggyel, a harmadszorikor kettővel, a negyedszeri esetben pedig három pánttal ékesíthette az érdemérmet. A harmadszori és a negyedszeri adományozáshoz egy darabból álló és a szalag formáját követő kettős és hármas pántokat készítettek. Ezeket a hátsó a rögzítésre szolgáló fül részén nemritkán gyártói vésettel látták el.

A Vitézségi Érmek ismételt adományozása tárgyában az 1915. évi 102. számú *Rendeleti Közlöny*ben (Szabályrendeletek) 18026. eln. 3. szám alatt közzétették a legfelsőbb elhatározást végrehajtásra: *„Az ismételt adományozás kifejezésre juttatása czéljából különféle nagyságú pántok lesznek kiadva. Egy és ugyanannak az éremnek utóbbi adományozásánál mindenkor egy*

99 RK Szü. 1915/18. sz. 1915. május 22. 665.
100 Ortner–Ludwigstorff (2017): 247.
101 Maruzs Roland (2018): 11.
102 18026/eln./3. 1915. sz. körrendelet. RK Szr. 1915/102. sz. 1915. december 24. 569.
103 53/eln./7. 1916. sz. körrendelet. RK Szr. 1916/10. sz. 1916. február 26. 58–59.

ilyen pánt odaítélendő, minél a szalag felső széléhez legközelebb megerősítendő ponttal kell kezdeni."[104]

Adományozási gyakorlat a Horthy-korszakban

A Vitézségi Érmeket a kormányzó, mint legfőbb hadúr, a saját jogkörében hagyta meg, a hadügyminiszter előterjesztése alapján.[105]

A Horthy-korszak Vitézségi Érmei nemcsak külalakjukban tértek el a Monarchia alatt adományozottakétól, de az ismétlőpántok tekintetében is változást hoztak. Az eddigi 8 mm széles ismétlőpánt szélessége 5 mm-esre csökkent, amit az alapszabály 19. pontjában rögzítettek.[106] *„A Magyar Vitézségi Érem valamely fokozatának ismételt adományozását az érem fémanyagából készült és a szalagra illesztett egy-egy 5 mm széles pánt jelzi."*[107]

Érdekesség, hogy a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érem esetében is rendelkeznek az újraadományozásról, azonban a második világháború alatt másodszori adományozásra nem került sor.

Az alapszabályok értelmében a Magyar Vitézségi Érem adományozási jogát a kormányzó másra is átruházhatta, s ezzel a lehetőséggel több ízben élt is. 1940 augusztusában a Fővezérség az 1., 2. és 3. hadsereg-parancsnokságoknak adott ki Magyar Kis Ezüst- és Bronz Vitézségi Érem-igazolványokat, s ez utóbbiakkal a hadsereg-parancsnokságok az alárendelt hadtestparancsnokságokat is el kellett, hogy lássák. 1941. július 18-án a „Legfelsőbb Hadúr" felhatalmazta a hadműveletekben részt vevő magasabb parancsnokokat (a Kárpát-csoport, a Magyar Királyi Honvéd Légierő és a gyorshadtest parancsnokait), hogy a Magyar Bronz Vitézségi Érmet átruházott hatáskörben, az ő nevében adományozhassák. 1942. március 23-án hasonlóképpen járt el a Magyar Kis Ezüst- és Bronz Vitézségi Érem vonatkozásában a 2. hadsereg parancsnokát, illetve a Magyar Bronz Vitézségi Érem tekintetében a III., IV. és VII. hadtest, valamint az 1. páncélos hadosztály parancsnokait illetően, akik az említett kitüntetéseket mind az alájuk rendelt magyar honvédségi alakulatok, mind az együttműködő szövetséges német és olasz alakulatok legénységi állományú személyeinek adományozhatták. Ugyanekkor felhatalmazta a Honvéd Vezérkar főnökét a Magyar Nagy Ezüst Vitézségi Érem adományozására a fent sorolt magyar királyi honvéd alakulatok, valamint az együttműködő szövetséges német és olasz haderő legénysége számára. Ez a jogkör 1942. május 16-ával annyiban módosult, hogy a Honvéd Vezér-

104 18026/eln./3.1915. sz. körrendelet. RK Szr. 1915/102. sz. 1915. december 24. 569.

105 27.568/eln. 8. – 1989. sz. Melléklet körrendelethez. *HK,* 24. sz. 1939. június 15. Melléklet 6.

106 Uo.

107 Uo.

kar főnöke „a szovjet ellen" addig bevetett, illetve azt követően bevetésre kerülő összes honvédségi, valamint német és olasz alakulat legénységi állományú tagjainak adományozhatta a Magyar Nagy Ezüst Vitézségi Érmet. Egyidejűleg a Keleti Magyar Megszálló Csoport parancsnoka felhatalmazást nyert a Magyar Kis Ezüst- és Bronz Vitézségi Érem átruházott hatáskörben való adományozására. 1943. július 10-től „a Szovjet elleni hadműveletekbe újonnan beállított" Magyar Megszálló Erők parancsnoka a Magyar Kis Ezüst- és Bronz Vitézségi Érmet, a VIII. hadtest és a 2. repülődandár parancsnokai a Magyar Bronz Vitézségi Érmet adományozhatták az alájuk rendelt honvédségi és az együttműködő szövetséges német és olasz alakulatok legénysége részére. A kormányzó 1944. május 15-i legfelsőbb elhatározásával ismét kibővítette a Magyar Vitézségi Érmek adományozására jogosult parancsnokok körét. Ettől kezdve az 1. hadsereg és a II. tartalék hadtest parancsnoka a Magyar Kis Ezüst- és Bronz-, a Magyar Királyi Honvéd Légierő és a VI. hadtest parancsnoka pedig a Bronz Vitézségi Érmet ítélhette oda az alárendelt honvédségi, valamint az együttműködő szövetséges német alakulatok legénységi állományú tagjai részére. A VII. hadtest és a 102. (korábban 2.) repülődandár parancsnokának Bronz Vitézségi Érem adományozási joga továbbra is fennállt. Horthy utoljára 1944. szeptember 11-én terjesztette ki a Magyar Vitézségi Érmek adományozási jogkörét. A 2. hadsereg parancsnokát a Magyar Kis Ezüst- és Bronz-, a II., III., IV. és IX. hadtestek és a Székely Határvédelmi Erők parancsnokát pedig a Bronz Vitézségi Érem odaítélésére hatalmazta fel.

1944. október 16. után Szálasi Ferenc „nemzetvezető" is élt a Magyar Vitézségi Érmek adományozási jogának átruházásával. Szálasi azonban – 1944. október 26-án kelt elhatározásával – általánosságban hatalmazta fel a magasabb parancsnokokat a legénységi kitüntetések odaítélésére: hadseregparancsnokok a Magyar Nagy- és Kis Ezüst-, illetve a Bronz Vitézségi Érmet; hadtestparancsnokok a Magyar Kis Ezüst- és Bronz Vitézségi Érmet; míg hadosztály- (dandár-) parancsnokok kötelékben a Magyar Bronz Vitézségi Érmet, kikülönítve (például német alárendeltségben) ideiglenesen a Magyar Kis Ezüst Vitézségi Érmet is adományozhatták.[108]

[108] Sallay Gergely Pál: Magyar hadikitüntetések posztumusz adományozása a második világháború idején. In: Maruzs Roland (2009): *Vitéz és önfeláldozó magatartásért. Hősi halált halt és posztumusz kitüntetett katonáink adattára 1939–1945.* Puedlo, Budapest. 5–9.

Társadalmi és történelmi kontextus

A kitüntetések szerepe a katonai morálban és társadalmi elismerésben

Mint minden kitüntetésnek, a Vitézségi Érmeknek is nagy szerepe volt a legénységi és tiszti állomány harci moráljának javításában. A Vitézségi Érem legénység általi megbecsülése és tisztelete az alapításától, a XVIII. századtól egészen a második világháború végéig vetekedett a kizárólag tiszteknek adományozható Mária Terézia Katonai Renddel, illetve más magas rangú kitüntetésekkel. Jól példázza ezt II. József levele Hadik András tábornagyhoz:[109] *„Kedves Hadik tábornagy! Abban a meggyőződésben, hogy díszjelvény alapítása oly közkatonák és altisztek számára, kik valamelyik bátor tett által kitüntették magukat, nemcsak azok megjutalmazására, hanem mások serkentésére is alkalmas, a szolgálatra nézve előnyösnek találtam erre a célra külön érmet veretni. Egy hadapróddal küldök Önnek 150 ezüst és 30 arany érmet, hogy adandó alkalommal kioszthassa. Egyúttal küldöm az instrukciót melyből kivehető az alapítás célja és az adományozás módozatai és mellékletben küldök egy csomag nyomtatványt, mely az érem megszerzésének feltételeit és az azzal járó előnyöket tartalmazza."*[110]

A kitüntetés komolyságát mi sem igazolja jobban, mint az a tény, hogy a kiérdemlésére jogosító fegyverténytanúkkal kellett igazolni.[111] A legmagasabb fokozat, az Arany Vitézségi Érem megbecsülését jól példázza, hogy I. Ferenc József temetésén minden ezredből egy törzstiszt és egy hadnagy mellett egy arany vitézségi érmes alkotta a sorfalat.[112]

Az első világháború elvesztése mit sem csorbított a Vitézségi Érmek megbecsülésén, utólagos adományozásukról a háború befejezése után néhány évvel is tudunk.[113] Az Arany Vitézségi Érmek tulajdonosainak tisztelete nem változott. A honvédségi őrszemélyzetnek „puskával tisztelegj" fegyverfogást kell alkalmaznia a vonatkozó rendelet[114] o. pontja szerint *„minden oly legénységi állományú elöljáró [előtt], aki az arany vitézségi éremmel van kitüntetve, ha ezt a kitüntetést viseli".*[115]

Gróf Károlyi Imre alapítványt hozott létre az Arany Vitézségi Érem tulajdonosainak megsegítésére. Az alapító okirat így fogalmaz: *„Én nagykárolyi Károlyi Imre gróf, a magyar főrendi ház tagja, nagybirtokos stb. adom tudtára mindazoknak, akiket illet, vagy a jövőben illetni fog, hogy jelenlegi*

---

109 Ludwigstorff, G. – Schwarz, W. A. – Stolzer, J. (1998): *Fortitudini – Der Tapferkeit.* Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde Wien. 248.

110 Uo.

111 Maruzs Roland (2018): 9.

112 18.091 / eln. 3. 1917. sz. H. M. rendelet.

113 Lásd előző fejezet.

114 64703/eln. 20. 1920. sz. Körrendelet. R.K. Szr. 1920. 67. sz. 1920. november 13. 478–479.

115 Uo.

háborúban vitézségükkel különösen kitűnt katonáink iránti való tiszteletem és hálám kifejezéséül s ezen katonák jövendő sorsának biztosítása, illetve megkönnyítése céljából 200.000 azaz kettőszázezer korona alaptőkével örök alapítványt létesítek…"[116]

Az alapítvány pályázat útján osztott ki a nyertesnek évi 1000 korona apanázst. Mindezek mellett a MÁV kedvezményes utazást biztosított az Arany Vitézségi Érem birtokosai számára.[117]

Az alacsonyabb fokozatot birtokló személyek sem maradtak ki a megbecsülésből, állami pályázatok (trafik, egyéb állami boltok) odaítélésénél figyelembe vették, hogy a pályázó rendelkezik-e Vitézségi Éremmel, Károly Csapatkereszttel.

A második világháború után azonban nagyot változott a helyzet, hiszen horthysta kitüntetést birtokolt, amit a Vörös Hadsereg elleni fegyvertényért kapott.

Összegzés

A Vitézségi Érmek, úgy, mint más kitüntetések, az elismerés és motiváció eszközei voltak. Mint a tanulmányban bemutattam, ezek szolgáltak elismerésként azoknak a katonáknak, akik kiemelkedő bátorságot és vitézséget tanúsítottak a harcok során. Ez nemcsak a kitüntetett katonák, hanem az egész katonai közösség számára is motivációt jelentett, hiszen a kitüntetés elnyerése presztízst és megbecsülést hozott. Ezáltal nagy hatást gyakorolt a katonai kultúrára. Mindezek mellett hierarchiát és rangsort is magában foglalt. Az érmek különböző fokozatai (arany, ezüst, bronz) egyfajta rangsorolást is jelentettek a katonák között. Ez a hierarchia segítette a katonai fegyelem és a parancsnoki lánc fenntartását.

Az első világháború alatt a tisztek számára is elérhetővé váltak a Vitézségi Érmek, ami hozzájárult ahhoz, hogy a tisztek és a legénység közötti kapcsolatokban is növekedjen a kölcsönös elismerés és tisztelet.

A Vitézségi Érmek hatással voltak az emlékezetpolitikára, az elnyerésük és viselésük hozzájárult a hőskultusz kialakulásához és fenntartásához. Az érmek viselői nemcsak személyes elismerést kaptak, hanem a nemzet hőseiként is elismertté váltak. Az érmek átadása és viselése szerves részét képezte a katonai hagyományoknak. Ezek az események és szokások segítették a katonai identitás és a közös múlt, a hősies fegyvertények emlékének megőrzését. Sajnos a szocializmus évei alatt ezek a kitüntetések is üldözendővé váltak. Elnyerőjük bizonyára valamilyen háborús bűnt követhetett el, mivel ennek kiérdemlése a Vörös Hadsereg el-

[116] Maruzs Roland (2018): 11.
[117] Uo.

leni harci cselekményért járt. Az első világháborús kitüntetéseket pedig mint nemkívánatos polgári csökevényt kezelték.

Áldás vagy átok, szitok vagy dicséret volt a Vitézségi Érem tulajdonosának lenni? A Horthy-korszakban elismerés, a szocializmus évei alatt szégyen, sőt bűn. Hány ilyen ember élt, akik titkolóztak, a lelkük mélyén szégyenkeztek, mert a szocialista propaganda és ideológia ezt várta el, sőt kényszerítette rá őket! Bezzeg akik partizánok voltak, mellüket döngetve dicsekedtek tetteikkel, amelyeket nemegyszer a saját honfitársaik ellen követtek el.

Nem számított, ki hol állt a társadalmi ranglétrán, a kitüntetettek között voltak nemesi származásúak és nincstelen zsellérek is; ami számított, a végrehajtott fegyvertény volt. Összességében a Vitézségi Érmek fontos szerepet játszottak abban, hogy a katonai kultúra és emlékezetpolitika erősödjön, és a hősiesség, mint érték tovább éljen a társadalomban.

Képek

A II. József Vitézségi Érem alapító okirata.
(Forrás: Ortner–Ludwigstorff (2017): 244.)

Az Arany Vitézségi Érmek előlapjai történeti sorrendben.
(Forrás: Ortner–Ludwigstorff (2017): 254.)

Az Arany Vitézségi Érmek hátoldalai, történeti sorrendben. (Forrás: Ortner–Ludwigstorff (2017): 255.)

Az I. osztályú Ezüst Vitézségi Érmek előlapjai, történeti sorrendben. (Forrás: Ortner–Ludwigstorff (2017): 258.)

Az I. osztályú Ezüst Vitézségi Érmek hátlapjai, történeti sorrendben. (Forrás: Ortner–Ludwigstorff (2017): 259.)

Ugyanannak az éremnek harmadszori, illetve negyedszeri adományozásánál, alkalmaztatik a mélyebben viselendő következő pánt.

Javasolt, vagy megtörtént ujbóli adományozás, a vitézségi érmek egyezményes jelzésében megfelelő számu vizszintes haránt vonal által feltüntetendő, például:

Vitézségi arany-érem, másodszor adományozva, illetve másodszori adományozásra javaslatba hozva.

1 (2): 1. osztályu (2. osztályu) vitézségi ezüst-érem, harmadszor adományozva, illetve harmadszori adományozásra javaslatba hozva.

B: Vitézségi bronz-érem, negyedszer adományozva, illetve negyedszeri adományozásra javaslatba hozva.

A vitézségi érmek adományozására vonatkozó összes eddigi határozmányok érvényben maradnak.

(Jelen körrendelettel a hadrakelt seregnél lévő valamennyi alosztály is elláttatik.)

Pántok alkalmazása ugyanannak a vitézségi éremnek többszöri adományozásánál.

Ujbóli adományozásnál.

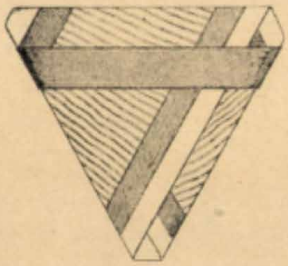

Harmadszori adományozásnál.

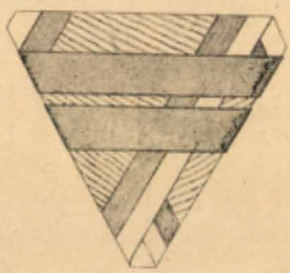

Negyedszeri adományozásnál.

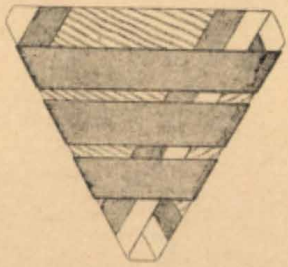

Kelt Budapesten, 1916. évi február hó 24-én.

Báró *Hazai Samu*, s. k.

A Vitézségi Érmek jelzései és az újbóli adományozási pántok alkalmazásai. (Forrás: 53/eln./7. 1916. sz. körrendelet. RK Szr. 1916/10. sz. 1916. február 26. 59.)

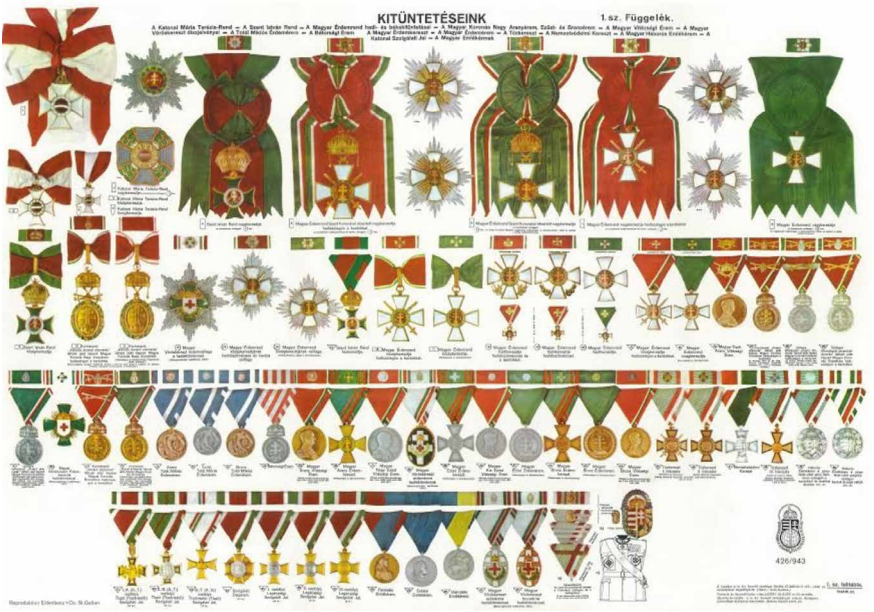

Horthy-korszak kitüntetései és viselési sorrendjük. (Forrás: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Kitüntetéseink)

A GYÁSZLOBOGÓTÓL A NEMZETI ÖSSZETARTOZÁSIG. A TRIANON-METAFORA SZÍNEVÁLTOZÁSAI

Sebő József

Összefoglaló:

Trianon a magyar közgondolkodás, a magyar univerzum olyan sötét bolygója, amely körül számos nézet kering. Az elmúlt száz esztendő irodalmát tanulmányozva, a Trianon-metafora értelmezési horizontján számos olvasattal és metamorfózissal találkozhatunk – a magyar történelemben bizonyára a legtöbbel. Az okok és a miértek, a szándékok és a következmények nagyító alá helyezése során számos narratíva fogalmazódott meg.

A tanulmány csak a legjellemzőbbekkel foglalkozik. Természetesen ezek a narratívák nem egyenértékűek, hiszen közülük jó néhány csak jottányi részigazságot, legjobb esetben féligazságot tartalmaz. Igaz, a különböző színű legendák, mítoszok, emóciók és indulatok dzsungelében sem könnyű megtalálni az időtálló gondolatokat, a racionális érveket felsorakoztatókat, de kellő óvatossággal elkerülhetjük a tetszetős magyarázatok zsákutcáit.

A felsorolt narratívák azt tükrözik, hogy a békeparancs értelmezésében ma már – egy tágabb perspektívából – a multikauzális megközelítés a legautentikusabb, hiszen a Trianon-metafora fogalmi szófelhője meglehetősen változékony, képlékeny. Közülük nem egy, szinekdoché módjára, részigazsággal próbálja a békeparancs komplex mivoltát kifejezni – tudásfedezet nélkül. Természetesen történésze (és olvasója) válogatja, hogy az egymással versengő elbeszélések olvastán ki milyen látószöget választ és a Trianon-történet színpadán kinek milyen szerepet tulajdonít, de egyik sem formálhat jogot a teljes igazság birtoklására, ám hozzájárul az értelmezői horizont kitágításához.

Kulcsszavak: Trianon, Trianon-narratívák, magyar közgondolkodás, pluralizmus, historiográfia

Abstract:

Trianon is a dark planet of the Hungarian universe, around which many views revolve. Studying the literature of the past hundred years, we can encounter numerous readings and metamorphoses on the interpretive horizon of the Trianon metaphor—certainly the most in Hungarian history. In the process of putting the causes and whys, the intentions and

the consequences under the magnifying glass, numerous narratives have been formulated.

The study deals only with the most characteristic ones. Of course, these narratives are not equivalent, since many of them contain only a fraction of a partial truth, or at best half-truths. It is true that it is not easy to find timeless thoughts, rational arguments, in the jungle of legends, myths, emotions and passions of different colors, but with due caution we can avoid the dead ends of attractive explanations.

The listed narratives reflect that in the interpretation of the peace order today—from a broader perspective—the multicausal approach is the most authentic, since the conceptual word cloud of the Trianon metaphor is quite changeable and malleable. Among them, more than one—in the manner of synecdoche—tries to express the complex nature of the peace order with partial truth—without knowledge coverage. Of course, the historian (and the reader) chooses which perspective to choose after reading the competing narratives and which role to attribute to whom on the stage of the Trianon story, but none of them can claim the right to possess the entire truth, but they contribute to expanding the interpretive horizon.

Keywords: Trianon, Trianon narratives, Hungarian public thinking, pluralism, historiography

Trianon-értelmezések

Az elmúlt száz esztendő irodalmát tanulmányozva, a Trianon-metafora értelmezési horizontján számos olvasattal és metamorfózissal találkozhatunk – a magyar történelemben bizonyára a legtöbbel.[1] A sokszor hangoztatott szentencia: Magyar az, akinek Trianon fáj,[2] önmagában igaz, de az okok és a miértek, a szándékok és a következmények nagyító alá helyezése során számos narratíva fogalmazódott meg.

Trianon a magyar közgondolkodás, a magyar univerzum olyan sötét bolygója, amely körül számos nézet kering. A róla szóló narratívák száma bizonyára közelíti a végtelent, de közülük néhány markánsabban is megragadható. Itt most csak a legjellemzőbbekkel foglalkozom. Természetesen szó sem lehet arról, hogy ezek a narratívák – valamiféle patafizi-

[1] Bordás Sándor – Kontó Gizella – Ujma Péter (2014): Történelmi traumáink; Adatok mai vélemények tükrében. In: Ujváry Gábor (szerk.): *Történelmi traumáink. Közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. 75–252.

[2] Kitől származik a „Magyar az, akinek fáj Trianon" kijelentés? https://e-nyelv.hu/2020-06-03/kitol-szarmazik-a-magyar-az-akinek-faj-trianon-kijelentes/(letöltésdátuma:2025. 02. 19.).

kai szemlélet jegyében – egyenértékűek lennének, hiszen közülük jó néhány csak jottányi részigazságot, legjobb esetben féligazságot tartalmaz, s az antikvárius történetírás berkeibe való. És nem szabad „a véletlen, vagyis a hiányzó oki magyarázat"[3] szerepét sem eltúloznunk. Igaz, a különböző színű legendák, mítoszok, emóciók és indulatok dzsungelében sem könnyű megtalálni az időtálló gondolatokat, a racionális érveket felsorakoztatókat, de kellő óvatossággal elkerülhetjük a tetszetős magyarázatok zsákutcáit.

1. Trianon fő oka mégiscsak az, hogy nem tudtuk belakni a Kárpát-medencét. A történelem forgataga számos népet, népcsoportot sodort a Kárpát-medencébe, különösen a 150 éves török uralom után.[4] Például Dél-Erdélybe a szinte teljesen eltűnt magyarság helyére a románság vándorolt be.[5] Számuk a 18. század elején az országban 300 000 – 400 000 főre tehető, a század végére azonban már megközelítette a 800 000 – 1 000 000 főt.[6]

Mint Babits írja: *„Néha úgy elfogytunk, magunk sem találtuk magunkat. Néha a magyar is idegen volt, néha az idegenből lett a legjobb magyar."*[7]

2. Trianon mint az Osztrák–Magyar Monarchia agóniájának végkifejlete. Eszerint a félfeudális, sokféle ellentétes nemzetiségi érdekkel, törekvéssel megterhelt, bürokratikus birodalom szükségszerűen rohant a saját vesztébe. A nála jóval fejlettebb nyugati demokráciák, főként azok liberális politikusai, egy elaggott, ingatag lábakon álló, sürgős modernizációra szoruló államalakulatot láttak benne.[8] E nézetek jó táptalajra találtak a birodalom határai mentén felsorakozó, mindinkább nemzeti öntudatra ébredő nemzetiségekben, illetve ezek határainkon belül élő, öntudatosabb vezetőiben.

---

3 Koselleck, Reinhart (2003): A véletlen, vagyis a hiányzó oki magyarázat a történetírásban. In uő: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája.* Atlantisz Kiadó, Budapest. 179–199.

4 Ifj. Barta János (2000): *A tizennyolcadik század története.* Pannonica Kiadó, Budapest. 152–165.; Csurgai Horváth József (2014): A nemzetiségek sorsának alakulása. In: Ujváry Gábor (szerk.): *Történelmi traumáink. Közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. 7–16.; Makkai Béla (2019): Trianon – „hol nemzet süllyed el…" *Polgári Szemle,* XV. évf. 1–3. sz. 345.

5 Ács Zoltán (1984): *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 62.

6 Ács Zoltán: i.m. 152.

7 Babits Mihály (1978): A magyar jellemről. In uő: *Esszék, tanulmányok II.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest. 644.

8 Raffay Ernő (1990): *Trianon titkai, avagy hogyan bántak el országunkkal…* Tornado Kiadó, Budapest. 192.

Tomaš Garrigue Masaryk[9] – *„Csehszlovákia megálmodója" – szerint „Porosz-Németország, Ausztria-Magyarország és Törökország elavult monarchiák, középkori jellegű államok, a teokratikus abszolutizmus legrégibb reakcióformái."*[10] Néhány oldallal később így folytatja: *„…a Bécs és Berlin által támogatott magyarok éppúgy erőszakkal magyarosítják a szlovákokat, mint ahogy a románokkal, ruténekkel és szerbekkel teszik. A magyar szólás szerint: a tót nem ember."*[11] Következtetése szerint *„elengedhetetlen, hogy Ausztria-Magyarország, ez a tisztára nemzetellenes, dinasztikus és mesterkélt állam alkotórészeire bontassék"*.[12]

Edvard Beneš[13] szerint: *„Szlovákia hajdanán a csehszlovák állam részét képezte, míg a magyarok a 10. század folyamán le nem rohanták. A hódítók sikertelenül próbálták elmagyarosítani az országot […] a dunai határhoz való ragaszkodás igényeik elvi alapja. Szlovákia dunai ország. A magyarok bejövetelekor a szlovákok uralták egész Pannóniát. A magyarok elűzték őket a hegyekbe, s miután a Duna jobb partját megtisztították a szlovákoktól, közvetlen érintkezésbe léptek a németekkel."*[14]

E megközelítésben Trianon a felszín alatt érlelődő, elfojtott nemzeti törekvések vulkánszerű felszínre törése, melyek a vesztes világháború végén összeadódtak, és a győztes nyugati hatalmaknak már csak a pecsétet kellett ráütniük a szétmarcangolás okmányaira.

A feltörekvő nemzetiségek szerepét kiváltképp a kortárs Jászi Oszkár, a Károlyi-kormány egykori minisztere hangsúlyozza.[15]

3. Trianon mint a dzsentri-Magyarország megérdemelt büntetése. Az ország politikáját irányító, feudális eredetű, úrhatnám dzsentri még mindig a rég idejétmúlt nemesi nemzetfogalomban[16] gondolkodott, melybe nem fértek bele a nem nemesek, kiváltképp a nemzetiségek, akik jórészt

---

9 Masaryk, Tomáš Garrigue (1850–1937): cseh filozófus, szociológus, egyetemi tanár, politikus, Csehszlovákia egyik alapítója és első elnöke.

10 Masaryk, Tomáš Garrigue (1990): *A világforradalom 1914–1918*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 413.

11 Masaryk, Tomáš Garrigue: i. m. 449.

12 Uo. 415.

13 Edvard Beneš (1884–1948) cseh politikus, Csehszlovákia második, vitatott megítélésű elnöke, Csehszlovákia létrehozásának legerőteljesebb hirdetője és megvalósítója. Külpolitikai tevékenysége nagymértékben hozzájárult Magyarország világháborúkban betöltött szerepének hátrányos megítéléséhez és a trianoni békeszerződésben meghatározott területvesztéseihez. Beneš munkásságát részletesen ismerteti Gulyás László (2008): *Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság.* Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő.

14 Edvard Beneš felszólalása a Tízek Tanácsa ülésén a csehszlovák területi igények tárgyában, 1919. február 5. In: Zeidler Miklós (szerk.): (2003): *Trianon*. Osiris Kiadó, Budapest. 50.

15 Jászi Oszkár (1982): *A Habsburg-monarchia felbomlása.* Gondolat Kiadó, Budapest. 359–474.; Litván György – Szarka László (szerk.): (1991): *Duna-völgyi barátságok és viták. Jászi Oszkár közép-európai dossziéja*. Gondolat Kiadó, Budapest. 7–21.

16 Szűcs Jenő (1984): *Nemzet és történelem.* Gondolat Kiadó, Budapest. 30–39.

az „aranypatkósok" ezerholdas birtokain tengődtek, mindenféle politikai, gazdasági és kulturális jogtól megfosztottan.[17]

A dzsentritársadalmat jól ismerő Mikszáth Kálmán egyre pesszimistább írói világa is innen táplálkozott: Mi lesz azzal az országgal, melynek ilyen az uralkodó osztálya?! Nem sokkal halála előtt, 1910 májusában elhangzott máramarosi kortesbeszédében már így fogalmazott: *„A magyar még nem volt olyan súlyos helyzetben, mint most. Én, aki annyira szeretem ezt a nemzetet, olyan sötét színben látom most az ország jövőjét, hogy megrajzolni sem merem. Gondolják meg, hogy csak egy hazánk van, s ha az elbukott, mi leszünk a legboldogtalanabb hazátlanok."*[18] Ady úgyszintén e végzet előhírnöke. Mint elhíresült verse is sugallja: Nekünk Mohács kell.[19]

4. Az „erőszak békéje" a magyar politikai analfabetizmus jutalma. Magyarországnak ez idő tájt nem voltak olyan tehetséges politikusai, akik hathatósan fel tudtak volna lépni a vérszemet kapott román és cseh országgyarapítókkal szemben. Az egyetlen tehetségest, Tisza Istvánt pedig meggyilkolták. A Károlyi Mihályok és Kun Bélák az ítélkező antant szemében tehetségtelen politikusoknak számítottak.

E nézetet különösen Tormay Cécile[20] a maga korában nagy hatású *Bujdosó könyv* című műve képviseli (1921–1922). Nála Károlyi Mihály „imbecillis pojáca," aki a „szabadkőművesek, a szocialisták, a feministák és a galileisták" bábja és a franciák kémje. Aki „háromszor árulta el hazáját és fajját".[21]

Újabban pedig a Szidiropulosz Archimédesz által szerkesztett *Trianon utóélete*[22] című kötetben olvashatunk egy súlyos fejezetet „Trianon a magyar politikai analfabetizmus jutalma?"[23] címmel.

5. Trianon, Kossuth Kasszandra-jóslatának beteljesülése. A kiegyezés előestéjén a turini remete, Kossuth Lajos égő szavakkal figyelmeztette Deák Ferencet, hogy a Habsburgok birodalma halálra van ítélve, felbomlásakor pedig Magyarország számára sem lesz kegyelem: *„…én e tényben a nemzet halálát látom […] Ne vidd azon pontra a nemzetet, melyről többé a jövő-*

---

17 Harmat Árpád Péter (2015) A magyar nemesség története. http://tortenelemcikkek.hu/node/297 (letöltés dátuma: 2025. 02. 19.)

18 Véber Károly (1984): Széljegyzetek Mikszáth Kálmán életrajzához. *Irodalomtörténet,* 16/66. évf. 1. sz. 154.

19 *Ady Endre költeményei.* Helikon Kiadó, Budapest, 1983. 153.

20 Tormay Cécile (1875–1937) írónő, műfordító, a *Napkelet* szerkesztője. *Bujdosó könyv* című művében leírt több gondolata antiszemita meggyőződéséről árulkodik. 1930-ban kulturális tevékenysége elismeréseként a Corvin-koszorú tulajdonosa lett. 1935-ben egyhangúlag választották a Népszövetség Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottságába, a Marie Curie halálával megüresedett székbe. 1937-ben Nobel-díjra jelölték.

21 Tormay Cécile (2009): *Bujdosó könyv*. Lazi Könyvkiadó, Szeged. 255.

22 Szidiropulosz Archimédesz (é. n.): *Trianon utóélete. A magyar társadalom Trianon-képe az ezredfordulón*. Kairosz Kiadó, Budapest.

23 Szidiropulosz Archimédesz: i. m. 343–359.

nek nem lehet mestere! […] Tudom, hogy a Cassandrák szerepe hálátlan szerep, de Te fontold meg, hogy Cassandrának igaza volt!"[24]

6. Trianon a pánszláv törekvések következménye. Eszerint a Habsburg örökös tartományok közé sorolt Csehország önálló államiságát a cári Oroszország által irányított pánszláv mozgalom révén kívánta elérni. Publicisztikájukban Magyarország mint „pánszláv ellenes bástya" jelent meg. A pángermanizmussal (melynek uszályában a magyarok is ott vannak) csak a pánszlávizmus képes szembeszállni, és a Fény amúgy is Keletről jön. Masaryk erről így írt: *„A szláv programot röviden így fogalmaztam meg: Lengyelország egyesítése és szorosabb köteléke Oroszországgal, a szerbek, horvátok és szlovének egyesítése és persze a csehek és szlovákok felszabadítása és egyesítése.*"[25]

Masaryk szerint: *„Ami a magyar kisebbséget illeti, hangsúlyozni kell, hogy Szlovákiában eredetileg kevés magyar volt, viszont irgalmatlanul magyarosították a szlovákokat. A magyarok bezárták a szlovák iskolákat, elnyomták a szlovák irodalmat, és minden eszközt felhasználtak rá, hogy a szlovákokat megfosszák nemzeti valójuktól. Csak az igazság diadala lesz, ha vége szakad ennek a brutális, embertelen politikának, és a magyarok rákényszerülnek, hogy beérjék saját nemzeti erőikkel. A déli határ mentén lakó magyarok egy része Szlovákiának fog jutni, ennek fejében azonban jelentékeny szlovák kisebbség marad Magyarországon.*"[26]

Fejtő Ferenc[27] szintén kiemeli a pánszláv mozgalmak jelentőségét: *„Amikor Masaryk és Beneš nekilátott feladatának Oroszország és Szerbia nagykövetsége segítségével, a nagykövetségen különben cinikus megvetéssel beszéltek »a francia sajtó megvesztegethetőségéről«, a pánszláv lobbi, anyagi eszközökkel, már biztosította magának a Le Figaro (Calmette), a Gauvin-féle Le Journal de débats, a Le Journal (Henri Letellier, majd Charles Hubert), a Les Demières Nouvelles, a L'Éclair, a Le Temps külpolitikai rovatának támogatását.*"[28]

Jászi Oszkár és elvbarátai ugyan széles autonómiát szerettek volna adni a nemzetiségeknek, de ezek a kísérletek 1918–19-ben már elkéstek. A pánszláv törekvések szerepét kiváltképp Ormos Mária hangsúlyozza.[29]

7. A békeparancs egy szabadkőműves összeesküvés eredménye. Mert páholyaik oroszlánrészt vállaltak az ország feldarabolásából.

---

[24] Deák Ferenc – Kossuth Lajos (1981): *Párbeszéd a kiegyezésről.* Magvető Kiadó, Budapest. 64–65.

[25] Masaryk, Tomáš Garrigue: i. m. 143.

[26] Uo. 422–423.

[27] Fejtő Ferenc (François Fejtő) (1909–2008): Széchenyi-díjas magyar–francia történész, kritikus, író, szociáldemokrata publicista.

[28] Fejtő Ferenc (1990)*: Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria–Magyarország szétrombolása*. Minerva –Atlantisz Kiadó, Budapest. 344.

[29] Ormos Mária (1983): *Padovától Trianonig*. Kossuth Kiadó, Budapest. 103–111.

Fejtő Ferenc, aki a francia levéltárakat alaposan végigkutatta, bőségesen talált adalékokat a szabadkőművesség szerepére.[30] „*…tagadhatatlan, hogy Ausztria szétrombolásának ténye összhangban volt a franciaországi és az Egyesült Államok-beli szabadkőművesek eszméivel, hogy szinte fenntartás nélkül a feldarabolás mellett voltak, és befolyásuk hozzá is járult ehhez.*"[31] Néhány oldallal odébb pedig már így fogalmaz: „*…az Osztrák–Magyar Monarchiát a Franciaországban és Nagy-Britanniában eluralkodott általános osztrákgyűlölet tette tönkre, melynek élharcosai a szabadkőművesek voltak, akik régóta várták a leszámolást klerikális főellenségükkel. Az osztrákgyűlölet, amely ügyesen kihasználta a Monarchián belüli autonomista és szeparatista mozgalmakat, mégpedig úgy, hogy segítette kibontakozásukat.*"[32]

Raffay Ernő kutatásai is ezt a nézetet támasztják alá. „*Mindenütt beleütköztem a szabadkőműves-forrásokba. Végül kirajzolódott a kép: oroszlánrészt vállaltak az ország tönkretételében.*"[33] A szabadkőművesek, Károlyi Mihály mögé felsorakozva, ügyesen átvették a hatalmat, tevékenységükkel gyengítették a nemzeti összetartozás szálait, ami végső soron Trianonhoz vezetett.[34]

A román és cseh források is azt igazolják, hogy képviselőik a párizsi béketárgyalások során igencsak hathatós aknamunkát végeztek Nagy-Románia és Csehszlovákia létrehozása érdekében. Akik előtt – eme kapcsolataik révén – sorra megnyíltak a nyugat-európai politikacsinálók szalonjai.[35] Miközben a magyar politikusok mindezt rezignáltan szemlélték – már ha tudtak róla.

8. Trianon a liberális ideológia „hozadéka". Jószerével még meg sem száradt a tinta a békeszerződés aláírásán, amikor Szekfű Gyula[36] nevezetes, számos kiadást megélt művében, a Három nemzedék előszavában már így fogalmazott: „*A liberális korszak szigorú megítélése nem választhatja többé két ellenséges táborba a nemzetet, mert immár mindenki megegyezik abban, hogy a liberális közelmúlt a tévelygés korszaka volt…*"[37]

---

30 Fejtő Ferenc: i. m. 318–332. „A szabadkőművesség szerepe" c. fejezet.

31 Uo. 326–327.

32 Uo. 329–330.

33 Megyeri Dávid (2011): Trianon máig hat. Raffay Ernő történész megítélése szerint a szabadkőművesek főszerepet játszottak Magyarország tönkretételében. *Magyar Nemzet*, LXXIV. évf. 124. sz. május 7. 5.

34 Megyeri Dávid: i. m.

35 Kocsis István (2011): Trianon kérdésköreinek metafizikai megközelítése. *Trianoni Szemle*, 3. évf., január–március, 2–14.

36 Szekfű Gyula (1883–1955): történész, publicista, egyetemi tanár, az MTA tagja, a kora újkori magyar történelem kutatója. A *Három nemzedék* szerzőjeként a Horthy-rendszer egyik fő ideológusa, aki ugyanakkor 1945 után is kitüntetett szerepet kapott: 1945–1948 között moszkvai nagykövet. 1948 szeptemberében, a Kommunista Párt hatalomátvétele után felmentették.

37 Szekfű Gyula (1938): *Három nemzedék és ami utána következik*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. 6.

A korszak másik nagy hatású műve, Tormay Cécile *Bujdosó könyv*e is ezt a szemléletet tükrözi.

9. A békeparancs Károlyi Mihály és elvbarátai tehetségtelenségének következménye. Azért, mert a román és a cseh haderő szinte akadály nélkül foglalhatta el az általa követelt területeket, mindenekelőtt a hatékony fegyveres védelem megszervezését elmulasztó Károlyi Mihály tehető felelőssé. Katonapolitikájának legfőbb végrehajtója Linder Béla hadügyminiszter volt, aki miniszterelnökéhez hasonlóan pacifista nézeteket vallott. Elhíresült felhívása – „Nem akarok többé katonát látni!"[38] – minden bizonnyal jelentős mértékben hozzájárult az idegen seregek akadály nélküli előnyomulásához. Valójában nem volt olyan erő a legyengült, kivérzett Magyarországon, mely képes lett volna megakadályozni az ellenséges csapatok beözönlését. És Károlyi belgrádi Canossa-járása is eredménytelen maradt.

„Károlyi […] pacifista illúzióival tehetetlenül nézte a magyar haderő szétzüllesztését, sőt kormányintézkedéseivel ezt maga is elősegítette […] Katonapolitikájának legfőbb végrehajtója Linder Béla hadügyminiszter, Károlyihoz hasonlóan nem csupán rabja volt a pacifista illúzióknak, hanem Károlyi bukása után Belgrád szolgálatába szegődött…"[39] – írja mindkettőjük történelmi szerepéről Vígh Károly.

10. Trianon egyik fő oka a kommunista utópia, a Tanácsköztársaság. Eszerint annak létrejötte, a kommün tündöklése és bukása még inkább ellenségeink malmára hajtotta a vizet. Utópiájuk szerint a nemzetiségi kérdés elhanyagolható, azt szükségszerűen a proletár internacionalizmus váltja fel. A sorsdöntő napokban idehaza a Párizsban szalonképtelen kommunisták uralták az országot. Sőt, a románok számára lehetőséget kínáltak az ország megszállására. Nem rajtuk múlt, hogy a határt nem az általuk követelt Tisza-vonalnál húzták meg.[40]

A kommunista tanácsuralom a sorsdöntő napokban-hónapokban lehetetlenné tette a magyar részvételt a békekonferencián, így érdekeinket akkor és ott senki sem védte. És amikor az ország végre „szalonképessé" vált, az új vezetés számára már csak a kész tények elfogadása maradt.

A párizsi békekonferencia Legfelsőbb Tanácsának megbeszélésén (Párizs, 1919. július 17.) Edvard Beneš így érvelt: *„Értesüléseim szerint a magyar tisztek – annak ellenére, hogy nem osztják Kun Béla nézeteit – kitartanak mellette, abban a hitben, hogy a kommunista kormány lehetőséget ad nekik a szomszédok elleni harcra […] A magyarok nem fogadták el vereségüket. Továbbra is imperialista törekvések fűtik őket, és a nagyhatalmakkal folytatandó esetleges tárgyalásokat arra használnák ki, hogy a helyzetet szomszédjaik ká-*

38 Raffay Ernő (1987): *Erdély 1918–1919-ben.* Magvető Kiadó, Budapest. 255.

39 Vigh Károly (1995): Történelmünk legnagyobb katasztrófája. *Magyar Nemzet,* LVIII. évf. 129. sz., június 3. 12. A szerző eme írásának alapjául szolgáló cikke miatt zúzták be – az MSZMP KB utasítására – a *Honismeret* 1980. évi 3. számát.

40 Ormos Mária: i. m. 369–386.

rára fordítsák meg. Azt hiszem, hogy ezért nagyon sok minden szól az ellen, hogy bármelyik magyar párttal is tárgyalások kezdődjenek."

Ezzel az ülésen jelen lévő Alexandru Vaida-Voevod[41] román miniszterelnök természetesen egyetértett: *„…nem szabad Kun Bélának ürügyet szolgáltatnunk arra, hogy országa védelmezőjeként léphessen föl."*[42]

11. Trianon mint hadizsákmány. E narratíva szerint a győztes nyugati hatalmak, korábbi – jórészt titkos – ígéreteiknek megfelelően magyar területekkel jutalmazták meg „vazallusaikat," a Monarchia ellen forduló országokat, politikusokat, akik nem egy esetben szószegésért – koloncként – kaptak újabb és újabb területeket. A nyugatiak persze „mosták kezeiket".

Ez a gondolat különösen Ormos Mária *Padovától Trianonig*[43] című kötetében kap hangsúlyos szerepet, de Raffay Ernő írásaiból is visszaköszön.[44]

Vigh Károly megközelítése szerint *„Párizs arra törekedett, hogy gazdasági, politikai és katonai szempontok alapján egyaránt francia vezetésű Közép-Európát hozzon létre*".[45]

12. Trianon a magyar társadalom bénultságának ára. A vesztes világháború olyan sokkhatásként érte, olyan mélyre taszította a magyar nemzetet, melyből képtelen volt nemcsak fölállni, de védekezni is. A Tanácsköztársaság Fegyverbe, fegyverbe! felszólításának – mint a korabeli visszaemlékezésekben olvasható – messze nem volt kossuthi hatása.[46] Katonáink a négyéves világháború öldöklő küzdelmeiben kifáradtak, az ország pedig kivérzett.

13. A wilsoni elvek gyakorlati alkalmazhatatlansága. Amerikában az angol koronától elszakadni kívánók (USA) és a hozzá hű erők (Kanada) között viszonylag könnyű volt egy egyenes határvonalat meghúzni. Wilson

---

41 Felsőorbai Alexandru Vaida-Voevod (1872–1950): Erdélyi származású román politikus, aki pályafutása kezdetén a Magyar Királyság Országgyűlésének volt képviselője. Az első világháborús vereséget követően síkra szállt Erdély Romániához való csatolása érdekében. Tagja volt a párizsi békekonferencián részt vevő román delegációnak, fennmaradt titkos jelentéseiből és leveleiből egyedülálló információk tudhatók meg a tárgyalások menetéről és a diplomáciai játszmákról. Több alkalommal is volt Románia miniszterelnöke (1919–1920, 1932, 1933, összesen nagyjából 18 hónapig). Fokozatosan kapcsolatba került a fasiszta és a náci eszmékkel, ennek nyomán 1935-ben megalapította a *Frontul Românesc* nevű fasiszta szervezetet. 1945. március 24-én letartóztatták. 1946-ban Nagyszebenben házi őrizetbe került, ahol élete hátralevő részét töltötte.

42 A párizsi békekonferencia Legfelsőbb Tanácsának megbeszélése a magyarországi katonai megszállásról (Párizs, 1919. július 17.). In: Zeidler Miklós (szerk.): i. m. 98.

43 Ormos Mária: i. m. 369–386.

44 Raffay Ernő (1987): i. m. 255.

45 Vigh Károly: i. m. 12.

46 Sebő József (2020): Ahol a Fehér-Tisza a Feketét táplálja. In: Barna Attila – Pál Gábor (szerk.): *Trianon 100 emlékév. Trianon és a családom.* Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest. 110.

amerikai elnök elképzelése szerint „*…nem győztesek és legyőzöttek fognak tárgyalni egymással a béketeremtés asztalánál, hanem egyenrangú nemzetek, akiket egyképpen megillet a legszentebb jog: a népek önrendelkezési joga, s ezért tulajdonképpen mindegy, hogy kiket neveznek meg győzteseknek és kiket legyőzötteknek.*"[47] De a Kárpát-medencében, ahol a nemzetiségek „reménytelenül" összekeveredtek, ez csak erőszakkal volt lehetséges. Így a Wilson által megfogalmazott nemzeti-nemzetiségi önrendelkezési elv csak álom maradt; humanista és szépreményű elveit hamar fel kellett adnia, és akarva-akaratlanul meg kellett hajolnia a párizsi „béketeremtők" törekvései előtt.[48]

A korabeli magyarság ugyan hallott a wilsoni zsolozsmákról, a népek önrendelkezési jogáról, de azok, a rideg valóságban, csupán azt jelentették, hogy a románok, csehek, szerbek szabad kezet kaptak: nyugodtan bekebelezhetik az általuk elfoglalt területeket.

14. A trianoni határok megrajzolását végső soron a közlekedésföldrajzi tényezők határozták meg. Párizsban nem tévesztették össze a Drávát az Ipollyal, mint az a Trianon-legendák között olvasható,[49] hanem igyekeztek azokat úgy meghúzni, hogy a mai magyar határok mentén található vasútvonalak az utódállamokhoz kerüljenek, közel ezer kilométer (!) hosszúságban. Így a Szlovákiával és Romániával közös határaink jelentős része a vasútvonalakkal párhuzamosan halad, általában 3–8 km távolságban, néha még ennél is közelebb. Például Szabadkát, e majdnem színtiszta magyar várost vasúti csomópont-szerepe miatt kellett Szerbiának ítélni.[50] Így az ország szinte védtelenné vált.

15. Trianon mint tabutéma. A „fejlett szocializmust építő testvéri országok közösségében" a békeparancs teljességgel tabutémának számított, mert a hivatalos teória szerint a magyarság története csak az osztályküzdelmek és a függetlenségi harcok láncolataként értelmezhető. Jellemző, hogy az akkor írt történelmi monográfiák mindössze néhány sorban emlékeztek meg Trianonról. Ám Trianon a felszín alatt mégiscsak ott parázslott.[51] Az 1975 júliusában, Helsinkibe összehívott Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezleten Kádár János 35 ország állam- és kormányfője előtt elmondott beszédébe rettentő óvatosan, de beszédébe beleszőtte a magyarság Trianon-tragédiáját. Igaz, mindössze egyetlen mondat erejé-

47 Idézi: Kocsis István: i. m. 8.
48 Uo. 8–9.
49 Ablonczy Balázs (2015): *Trianon-legendák.* Jaffa Kiadó, Budapest. 81–96.
50 Palotás Zoltán (1990): *A trianoni határok.* Interedition Kiadó, Budapest. 44.
51 Vizi László Tamás (2016): *A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010).* Cepoliti – L'Harmattan Kiadó, Budapest. 178–184.

ig: „*Századunkban az első világháború hiábavaló véráldozata után a vesztes Magyarország területe a korábbinak egyharmadára csökkent*."[52]

Jellemző, hogy Illyés Gyula, aki a pártállam idején a kisebbségi sorban élő, elnyomott magyarság ügyében szót emelt, hamar megkapta a „nacionalista bajkeverő" jelzőt.[53]

16. Akik csak érzelmi alapon képesek a Trianon-szindrómát értelmezni. Számos polgártársunk számára Trianon elsősorban érzelmekkel átszőtt gordiuszi csomó. És számosan akadnak olyanok is, akik elszakadnak a realitásoktól, akik a mítoszokra építenek és ma is területeket követelnek vissza, akikben még mindig ott él az olthatatlan revíziós vágy. A közbeszédben, a kocsmafilozófiában, a szélsőjobboldali, magyarkodó politikusok retorikájában még napjainkban is fel-felbukkan ez a jeremiádákkal megtűzdelt nézet. Mint ahogy Gyáni Gábor írja, a racionális magyarázat *„a legritkább esetben elégíti, elégítheti ki a Trianon-szindrómában szenvedőket, akik mítoszra és nem a történelem fogalmára tartanak inkább igényt"*.[54]

A szociálpszichológus Csepeli György szerint: *„A traumára való reagálás leginkább patalogikus módja a tudomásul nem vétel, az értékvesztés ideiglenessé nyilvánítása […] Eszközök hiányában azonban illúziók, agresszív fantáziák veszik el a teret a józan mérlegelés elől […] A következmény törvényszerűen az önpusztító lemondás, a gyámoltalanságérzet vagy – Kosáry Domokos kifejezésével élve – a »romlásos nemzettudat« lett."*[55]

Csepeli reprezentatív kutatásai szerint (1983) a „trianoni kérdésre" a válaszadók 11%-a még mindig a teljes revízió követelése mellett állt ki.[56]

Köreikben a csendes beletörődéssel és a legádázabb szitokszavakkal egyaránt találkozhatunk.

17. Trianon rejtélyes és megmagyarázhatatlan. E metafizikai olvasat szerint az első világháború kirobbanása és a trianoni béke olyan ismeretlen erők döntése volt, melyek igazi kilétét mindmáig sem ismerjük. Kocsis István értelmezésében[57] mindkettő egy 20. századi misztériumjáték. Az alapvetően békét akaró uralkodók mögött olyan tanácsadók álltak, akik igazi kilétét, cselekvéseik mozgatórugóit mindmáig homály fedi. Például az agg Ferenc József mögött felsorakozó bécsi „hiénák" olyan tábornokok és „szürke eminenciások" voltak, akik égtek a vágytól, hogy egy győztes háborúval bizonyíthassanak. De szentpétervári, berlini, párizsi vagy lon-

---

52 Idézi: Aczél Endre (2010): *Acélsodrony. A hetvenes évek.* Park Kiadó, Budapest. 301.

53 Bálint-Pataki József (2023): Miként tudott Illyés Gyula a nemzet szószólója lenni? *Magyar Alternatív Szó,* május 1. https://maszol.ro/belfold/Mikent-tudott-Illyes-Gyula-a-nemzet-szoszoloja-lenni (letöltés dátuma: 2025. 02. 20.)

54 Gyáni Gábor (2019): Trianon – a veszteség természete. *Élet és Irodalom,* LXIII. évf., 51–52. sz., december 19. 3.

55 Csepeli György (1992): Nemzet által homályosan. In: Zeidler Miklós (szerk.): i. m. 864–865.

56 Csepeli György: i. m. 865.

57 Idézi: Kocsis István: i. m. 14.

doni társaikról is ugyanez mondható el, ahogy azt a neves cambridge-i történészprofesszor, Christopher Clark *Alvajárók. Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé*[58] című hétszáz (!) oldalas művében oly részletesen és meggyőzően taglalja. Aki a részletes eseménytörténet helyett azokra a bonyolult történésekre és hatalmi viszonyokra világított rá, amelyek a háborút legkevésbé sem áhító, de döntéshelyzetben lévő politikusokat brutális katasztrófába sodorták. Milyen kölcsönös félreértések, akaratlan jelzések és félelemmé erősödő gyanakvások vezettek el odáig, hogy a meglévő feszültségekből világháború robbanjon ki.

E narratívákra rímel Ady 1914 novemberében írt versének, *Az eltévedt lovas*nak az alábbi sorai: *„Vak ügetését hallani / Eltévedt, hajdani lovasnak, / Volt erdők és ó-nádasok / Láncolt lelkei riadoznak."* A versbéli táj ingoványos, ködös, kiismerhetetlen voltával azt a történelmi helyzetet szimbolizálja, melyben a lápba fúlt, azóta is itt kísértő lovas nem más, mint az útját vesztett magyarság – és emberiség.

18. Trianon mint az abszurd világrend igazolása. A főként liberális körökben hangsúlyozott nézet szerint a történelem nyitott rendszer, melyben egyidejűleg sokféle alternatíva, illetve lehetőség burjánzik. Hogy ezek közül mi jut érvényre, az sokszor a véletlenek összjátékának eredménye. E gondolatból következően, mely trónra ülteti a véletlent, Trianon – mint minden józan észnek homlokegyenest ellentmondó békeparancs – úgy is értelmezhető, mint a történelem „balesete".

A korabeli események kaotikus, abszurd voltát már a kortársak is érzékelték. Mint Kosztolányi írta, bekövetkezett az, amit *„sem a magyarok, sem a románok nem bírtak volna elképzelni soha, legvadabb álmaikban sem:"* a románok elfoglalták Budapestet. *„Hihetetlen volt […] Maguk a románok sem hitték el mindjárt […] Mint aki álmodik, hogy hirtelenül egy meseországba téved, és érzi, hogy vágya előtt nincs semmi gát, eleinte azt sem tudták, mit kívánjanak, s gyerekes mohóságukban az értéktelen, mutatós holmit választották az értékes helyett."*[59]

Ahogy Gyáni Gábor írta: *„A senki által nem várt jövő eljövetele váltotta ki azt a mély lelki megrázkódtatást, amely egy abszurd, megmagyarázhatatlan és egyben elfogadhatatlan valósággal szembesítette a kor emberét."*[60]

E sorokra jól rímel a posztmodern anything goes – bármi megtörténhet, bármi lehetséges – gondolata; akár egy ilyen drasztikus békeszerződés is.

19. Trianonnak volt/ van pozitív hozadéka is. E narratíva szerint a békeparancsot elszenvedő magyarság alig érzékelte, hogy országa, több száz

---

58 Clark, Christopher (2015): *Alvajárók. Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé.* Park Kiadó, Budapest.

59 Kosztolányi Dezső (1975): *Nero, a véres költő – Pacsirta – Aranysárkány – Édes Anna.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest. 714–715.

60 Gyáni Gábor: i. m. 3.

éves küzdelem után, végre önállóvá, függetlenné vált. Továbbá egy majdnem homogén ország jött létre, melyben a nemzetiségi kérdés már korántsem olyan feszítő, mint Trianon előtt. És egy etnikailag meglehetősen egységes ország sokkal jobban meg tud felelni a nemzetállami ideálnak. Németh László szerint „Trianon istencsapásának" volt, van *„fénysávnyi előnye is: szétszakadt a Habsburg-monarchia, s megszabadultunk a nemzetiségektől […] Az integer Magyarországnál van egy sokkal szentebb jelszó – szögezi le –, az integer magyarság."* Vagyis nem a revízió, hanem a „magyar faji géniusz" felszabadítása és egységesülése lehet csak a helyes – és történelmileg reális – nemzeti program.[61] Írta ezt 1928-ban, amikor a Kárpát-medence a „Mindent vissza!" és az „Egy barázdát se!" jelszavaktól volt hangos.

Továbbá, mint azt Gyáni Gábor *Élet és Irodalom*-beli, joggal vitatható cikkében írja: *„…a nemzeti szuverenitással etnikai homogenitás járt együtt. Az ország emiatt sokkal inkább meg tudott felelni a nemzetállami ideáloknak, mint a dualizmus korában […] a Magyar Királyság legelmaradottabb gazdasági térségei, legarchaikusabb helyi társadalmai is kívül rekedtek az önkényesen meghúzott országhatárokon. Gondoljunk Kárpátaljára, Székelyföldre és a Felvidék északkeleti részére […] Bármily szokatlanul hangzik is, de kijelenthető: az a tény, hogy ezek a területek Trianonnal elvesztek, súlyos ballaszttól 'szabadította meg' a trianoni magyar társadalmat."*[62]

20. Három szomszéd országbeli olvasat.

A bukaresti narratíva szerint Trianon a románság évezredes vágyainak beteljesülése. A jó magyar az asszimilált magyar.

A prágai olvasat szerint a Monarchia romjain végre egy modern, polgári, a csehek és a szlovákok összefogásán nyugvó szláv államot sikerült megvalósítani, amelyben az ott található nemzetiségek is, mint a magyarok, sokkal demokratikusabb világban élhetnek, mint a konzervatív, úri Magyarországon, ahol még mindig az úr-szolga viszony a meghatározó. Kassa visszacsatolásakor (1938) Márai Sándor keserűen szembesült a fejlettebb cseh demokráciával. A *Hallgatni akartam* című kötetében erről így ír: *„Ezen a napon nemcsak az országrész tért haza Magyarországra, hanem visszatért a »méltóságos úr« is a Felvidékre, visszatértek a magyar félmúlt megdöbbentő, elevenen maradt árnyai, a műveletlen és orrhangon tárgyaló, pecsétgyűrűs bíró, adóhivatalnok, városi skribler […] Visszatért a szigorúan úr-cseléd társadalomra tagolt Magyarország ellenszenves hangja, a hajbókolós köszöngetés divatja, a »kérlek alásan« és az »alázatos tisztelettel« udvariaskodó magyar társadalmi divat."*[63]

---

61 Németh László (2002): *A magyar élet antinómiái.* Előszó, szerk. Monostori Imre. Természet- és Társadalombarát Fejlődéséért Alapítvány – Kortárs Kiadó, Budapest. 6.

62 Gyáni Gábor: i. m. 3.

63 Márai Sándor (2013): *Hallgatni akartam.* Helikon Kiadó, Budapest. 90–91.

A délszláv olvasat szerint „az illírek" csak úgy állhatnak ellen a germanizációnak és a magyarosításnak, ha más szlávokkal, különösen a szerbekkel összefognak; ez nemzeti identitásuk záloga.[64] (Ennek jegyében még Karintia déli területeit is szerették volna megszerezni.)

* * *

Mint a felsoroltak is tükrözik, a békeparancs értelmezésében ma már – egy tágabb perspektívából – a multikauzális megközelítés a legautentikusabb, hiszen a Trianon-metafora fogalmi szófelhője meglehetősen változékony, képlékeny. Közülük nem egy, szinekdoché módjára. részigazsággal próbálja a békeparancs komplex mivoltát kifejezni – tudásfedezet nélkül. Természetesen történésze válogatja, hogy az egymással versengő elbeszélések olvastán ki milyen látószöget választ és a Trianon-történet színpadán kinek milyen szerepet tulajdonít.

A többféleképpen elbeszélhető múlt narratíváinak mérlegre helyezése bizonyára még számos vitára kínál lehetőséget, hiszen egyik sem formálhat jogot a teljes igazság birtoklására, ám hozzájárul az értelmezői horizont kitágításához.

Trianon sokak szemében ma is gyászlobogó, melyhez a tragédia, a beletörődés, az elkeseredettség hangjai társulnak. Ennek ellenére mégsem a „zarándoklás a panaszfalhoz"-magatartás a követendő. Sőt: Trianon – mely a magyar tudat alfája és ómegája – ne legyen panaszfal! Hogy jövőnk ne Trianon, a múlt felől legyen determinált. Ma, amikor a békeparancs abroncsai lazulni látszanak, inkább a nemzeti összetartozás gondolatát kívánatos előtérbe helyezni.[65] Hiszem, hogy a politikai cselekvés nemzetközi erőterében most az okos lépések órái érlelődnek.

---

64 Lőrinczné dr. Bencze Edit (2010): Trianon és Magyarország déli határrégiói. *Közép-európai Közlemények,* 3. évf., 4. sz. 70–71. https://epa.oszk.hu/05400/05467/00009/pdf/EPA05467_kozep-europai_kozlemenyek_2010_4_069-076.pdf. (letöltés dátuma: 2025. 02. 19.)

65 Vizi László Tamás: i. m. 211–235.

A ZONGORATANÁRNŐ LÁNYA. EGY, A NATO ELLENI HÍRSZERZÉSRE IRÁNYULÓ SIKERTELEN KÍSÉRLET A KULTURÁLIS KAPCSOLATOK FEDÉSÉVEL

Pál István

Összefoglaló:

Amikor 1955. március 7. és 12. között megtartották a szocialista országok állambiztonsági szerveinek első értekezletét, amely rögzítette az együttműködés módjait és az egyes szolgálatokra háruló feladatköröket, a Belügyminisztérium (BM) Hírszerző Főosztályának Nyugat-Németország, az USA, Anglia, Franciaország, Ausztria és Jugoszlávia legfontosabb állami, politikai és gazdasági intézményeibe, valamint az összes nyugati ország tudományos-technikai információszerzés szempontjából szóba jöhető objektumába kellett beépülnie. Ezzel egy időben ugyanakkor a Vatikán, az ENSZ és a nemzetközi szervezetek sora is kitüntetett figyelmet kapott.[1] A hírszerzés ez utóbbin mindenekelőtt az Európai Szén- és Acélközösség, az Európai Gazdasági Együttműködési Bizottság, valamint a NATO (North Atlantic Treaty Organisation – Észak-atlanti Szerződés Szervezete) elleni munkát értette.[2] Amikor 1949. április 4-én a berlini blokádra válaszul Nyugat-Európa védelmének szavatolása érdekében megalakult a NATO, a főhadiszállása először a 13 Belgrave Square London cím alatt működött, majd 1952 tavaszán ideiglenes jelleggel átköltözött a párizsi Chaillot-palotába, mielőtt elfoglalta volna helyét a 16. kerületi Porte Dauphine térhez közeli irodaegyüttesben.[3] A szervezet ezzel tudtán kívül feldobta a magas labdát, mivel az 1950-es évek elejétől az amerikai és nagy-britanniai hálózat lebukásával párhuzamosan Franciaország lett a szovjet hírszerzés legfontosabb információforrása. A párizsi rezidentúra 50 hálózati személye között a Külügyminisztérium (fedőnevén IZVEROV), a Honvédelmi Minisztérium

1 Okváth Imre (2001): Jelentés a szocialista országok állambiztonsági vezetőinek titkos moszkvai tárgyalásairól, 1955. március 7–12. *Hadtörténelmi Közlemények,* 114. évf. 4. sz. 689–706.

2 Tóth Eszter (2013): A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete 1945–1990. In: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest. 398–400.

3 Lord Ismay (1954): *NATO. The First Five Years 1949–1954.* North Atlantic Treaty Organization, Paris. 55–65.

(fedőnevén LAVROV) és a Tengerészeti Minisztérium (fedőnevén PIGO) egy-egy tisztviselője is felbukkant.[4] A DST (Direction de la Surveillance du Territoire – Területmegfigyelési Igazgatóság) a legújabb vizsgálatok szerint ugyan mentes maradt a KGB által történő behatolástól,[5] a francia elhárításnak azonban egészen 1958-ig meg kellett küzdenie a IV. Köztársaságra jellemző kormányválságokkal, valamint a szolgálat politikai célú felhasználására irányuló törekvésekkel.[6] A kedvező operatív helyzetet a magyar hírszerzés már nem tudta kihasználni, ti. 1956. október 23-án Budapesten kitört a forradalom,[7] majd a november 4-i szovjet intervenciót követően az ország diplomáciai elszigeteltségbe került. A NATO-tagállamai sorban vezették be a magyar diplomácia elleni megtorló és büntető intézkedéseket. Miután a budapesti francia követség 1957. február 25-től március 2-ig szigorú hatósági ellenőrzés alá került, a PP (Prefecture de Police – a Párizsi Rendőr-főkapitányság) is hasonló intézkedésekhez folyamodott. A közrendvédelmi osztály (Voie Publique)[8] egyenruhás rendőrökkel állandó felügyelet alá vonta a magyar követséget, a Renseignements généraux (Általános Tájékoztató Szolgálat – a politikai rendőrség)[9] pedig elkezdte zaklatni annak ügyfeleit és látogatóit. Ahogy viszont 1957 folyamán (olasz) és francia részről megindult a lassú közeledés Kádár János kormánya felé,[10] a BM II/3. (Hírszerző)[11] Osztály – a Charles de Gaulle nevével fémjelezhető V. Köztársaság 1958-as megalakulása utáni években a keleti blokk számára még mindig kedvezőnek mondható operatív helyzetre való tekintettel[12] – Párizsban próbálta előmozdítani a titkos információk gyűjtését. A NATO talán azért is került előtérbe a célpontok között, mert egy kormányközi együttműködé-

---

4 Andrew, Christopher – Mitrohin, Vaszilij (2000): *A Mitrohin-archívum. A KGB otthon és nyugaton.* Talentum Kiadó, Budapest. 466–468.

5 Merlen, Éric – Ploquin, Frédéric (2003): *Carnets Intimes de la DST. 30 ans au cœur du contre-espionage française.* Fayard, Paris. 325–343.

6 Bernet, Philippe (1975): *Roger Wybot et la bataille pour la DST*. France Loisirs, Paris. 119–498.

7 Simándi Irén (2022): „… Felkelés Magyarországon." A Szabad Európa Rádió Magyar Osztálya munkatársainak visszaemlékezései az 1956-os forradalom napjaira. In: *Polymatheia Művelődés- és neveléstörténeti folyóirat,* 1-2. DOI 10.51455/Polymatheia.2022.1-2.06

8 Arrighi, Jean-Pierre – Asso, Bernard (1979): *La Police Nationale. Missions et Structures.* Editions de la Revue, Paris. 179–181.

9 Berliere, Jean-Marc – Lévy, René (2011): *Histoire des polices en France, de l'Ancien Regime á nos jours.* Le Grand Livre Du Mois, Paris. 275–276.

10 Kecskés D. Gusztáv (2007): *Franciaország és a magyar forradalom, 1956.* História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest. 222–230.

11 Palasik Mária (2013): A BM II/3. (Hírszerző) Osztály. In: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962.* Budapest: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó. 58–67.

12 Andrew, Christopher – Mitrohin, Vaszilij: i. m. 469–473.

sen alapuló nemzetközi szervezet elleni kémkedés lelepleződése kevésbé mérgezte volna a kétoldalú viszonyt, mint valamely tagállam kormányzatába történő beépülés. Noha a most következő történet jórészt Franciaországban játszódik, a magyar állambiztonság egy brit állampolgárt tervezett a céljaira felhasználni, ami kezdettől bukásra volt ítélve.

Kulcsszavak: NATO, hírszerzés, elhárítás, kulturális kapcsolatok

Abstract

When the first meeting of the state security agencies of the socialist countries was held between March 7 and 12, 1955—a meeting that established the methods of cooperation and the responsibilities assigned to each agency—the Intelligence Department of the Ministry of the Interior was tasked with infiltrating the most important state, political, and economic institutions in West Germany, the United States, England, France, Austria, and Yugoslavia, as well as any other entities in Western countries that might be of interest from the perspective of scientific and technical intelligence gathering. At the same time, however, the Vatican, the United Nations, and a range of international organizations also received special attention. In the latter context, intelligence work primarily focused on countering the European Coal and Steel Community, the European Economic Cooperation Committee, and NATO (North Atlantic Treaty Organization). When NATO was established on the 4th of April, 1949, in response to the Berlin Blockade to guarantee the defence of Western Europe, its headquarters were initially located at 13 Belgrave Square in London, then moved temporarily to the Chaillot Palace in Paris in the spring of 1952, before taking up residence in an office complex near Porte Dauphine Square in the 16th arrondissement. In doing so, the organization unwittingly set the bar high, since, starting in the early 1950s—as American and British networks were being exposed—France became the most important source of information for Soviet intelligence. Among the 50 agents of the Paris residency, one official came from the Ministry of Foreign Affairs (code name IZVEROV), one from the Ministry of Defense (code name LAVROV), and another from the Ministry of the Navy (code name PIGO). Although the DST (Direction de la Surveillance du Territoire) remained free of KGB infiltration according to the latest investigations, French counterintelligence had to contend until as late as 1958 with the government crises characteristic of the Fourth Republic, as well as with attempts to exploit the service for political purposes. However, the Hungarian intelligence was not able to capitalize on the favourable operational situation, as the revolution broke out in Budapest on the 23rd of October, 1956, and, following the Soviet intervention on the 4th of November, the country found itself in diplomatic isolation. NATO member states successively introduced

retaliatory and punitive measures against Hungarian diplomacy. After the French Embassy in Budapest came under strict official surveillance from the 25th of February to the 2nd of March, 1957, the PP (Prefecture de Police—the Paris Police Headquarters) also resorted to similar measures. While the Public Order Division (Voie Publique) placed the Hungarian Embassy under constant inspection with uniformed police officers, the Renseignement Généraux (General Intelligence Service—the political police) began harassing its clients and visitors. However, as a slow rapprochement with János Kádár's government began in 1957 on the part of Italy and France, the BM II/3. (Intelligence) Department—in light of the operational situation that could still be considered favourable to the Eastern Bloc in the years following the establishment of the Fifth Republic in 1958, epitomized by the name of Charles de Gaulle—sought to promote the collection of classified information in Paris. NATO may have come to the forefront among the targets because the exposure of espionage against an international organization based on intergovernmental cooperation would have poisoned bilateral relations less than infiltration into the government of a member state. Although the story that follows took place largely in France, the Hungarian secret service planned to use a British citizen for its own purposes—a plan that was doomed to fail from the start.

Keywords: NATO, intelligence, counterintelligence, cultural relations

Bevezetés

1960 tavaszán Adele Franklin zongoratanárnő, egy wimbledoni zeneiskola tulajdonosa,[13] azzal a kéréssel fordult Báti László londoni magyar kulturális attaséhoz – egyben a rezidentúra „Aradi" fedőnevű titkos munkatársához,[14] azaz a hírszerzőtisztek legjobban felkészült segédéhez[15] –, hogy adjon számára engedélyt a követségi sajtóiroda által Bartók Béla zeneszerzőről (1881–1945) összegyűjtött szakirodalmi művek és fényképtár megtekintéséhez egy, a művész pályafutásáról szóló előadás céljára. Mivel a Workers Educational Association (Munkások Kulturális Egyesülete) égisze alatt megrendezett előadáson Báti nem vehetett részt, Miss Franklin elintézte, hogy néhány általa meghívott vendéggel együtt meghallgathassa a Jean Morris zongoraművésznőnél megrendezett előadást és az illusztráció gyanánt rögtönzött hangversenyt. Az atta-

13 Adele Franklin Studio. *Musical Times,* 92. évf. 1298. sz. 1951. április. 150.

14 Pál István (2016): Egy „független" jogi tanácsadó. Tarján Imre esete a londoni magyar hírszerző rezidentúrával. *Betekintő,* 9. évf. 1. sz. 9.

15 Takács Tibor (2024): Ügynökök, hálózatok, jelentések. Az állambiztonsági besúgóhálózat történetei. Jaffa Kiadó, Budapest. 155.

sé az est végén beszélgetésbe bocsátkozott a tanárnővel, akitől megkérdezte, hogy miként viszonyulna egy londoni Bartók Bizottság vagy zenei társaság megalapításához. Miss Franklin ezt lelkesen fogadta, csakhogy a Külügyminisztérium az erre vonatkozó évenkénti felterjesztések ellenére sem hozott döntést.[16] A magyar állami szervek tétovázásában jelentős szerepe lehetett annak, hogy a Humphrey Searle és William Walton zeneszerzők által 1950-ben életre hívott Liszt Society az angol politikai és kulturális elit széles körű támogatásával működött.[17] (Mindezek tudatában kimondható, hogy a londoni Liszt Ferenc Társasággal az egyenlőtlen pénzügyi feltételek miatt akkor is nagyon nehéz lett volna versenyezni, ha a kétoldalú viszony kiegyensúlyozottabb.) Miss Franklin az ügyben beszélt az Angol–Magyar Baráti Társaság (AMBT) titkárával Báti elgondolásáról, de közben aggodalmát hangsúlyozta annak kapcsán, hogy bölcs dolog-e az ő részéről, hogy ilyen komolyan barátkozik a Magyar Népköztársaság (MNK) képviselőivel.[18] A felvetés korántsem volt alaptalan, ugyanis az MI5 (Military Intelligence Section 5 – a brit kémelhárítás) ténylegesen is szoros ellenőrzés alatt tartotta a londoni magyar követséget,[19] ráadásul Báti László kulturális tanácsos az 1958. novemberi kinevezésével egy időben felkerült az MI5 hírszerzéssel gyanúsított személyeket tartalmazó listájára.[20]

1961 nyarán a Bartók–Liszt-évforduló megünneplésével összefüggésben szóba került egy fotókiállítás megszervezése, más nyugati városokhoz hasonlóan Londonban is szükség volt arra, hogy egy helybeli egyesület patronálja a rendezvényt. Báti Miss Franklint javasolta a titkári posztra, amit utóbbi szívesen el is fogadott, hogy aztán számtalan neves személyiséget kérjen fel a csatlakozásra. A többségük levélben igent mondott, így végül ősszel sor került a kiállításra. Az attasé szerint a 48-50 körüli, 185 cm magas, elvált tanárnő csinos volt, és talán túlságosan is közvetlennek tűnt.[21] Miss Franklin a Bartók–Liszt Bizottság tavaszi megalakulásával egy időben tett viszont egy megjegyzést arról, hogy 23 éves lánya a NATO párizsi központjában dolgozik. Mielőtt elutazott az ősszel Buda-

16 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) – XIX – J – 1 – j – Anglia 1945–1964 – 45-ös doboz – 003279 – 316/1960 – Tárgy: Bartókról szóló előadás. – London, 1960. IV. 2. 1.

17 Searle, Humphrey (1954): *The Music of Liszt.* Williams & Norgate limited. 1–123.

18 ÁBTL – 3. 2. 4 – K-846 – [„Arnold Frida"] – D-nek – Tárgy: Arnold Frida. – Jelentés. Párizs, 1962. III. 17. 18.

19 West, Nigel (1982): *A Matter of Trust. MI5 1945–72*. Weidenfield and Nicolson, London. 136.

20 The National Archives (TNA) Foreign Office (FO) 134922/ NH1903/10/G Information and Allied Activities of the Hungarian Legation in London. BOX No. 500 Parliament Street B. O. London, S. W. 1 London, 25 February, 1959.

21 ÁBTL – 3. 2. 4 – K-846 – [„Arnold Frida"] – D-nek – Tárgy: Arnold Frida. – Jelentés. Párizs, 1962. III. 17. 18–19.

pesten megrendezésre kerülő Bartók-fesztiválra, levélben arra kérte Báti Lászlót, hogy menjen el a lányához. A címét (4 Rue Charles Dickens, 16e) telefonon közölte vele.[22]

A szerző felvetése

Az olvasó részéről jogosan merül fel a kérdés: mi lehetett Adele Franklin célja, amikor a többi NATO-tagországhoz képest jóval szigorúbb brit titokvédelmi rendelkezések figyelmen kívül hagyásával felfedte az MNK diplomatája előtt, hogy lánya a keleti tömbbel szemben álló katonai szövetség alkalmazottja, akinek párizsi elérhetőségét ráadásul telefonon meg is adta? Minthogy a londoni magyar követség helyiségeit és távbeszélő vonalait az MI5 az 1940-es évek végétől lehallgatta,[23] Miss Franklin jó eséllyel az MI5 kérésére szivárogtatta ki, hogy a lánya hol dolgozik, amit a Double-Cross Operation (kettős ügynöki játszma) első lépéseként is értelmezhetünk.[24] Mi az oka annak, hogy a brit elhárítás a zongoratanárnőt kérte fel e kényes feladatra? A legvalószínűbb változat szerint a magyar diplomaták elsősorban a londoni művészvilág képviselőivel kerülhettek szorosabb kapcsolatba, mivel a MNK és az Egyesült Királyság közötti párbeszéd sokáig szinte csak a kulturális szférára korlátozódott.[25] Az sem pusztán a véletlen műve, hogy az MI5 egy pályakezdő irodai alkalmazottat hozott a BM II/3. Osztály látókörébe, ugyanis a keleti blokk hírszerzői hamar felismerték: az USA kormányzatában és az általa dominált szervezeteknél a titkos iratokba való betekintés nem a hierarchiában elfoglalt pozíciótól függ. Egy titkárnő, akinek az összes bizalmas természetű dokumentum átmegy a kezén, sokkal értékesebb forrás lehet bármely magas rangú vezetőnél, ráadásul esetleges sérelmei miatt könnyebben áldozatul eshet a beszervezésére irányuló próbálkozásoknak.[26]

---

22 ÁBTL – 3. 2. 4 – K-846 – [„Arnold Frida"] – A-nak – Tárgy: Miss Franklin. – Jelentés. London, 1961. X. 3. 10.

23 Wright, Peter (1987): *Spy Catcher. The Candid Autobiography of a Senior Intelligence Officer with Paul Greengrass.* Viking Penguin Inc., New York. 70.

24 Andrew, Christopher (2009): *The Defence of the Realm. The Authorized History of MI5.* Allen Lane, London. 241–262.

25 M. Madarász Anita (2023): *Kulturális csatatér. Brit–magyar diplomácia, 1945–1970.* Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest. 280–296.

26 Olson, James M. (2019): *To Catch a Spy. The Art of Counterintelligence.* Georgetown University Press, Washington, DC. 119–121.

A kapcsolatfelvételi utasítás és a budapesti zenei fesztivál

Amikor Báti Lászlót áthelyezték Párizsba,[27] „Lovas" (Mészáros József rendőr alezredes, a francia vonalon illetékes E-alosztály vezetője[28]) jelezte, hogy Miss Franklin nem vett részt a Bartók-fesztiválon, így „Barna" (Nyúl István rendőr őrnagy, párizsi rezidens[29]) utasítást kapott Báti beszámoltatására, a részletes jelentésről és a tanárnő leveléről készült fotómásolatot pedig fel kellett terjeszteni a budapesti központnak. Az alosztályvezető előírta az ifjú hölgy lakóhelyének ellenőrzését, amely alapján lehet dönteni a kapcsolatfelvételről. Az akció az anya levelének átadására épült, a titkos munkatársnak már az első alkalommal a nő bizalmába kellett férkőznie. A viszony elmélyítése szerepelt az első helyen, a jelölt foglalkozásáról és beosztásáról a további érintkezés során lehetett érdeklődni.[30] A BM II/3. Osztálya hadilábon állt a tényekkel, ti. Miss Franklin a Bartók–Liszt Fesztivál égisze alatt megismerkedett Tantos László zenetanárral, akit szeretett volna vendégül látni a karácsonyi ünnepek közötti időszakban. A tanárnő egyrészt a brit zenei élettel tervezte megismertetni kollégáját, másrészt a magyar zeneoktatási módszerekről szeretett volna tőle előadást hallani a zeneiskolájában. Nagy Lajos, az új londoni kultúrattasé a meghívást valahol beilleszthetőnek látta a csereprogramok sorába, ám Szilágyi Béla követ úgy vélte, a két szakmabeli emberileg is közel került egymáshoz. Egyúttal azt sem zárta ki, hogy Tantos kérte a meghívólevelet.[31] Szurdi Márta külügyminisztériumi tanácsos nem akart akadályt gördíteni Tantos londoni útja elé, amennyiben magatartása ellen nem merült fel kifogás,[32] Pataki János, a Kulturális Kapcsolatok Intézete (KKI) igazgatója viszont jelezte, hogy Tantos semmilyen hivatalos formában nem működött közre a zenei esemény lebonyolításában.[33] Amikor Nagy Lajos rákérdezett a tanárnőnél budapesti ismerősére, kiderült, hogy Miss Franklin Tantos Lászlóval az egyik koncertjén találkozott.[34] A Belügyminisztérium és a párt felső vezetése viszont nem lelkesedett az

---

27 M. Madarász Anita: i. m. 313.

28 Palasik Mária: i. m. 85–86.

29 Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián (2008): *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990.* 1956-os Intézet – Corvina, Budapest. 457.

30 ÁBTL – 3. 2. 4 – K-846 – [„Arnold Frida"] – 169. D. sz. utasítás – Barna Elvtársnak! Párizs. – Tárgy: Miss Franklin ügye. – 1961. X. 23. 6–7.

31 MNL OL – XIX – J – 1 – j – Anglia 1945–1964 – 45-ös doboz – 001940 – 1073/1961. – Tárgy: Miss Franklin kérése. – London, 1961. X. 27. 1–2.

32 MNL OL – XIX – J – 1 – j – Anglia 1945–1964 – 45-ös doboz – 008114/1961. – Tárgy: Miss Franklin kérése. – Budapest, 1961. XI. 13. 1.

33 MNL OL – XIX – J – 1 – j – Anglia 1945–1964 – 45-ös doboz – 008414/1 – Kulturális Kapcsolatok Intézete – Tárgy: Miss Franklin kérése – Budapest, 1961. XII. 5.

34 MNL OL – XIX – J – 1 – j – Anglia 1945–1964 – 45-ös doboz – 008414/1 – 152/1962 – Tárgy: Miss Franklin kérése. – London, 1962. II. 2. 1.

Angliába szóló meghívások számának gyors növekedése miatt, mert úgy érezték, hogy brit részről jobbára a rendszerrel szemben többé-kevésbé kritikus, a követséggel jó kapcsolatot tartó értelmiségieket preferálják.[35]

A végzetes operatív hiba

Báti a valóságban a többszöri felszólítás ellenére is halogatta az első lépést, ráadásul Miss Franklintől nem volt nála levél. Végül, az átállás nehézségeit követően, nem sokkal karácsony előtt ő maga írt a lánynak. Ekkor megadta címét és telefonszámát, valamint azt, hogy mikor tartózkodik otthon.[36] Báti azonban figyelmen kívül hagyta, hogy a Richelieu bíboros által 1585-ben létrehozott Cabinet Noir jóvoltából a postai küldemények ellenőrzése Franciaországban is évszázados múltra tekint vissza.[37]

Mivel a fiatal nő nem válaszolt a levélre, a Párizsi Magyar Intézet igazgatója 1962. január 12-én elment a Párizs 16. kerületében lévő címre. A házfelügyelő kissé kelletlenül megmutatta neki, hogy a hölgy hol lakik, de hiába kopogtatott. Amikor három nappal később Báti ismét arra járt, egy 25 év körüli nő nyitott ajtót. Amikor a titkos munkatárs kimondta a Franklin nevet, Miss June Werry elmondta neki, hogy Franklin a tanárnő leánykori neve, akinek a lánya, Nina Jones valóban ott lakott. Szerinte Báti az ide küldött levelét pontatlanul címezhette meg, és az emiatt elkallódhatott. A hölgy elmondása szerint kolléganője december elején kilépett a NATO-tól, és visszatért Londonba, ahol iparművészettel foglalkozik. Miss Werry azóta egy másik angol lánnyal bérelte a lakást. A házfelügyelő velük szembeni kritikus attitűdjét az magyarázta, hogy az általuk szervezett baráti összejövetelek többsége sokszor elég nagy zajjal járt.[38] A társasházban élő idősebb emberek valószínűleg kritikusan szemlélték a francia kultúra ekkoriban kezdődő amerikanizálódását, ami különösen a rock and roll térhódításában volt tetten érhető.[39] 1962-ben már megszületett az új tengerentúli eredetű könnyűzene sajátosan brit változata is, amely a zenészek viselkedése miatt még inkább a meglepetés erejével hathatott.[40]

---

35 M. Madarász Anita: i. m. 279–280.

36 ÁBTL – 3. 2. 4 – K-846 – [„Arnold Frida"] – D-nek – Tárgy: A. Franklin leánya. – Jelentés. Párizs, 1962. I. 2. 9.

37 Deacon, Richard (1990): *The French Secret Service*. Grafton Books, London. 17–35.

38 ÁBTL – 3. 2. 4 – K-846 – [„Arnold Frida"] – D-nek – Tárgy: Franklin – Miss Werry. – Jelentés. Párizs, 1962. I. 20. 13–14.

39 Gueldry, Michel (2009): The Americanization of France. *Yale French Studies,* 62. évf. 116/117. sz. 43–45.

40 Spitz, Bob (2008): *A Beatles teljes története.* Európa Könyvkiadó, Budapest. 7–309.

A Belügyminisztérium kritikai észrevételei

A D-alosztály 1962. január 22-én viszont számonkérte a párizsi rezidenst, amiért nem tudósított arról, hogy a levél postázásán kívül milyen intézkedés történt. A tanárnő lányának tartózkodási helyét alaposan szemügyre kellett volna venni, enélkül ugyanis a kapcsolatfelvétel módjáról sem születhetett jó döntés. Az alosztályvezető szerint az előzetes vizsgálat elmulasztásával a rezidentúra rendkívül súlyos hibát követett el, ugyanis a NATO megtiltotta alkalmazottainak a szocialista országok képviselőivel a hivatalos ügyeken kívül történő érintkezést. Ez viszont azt jelentette, hogy Nina Jones jó eséllyel nem fog válaszolni Báti levelére, és a személyes találkozó elől is kitér. Az írásos megkeresést már csak amiatt is el kellett volna kerülni, mert a NATO beosztottjait ellenőrzik, így a levélből Báti pontos címének és telefonszámának ismeretében rájöhettek a közeledés céljára. A meghatározott ellenőrző intézkedések után Báti Lászlónak mindenképp meg kellett látogatnia Nina Jonest a Miss Franklin kívánságára való hivatkozással. A beszélgetés keretében olyan helyzet kialakítására kellett törekednie, hogy további találkozókra kerüljön sor. Az első alkalommal a titkos munkatárs csak a zongoratanárnővel közös élményeiről mesélhetett az ifjú hölgynek, nehogy az idő előtti, feltűnő érdeklődés a jelölt visszahúzódásához vezessen. Az alosztályvezető tisztázni kívánta, hogy Miss Franklin egyáltalán átadta-e a levelet Báti tanácsosnak. A BM II/3. Osztály látott lehetőséget az ügyben, azonban ehhez Nyúl őrnagy részéről határozottabb irányítást kért. A titkos munkatársak részéről nem fogadhatott el olyan kifogást, hogy megfeledkeztek az ügyről. Nina Jones lakhelyének tanulmányozásáról legkésőbb február 15-én be kellett számolnia.[41]

Utasítás Londonnak!

A D-alosztály 1962. február 20-án arról értesítette a londoni rezidentúrát, hogy Nina Jones időközben kilépett a NATO Logistic Division állományából, és visszatért Londonba. A hirtelen elhatározásnak az volt az oka, hogy anyja váratlanul kórházba került, és az operációt követően mellette akart maradni. A kultúrattasé utasítást kapott Adele Franklin meglátogatására és lánya helyzetének tisztázására, valamint Nina Jonesszal a személyes kapcsolat kialakítására. Az érintkezés folyamatosságát valamilyen kulturális rendezvényre való meghívással vagy ellenszolgáltatás fejében magyar–angol vagy francia–angol fordításokra való felkéréssel kellett

41 ÁBTL – 3. 2. 4 – K-846 – [„Arnold Frida"] – 216. D. sz. utasítás – Barna Elvtársnak! Párizs. – Tárgy: Miss Franklin, a továbbiakban Arnold Frida ügye. – 1962. I. 22. 11–12.

megteremteni. A távlati cél az lett volna, hogy Nina Jones segítségével tájékozódjanak azokról a NATO-beosztottakról, akiknek magyaros hangzású neve van. (1. Madame Berecz, a főtitkár személyi igazgatója. 2. Mr. R. Lüke, a központi pénzügyi és tervosztály részlegvezetője. 3. Madame M. Bíró, a politikai ügyek osztályán a tájékoztató szolgálat vezetője. 4. Mr. E. Fischer, a magasépítési osztály főelőadója. 5. Mr. M. Mura, a mélyépítési részlegen a politikai osztály beosztottja. 6. Mr. I. Jordan, a NATO-központ végrehajtó titkárságán a gazdasági bizottság titkára. 7. Mr. V. Alpár, a nemzetközi kapcsolatok részleg beosztottja. 8. Mr. F. Baloch, a központi személyzeti szolgálat beosztottja. 9. A. Simon, a központi személyzeti szolgálat biztonsági tisztviselője. 10. Madame C. Varga, a központi személyzeti szolgálat konferenciaszervezője. 11. Mademoiselle Odile Simon, a belga küldöttség irattárosa.[42]) A felsorolt személyekről a szigorú nyugat-európai adatvédelmi törvények miatt nem tudunk többet, azonban kérdéses, hogy közülük hány személy volt magyar származású, és ők mennyire tartották a kapcsolatot az anyaországgal.

Utasítás Párizsnak

Ezzel párhuzamosan Báti újabb kritikai észrevételeket kapott Budapestről, mivel továbbra is hiányzott belőle a kezdeményezőkészség. Nina Jones angliai körülményeinek feltárására nem tett javaslatot, pedig fontos lett volna a NATO-ra vonatkozó ismereteinek megszerzése, ugyanakkor June Werry személyével történő foglalkozásra sem merült fel a részéről bármilyen elképzelés. A NATO-vonatkozású ügyeket, mindenekelőtt a telefonkönyv feldolgozását, a párizsi rezidensnek személyesen kellett irányítania. Báti Lászlótól egy, a tanárnővel és lányával kialakítandó ismeretségről szóló részletes beszámolót vártak Budapesten. Ezzel együtt fel kellett vázolnia, hogy a londoni rezidentúra egyik emberén keresztül milyen ajándékot tudna küldeni Miss Franklin részére, és mi lehet az a tárgyalási alap, amelynek jóvoltából fenntartható volna a rendszeres érintkezés. A Párizsi Magyar Intézet igazgatójának úgy kellett készülnie, hogy June Werry a legjelentősebb kapcsolata, akivel folyamatos összeköttetésben kell lennie. A kezdeti időszakban az intézeti zenehallgatásokat erre fel lehetett használni, de ezt fokozatosan ki kellett iktatni, mert ha élményeiről beszámol a munkahelyén, a NATO biztonsági szolgálata azonnal eltiltaná az újabb találkozástól. Nina Jones volt lakótársának érdeklődési köre is tisztázásra szorult, mert ez alapján dőlt el, be kell-e vonni mást is

[42] ÁBTL – 3. 2. 4 – K-846 – [„Arnold Frida"] – V/20. D. sz. utasítás – Szirtes Elvtársnak! London. – Tárgy: Nina Jones – a jövőben Arnold Frida – ügye. – 1962. II. 20. 23–24.

az ügybe. Az életkor alapján „Sümegi" (Bene Ede)[43] és egy „Dávid" fedőnevű titkos munkatárs jöhetett számításba. Az érintkezés csak személyes lehetett, ugyanis a korábbi levelet jó eséllyel elkobozták, és Nina Jones feltehetően emiatt lépett ki munkahelyéről. A NATO-ra vonatkozó kérdésekkel Ms. Werryt nem volt szabad zaklatni, azt kellett vele éreztetni, hogy a személyes rokonszenv hatására közelednek hozzá. Nyúl István őrnagynak javaslatot kellett készítenie June Werry körülményeinek alapos feltárására és megközelítésére.[44]

A lakótárs és az attasé közös programja

Báti március közepén nem épp a legjobbkor kereste June Werryt, mivel az ifjú hölgy éppen akkor fürdött. Az intézetigazgató előbb bocsánatot kért, majd elpanaszolta, hogy Nina Jones nem válaszolt a levelére. Amikor a korábbi lakótárs közölte Nina pontos címét, Báti valótlanul azt állította, hogy Wimbledon helyett Wembleyt írt a borítékra. June Werry egyúttal csalódottságának adott hangot, amiért Báti nem küldte el a meghívót a Magyar Intézet hangversenyére. A kulturális attasé szerint az értesítés elkallódott a posta hibájából, majd kárpótlásul felajánlott egy közös operalátogatást. Miss Werry ezt elfogadta, ugyanakkor arra hívta fel Báti figyelmét, hogy csupán április 16-ig marad Franciaországban. Ezzel egy időben elújságolta, hogy Adele Franklin már lényegében felépült a betegségéből. Miss Werry úgy vélte, hogy a zongoratanárnő hangulatán az is sokat fog javítani, ha a következő levelében beszámol neki az intézetvezetővel való találkozásáról.[45] Csakhogy a 20. század elejétől a brit nemzetbiztonság első lépcsőjének tekinthető levélellenőrzés jóvoltából az MI5 is értesülhetett a fejleményekről.[46]

Báti március 23-án ismét az otthonában kereste fel Miss Werryt, akivel végül március 29-én ment el az Opera Comique előadására. A zenei program előtt egy közeli kávéházban sor került egy rövidebb beszélgetésre. A 25 éves nő láthatóan rossz hangulatban készült elhagyni Párizst, hiszen baráti köre ott maradt. A tervei szerint pár hetet szüleivel tölt Londonban, ahonnét egy olasz ismerőse tervezővállalatához megy dolgozni. Miss Werry titkárnőképzőt végzett, 1960-ban került a NATO-hoz, ahol

---

43 Pál István (2019): Célkeresztben a magyar kultúra. – Szemelvények a Párizsi Magyar Intézet rendőri ellenőrzésének gyakorlatából: 1961–1963. *Nemzet és Biztonság* 12. 1. 122. DOI: 10.32576/nb.2019.1.10

44 ÁBTL – 3. 2. 4 – K-846 – [„Arnold Frida"] – 232. D. sz. utasítás – Barna Elvtársnak! Párizs. – Tárgy: Arnold Frida ügye. – 1962. II. 27. 20–22.

45 ÁBTL – 3. 2. 4 – K-846 – [„Arnold Frida"] – D-nek – Tárgy: June Werry. – Jelentés. Párizs, 1962. III. 17. 15.

46 Walton, Calder (2013): *Empire of Secrets. British Intelligence, the Cold War and the Twilight of Empire.* London: HarperPress. 11–23.

letette a gyors- és gépírói vizsgákat. A munkahelyén angolul folyt az ügyvitel, francia alkalmazott nemigen akadt. Az addigi tevékenységéről alig tett említést, az egyetlen politikai tárgyú megjegyzése az algériai tűzszünet fogadtatására vonatkozott.[47] June Werry egyrészt rámutatott egy olyan tendenciára, amely egyáltalán nem nyerte el Charles de Gaulle francia köztársasági elnök tetszését. A tábornok a hazája által a NATO-ba delegált tisztviselők alacsony számából és az angol nyelv szupremáciájából azt a következtetést vonta le, hogy az angolszász hatalmak őt nem tekintik egyenrangú félnek, holott az észak-atlanti szövetség irányítását Washington–London–Párizs-tengely mentén képzelte el.[48] A tűzszüneten az 1962. március 18-án aláírt eviani egyezményt értette, amelynek köszönhetően Algéria elindult a függetlenséghez vezető úton, viszont az OAS (l'Organisation de l'Armée Secrète – a Titkos Hadsereg Szervezete) nevű szélsőjobboldali tiszti csoportosulás ezt terrorcselekményekkel próbálta megakadályozni.[49]

Miss Werry elismerte, hogy Nina Jones hozzá hasonlóan nem szeretett a NATO kötelékében dolgozni, aminek legalább ugyanakkora szerepe volt a Londonba való visszatérésében, mint anyja betegségének. June szerint Nina azóta modellként próbált érvényesülni, hiszen a zenei pályához hiányzott belőle az elhivatottság. Báti szerint Miss Werry udvariassága ellenére is tartózkodóan viselkedett. Láthatóan attól félt, hogy valamelyik ismerőse meglátja őket, ami kellemetlen kérdésekkel fog járni. Az intézetvezető egyúttal sejtetni engedte, hogy Werry távozása nem önkéntes alapon történt.[50] A valóságban inkább arról lehetett szó, hogy a nő valamilyen különleges megbízatással egy védelmi kooperációban érdekelt tervezővállalathoz ment dolgozni, hiszen az 1960-as évek elején az olaszországi életszínvonal jelentősen elmaradt a brittől.

Nina Jones új pozícióban

Minthogy a KKI 1962 májusában kimondta, hogy a tanárnő kérésével illetékesség hiányában nem tudnak foglalkozni,[51] Adele Franklin érez-

---

47 ÁBTL – 3. 2. 4 – K-846 – [„Arnold Frida"] – D-nek – Tárgy: June Werry. – Jelentés. Párizs, 1962. III. 30. 16.

48 M. Szebeni Géza (2012): *Charles de Gaulle. Egy konzervatív forradalmár.* Magyar Szemle Könyvek, Budapest. 285–300.

49 Horne, Alister (2002): *The Savage War of Peace. Algeria 1954–1962.* History Book Club, New York. 505–534.

50 ÁBTL – 3. 2. 4 – K-846 – [„Arnold Frida"] – D-nek – Tárgy: June Werry. – Jelentés. Párizs, 1962. III. 30. 16–17.

51 MNL OL – XIX – J – 1 – Anglia 1945–1964 – 45-ös doboz – 001940/1 – Kulturális Kapcsolatok Intézete – 0013/16-1/62 – Tárgy: Miss Franklin kérelme – Budapest, 1962. V. 12. 1.

hetően tartózkodóbbá válhatott. Nagy 1962. július 4-re szóló ebédmeghívását csak hosszas egyeztetést követően fogadta el. Mint a beszélgetés során kiderült, a zongoratanárnő lánya franciatudásának és zenei érzékének köszönhetően Wilfrid Van Wyck (1904–1983) londoni impresszárió[52] irodájában lett titkárnő, és a Wigmore Hall-i hangversenyek szervezésével foglalkozott. Adele Franklin 2-3 hetes magyarországi útra készült, miután az ő közreműködésével is tervezett koncertturné a kevés jelentkező nyomán elmaradt, míg Nina augusztusban párizsi barátait szerette volna meglátogatni. Nagy úgy vélte: Nina Jones azért lett egy hangversenyszervező munkatársa, mert távoznia kellett a NATO-ból, ám ez esetben meg kellett tudni a munkaviszony megszüntetésének az okát. A másik változat szerint viszont fedőállásba került, ti. Van Wyck időről időre kapcsolatba került a Nemzeti Koncertirodával egy-egy magyar művész londoni felléptetésével összefüggésben, ugyanakkor előszeretettel szervezett turnékat az 56-ban elmenekült magyar művészek számára. Az impresszárió szoros baráti és üzleti viszonyt tartott fenn az Angol–Magyar Baráti Társaság nem sokkal azelőtt elhunyt elnökével,[53] Sir Eugene Goossens (1893–1962) zeneszerzővel.[54] A művész 1947 és 1956 között a Sydney-i Szimfonikus Zenekar vezetője volt, azonban egy Rosaleen Norton (1917–1979) nevű okkultista művésszel folytatott viszonya, szodómia és boszorkánysággal határos szellemidézések gyanújával rendőrségi eljárás alá került, majd botrányos körülmények közepette távozott Ausztráliából.[55] Goossens Van Wyck tanácsára már többször is lemondott magyarországi utazásáról, mivel utóbbi feleslegesnek tartotta a budapesti látogatást, ha a Kulturális Kapcsolatok Intézete nem engedélyezi a karmesteri fellépését. Goossens látogatása propagandaszempontok miatt jól jött volna a rendszernek, tehát Van Wyck tevékenysége óhatatlanul kárt okozott. Az attasé amiatt tért ki Nina Jones és Van Wyck kapcsolatára, mert számítani lehetett rá, hogy együtt utaznak Magyarországra üzletszerzés céljából. Ha a nő a valóságban mégis a NATO-nál maradt, akkor feltehető volt, hogy más célja lesz a látogatásának. Nagy emiatt Miss Franklin budapesti és Miss Jones párizsi tartózkodása alatt mindkettőjük alapos megfigyelését javasolta.[56]

---

52 Obituary Wilfrid Van Wyck. *Musical Times,* 125. évf. 1992. sz. 1984. január, 44.

53 ÁBTL – 3. 2. 4 – K-846 – [„Arnold Frida"] – A-nak – Tárgy: Találkozás Miss Adele Franklinnal. – Jelentés. London, 1962. VII. 4. 25–26.

54 Goossens, Renée (2003): *Belonging*. Sydney, ABC Books. 5–275.

55 Franklin, James (2022): Catholic Action, Sydney Style: Catholic Lay Organisations from Friendly Societies to the Vice Squad. *Journal of the Royal Australian Historical Society,* 108. évf. 2. sz. 190–201.

56 ÁBTL – 3. 2. 4 – K-846 – [„Arnold Frida"] – A-nak – Tárgy: Találkozás Miss Adele Franklinnal. – Jelentés. London, 1962. VII. 4. 25–26.

Az ügy lezárása

1963 tavaszának első hónapjában Farkasinszki Zoltán rendőr százados már nem látta értelmét a jelölttel történő további foglalkozásnak, mivel az operatív hibák következtében Nina Jonest elbocsátották a NATO kötelékéből, a visszatérésére érdemi esély nem mutatkozott, új munkakörében már nem voltak hírszerző lehetőségei, ráadásul a nőhöz fűződő viszony mindvégig felszínes maradt. Varga Sándor rendőr őrnagy, a francia és olasz vonalon illetékes 3-D alosztály vezetője[57] 1963. március 28-án az ügy lezárásáról döntött.[58]

Mi történt a szereplőkkel? Adele Franklin, Nina Jones és June Werry további sorsáról nem tudunk semmit, bár nagyon valószínű, hogy a zongoratanárnő már eltávozott az élők sorából.

Báti László 1966-ban tért haza Párizsból, öt éven keresztül a Közgazdaságtudományi Egyetem nemzetközi tanszékén, majd 1972-től ismét az Eötvös Loránd Tudományegyetemen tanított, végül 1973-ban kinevezték az angol tanszék vezetőjének. Az ismert nyelvész, tankönyvíró és műfordító 1978. szeptember 1-én hunyt el Budapesten.[59] Sajnos az ügy brit és francia olvasatát az iratok titkosítása miatt nem ismerjük, de nagyon valószínű, hogy az események kezdettől fogva a két nyugati hatalom irányítása alatt zajlottak. Az MI5 minden bizonnyal arra kívánta rávezetni a francia társszervet, hogy Báti László szoros kapcsolatban áll a magyar állambiztonsággal – a kettős ügynök játszmák egyik legfontosabb célja az ellenséges hírszerzők személyének és érdeklődési körének azonosítása, a kapacitásaik és anyagi forrásaik lekötése volt[60] – amihez a párizsi magyar intézet igazgatója ügyetlensége/motiválatlansága révén saját maga ellen szolgált bizonyítékkal. A beszervezési dossziéja szerint Báti 1958-tól volt a hírszerzés titkos munkatársa, akinek operatív munkáját az itthoni tartói nem minősítették túlságosan eredményesnek, ugyanis érdeklődését és kapcsolatait hiába próbálták a zenei vonalról a műszaki területre átirányítani. Ezért kiküldetése végeztével kizárták a hálózatból.[61]

---

57 Tóth Eszter: i. m. 417.

58 ÁBTL – 3. 2. 4 – K-846 – [„Arnold Frida"] – BM III/I. Csfség 3-D Alosztály – Tárgy: Dosszié felülvizsgálásáról és lezárásáról. – Határozat. Budapest, 1963. III. 28. 28.

59 Péter László (1994): Báti László (1909–1978). In *Új Magyar Irodalmi Lexikon.* I. köt. *I–Gy*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 160.

60 Olson, James M.: i. m. 85–103.

61 ÁBTL – 3. 2. 1 – Bt-925. – „Aradi" (Báti László). Évkör: 1958–1968. 1–193.

„LÉTFONTOSSÁGÚ A MAGYAR SPORTRA NÉZVE AZ ÁTSZERVEZÉS" –ELKÉPZELÉSEK A MAGYAR SPORTIRÁNYÍTÁS ÁTALAKÍTÁSÁRÓL 1956 ŐSZÉN

Rigó Balázs

Összefoglaló:

A tanulmány az 1956 őszén kibontakozó magyarországi sportirányítási reformelképzeléseket vizsgálja, különös tekintettel az Országos Testnevelési és Sport Bizottság (OTSB) és a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) között zajló szervezetpolitikai vitákra. A kutatás középpontjában a Javaslat a testnevelési és sportmozgalom szervezeti helyzetének átalakításához című dokumentum áll, amely az 1951-ben szovjet mintára kialakított sportirányítási rendszer működésének kritikáját, valamint annak reformjára vonatkozó elképzeléseket fogalmazta meg. A forrás kritikai elemzése rámutat arra, hogy az 1956 eleje óta zajló újabb desztalinizációs hullám légkörében a sportvezetésen belül is egyre erősebben jelentkeztek a bürokratikus centralizáció, a sportszervezetek korlátozott önállósága és a tömegsport háttérbe szorulása miatti bírálatok. A tanulmány bemutatja az állami és társadalmi sportirányítás viszonyáról, a sportegyesületek és sportszövetségek jövőjéről, valamint a tömeg- és élsport kapcsolatáról kialakult eltérő koncepciókat. Rávilágít arra, hogy bár a reformtörekvések a szocialista demokratizmus jelszavai alatt a centralizmus és a szovjet minta mechanikus másolásának meghaladására törekedtek, az állami felügyelet fenntartását és a pártirányítást maguk a reformerek sem kérdőjelezték meg. A tanulmány következtetése szerint bár a sportvezetés elismerte az átszervezés „létfontosságú" voltát, a melbourne-i olimpia miatti halogatás és a reformfolyamat zártsága végül hiteltelenítette a kísérletet az 1956. október 23-án kitörő forradalom előtt.

Kulcsszavak: sportirányítás, desztalinizáció, reform, olimpia, 1956-os forradalom

Abstract:

This study examines the proposals for reforming sports administration in Hungary that emerged in the fall of 1956, with particular attention to the organizational policy disputes between the National Committee for Physical Education and Sports (OTSB) and the National Council of Trade Unions (SZOT). The research focuses on the document titled

"Proposal for the Restructuring of the Organizational Framework of the Physical Education and Sports Movement," which offered a critique of the functioning of the sports management system established in 1951 based on the Soviet model and outlined ideas for its reform. A critical analysis of the source reveals that, against the backdrop of the new wave of de-Stalinization that had been underway since early 1956, criticism grew increasingly vocal within sports leadership regarding bureaucratic centralization, the limited autonomy of sports organizations, and the marginalization of mass sports. The study examines the differing perspectives that have emerged regarding the relationship between state and civil society in sports governance, the future of sports clubs and federations, and the relationship between recreational and elite sports. It highlights that, although reform efforts under the banner of socialist democracy sought to move beyond centralism and the mechanical replication of the Soviet model, even the reformers themselves did not question the maintenance of state oversight and party control. The study concludes that, although sports leadership acknowledged the „vital importance" of reorganization, the delay caused by the Melbourne Olympics and the closed nature of the reform process ultimately discredited the experiment prior to the revolution that broke out on the 23rd of October, 1956.

Keywords: sports management, de-Stalinization, reform, Olympics, 1956 Revolution

Bevezetés

Az 1956 tavaszán és kora nyarán lezajlott jelentős bel- és külpolitikai változások – az SZKP XX. kongresszusa nyomán hazánkban is ismét meginduló desztalinizáció, az egyre jobban megélénkülő nyilvános viták a fennálló rendszerről, a Magyar Dolgozók Pártjának vezetésével szemben felmerülő kritikák, a szovjet modell mechanikus másolásával és Sztálin politikájával kapcsolatos bírálatok, majd Rákosi Mátyás személyes felelősségvállalása a személyi kultusz hazai következményeiért és az elkövetett törvénytelenségekért – a magyar sportot sem hagyták érintetlenül. Az év folyamán egyre élénkülő vita indult el a sajtónyilvánosságban a honi sport 1949 utáni szervezeti kereteiről, a sportvezetés által elkövetett hibákról és a kibontakozás lehetőségeiről. Eleinte ezek a kifogások még csak közvetlenül a labdarúgás vezetőit és kifejezetten Sebes Gusztávot érintették, idővel azonban már a teljes sportvezetés felelősségét felvetették, és széles körű diskurzust kezdeményeztek a magyar sportélet átalakításáról. Visszatérőek voltak a sportirányítás bürokratikus voltáról, a sportszövetségek szűkre szabott mozgásteréről, a tömegsport elhibázott fejlesztéséről szóló vélemények. Nem meglepő, hogy ezt a folyamatot már az 1951-ben

szovjet minta alapján létesített Országos Testnevelési és Sport Bizottság (a továbbiakban: OTSB) vezetői sem nézték tétlenül, hanem kidolgozták saját elképzelésüket a magyar sportélet átszervezéséről.

„Bürokratikus szervezeti felépítés és túlzott centralizmus" – Helyzetelemzés 1956-ban

A magyar testnevelés és sportmozgalom egészének átszervezésével kapcsolatos tervezetet az OTSB 1956. szeptember 20-i ülésén tárgyalták először a bizottság tagjai. Az időzítés nem a véletlen műve volt, ekkorra ugyanis már a magyar sajtóban is megjelentek azok a hírek, amelyek arról számoltak be, hogy júliusban a prágai pártértekezlet az állami testnevelési és sportbizottság feloszlatásáról döntött, helyette pedig létrehozzák a Csehszlovák Testnevelési Szövetséget. A részletesen kidolgozott tervek szerint a Csehszlovákiában már január óta tartó átalakítási folyamat eredményeként a sporttal kapcsolatos ügyekben a Szövetségen belül a társadalmi munkások, szakemberek, illetve egy-egy sportág képviselői által választott 10–15 tagú bizottság kezébe kerül a döntő szó. A bizottság határozatait a Testnevelési Szövetség alkalmazottai fogják végrehajtani, és a megyékben, járásokban, illetve városokban is a választott tagokból álló társadalmi bizottságok, valamint a Szövetség munkatársai vezetik majd a sportot. A Szövetség élén álló elnökséget is hasonló módon kívánták megszervezni; az elnök és a két elnökhelyettes mellett 12 olyan személy megválasztásával, akik társadalmi munkásként látják el feladatukat.

Egy másik ekkoriban született terv a fegyveres alakulatok sportéletének reformját készítette elő, aminek keretében meg akarták szüntetni a csehszlovák hadsereg és a rendőrség ún. reprezentáns szakosztályait. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a névleges rendfokozattal rendelkező sportolókat leszerelik, és a továbbiakban csak a valóban katonai szolgálatot teljesítők sportolhatnak a hadsereg egyesületében, továbbá minden első osztályú sportoló számára biztosítják, hogy lakhelyén teljesítsen szolgálatot, és régi sportkörének színeiben indulhasson versenyeken. Az adminisztratív kiadások csökkenésén és ezzel együtt a közvetlenül a sportra jutó források emelkedésén túl „a teljes demokratizmus" kibontakozását, a bátor, egyéni vélemények meghallgatását és a diktatórikus vezetési módszerek teljes kiküszöbölését várták az átszervezéstől a csehszlovák sportvezetők. Erre reményt adott számukra az, hogy tapasztalataik szerint az év korábbi szakaszában már átformált szakszervezeti sportegyesületeknél egyharmadával tudták csökkenteni a fizetett alkalmazottak számát, és a

különböző szakmák sportköreinek versengéséből fakadó presztízskiadásokat is sikerült lefaragni.[1]

A magyarországi átalakítás lehetőségeit bemutató, *Javaslat a testnevelési és sportmozgalom szervezeti helyzetének átalakításához* címet viselő 54 oldalas dokumentum kidolgozásának folyamata nem volt zökkenőmentes. A javaslatot tárgyaló első, szeptember végi ülésen Béres Tibor, az OTSB főosztályvezetője bevezetőjében elmondta: már önmagában arról is komoly vita folyt, hogy kidolgozásában kik és milyen mértékben vegyenek részt. Béres felszólalásából az is kiderült, az OTSB részéről neheztelést váltott ki, hogy a tárgyalást megelőző hónapokban az MDP és a SZOT az OTSB vezetőinek bevonása nélkül hozzákezdett az átszervezéssel kapcsolatos elképzelések összegyűjtéséhez. A helyzetet bonyolította, hogy maga az előterjesztés a két említett szervezetet, az OTSB-t és a SZOT-ot képviselő, összesen három személy munkájából alakult ki, így az nem volt egységes, sőt egyes pontokon jelentős ellentmondásokat tartalmazott.[2] A dokumentum két nagyobb tematikai egységre tagolódott, melyek közül az első egy történeti jellegű át-, illetve visszatekintést adott a hazai testnevelés és sport megelőző évtizedének szervezeti változásairól, a második pedig az átalakítás lehetséges útjait és módjait vázolta fel. A második tematikai egységen belül két, egymástól tartalmában jól elkülöníthető alfejezet szerepel, melyek közül a SZOT által kidolgozott első rész inkább elvi jellegű iránymutatást ad, az OTSB által készített második viszont elsősorban gyakorlati szempontból közelíti meg a testnevelési és sportmozgalom szervezetének megerősítését, illetve módosítását.[3]

A történeti rész bevezető szakasza a két világháború közötti időszaktól 1951-ig ismertette a testnevelés és sport szervezetrendszerének alakulását, a második fejezet pedig a megelőző öt év folyamatait mutatta be. Ezek közül érdemes alaposabban is szemügyre venni az 1951 és 1956 közötti időszakot tárgyaló passzus megállapításait és következtetéseit, mivel azok egyfelől látleletet adnak arról, hogy a megváltozott politikai viszonyok között hogyan értékelték, illetve értékelték át a jelzett ötéves periódusban történteket a magyar sport vezetői, másfelől arról is képet nyújtanak, hogy milyen kiindulási alapokról szándékoztak a honi sportirányítás szervezeti megújítását elindítani.

A helyzetelemzés legfontosabb megállapításai közé tartozott, hogy az évek során az újonnan létrehozott szervezetrendszer működése folyamán egyre jobban éreztette a hatását több alapvető elvi kérdés 1951 óta tartó

---

1 Vad Dezső: Megszüntetik a diktatórikus vezetést a csehszlovák sportéletben. *Népszava,* 1956. szeptember 7. 6.

2 MNL OL XIX-I-14 b 56. d. Jegyzőkönyv az OTSB 1956. szeptember 20-i üléséről. 1–2.

3 MNL OL XIX-I-14 b 56. d. Javaslat a testnevelési és sportmozgalom szervezeti helyzetének átalakításához.

tisztázatlansága. Az előterjesztés ezek közé sorolta annak pontos értelmezését, hogy mit jelent az a megállapítás, mely szerint a testnevelés és sport állami ügy, milyen szerepe és feladata van e kettőnek az egyes minisztériumokban, de ezek között tartotta számon annak eldöntését is, hogy a DISZ és a SZOT feladat- és szerepköre a külső szemlélődést és bírálatot, illetve az egyes területek kisajátításáért folytatott küzdelmet vagy pedig az együttműködést és a közösen megszabott legfontosabb feladatok saját területükön történő megvalósítását foglalja-e magában.[4]

A testnevelés és sport területén uralkodó aktuális viszonyok értékelésekor elsősorban a minden korábbinál nagyobb nemzetközi sportsikerek, illetve az ezek elérését szolgáló törekvések torzító hatásait emelte ki a szöveg. Ezeknek „a sportbeli győzelmeket politikai tettnek elkönyvelő" szándékoknak tudta be, hogy a sportegyesületek „minőségi" sportkörei és „központi" szakosztályainak szervezése mögött háttérbe szorult a munkahelyi, falusi és iskolai sportszervezetek fejlesztése és támogatása, hatalmasra duzzadt a nemzetközi versenyprogram, amivel együtt járt, hogy a válogatott keretek sportolói szinte teljesen elszakadtak a sportköröktől, így nem fejlődtek megfelelően, sőt visszaestek a hazai versenyek és bajnokságok, ugyanakkor az állami és pártvezetők, illetve a társadalom széles köreiben is kialakult és elterjedt az a nézet, ami a testnevelés és sportmozgalom fejlődését vagy hanyatlását egy-egy – elsősorban a labdarúgósportban megrendezett – nemzetközi sportesemény eredményein mérte le.[5] A feltáró rész az elkövetett hibák közé sorolta a sportkörök munkáját évek óta szűk és merev keretek közé szorító szigorú instrukciók és pénzügyi intézkedések meghatározását, valamint az önálló kezdeményezést gátló és a további fejlődésüket akadályozó párhuzamos vezetőapparátus működtetését is, sőt az 1954. decemberi, sporttal kapcsolatos párthatározatot is bírálat alá vette. Megállapította, hogy az ugyan jól azonosította a legsürgetőbb problémákat (a vezetés megszilárdítása, a sportolók politikai, erkölcsi nevelésének fokozása és a tömegsport kiszélesítése), következtetései azonban nem minden esetben voltak megfelelőek. Az aktuálpolitikai helyzethez igazodva még azt a feltételezést is megengedte magának, hogy az SZKP XX. kongresszusa után „hangjában szerényebb, következtetéseiben bátrabb" lett volna az MDP sporttal kapcsolatos állásfoglalása.[6]

A fentieket is figyelembe véve, összességében arra a megállapításra jutott a javaslat ezen része, hogy az 1954. decemberi párthatározat után alapvetően nem változott a testnevelés és sport helyzete. A labdarúgást leszámítva az egyes sportágak megtartották vagy fokozták nemzetközi

4 MNL OL XIX-I-14 b 56. d. Javaslat a testnevelési és sportmozgalom szervezeti helyzetének átalakításához. 13.

5 Uo. 13–14.

6 Uo. 14–15.

eredményességüket, a tömegsportnak azonban továbbra sem tudtak az 1951-es hasonló lendületet adni, és az iskolai kötelező testnevelés és sport területén is alig történt érdemi előrehaladás. Nem sikerült felszámolni a testnevelés és sport irányításával megbízott vezetőszervek és szervezetek hatásköri vitáit és egymást keresztező tevékenységét sem, de ennél is nagyobb gond volt, hogy országos szinten ez a jelenség csak fokozódott. A SZOT, a HM és a BM részéről is egyre inkább az önálló sportközpontként való működés igénye merült fel, a DISZ részéről pedig még mindig a sportszervezetek mellett, illetve azokkal párhuzamosan végzett sporttevékenység volt kifogásolható. Az OTSB-n belül továbbra sem volt megfelelő a kollektív vezetés, és hiányzott az apparátus koordinált munkájának megvalósítása, illetve helyreállítása. Végül – a korszellem elvárásainak is megfelelve – a szöveg leszögezte, hogy a politikai és állami élet más területeihez hasonlóan a testnevelés és sport terén is „erősen érezhetővé vált a bürokratikus szervezeti felépítés és a túlzott centralizmus fékező hatása", és bár „bebizonyosodott, hogy igen sok hasznos tapasztalatot szereztünk a szovjet sportmozgalom területéről, de helytelenül részkérdésekben is lemásoltuk az ott alkalmazott formákat és módszereket". A megújulás útját keresve épp ezért óva intett a szovjet vagy akár a csehszlovák intézkedések közvetlen átvételétől, ugyanakkor az addigi sikereket elősegítő megoldások feladásától és a már meghaladott módszerek „elvtelen" visszaállításától is.[7]

Az átszervezés lehetséges útjai

Az átszervezésre vonatkozó javaslatokat tartalmazó tematikai egységnek a SZOT által készített része a konkrétumok ismertetése előtt leszögezte, hogy a XVI. olimpiai játékokra való felkészülés alatt az időpont nem a legszerencsésebb, és az MDP 1954. decemberi határozata sem kötelezi a magyar sport vezetőit a sport és testnevelés átszervezésének megvitatására. Ám mivel az SZKP XX. kongresszusa mentén, de „nem teljesen annak szellemében" felmerült javaslatok részben a „szocialista demokratizmus jelszava alatt a sport- és testnevelési mozgalom állami irányítását akarják kétségbe vonni, illetve csökkenteni", mégis szükségesnek tűnt a vita menetét megfelelő mederbe terelni és addigi parttalanságát megszüntetni. Ennek jegyében mindenekelőtt három olyan kiinduló állítást fogalmazott meg, melyekre a javaslat további részei épültek. Először is megállapította, hogy a „testnevelési és sportmozgalom átszervezésére nincs szükség", ugyanakkor tisztázásra szorul néhány, a testnevelési és sportmozgalom fejlődése által felszínre hozott, megoldatlan elvi kér-

7 Uo. 15–17.

dés, melyek megválaszolása egyúttal kijelöli a végrehajtandó szervezeti módosításokat.[8]

A megoldásra váró elvi kérdések közé sorolták az állami és társadalmi szervek testnevelési és sportmozgalombeli szerepének megállapítását. A SZOT által készített javaslat az OTSB-vel kapcsolatban leszögezte, hogy arra, mint az állami feladatok végrehajtójára, továbbra is szükség van, ugyanakkor tevékenységében a hivatali adminisztratív működés helyett előtérbe kell helyezni a munka mozgalmi oldalát. Ezen azt értették, hogy az OTSB képviselőinek többet kell a sportkörökben tartózkodniuk, gyakrabban kell a TSB-knél, versenyeken, edzéseken és ankétokon megjelenniük.[9] Úgy vélték, hogy ezzel párhuzamosan a területi átszervezésből következő nagyobb megyei önállósággal és a sportszövetségek felelősségének növelésével csökkenthető az OTSB néhány központi feladata. Ebből következően szükségesnek tartották az OTSB hivatalának átszervezését és a feleslegessé váló munkakörök felszámolását, annak érdekében, hogy meggyorsítsák az ott végzett munkát, és az így felszabaduló pénzügyi megtakarításokat közvetlenül a sporttevékenységekre tudják fordítani.[10]

Természetesen a legfőbb állami sportirányítási szerv fenntartása mellett foglalt állást az OTSB hivatalában összeállított javaslatcsomag is. Ez továbbra is fontosnak tartotta az OTSB irányító munkájának hatékonyabbá tételét, ezért növelni kívánta a DISZ-szel, a SZOT-tal és a minisztériumokkal való együttműködést, különösen a végrehajtás terén. Ennek érdekében egyrészt szorgalmazta, hogy az OTSB ülésein hozott határozatok és döntések kapjanak megfelelő nyilvánosságot, másrészt felvetette annak a lehetőségét, hogy a Minisztertanács először általánosságban, majd évente rendelkezzen az állami szervezetek testnevelési és sportfeladatairól. Ettől azt várta, hogy a testnevelés és sport ügye valóban állami feladattá váljon, a végrehajtás pedig eredményesebb legyen azáltal, hogy a különböző üzemek, intézmények és iskolák vezetői közvetlen felettes szervüktől is megkapnák feladataikat. Ez az elképzelés is számolt az OTSB hivatalának átszervezésével és kimondottan a gazdasági ügyekkel foglalkozó tisztviselők létszámának csökkentésével, összességében azonban az 1951 óta jellemző, kb. 230 fős apparátus megtartását tervezte, hogy az a továbbiakban is képes legyen a Bizottság határozatainak és döntéseinek végrehajtására, illetve megvalósításuk támogatására és ellenőrzésére.[11]

A SZOT részéről a szakszervezetek szerepére vonatkozóan megfogalmazódott elképzelések jelentős változásokat helyeztek kilátásba. A cseh-

[8] Uo. 18.
[9] Uo. 22.
[10] Uo. 26.
[11] Uo. 30–33.

szlovák példával megegyezően ugyanis azt tervezték, hogy megszüntetik a szakszervezetek mellett tömegszervezeti jelleggel működő sportegyesületeket, és a nagy létszámú sportegyesületi központok helyett kis létszámú testnevelési és sportosztályokat hoznak létre magukon az iparági szakszervezeteken belül, az egyesületi területi választmányokat pedig a Szakszervezeti Munkás Tanácsok mellett létesítendő sportfelelősi vagy bizottsági hálózattal fogják helyettesíteni. Úgy gondolták, hogy a sportkörök felettes szerveiként működő sportegyesületek megszüntetésével felszámolható az addigi kettős irányítási struktúra.[12] Ettől egyfelől azt várták, hogy a szakszervezetek valóban be tudják tölteni a dolgozók kulturális és sportigényeinek biztosítására és szervezésére vonatkozó funkciójukat, másfelől arra számítottak, hogy a csehszlovák példához hasonlóan jelentős működési költségeket tudnak megtakarítani, amelyeket közvetlenül a sportra lehet majd fordítani.[13] Fontosnak tartották, hogy az egyes iparágak, iskolafenntartó hatóságok és minisztériumok is felelősséget vállaljanak a területükön zajló testnevelési és sportmunkáért. Ennek érdekében kezdeményezték, hogy az addigi gyakorlattól eltérően az adott iparágért felelős minisztérium és szakszervezet együtt tegyen jelentést az OTSB Elnöksége, illetve a Bizottság előtt a területén folyó sportfejlesztési és testnevelési munkáról.[14] A sportegyesületek felszámolására vonatkozó elgondolással a DISZ-t képviselő Sándor László is egyetértett, aki érvelése során abból indult ki, hogy mivel a tömegszervezetek elsődleges feladata az ifjúság nevelése, és ennek egyik fontos eszköze a testnevelés és sport, szükségszerű, hogy a szakszervezetek és a DISZ vegye át a sportegyesületek feladatát.[15]

A sportegyesületek megszüntetésének szándéka mellett a SZOT tervezete kikötötte, hogy külön vizsgálat alá kell venni a területköziséget élvező, nem üzemi, hivatali és iskolai egységekre épülő sportköröket (például Bp. Honvéd, Bp. Vasas, Bp. Kinizsi, Bp. Dózsa), mivel ezek a magyar élsport fő bázisát képezik, ezért megszüntetésük esetén az egyes szakosztályokat olyan nagy üzemi egységekre és intézményekre kell építeni, ahol a szakszerű irányítás mellett a meglévő állami támogatás további folyósításával a megfelelő anyagi alapokat is biztosítani tudják. A javaslat külön kitért a Dózsa és Honvéd Sportegyesületekre is, amelyekről megállapította, hogy nem váltották be a létrehozásuk idején hozzájuk fűzött reményeket. Nem tudták biztosítani a magas színvonalú testnevelési és sportmunkát a honvédségnél és a rendőrségnél, a nagyközönség körében pedig

12 Uo. 22.
13 Uo. 27–28.
14 Uo. 20.
15 MNL OL XIX-I-14 b 56. d. Jegyzőkönyv az OTSB 1956. október 3-i rendkívüli üléséről. 8.

népszerűsítésük helyett ellenszenvet váltottak ki a fegyveres testületekkel szemben, ezért további fenntartásuk megfontolását javasolta a szöveg.[16]

Az OTSB előterjesztése ezzel szemben nem számolt a sportegyesületek rendszerének teljes felszámolásával, hanem az akkoriban működő tizenöt helyett a továbbiakban öt sportegyesület működését tartotta indokoltnak. A Belügyminisztérium mellett a Dózsa Sportegyesület (belügyi alkalmazottak, rendőrség, határőrség, pénzügyőrök, tűzoltóság, légó, ÁVH), a Honvédelmi Minisztérium mellett a Honvéd Sportegyesület (tiszti és honvéd klubok, iskolák), az Országos Kisipari Szövetkezetek Szövetsége (OKISZ) mellett a Szpartakusz Sportegyesület (kisipari szövetkezetek, kisiparosok, siketnémák, testi fogyatékosok), a Mezőgazdasági és Erdészeti Dolgozók Szakszervezete (MEDOSZ) mellett a Traktor Sportegyesület (hal- és nádgazdaságok, állami erdészetek, állami gazdaságok, gép- és traktorállomások dolgozói), a SZOT mellett pedig az Általános Szakszervezeti Egyesület (az addigi kilenc sportegyesület helyett az ipari, közlekedési, kereskedelmi és más ágazatok dolgozói) létrehozását javasolta. Ezeken kívül azonban még a megelőző években jelentkező igények alapján felvetette a SZOT mellett egy általános természetjáró-turista egyesület, illetve osztály, valamint egy önálló vadász-horgász-galambász egyesület vagy osztály felállításának lehetőségét is annak érdekében, hogy biztosítani tudják e nagy tömegeket vonzó, speciális jellemzőkkel bíró sporttevékenységek szervezeti kereteit is. A Munkaerőtartalékok és a Haladás SE a tervezet értelmében ugyanakkor egységes sportegyesületként megszűnt volna, az egyetemeken, főiskolákon és a Munkaerőtartalékok Hivatalának iskoláiban, intézeteiben azonban továbbra is működtek volna sportkörök. Az egységes alapszabály az újonnan javasolt egyesületi keretek között is megmaradt volna, a központi sportköröket és szakosztályokat viszont – egyenkénti felülvizsgálat alapján – a legnagyobb üzemek, intézmények szervezetébe illesztették volna be.[17]

A sportkörök tekintetében az OTSB alapvetően a munkahelyi sportkörök kialakítása mellett foglalt állást, úgy is, mint ami az iparban a legkézenfekvőbb forma. A kereskedelemben, közlekedésben dolgozók, valamint a közalkalmazottak, orvosok, pedagógusok és az építőiparban tevékenykedők egy része esetében viszont úgy tartotta, hogy továbbra is szükséges a területi sportköri forma alkalmazása. Azt azonban általános elvként kikötötte, hogy a jövőben oldani kell a sportköri alapszabály tagokra vonatkozó előírását, és lehetővé kell tenni, hogy az adott munkahely dolgozói mellett az egyes sportkörök működési helyének közelében élők is tagjai lehessenek a sportköröknek. Ez igaz volt a falvakban műkö-

16 MNL OL XIX-I-14 b 56. d. Javaslat a testnevelési és sportmozgalom szervezeti helyzetének átalakításához. 28–29.

17 Uo. 33–34.

dő Traktor sportkörökre is, amelyeknek az előterjesztők elgondolása szerint szintén minden, az adott településen élő személy számára biztosítaniuk kellett a sportolási lehetőséget.[18]

Az egyes sportági szövetségek vonatkozásában a „demokratizmus" fejlődésének biztosítására helyezte a fő hangsúlyt a SZOT tervezete. Ezt a szövetségek önállóságának növelésével, a sportágak legjobbjai által történő vezetőségi választásokkal tartották megvalósíthatónak. Ugyanakkor a szövetségekre úgy tekintettek, mint az állami sportirányítás társadalmi úton létrejött igazgatási, szakirányító szerveire a szocialista gazdasági alappal rendelkező sportkörökben. „Demokratizmusuk" fejlesztését ennek tudatában képzelték el, kiemelve azonban, hogy nem nyerhetik vissza az 1951 előtti hatáskörüket és autonómiájukat, amikor a sportágak közötti arányosságot és együttműködést figyelmen kívül hagyva, teljesen önállóan döntöttek az egyes sportágak fejlesztéséről, bajnoki rendszeréről és nemzetközi versenyprogramjáról.[19]

Az OTSB elképzelésében a társadalmi szövetségek úgy szerepeltek, mint amelyek „a továbbiakban is nélkülözhetetlen szerepet töltenek be az OTSB mellett". Abban a tekintetben az OTSB szándéka megegyezett a SZOT javaslatával, hogy 1957-től be kívánta vezetni az országos és megyei társadalmi szövetségeknél az addigi kinevezések helyett a választásokat, a szakszervezeti tervvel ellentétben azonban elsősorban a sportágak szakmai vezetését bízta volna rájuk, úgy, hogy igazgatási tevékenységet ne végezzenek. Az OTSB fenntartotta magának azt a lehetőséget is, hogy Elnöksége, illetve maga a Bizottság egyedüliként módosíthassa a választott társadalmi szövetség által hozott határozatokat.

A DISZ-től a SZOT előterjesztése elsősorban továbbra is azt várta, hogy vegyen részt a TSB-k, sportszövetségek és sportkörök munkájában, tegyen javaslatokat az állami és társadalmi sportszerveknek az ifjúság sportolási igényeinek kielégítésére, nyújtson segítséget a sportoló ifjúság kommunista nevelésében, és ennek érdekében lássa el az iskolai és falusi sportkörök irányítását.[20] Utóbb említettek kapcsán újdonságnak számított viszont az OTSB tervezetében szereplő azon javaslat, hogy szüntessék meg a falusi sportkörök és a DISZ-szervezetek közötti éles határvonalakat, és a falusi sportmunka hatékonyabbá válása érdekében törekedjenek közös program és akcióterv kidolgozására, helyiségeik legyenek közös találkozási pontjai a falvak ifjúságának.[21]

A fentiek mellett az elvi kérdések között foglalkozott még a SZOT dokumentuma a tömeg- és élsport egymáshoz fűződő viszonyával, ezzel

[18] Uo. 35–36.
[19] Uo. 28.
[20] Uo. 23.
[21] Uo. 37.

szoros összefüggésben a profizmus és amatörizmus kérdésével, valamint a kötelező iskolai testneveléssel. Előbbiek kapcsán alapelvként fogalmazta meg, hogy a tömeg- és élsport egymást feltételező, szétválaszthatatlan egységet képeznek, és a dialektika törvényéből következik, hogy előbbi visszahat a minőségre, vagyis minél több versenyzőt foglalkoztat egy sportág, annál magasabb lesz a színvonala. Úgy vélekedett ugyanakkor, hogy a legkiválóbb versenyzők sporttevékenységükkel szakmai, módszertani és pszichológiai segítséget nyújtanak a sportoló tömegek számára, és eredményeikkel százezreket nyernek meg a testnevelési és sportmozgalomnak. Ezzel aktív versenyzői életszakaszukban „kultúrértéket" nyújtanak a társadalom számára, és mivel a nemzetközi színvonal elérése lehetetlenné vált számukra a napi nyolcórás munkán túli szabadidőben, megélhetésükről és a pályafutásuk utáni továbblépésükről az államnak kell gondoskodnia.[22]

Az iskolai testnevelés átfogó rendezése érdekében a SZOT továbbra is a szükséges pénzügyi alapok megteremtésével, egy komplex és egységes tanterv megalkotását, valamint az élsportolói szintet elért tanulók iskolai felügyelettel történő versenyzését, azaz a sportiskolák rendszerének kidolgozását tartotta a legsürgetőbb feladatoknak.[23] Az OTSB által megfogalmazott részben mindez még kiegészült a szükséges eszközök, helyiségek pótlásával és a tanárok képzésére, továbbképzésére jellemző szervezetlenség felszámolásával, valamint a szintén hiányzó testnevelési szakfelügyelet megteremtetésével, továbbá azzal, hogy a tanterven kívüli testnevelést és sportot a sportegyesületekből az iskolai sportkörökbe vigyék vissza.[24]

Viták az átalakítás módjáról

Az OTSB két alkalommal, a fentiekben már említett 1956. szeptember 20-i, valamint az október 3-i ülésén tárgyalta az előbbiekben ismertetett javaslatot. Abban az előterjesztés megvitatása során nagyrészt egyetértés alakult ki a felszólalók között, hogy a testnevelésnek és sportnak elsődlegesen az egészségvédelmet és a kultúrát kell szolgálnia, és ennek megfelelően a tömegsportnak sokkal hangsúlyosabb szerepet kell kapnia a magyarországi sport fejlesztésében, mint a megelőző évek során, amikor az élsport egyértelmű előnyöket élvezett.[25] Ezzel együtt azonban azt is többen felvetették, feltétlenül számolni kell azzal, hogy a sporthagyomá-

22 Uo. 24–25.
23 Uo. 23–24.
24 Uo. 37–38.
25 MNL OL XIX-I-14 b 56. d. Jegyzőkönyv az OTSB 1956. szeptember 20-i üléséről. 4–6, 12–13.

nyokkal ellentétben Magyarországon – például Csehszlovákiával szemben – a tömegtestnevelés tradíciói hiányoznak, ezért is fordulhatott elő, hogy miközben a sportban jelentős fejlődést tudtak elérni, addig a testnevelés és a tömegsport minden erőfeszítés ellenére megrekedt. Abban sem volt ugyanakkor vita a felek között, hogy a hiányzó hagyományok mellett a létesítmény-, felszerelés- és káderellátottság szempontjából sem teremtették meg a tömegsport fejlesztéséhez szükséges feltételeket.[26]

Az ülések során éles viták leginkább az állami sportirányítási szerv képviselői, elsődlegesen Kutas István, az OTSB Sportoktatási Hivatalának vezetője és Béres Tibor, az OTSB Szervezési Főosztályának vezetője, valamint a SZOT részéről felszólaló Cseterki Lajos kulturális és sportügyekért felelős titkár között alakultak ki – különösen a sportegyesületek és -szövetségek további működésével s ezzel összefüggésben az OTSB jövőbeni szerepével kapcsolatban.

Cseterki – miközben fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy nem kívánja kétségbe vonni az OTSB létjogosultságát – amellett kardoskodott, hogy az OTSB-nek a továbbiakban az operatív tevékenység helyett elsősorban elvi irányító és ellenőrző munkát kell végeznie, és a központosítás mértékének enyhítése, valamint a bürokrácia csökkentése érdekében feladataiból le, illetve vissza kell adnia a társadalmi szövetségeknek. Azt is hangsúlyozta, hogy nyíltan meg kell határozni, mely feladatokat szánják ezeknek a szerveknek. A maga részéről a nemzetközi naptár elkészítését, a bajnokságok kiírását és lebonyolítását, a szakosztályokban zajló munka ellenőrzését, a játékvezetők, edzők képzését és továbbképzését egyaránt az átadható feladatok közé sorolta. Ezzel kapcsolatban több ízben az 1954. decemberi párthatározatra hivatkozott, mint amely kimondta, hogy a társadalmi sportszövetségek szerepét és jogkörét növelni szükséges.[27]

A sportszervezetek vonatkozásában a SZOT által benyújtott tervezettel összhangban a központi sportegyesületek megszüntetését sürgette. Emellett elsősorban azzal érvelt, hogy azok túlontúl centralizáltan működtek, ami fokozatosan a társadalmi munka visszaszorulásával járt, és végül oda vezetett, hogy „a társadalmi sportegyesületekben fizetett apparátus végzi a munkát".[28] Ezenkívül felhívta a tárgyaló felek figyelmét arra is, hogy a sportegyesületek számának csökkentése korábban nem hozta meg a várt eredményt, és hozzátette, hogy a sportegyesületek teljes felszámolásában a szakszervezeti és sportegyesületi elnökök is osztják a SZOT álláspontját. A Dózsa és a Honvéd SE esetében is a megszüntetés mellett tört lándzsát, úgy vélekedett ugyanis, hogy azok „fenntartásának szüksé-

[26] Uo. 11–12.; Jegyzőkönyv az OTSB 1956. október 3-i rendkívüli üléséről. 9.
[27] Uo. 13–14.; ill. 3.
[28] MNL OL XIX-I-14 b 56. d. Jegyzőkönyv az OTSB 1956. szeptember 20-i üléséről. 13.

gessége nem áll fenn, mivel erőszakkal lettek létrehozva, és nem tartják be az OTSB határozatait és rendeleteit".[29] Cseterki a sportkörök további működésére vonatkozóan annak a meggyőződésének adott hangot, hogy szervezetileg külön kell választani a tömeg- és az élsportot, és míg előbbit üzemi, hivatali és intézményi alapon, az ott létrehozott sportkörök sportcsoportjai keretében, addig utóbbit egy-egy nagyobb városban területi elven szükséges megszervezni, úgy, hogy egy településen 2-3 minősített sportkör működjön, amelyek szakosztályai tömörítik az élsportolókat.[30]

Az OTSB részéről megszólalók különösen a társadalmi szövetségek önállóságának növelésével kapcsolatban fogalmazták meg aggályaikat, bár abban egyet tudtak érteni a SZOT javaslatával, hogy nagyobb hatáskörrel kell felruházni azokat. Azt azonban már megkérdőjelezték, hogy igazgatási jogkört kellene számukra biztosítani. Ennek kapcsán Béres és Kutas is emlékeztette a vita résztvevőit, hogy az OSH működése idején már bebizonyosodott, az állami szerv nem tudta koordinálni és irányítani a szervezetén kívül önállóan működő szövetségeket, és éppen ezért volt szükség azok integrálására az OTSB-be 1951-ben.[31] Kutas István utóbbi fejlemény kapcsán elmondta, hogy az OTSB és a társadalmi szövetségek aktuális formájukban is betöltik funkciójukat, együttesen látják el a Cseterki Lajos által említett feladatokat, majd a vita egy pontján azt is határozottan kijelentette, hogy meggyőződése szerint a társadalmi szövetségek tagságát nem lehet választás útján kijelölni.[32] Ez utóbbi megállapításával azonban maga az OTSB elnöke, Hegyi Gyula is szembehelyezkedett, így végül azzal zárta le a kérdést, hogy a társadalmi szövetségeket az addiginál nagyobb hatáskörrel rendelkező, választott szervekké kell tenni. Ennek pontos részleteit nem fejtette ki, ahhoz viszont ragaszkodott, hogy az OTSB megtartsa azt a jogát, hogy felülbírálhassa a társadalmi szövetségek által hozott határozatokat, „amennyiben olyan döntést hoznak, amely nem egyezik a magyar sport fejlődésével", és azt nem kívánják módosítani.[33]

A sportegyesületek vonatkozásában is részleges egyetértés, illetve közeledés mutatkozott az OTSB képviselői részéről, a sportkörök megerősítésének és önállóságának növelésében, valamint a Dózsa és a Honvéd SE megszüntetésének szándékában ugyanis a tárgyalás végére érve már támogatták a SZOT javaslatát. Abban azonban még ekkor sem alakult ki teljes összhang a felek között, hogy miként szervezzék meg a sport-

---

29 MNL OL XIX-I-14 b 56. d. Jegyzőkönyv az OTSB 1956. október 3-i rendkívüli üléséről. 7–8.

30 MNL OL XIX-I-14 b 56. d. Jegyzőkönyv az OTSB 1956. szeptember 20-i üléséről. 7.

31 Uo. 16.; Jegyzőkönyv az OTSB 1956. október 3-i rendkívüli üléséről. 2.

32 MNL OL XIX-I-14 b 56. d. Jegyzőkönyv az OTSB 1956. szeptember 20-i üléséről 16.

33 MNL OL XIX-I-14 b 56. d. Jegyzőkönyv az OTSB 1956. október 3-i rendkívüli üléséről. 5–6.

köröket, az OTSB ugyanis azt szorgalmazta, hogy ne egy városra vagy egyetlen üzemre építsék rá a sportköröket, hanem üzemenként, hivatalonként és intézményenként hozzák létre azokat, és alakítsanak sporttanácsot, amely a szakszervezeti, a DISZ- és az üzem-, hivatal- vagy intézményvezető mellett a dolgozókból, szakosztályok tagjaiból választott személyekből állna, és amelynek elnöke, elnökhelyettese, illetve pénztárosa is csak a választás útján kiválasztott tagok közül kerülhetne ki.[34] Kelen Béla, az OTSB elnökhelyettese pedig annak a lehetőségét is felvetette, hogy az OTSB Bizottsága helyett évente egy alkalommal hívjanak össze egy 60–80 tagú testületet, amelynek ülésén a társadalmi szövetségek és a jelentősebb sportkörök vezetői fejthetnék ki nézeteiket.[35]

Végül Hegyi Gyula OTSB-elnök és Kutas István, a Sportoktatási Hivatal vezetőjének javaslata nyomán abban állapodtak meg, hogy az elhangzottak alapján egy hatfős szerkesztőbizottság egységes, négy részből álló javaslatot állít össze, amely először is rögzíti a testnevelési és sportmozgalom általános elvi kérdéseit, majd értékeli, hogy a megelőző időszakban ezeket milyen mértékben tudták megvalósítani, az elvek és az elemzés alapján pedig meghatározza a jövőbeni feladatokat, valamint a testnevelési és sportmozgalom továbbfejlesztésének infrastrukturális, képzési és eszközellátottsággal kapcsolatos feltételeit. Az elképzelések szerint a javaslat részét képezte volna egy propagandaterv is, ami összefoglalja az új kérdéseket, helyes és egyértelmű magyarázatot nyújt a régiekről, és kijelöli, hogy mikor, hol és milyen plénum vitassa meg a javaslatot. Mindezekhez még mellékelni kívánták a testnevelési törvény új tervezetét.[36]

Arról nincs tudomásunk, hogy a javaslat új változata elkészült-e, az viszont bizonyos, hogy a tervezett módosításokról és az azokról szóló tárgyalásokról a nyilvánosságot ekkor még csak nagyon korlátozottan tájékoztatták. Abban igazat adhatunk Terényi Imrének, az MDP Adminisztratív Osztály Sport Alosztály vezetőjének, hogy ez – különös tekintettel az egyre bizonytalanabbá váló politikai helyzetre – komoly hiba volt a sportvezetés részéről, és nagymértékben hozzájárulhatott ahhoz, hogy rövidesen ismét erőteljes kritikák fogalmazódtak meg a nyilvánosságban az OTSB-vel és vezetőivel szemben.[37]

A fent leírtak tükrében nem meglepő, hogy az 1954-es labdarúgó-világbajnokság döntője után kitört budapesti utcai zavargások első számú felelősévé tett és eltávolítását követően 1956-ban a *Népsport*hoz visszatérő Pető Béla október 21-én megjelentetett cikkében arra hívta fel a figyelmet, hogy tudomása szerint a TSB-rendszer kialakításának 1950–51-

34 Uo. 7–9.
35 Uo. 5.
36 Uo. 2.
37 Terényi Imre (1997): *A magyar sport belülről*. A szerző kiadása, Budapest. 1997. 171.

es folyamatához hasonlóan ismét zárt ajtók mögött, a nyilvánosság és az „elismert, de nem függetlenített" szakemberek kizárásával zajlanak a sportélet átszervezéséről szóló tárgyalások. Az újabb nehezen jóvátehető hibák elkerülése érdekében előbb nyílt vitára hívott minden sportembert, majd az OTSB-t szólította fel arra, hogy a közelgő olimpiára hivatkozva se odázza el tovább a legégetőbb kérdések megválaszolását, hanem hallassa a szavát, és hagyjon fel azzal a korábbi gyakorlattal, amelynek alapján a sport legfőbb kérdéseiről „legfelső" szinten, a sporttársadalom megkérdezése nélkül, utasításszerűen, megfellebbezhetetlenül döntöttek.[38]

Ez a felhívás nem maradt válasz nélkül: a *Népsport* következő, október 22-i számában maga Hegyi Gyula igyekezett reagálni Pető Béla felvetéseire. Az OTSB elnöke a nyilvánosság előtt első alkalommal ismerte el, hogy már hónapok óta folynak tárgyalások az OTSB, a SZOT és a DISZ között a magyar sport átszervezéséről, és lényegileg szinte mindenben egyetértését fejezte ki az egy nappal korábban megjelent cikkben leírtakkal. Csupán egy, de annál lényegesebb kérdésben jelezte, hogy eltér a véleménye Petőétől, ez pedig az átszervezés megindításának megfelelő időpontja volt. Az OTSB elnöke ugyanis úgy vélekedett, hogy a magyar csapat komoly esélyeire való tekintettel „lelkiismeretlenség" lenne az OTSB erőit gyengíteni az olimpia előtt, és „bármennyire is fontos, sőt létfontosságú a magyar sportra nézve az átszervezés, nem szoríthatja háttérbe az olimpia ügyét". Az újságíró felhívására reflektálva ugyanakkor azt is elmondta, hogy szó sincs elodázásról, „a következő másfél hónap sem vész el, mert hiszen ez alatt az idő alatt bőségesen nyílik alkalom a […] széles körű vita, társadalmi megmozdulás kibontakozására".[39] Az OTSB elnöke tehát türelmet kért, és bizakodva tekintett a jövőbe, hiszen ekkor még nem sejthette, hogy a másnap kibontakozó „széleskörű társadalmi megmozdulást" követően másfél hónappal később már nem az általa vezetett állami szerv reformja, hanem annak megszüntetése kerül majd napirendre. Az 1956. október 23-án kitört forradalom, majd az azt követő szabadságharc következményei ugyanis a magyar sportéletet és ezen belül a hazai sportvezetést is súlyosan érintették.

Összegzés

A sportirányítással kapcsolatban 1956 őszén zajló diskurzus a magyar sporttörténet egyik legkritikusabb önreflexiós időszaka volt. A tanulmányban feltárt, *Javaslat a testnevelési és sportmozgalom szervezeti hely-*

[38] Pető Béla: Nyílt vitát sportéletünk legfőbb kérdéseiről. *Népsport,* 1956. október 21. 3.
[39] Pető Béla: Átszervezés előtt a magyar sport. Hegyi Gyula nyilatkozata. *Népsport,* 1956. október 22. 3.

zetének átalakításához című dokumentumban foglaltak alapján a magyar sport vezetői 1956 szeptemberére eljutottak a szovjet modell mechanikus másolásának elutasításához. A javaslat tanúsága szerint a honi sportvezetésen belül a politikai enyhülés és a desztalinizáció hatására erőteljesen fogalmazódtak meg azok a kritikák, amelyek az 1951-ben létrehozott, erősen centralizált sportirányítási rendszer működését bírálták. A helyzetelemzés középpontjában a túlzott bürokratizmus, a sportszervezetek korlátozott önállósága, a hatásköri párhuzamosságok, valamint a tömegsport fejlesztésének elmaradása állt. Miközben a magyar sport nemzetközi eredményessége továbbra is jelentős maradt, felhívták a figyelmet arra, hogy az élsport előtérbe kerülése a szélesebb társadalmi sporttevékenység rovására történt. A reformelképzelések ezért egyaránt törekedtek a sportszövetségek és sportkörök szerepének megerősítésére, a demokratikusabb működési formák kialakítására, valamint az állami és társadalmi szervek feladatainak újragondolására.

A csehszlovák sportreformok mintájára meginduló magyar tervezési folyamatban két markáns koncepció ütközött egymással. A Szakszervezetek Országos Tanácsa radikálisabb, elvi alapú megközelítése a merev, centralizált sportegyesületi struktúra teljes felszámolását és az iparági szakszervezeteken belüli, kis létszámú sportosztályok kialakítását szorgalmazta a működési költségek lefaragása és a mozgalmi jelleg erősítése érdekében. Emellett kezdeményezte a népszerűtlen, „erőszakkal létrehozott" fegyveres testületi egyesületek (Honvéd, Dózsa SE) megszüntetését. Az Országos Testnevelési és Sport Bizottság ezzel szemben egy mérsékeltebb, gyakorlatiasabb átszervezést javasolt. Nem a teljes felszámolás, hanem a meglévő 15 sportegyesület 5 nagy ágazati egyesületté történő összevonása mellett foglalt állást, megtartva a Honvéd és a Dózsa SE-t is, de szigorúan racionalizált és felülvizsgált keretek között.

A viták ellenére a felek a „szocialista demokratizmus" jegyében egyetértettek a sportszövetségek önállóságának növelésében, a kinevezések helyett a választási rendszer bevezetésében, a bürokrácia csökkentésében, valamint a tömegsport és az iskolai testnevelés radikális fejlesztésében. Ugyanakkor a reformerek egyike sem vonta kétségbe az állami irányítás és felügyelet alapvető szükségességét, elsősorban annak módszereit kívánták korszerűsíteni. Az is nyilvánvaló, hogy a „demokratizmus" fogalmát is sajátosan értelmezték. Bár 1957-től bevezették volna a sportági szakszövetségek vezetőségének választását a korábbi kinevezések helyett, ez a szabadság látszólagos maradt volna: az állami sportirányítás fenntartotta magának a vétójogot, vagyis a választott szervek határozatait bármikor módosíthatta vagy hatályon kívül helyezhette. Ez a megközelítés jól tükrözi a korszak politikai korlátait: a sportvezetés ugyan felismerte a reform kényszerét, de nem volt hajlandó lemondani a végső ellenőrzés jogáról.

Mindezek alapján nem véletlen, hogy a reformfolyamat végül elakadt.

Egyfelől Hegyi Gyula, az OTSB elnöke elismerte ugyan az átszervezés „létfontosságú" voltát, a melbourne-i olimpiai felkészülés zavartalanságát mégis előrébb valónak tartotta a strukturális váltásnál. Másfelől a tárgyalások zárt ajtók mögötti jellege elidegenítette a sporttársadalmat, így hiányzott a megvalósításhoz elengedhetetlen felhajtóerő is. A forradalom előtti napokban Pető Béla kritikája a *Népsport*ban rámutatott, hogy a vezetés ismét a sportolók és szakemberek megkérdezése nélkül, „felülről" akart dönteni a sorsukról. Az 1956. október 23-án kitörő forradalom végül radikálisan új helyzetet teremtett, amelyben a bürokratikus finomhangolás helyett a teljes rendszer összeomlása és radikális átalakítása vált realitássá.

Összességében megállapítható, hogy az 1956-os reformkísérlet a magyar sportirányítás egyfajta „elszalasztott lehetősége" volt. Annak ellenére, hogy a kidolgozott javaslat pontos látleletet adott a rendszer hibáiról, a megvalósítás politikai és adminisztratív gátjai, valamint a történelmi események sodrása miatt végül csak egy elméleti kísérlet maradt a magyar sport történetében. A vizsgált dokumentumok és viták ugyanakkor értékes forrásként világítanak rá arra, hogy a forradalom előestéjén miként látták a sport vezetői az előző évek problémáit, és milyen irányban kívánták megújítani a magyar sport szervezeti rendszerét. Ezáltal a sportirányítás reformtervei nemcsak sporttörténeti, hanem szélesebb értelemben politikatörténeti szempontból is fontos lenyomatai az 1956-os év reformfolyamatainak.

„LÁNYOK, ASSZONYOK" – 1957. TAVASZ

Simándi Irén

Összefoglaló:

A tanulmány célja, hogy a Magyar Rádióban megmaradt Műsorborítékok[1] dokumentumaiból válogatva a *„Lányok, asszonyok*" című műsor adásainak bemutatásával, bepillantást adjon a társadalom nőtagjait foglalkoztató, a mindennapjaikat meghatározó feladatok megoldásával kapcsolatos kérdéseibe. Az adásokban igyekeztek segítséget nyújtani, praktikus tanácsokat adni a háziasszonyoknak, a gyárakban, az üzemekben dolgozó nőknek, a parasztasszonyoknak, a fiatal lányoknak az életükben jelentkező kötelezettségek, teendők elvégzésében.

Kulcsszavak: rádió, propaganda, nők, mindennapi élet, Kádár-korszak

Abstract:

The aim of this study is to provide insight into the issues facing women in society—specifically, the challenges they face in managing the tasks that define their daily lives—by presenting episodes of the program "Girls, Women," selected from the archives of Hungarian Radio's "Program Envelopes." The broadcasts sought to offer assistance and practical advice to housewives, women working in factories and plants, peasant women, and young girls in fulfilling the obligations and tasks that arose in their lives.

Keywords: radio, propaganda, women, everyday life, Kádár eraper

Bevezető

Nőknek szóló műsor a Magyar Rádióban a két világháború között is készült.[2] 1955. február 1-jén új műsorként hangzott el a *„Lányok, asz-*

[1] Műsorboríték a Magyar Rádió adásba került műsorainak leirata.

[2] Arányi Mária (1897–1977), szerkesztésében az *„Asszonyok tanácsadója*" című műsor 1927. szeptember 15-én indult, és 15 éven keresztül fennálló, magazin jellegű előadássorozat volt. A műsor nemcsak azért volt különleges, mert Arányi Mária saját magát nevezte ki az asszonyok tanácsadójának, hanem azért is, mert a Magyar Rádióban női műsorvezetők, szerkesztők dolgozhattak, a rádió 1925. december 1-jei elindulása után egyre többen. Lásd erről: Boros Ulrika (2019): A Magyar Rádió hőskorának története. Arányi Mária és az Asszonyok tanácsadója. *Médiakutató,* XX. évf. 4. sz. 37–50. https://real-j.mtak.hu/22677/4/mediakutato_2019_20_4_.pdf (letöltés dátuma: 2026. 05. 30.)

szonyok"[3] (Nők negyedórában) első adása.[4] Az adást a rádióhallgatók, *„elsősorban háziasszonyok"* kérésére készítették, de a társadalom minden nő tagjának a figyelmére számítottak. Az adásban foglalkoztak a háztartásvezetés kérdéseivel, a gyermeknevelléssel, a divattal, a szabás-varrással, a szépségápolással, a ház körüli gazdálkodással. De válaszoltak a hallgatóknak a különböző *„magántermészetű"* problémákkal kapcsolatos kérdéseire is.[5]

A műsor hasonló tartalommal 1957 elejétől folytatódott, a forradalmat követő változások megjelentek az adásokban. A cél a gazdaság, a mindennapi élet átalakulásának bemutatása volt, amelyben megjelentek a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány határozatainak megvalósítását támogató propagandaelemek is. Így például a tavasz folyamán elhangzottak az adásokban az áruellátásra, az árukészlet-növekedésre, az anyaghiányra, az életszínvonal emelésére vonatkozó irányelveknek megfelelő információk.[6]

---

3 Feleki Kovács Klára, Asztalos Mártonné (1906–1969), 1951-től – 1962-ig dolgozott a Magyar Rádióban. Szerkesztette a *„Könyv,"* a *„Muzsika"*, a *„Színház"*, és a *„Lányok, asszonyok"* című műsort. Arcanum. Magyar életrajzi lexikon. https://www.arcanum.com/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/f-7547C/feleki-klara-feleki-kovacs-klara-asztalos-martonne-755C6/ (letöltés dátuma: 2026. 06. 03.) A témához kapcsolódóan lásd még: *Ez a divat*, 1957 (10. évfolyam, 1-12. szám), Arcanum. https://adt.arcanum.com/hu/collection/Ezadivat/ (letöltés dátuma: 2026. 05. 30.); F. Dózsa Katalin (2014): *Megbámulni és megbámultatni - Viselettörténeti tanulmányok.* L'Harmattan Kft., Budapest. 473 p.; Magyari Hajnalka (2024): *Trendi nő a szocializmusban - Nőideálok, szépségápolás és szépségipar*. Jaffa kiadó és kereskedelmi Kft., Budapest. 208 p.

4 1955. január 11-én az MDP Központi Vezetősége Agitációs és Propaganda Osztálya jelentésében értékelte a rádió munkáját. Megállapították, hogy a *„Magyar rádió az elmúlt években sokat fejlődött, eredményesebben magyarázta a párt politikáját".* Az új kormányprogram megjelenését követően a *„cél az volt, hogy a rádió az új szakasz hathatós fegyverévé váljék. A hallgatók igényeit figyelembevéve az új szakasz követelményeivel összhangban módosult a műsorszerkezet, több helyet biztosítottak a tanításnak, szórakoztassanak […] A műsorok színesebbek, elevenebbek lettek."* Simándi Irén (2016): *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1953–1956.* Gondolat Kiadó, Budapest. 215. A belpolitikában tapasztalható visszarendeződés, Rákosi Mátyás politikai törekvései a rádió vezetését újabb váltásra kényszerítették. Míg az 1955. január 11-ére elkészült jelentésben a rádió munkájáról a pozitív értékelések domináltak, addig az április 21-i jelentésben a rádió műsorpolitikájának javításáról szóló határozattervezetben a kritikai megjegyzéseken volt a hangsúly. Uo. 221. A *„Lányok, asszonyok"* című műsor is követte a gazdasági, társadalmi, politikai változásokat, a nőket érintő fontos kérdésekre adtak válaszokat.

5 Két új műsorszám. *Népszava*, LXXXIII. évf. 24. sz. 1955. január 29. 4.

6 *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979. 63.; A politikai, gazdasági, társadalmi változásokról lásd: Romsics Ignác (2005): *Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó, Budapest. 408–419.

Szabás-varrás, divat

Szabás-varrás tanfolyamot szervezett az egri szakszervezet a lányok, asszonyok számára, számolt be a *„Lányok, asszonyok"* 1957. márciusi adásában. Érthető módon, időigényes dolog, ha minden apró átalakítással, igazítással varrónőhöz kell menni. Az viszont már munkát, anyagi megélhetést jelentett, a lányoknak, asszonyoknak, ha egy tanfolyam elvégzése után varrónőként dolgozhattak. Népszerű a képzés, mert az is előfordult, hogy 90 nő is gyülekezett a tanfolyamnak otthont adó helyiségben, *„körzővel, vonalzóval, papírból kivágott ruhamodellekkel felszerelve"*. Az oktatás egyik szervezője, Sára Lászlóné örömmel tekintett végig a *„szőke-barna – no meg az ősz fejeken, mert olyan is akad"*. Annak köszönhető a nagy részvételi arány, hogy nagyon minimális díj ellenében lehetett megtanulni a szabás-varrást. Rudolf Ferencné vállalta a tanfolyam vezetését, és nagyon meg volt elégedve a *„tanítványok előmenetelével"*. Ő egyébként a város *„legjobb szabásza"* hírében állt, és nagy lelkesedéssel adta át tudását *„növendékeinek"*.

A *„tükör előtt ketten is próbálnak: Moll Gáborné blúzmintáját, amelyet papírból vágott ki"* – hibásnak találta az előadó. *„A karlyukkal van baj, az eleje, hossza stimmel… No nem baj, majd a második jobban sikerül… Vass Józsefné ellenben dicséretben részesül, a papírblúz előírásosan simul a derekához."* A próbából is sokat tanulhattak a tanfolyam résztvevői. *„Érdekesebbé, szemléletesebbé válik az oktatás."* A műsor zárásaként javasolták, hogy a lányok, asszonyok számára ezt a lehetőséget *„más városokban, községekben is fel kellene eleveníteni"*.[7]

A műsor nemcsak a ruhák elkészítésében adott segítséget, hanem az ágyneműk varrásában, javításában is – egyebek mellett ezt mondták el a március 6-i adásban. Ezenkívül megismertette a háziasszonyokat az újfajta delén- (pamutból szőtt, lágy esésű, rugalmas anyag) vagy kartonanyagokkal, amelyek jó minőségűek, jól moshatóak voltak, és nem kellett feltétlenül a régi damaszthoz, vászonhoz ragaszkodni, lehetőség volt az ágyneműkészlet felfrissítésére.

A delénből, kartonból, zefírből (könnyű pamutszövet, pamutvászon, gyapotszövet) készült ágyhuzatokat jobban ki kellett keményíteni, hogy tartásuk legyen. A párnahuzat szélét tűzéssel lehetett díszíteni, miután a dupla behajtás megakadályozta, hogy az anyag széle szétbomoljon.

Az ezekből az anyagokból készült ágyneműk nem igényeltek erős mosást, egy jó minőségű mosópor a *„munka háromnegyed részét"* elvégezhette. A lakásban, ahol dohányoztak, minden drapéria, függöny, ágynemű

---

7 *„Lányok, asszonyok"* 1957. 03. 04. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), digitális másolat, Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 03. 04. 13:00–13:10. Kossuth rádió.

magába szívta a kellemetlen füstöt, ez ellen hatásos védelmet jelentett, ha a lakás több pontján nedves szivacsot helyeztek el, és naponta többször megnedvesítették, amelyek magukba szívva a füstöt, javították a szoba levegőjét.[8]

A március 9-i adásban a magyar nyelven is megjelent csehszlovák *Divat és Textil* című divatlap szabásmintáit és ruháit mutatták be a hallgatóknak. Ez a szám az év legújabb szabásmintáiról szólt, például arról, hogy egyformán divatos az egyenes vonalú derékrész és a csípőben szélesedő is. *„Kinek mi illik jobban, azon lehet vitatkozni. Egyesek szerint az előbbi csak a magas, vékony nőknek való, a másik mindenkinek, mert korrigálja az alak esetleges hibáit. Másik felfogás az, hogy az egyenes vonalú karcsúsít, a lefelé bővülő éppen ellenkezőleg. Leghelyesebb, ha mindenki önmagán próbálja ki!"*

A divatlap szerint *„nincs vita viszont afelől, hogy a válltömés*[9] *– amennyire divattal kapcsolatban nem könnyelmű kijelentés – örökre a múlté"*. A divatszakma szerint a hosszított derék háttérbe szorult, vagyis a *„derékvonal a megfelelő helyre került, sőt a princessz-szabás esetén valamivel feljebb"*. A szoknya hosszáról az volt a lap megállapítása, hogy az évek óta változatlan. A derék kivágása viszont megváltozott: az egyenes szabásúnál ék alakú, a harangszabásúnál ovális. A szoknyákhoz leginkább viselt blúzok közül a magasan zártak nem az 1957-es tavasz közkedvelt modelljei voltak. Ezeket azonban könnyű volt átalakítani, és mélyíteni a kivágást. A galléros nyakkivágás esetében a kisebb, arányosabb, nőiesebb forma volt a trendi.

A divatszínek: a legújabb a meisseni kék, lila, mogyoróbarna, krém, ezüstszürke, téglavörös, aranysárga. A fehérnemű tényleg fehér, de van halványlila és teasárga is. A kiegészítők, a kesztyű, a sál, a retikül jellemzően krém, drapp, cserszín (világosbarna szín, amelyet általában a bőrszínhez kötnek), ami finommá, szoliddá teszi az összhatást. A kézitáskák általában téglalap alakúak. Az elegáns ruhákhoz nem viselnek nagy méretű táskát. A lábbeliknél a köröm- és pántos cipők a jellemzőek. Nyári viselet a könnyedebb anyagból, vászonból készült szandálok, cipők. A divatékszerek nyárra, a színes fa- és üvegbross, fülbevalók, láncok és karkötők. A harisnyák között sok a hátsó csík nélküli, és új a szilon térdharisnya.[10]

„Kellemesen érint bennünket a kötényruha-divat híre –, mégpedig azért, mert régi ruhákból igen könnyen átalakíthatjuk akár magunk is, ha kicsit ügyeskedünk" – hangzott el az április 3-i adásban. Ha *„princessz-szabású"* (íves karcsúsító szabásvonal a női ruhán), ruha átalakítására vállalkozunk, akkor a legegyszerűbben úgy készíthetjük el, ha a *„szoknyarész há-*

---

[8] *„Lányok, asszonyok"*, 1957. 03. 06. MNL OL, digitális másolat, Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 03. 06. 13:00–13:10. Kossuth rádió.

[9] A válltömés története. https://nlc.hu/trend/20200310/valltomes-tortenelem/ (letöltés dátuma: 2026. 05. 30.)

[10] *„Lányok, asszonyok"*, 1957. 03. 09. MNL OL, digitális másolat, Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 03. 09. 18:20–18:40. Kossuth rádió.

tul végig gombolós, vállpántja mélyen szabott, kezdődjék egészen lenn s hátul keresztpántban folytatódjék". Új kötényruha varrása esetén sokféle anyag állt rendelkezésre például készülhetett tropikálból (könnyű, szellős, sima tapintású szövet), ballonból (finom fonalból készült, sűrű szövésű anyag), szövetanyagból vagy kifejezetten nyárra *„szaténkartonból"*. (A szatén egy olyan szövésmódot jelent, amely az egyik oldalán fényes *[általában elegáns tompa fénnyel csillogó],* míg a másik oldalán matt szövetet képez.[11]) A ruha *„jól kivágott, ejtett vállú",* blúzokkal, nyári melegben felsőrész nélkül strandruhának, a hűvösebb napokon vékony pulóverrel is hordható, kényelmes viselet.

A kötényruhát a kismamák is kedvelték, *„gumírozással vagy bővíthető gombolással"* készültek, viselőjük tetszés szerint szabályozhatta a méretet, a hozzá készített övek 7-8 centiméter szélességűek voltak, a háromféle gombolás tette lehetővé a bőség szabályozását.

Ugyancsak a kismamáknak készült öltözék a szoknya, amely hosszított mellénnyel szintén kényelmes viselet volt. A szoknya szabályozható gumis övrésszel készült, amelyre egy 3-4 centiméteres pánt volt rágombolható, ez takarta a gumis részét. A pántból három különböző méretűt készítettek, és hat gombbal látták el, ezzel is biztosították a különböző mérethez való alkalmazkodást. Mindezzel együtt az is elhangzott a műsorban, hogy a vásárlók rendelkezésére álló választék a kismamaruhák tekintetében *„elég szegényes",* ezzel felhívták a tervezők figyelmét a *„változatosabb, ötletesebb"* megoldások tervezésére.[12]

---

[11] A szatén anyaga nagyon sokféle lehet. *„Mivel az elnevezés a technikára és a szövet szövési tulajdonságára, azaz a matt és a fényes felületre utal, ezért mind árban, mind pedig összetételében számtalan variációban megjelenhet. A szatén valójában az egyik legelegánsabb anyag, fénye, a szilárdsága, a szálsűrűsége tökéletesen alkalmassá teszik arra, hogy az ebből készült ruhákat az elegáns viseletek alapjának tekintsük."* Mi a szatén anyag? Milyen tulajdonságai vannak? https://mrsale.hu/szaten-anyag/ (letöltés dátuma: 2026. 05. 30.)

[12] *„Lányok,a,sszonyok,"* 1957. 04. 03. MNL OL, digitális másolat, Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 04. 03. 13:00–13:10. Kossuth rádió.

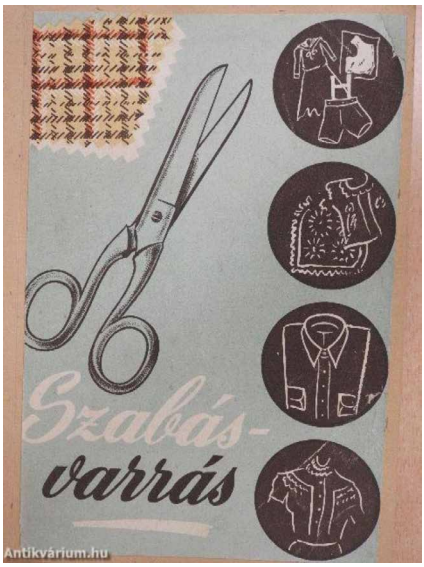

1. sz. kép: Szabás-varrás. Szabjunk-varrjunk. Szerző: Riesz Gizella (1957): Kossuth Könyvkiadó, Budapest. (Forrás: https://www.antikvarium.hu/konyv/riesz-gizella-szabas-varras-951093- (letöltés dátuma: 2026. 05. 30.)

Háziipar

A műsor április 17-i adásában a Háziipari Szövetkezet öt évvel ezelőtti indulásáról számoltak be. A szövetkezet játékkészítő tanfolyamként indult 1951 telén, amelyet néhány *„ügyes kezű budai asszony"* szervezett meg, majd egy év elteltével ebből alakult meg a Budai Háziipari Szövetkezet. 1957 tavaszán már 900-an dolgoztak a szövetkezetben, amely tizenhat alapítótaggal indult, és üzemmé nőtte ki magát. A létszám jelentősen emelkedett: *„háromszázan hímeznek és hatszázan varrnak"* az üzemben. A munkájukkal elégedettek voltak a vásárlók, *„Budán azt tartják, hogy a legszebb hímzésű gyermekruhák a szövetkezetből kerülnek ki"*. Az üzem külföldre is szállított, a legutóbbi megrendelés Helsinkibe indult: *„világoskék, sárga, rózsaszín, fehér leánykaruha. A nyak és zsebrészt rézsutpántos zsinórozás díszíti."*

A sikeres munkához hozzájárult a jó légkör, a szövetkezet alapítóit és az elnököt, Horgos Miklósnét mindenki szerette, ugyancsak közkedvelt volt Szabó Károlyné, Aranka néni, aki az alapításkor a télikabátját adta zálogban, hogy az érte kapott pénzből *„anyagot vásárolhassanak a munkához"*. A szövetkezetben több idősebb munkásnő is dolgozott, például Tarkán Gyuláné és Szentpétery Gézáné közel kilencvenévesek, *„mindketten kitűnő egészségnek örvendenek s munkatársaik meleg szeretete veszi körül őket,"* a munkájukkal mindenki elégedett.

A szövetkezet varrógéprészlegét Vágner Katalin vezette Szemethy Mihályné tervezővel. Együtt találták ki az *„újszerű, szellemes megoldásokat, s különösen a gyermekruháknál"* működött a fantáziájuk. Megrendelésben nem volt hiány, *„nem is győztek eleget készíteni a bájos, ötletes ruhácskákból"*.

A szövetkezet megalakulásától ott dolgozott *„Makainé József Etus (Makai Ödönné József Etelka), József Attila egyetlen élő testvére. Elragadó háromrészes gyermek-strandruhákat"* készített, köténykéket, hímzett szövetruhát, fejkendőt, nejlonsálat. A szövetkezet tervei között szerepelt, hogy boltot nyitnak a Pilvax közben, azt remélték, hogy a vásárlók hamar felfedezik, és egyre szélesebb körben lesznek ismertek a termékeik.[13]

Ugyancsak ebben az adásban számoltak be arról, hogy *„végre a vidéki lányok-asszonyok kívánsága szerint is gyártanak készruhákat a Debreceni Ruhagyárban"*. A gyár tervezői, Bakó Ilonka és Farkas Lászlóné már elkészítették az új modelleket, amelyek megvarrásához ezer női munkaerő állt rendelkezésre, hogy a *„tiszántúli lányok, menyecskék mielőbb megvásárolhassák"* az új ruhadarabokat. A gyár laboratóriumának vezetője, Tóth Gyula felmérést készíttetett Bihar, Szolnok, Békés földművesszövetkezeti boltjaiban, hogy milyen ruhákat hordanának szívesen a nők. Az idősebb asszonyok hiányolták a *„sötétebb színű flanel (*egyik vagy mindkét oldalán bolyhozott, puha fogású pamut-, viszkóz- vagy gyapjúszövet), *barhentruhákat (*sűrű szövet)". Az igényeket figyelembe véve *„nyolcezer darab vár eladásra az ezekből az anyagokból készített termékekből"*. A *„piackutatás"* során az is kiderült, *„sokan kerestek az elmúlt években hímzett holmikat,"* a vásárlóknak ez a kívánsága is teljesült, korábban ezek előállítását, a hímzést gyáron kívüli munkaerővel végeztették, ez nagyban emelte az előállítás költségeit, megdrágította a ruhák árát. A munkafolyamat gyárban történő elvégzésével minden akadály elhárult, és *„Peczer Sándorné vezetésével külön női hímző munkacsapat varrja a szebbnél szebb kézimunkadíszeket"*.

A gyárból a *„következő három hónapban százezer kész szoknya, pongyola, blúz kerül az üzletekbe. Bizonyára örömmel fogadják a nők a régebben oly kedvelt panamaanyagból* (100% poliészter összetételű, nagyon könnyű esésű szövet) *készült nyári ruhákat, fehér, rózsaszín, kék, sárga színekben."* A hazai választékot a gyár a korábban külföldre gyártott szaténkarton ruhák és matlaszépongyolák (színén fényes, fonákján bolyhos kelme), magyarországi forgalmazásával is bővítette, így ezek megvásárolhatók lesznek a vidéken élő nők számára is a földművesszövetkezetek boltjaiban.[14]

---

13 *„Lányok, asszonyok"*, 1957. 04. 17. MNL OL, digitális másolat, Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 04. 17. 13:00–13:10. Kossuth rádió.

14 Uo.

2. sz. kép: A Gyulai Háziipari Termelő Szövetkezet, 1957. augusztus 21-én alakult. (Forrás: https://www.gyulaihirlap.hu/115627-60-eve-alakult-a-gyulai-haziipari-termelo-szovetke (letöltés dátuma: 2026. 05. 30.)

Főzés, receptek

A március 4-én elhangzott műsorban a hallgatók kérése az volt, hogy kevesebb recept hangozzon el, lassabban diktálják és kevésbé költséges ételek összetevőit, elkészítésének módját közöljék a műsorban. Ebben az adásban egy kelkáposztából készíthető főzelékféle receptje hangzott el, amelyet megkedveltethetünk a családdal. A felszeletelt káposztából ki kell nyomkodni a vizet, le kell darálni, és hozzá kell adni a másfél, tejbe áztatott, jól kicsavart zsemlét. A recept szerint a finomra aprított, zsírban fonnyasztott hagymát, egy tojást, ízlés szerint sót, egy csipetnyi törött borsot, a káposztával együtt egy tálban összegyúrjuk, majd egy zsemlemorzsával meghintett deszkán még jól összedolgozva, pogácsaformákat szaggatunk, amelyet forró zsírban kisütünk, és már fogyasztható is.

Gyorsan elkészíthető étel a sertéshúsból, dagadóból a főtt hús, a húst gyors forralás után fűszerekkel, sóval, kevés köménymaggal ízesítjük, majd lassú tűzön puhára főzzük, káposztafőzelékre feltétként tálalhatjuk.

Könnyen elkészíthető édességként hangzott el az adásban egy tészta receptje is. Amelyhez 30 dkg főtt burgonya, 30 dkg liszt, egy evőkanál zsír, 10 dkg cukor, 2 dkg élesztő szükséges. Mindezt összegyúrás és kinyújtás után mákkal vagy dióval lehet megtölteni, majd sütőben megsütni, ezt követően egyszerű ízletes süteményként fogyasztható.[15]

Az egyes adásokban gyakran tették fel a kérdést a hallgatók: *„Mit főz-*

[15] *„Lányok, asszonyok"*, 1957. 03. 04. MNL OL, digitális másolat, Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 03. 04. 13:00–13:10. Kossuth rádió.

zünk holnap?" A március 6-i műsor szerkesztője egy házaspár, Jutka és Pista történetének bemutatásával tette színesebbé a témát. A férj házassági évfordulójukra egyebek mellett ismert magyaros ételneveket tartalmazó listával lepte meg Juditot, a felsorolás 30 tételből állt. Pista úgy gondolta, ezentúl a listából mond egy számot Juditnak arra a kérdésére, hogy mit főzzön. Így is történt, a kérdés elhangzása után Pista könnyedén válaszolt: a 16-os! „*»Rakottkrumpli…« »Az tegnapelőtt volt…« »Akkor 23-as.« »Birkapörköltet nem főzhetek, most nincs birkahús…« »Hát akkor legyen a 32-es!«* [sic!] »*…Rakott káposzta?… Szó sem lehet róla. Vasárnap székelygulyást akarok főzni, s az hasonlít rá.« Pista nagyot nyelt, majd csendesen megjegyezte: »Mondok valamit, Jutka… Ha rám hallgatsz, ezentúl is azt főzöl, amit Te akarsz…« Majd megijedve, hogy szavainak valami éle van, megsimogatta a duzzogni készülő arcot, és hozzátette: »És csak kérdezd ezentúl is… olyan kedvesen tőlem, hogy azért érdekel a véleményem…«"*

A műsor további részében az alábbi ismert sorokat hallhatták a hallgatók:

„Virágéknál ég a világ,
sütik már a rántott békát,
zimme-zumm, zimme-zumm,
rece-fice bumm-bumm-bumm.

Virágh Jóska későn futott,
neki csak a füle jutott,
zimme-zumm, zimme-zumm,
rece-fice bumm-bumm-bumm."

A műsorban rántott békát még nem ajánlottak, pedig azt mondják, nem is rossz. „*Egyesek szerint a jófajta combnak éppen olyan íze van, mint a csirkének."* A műsor készítője Egerben járt, ott hallotta az adás elején bejátszott versrészletet. A környéken kedvelték a békát. A belőle készült ételek külföldön kedvelt finomságnak számítottak, „*csak a magyar gyomor idegenkedik tőle. Már amelyik, mert az egriek esküsznek rá. A piacon tíz-tizenkét asszony hajlik a vödör fölé, nézegetik, válogatják a csemegének való újdonságot."*

Az egri piacon készült riportban a szerkesztő Bögös Jánosékkal beszélgetett, a házaspár „*ötven fillérért árulja a kecskebékacomb párját. (Ez a legjobb fajta)."* János egy receptet is ajánlott a hallgatóknak. Ők hagyják sóban állni egy kis ideig a combokat, majd ugyanúgy készítik el, mint a rántott csirkecombot. „*Van, aki paprikást készít belőle."* Egy háromtagú család számára „*vagy 30 közepes combocska szükséges".* Egeren kívül Gyöngyösön és Miskolcon is elterjedt étel, a hortobágyi halastóból kerülnek a piacra. „*S hogy miért kapták fel annyira? Talán éppen azért, mert régen nem*

roskadtak úgy a kirakatok az ennivalótól, húsfélétől, mint mostanában. És hát ilyen az ember – mindig valami másra vágyik…"[16]

A március 9-i műsorban sertéshúsból készíthető recepteket ajánlottak a hallgatóknak. Karajból kiváló sült készíthető egyszerűen és gyorsan. A húst mosás után megsózzuk, ízlés szerint borssal és köménnyel meghintjük. Aztán egy tepsibe zsírt és kevés vizet teszünk, majd a fűszerezett karajt.

Hogy a hús ne száradjon ki, gyakran a kisült zsírral meglocsoljuk, egyszer-kétszer meg kell forgatni, hogy jól átsüljön. Egy óra alatt elkészül, megsül, megpuhul. Szeletekre vágva burgonyával vagy rizzsel, savanyúsággal tálaljuk.

A másik ajánlott recept a bormártással készíthető disznópecsenye. A karajszeletek vékonyra klopfolását követően mindkét oldalukat besózzuk, majd zsírban enyhén megpirítjuk, leöntjük róla a szaftot, és egy lábasba szorosan egymás mellé tesszük. A mártás elkészítéséhez szükséges egy fej apróra vágott vöröshagyma, egy darab lereszelt sárgarépa, két deciliter fehérbor, egy deciliter víz. Mindezt ráöntjük a húsra, és fedő alatt együtt pároljuk. Ha a hús megpuhult, a mártást átöntjük egy edénybe, és megtörjük, hogy sima, egyenletes legyen, egy kevés liszt hozzáadásával sűrítjük. Két habosra vert tojássárgáját is hozzáadunk. Visszaöntjük a húsra, és átforrósítjuk vele. Párolt rizzsel tálaljuk.[17]

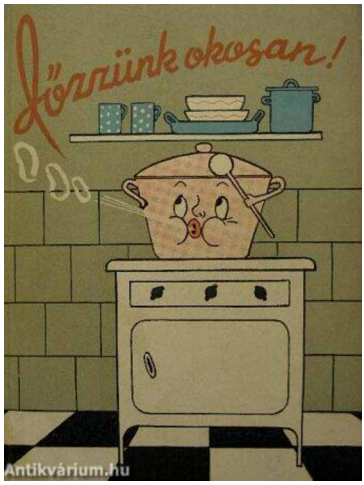

3. sz. kép: Főzzünk okosan! (szerk.): Kallós Ilona: (1957). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. (Forrás: https://www.antikvarium.hu/konyv/fozzunk-okosan-72492-0 (letöltés dátuma: 2026. 06. 22.)

16 *„Lányok, asszonyok"*, 1957. 03. 06. MNL OL, digitális másolat, Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 03. 06. 13:00–13:10. Kossuth rádió.

17 *„Lányok, asszonyok"*, 1957. 03. 09. MNL OL, digitális másolat, Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 03. 09. 18:20–18:40. Petőfi rádió.

Háztartási eszközök

Az 1957. április 3-i adásban elsőként arról számoltak be, hogy két új háztartási cikkeket árusító üzlet nyílt a Lenin körúton (ma Teréz körút) és az Oktogon sarkán, valamint bemutatták az új háztartási eszközöket, gépeket, amelyek a közeljövőben kerülnek az üzletekbe.

Hasznos segítség lehet a háziasszonyok számára a polisztirol műanyagból készült, 2 forint 50 fillérért kapható tojás, paradicsom és gyümölcsszeletelő kés. Ugyancsak praktikus eszközök a konyhában az *„olcsó és ízléses"* piros, zöld, sárga színekben készített műanyag *„dzsemkészlet vagy az ablakos kis fűszerdoboz,"* amely például bors, paprika vagy tea tárolására is alkalmas.

Az újonnan megnyílt üzletekben mindezek mellett megtalálhatók voltak még a műanyag fogvájótartó, a citromfacsaró, a cukorszóró, a tortadíszítő csövek.

A műsor hallgatói azt is megtudhatták, hogy a korábban hiánycikként nyilvántartott mákdarálóból a Háztartási Cikkeket gyártó Kisipari Termelőszövetkezet naponta 500 darabot készített, valamint hogy rövid időn belül elegendő burgonyanyomó áll a háziasszonyok rendelkezésére. Újfajta *„univerzális gyorsdaráló"* forgalmazását is ígérték a műsorban, amely *„alkatrészcsere nélkül darál máktól kukoricáig mindent,"* ára a tervek szerint 108 forint lesz.

A MAFÉM (Mezőgazdasági és Fémipari) Szövetkezet gyártmánya a *„Ceres"* tésztagép, amelynek bolti bevezetését a közeljövőben tervezték. A gép hatékonyan segítheti a háziasszonyok munkáját, alkalmas lesz tarhonya, csőtészta, spagetti, vékony vagy vastagmetélt, levestészta készítésére. Az alumíniumból elkészített gép 150 forintba kerül majd.

A MIRKÖZ (Diesel és Hűtőtechnikai) Szövetkezet tervei között elektromos hűtőszekrény forgalomba hozatala szerepelt, mellette *„ötféle mosó- és csavarógéppel"* kísérleteztek, azt szerették volna elérni, hogy a *„gépek egyáltalán ne tegyenek kárt a fehérneműben"*. A műsorban rövid információt közöltek a robotgépről, amelyek a *„cipőpucolástól a habverésig mindent elvégez helyettünk. Nagy várakozással tekintünk működésük elé…"*[18]

A kőbányai Fémtömegcikk Művek gyártotta a falun, nyaralóhelyen, víkendházakban használt *„Nap"* elnevezésű petróleumfőzőt. A másik, *„Villám"* névre keresztelt petróleumfőző a háziasszonyok szerint is már *„valóságos tűzhely,"* nagyon könnyű, és kis helyen is elfért, mutatták be az új konyhai eszközöket az április 27-i adásban. A gyár főmérnöke, Dabis József a műsor szerkesztőjének elmondta, hogy 1957 első félévében a tervek

[18] *„Lányok, asszonyok"*, 1957. 04. 03. MNL OL, digitális másolat, Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 04. 03. 13:00–13:10. Kossuth rádió.

szerint 23 000 darab petróleumfőzőt gyártanak a háztartások ellátása érdekében, az év végére pedig *„mintegy ötvenezret, pótalkatrészekkel együtt"*.

A gyárban mosógépet is gyártottak. Sok panasz érkezett, hogy a használatban lévő mosógépbe kevés ruha, csak másfél kiló fért, így sok időt vett igénybe a mosás. A gyár négy darab új prototípust készített, amelybe két és fél kiló ruha fért be, a gépeket folyamatosan tesztelték, elvégezték a szükséges javításokat, fejlesztéseket. A gyár fejlesztőmérnöke megjegyezte, a *„férfiak nem barátai a mosógépnek, ugyanis ezzel a mosás férfimunkává lépett elő"*. A gépek próbaüzemének tapasztalatai jók voltak, felsorolták, mennyi mindent tudtak egy alkalommal kimosni: két lepedőt, két paplan- vagy dunnahuzatot, négy nagy és két kispárnahuzatot, vagyis egy kétszemélyes ágynemű-garnitúrát. Az új háztartási gépekből az év második negyedévében kétszáz darabot terveztek gyártani, amelyek fehér, csontszínű, üdezöld és sárga színekben kerülnek az üzletekbe. A mosógépek helytakarékosak, egy közepes nagyságú hűtőszekrény méretével azonosak lesznek. A számítások szerint kétezer forintba kerülnek majd. A gyár tervei szerint az első példányokat a májusi „*Ipari Vásáron*" mutatják be, a mosógéptípust „*Hattyú*" névre keresztelték. Az év harmadik negyedévére *„facsarószerkezetet"* is ígértek a mosógépekhez, megkönnyítve a mosás egyik legnehezebb műveletét, a ruhák csavarását. A gyár úgy tervezte, hogy az év végére négyezer mosógép készülhet, de ha a motorellátás javul, akkor akár 1500-2000 darabbal is többet tudnak gyártani.[19]

4. sz. kép: Beépített konyha, az É.M. Lágymányosi Épületasztalosipari Vállalat terméke 1957-ből. (Forrás:159464 Fotó: Fortepan: Lugosi Szilvia. https://hetifortepan.capacenter.hu/korszeru-taplalkozas/ (letöltés dátuma: 2026. 05. 30.)

[19] *„Lányok, asszonyok"*, 1957. 04. 27. MNL OL, digitális másolat, Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 04. 27. 17:15–17:25. Petőfi rádió.

Fodrászat, kalapok, sálak, kendők, női divat

A március 6-i adásban kedvelt és nagy érdeklődéssel várt témák, a frizurák és a női divat kerültek műsorra, amelyről Martin Miklós fodrász adott hasznos tanácsokat, információkat. A hajviselettel kapcsolatban elmondta, azt mindig az határozza meg, hogy milyen a fejforma, az egyéniség, az illető foglalkozása, az évszak és nem utolsósorban az anyagi lehetőségek. Az ismert színésznők is meghatározták persze a hajviseletet, ha például Gina Lollobrigida megváltoztatta a frizuráját, hölgyek sora követte. És jó is, hogy így tettek, hangsúlyozta a szakértő, mert *„így legalább a kerek fejű nők abbahagyják a számukra előnytelen viselet erőszakolását. Mindenesetre van egy örömhír azon kitartó és hűséges nők számára, akik eddig sem voltak hajlandók megválni hosszú fürtjeiktől: ismét előbbre rukkolt a félhosszú haj."* A szakértő megnyugtatott mindenkit, hogy azt a frizurát hordja, amit szeret, lehet az hosszú, félhosszú vagy akár rövid is. Továbbá arra biztatott mindenkit, bátran kérdezzék meg a fodrászukat, kérjenek tanácsot, milyen, az arcvonásoknak, egyéniségnek leginkább megfelelő hajviseletet javasol.[20]

„A kalapüzletben már jóval a hivatalos dátum előtt beköszöntött a tavasz. Ha az ember végigmegy a Petőfi Sándor utcán, már dönt is: igenis, kalapban jár az idei tavaszon, elég volt a kócos, hajadonfőtt viseletből vagy a ruha hatását lerontó fejkendőből" – kezdődött a március 11-i adás. A műsorban a Petőfi Sándor utca kirakatainak kínálatát mutatták be. Például *„Tolnay Kitty kalapjai, sapkái üdék, változatosak. Nyílik is sűrűn az üzlet ajtaja. Sokan keresik a puha anyagból készült, raffolt kalapokat, népszerű a jersey, taftból készült, kis formájú, sokszor sapkaszerű modell. A kiskalap úgyszólván minden nőnek jól illik. A fiatalok szabadon hagyják az arcukat, az idősebbek kissé behúzzák a homlokba, vagyis jobban kedvelik azokat, amelyeknek egy kis szélük van."*

Az anyagok változatosságáról is beszámoltak, gyakori volt az *„apró mintás selyemből készült kalap. Van csíkos is."* Fontos volt az összhang a ruha és a kabát színeivel. *„Tolnay Kitty"* boltjában a műsor készítőinek ottjártakor egy *„szürke, kék pettyes"* kalapot néztek meg a legtöbben.

Újdonságnak számított 1957 tavaszán a *„kosztüm vagy kabát anyagából készült fejrevaló. Szép is, olcsó is, hiszen maradékból varrják."* A kalapok díszítése is változatos volt, ismét előtérbe került az *„évek óta száműzött fátyol, csipke, virág és szalagdísz"*.

[20] *„Lányok, asszonyok"*, 1957. 03. 06. MNL OL, digitális másolat, Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 03. 06. 13:00–13:10. Kossuth rádió.

A műsor készítői már a nyári kalapdivatról is adtak ízelítőt. *„Igen szép ízléses korall-, zsemlye- és nyers színű szalmákat"* lehetett látni a kirakatokban, ezek *„szép kiegészítői lesznek a tarka nyári ruháknak"*.[21]

„Színes kendőket, sálakat, divatszöveteket, gyapjútakarókat szőnek gyapjúból, pamutból, műszálból" a Mechanikai Szövő Kisipari Termelőszövetkezetben, számoltak be a műsor március 30-i adásában. Az üzemben több mint száz nő dolgozott, sokan közülük az irodai munkát cserélték erre a tevékenységre.

Az üzemben különleges termékeket készítettek, a műsor készítői erről Nagy Jánosnét, a szövetkezet vezetőjét kérdezték. Mint elmondta, a dolgozók mindannyian részt vettek a *„minták, színek, vonalak"* megtervezésében. Az üzem műszaki vezetője, Ziegler Imre pedig hozzátette, hogy *„egy-egy új minta kialakításánál Hupján Józsefné szövőnő, de Tolnainé […] az árutisztító"* is elmondhatta véleményét, javaslatát. Minden dolgozó figyelemmel kísérte, milyen áru került az üzletekbe a vásárlók elé. *„Ezzel keresetüket is növelik, mert a vevők, akik megszeretették áruikat, elhalmozzák őket megrendelésekkel."*

Nemrégiben, hangzott el, egy hiánycikk, a falusi asszonyok számára a fejkendő tervezése, gyártása kezdődött el a szövetkezetben. Az igények kielégítéseképpen rövidesen *„sikerült a tolnai menyecskék, nyírségi lányok kedvére tenni, olyan kendőket gyártani, amelyeket szívesen"* viseltek. A városi asszonyok számára is *„újszerű, finom mintájú kockás kendőket, sálakat […] a legapróbb pepitától kezdve a tízcentis kockásig"* mindenfélét gyártottak.

Az üzem évente félmillió sálat és kendőt készített, de divatszövetek is kerültek a piacra a gyártósorokról. Tesztelték a pikészerűen szőtt fehér, sárga, világoskék nyári anyagokat, a szürke, a frész, a piros-kék apró kockás kelméket. A legkeresettebb a csíkos szoknyaanyag, de bőséges választék állt rendelkezésre a fehér-fekete pepitaszövetből is. Ezeket a könnyű anyagokat 35-36 forintért vásárolhatták meg a vevők, *„hűvösebb időben nyári ruhának, kiskosztümnek igen alkalmasok"* voltak. [22]

---

[21] *„Lányok, asszonyok"*, 1957. 03. 11. MNL OL, digitális másolat, Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 03. 11. 13:00–13:10. Kossuth rádió.

[22] *„Lányok, asszonyok"*, 1957. 03. 30. MNL OL, digitális másolat, Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 03. 30. 18:20–18:40. Petőfi rádió.

5. sz. kép: Garabuczy Ágnes manöken mutatja meg, hogy mit hordott az elegáns pesti nő 1957-ben, egy Pobeda típusú autónak dőlve. Nemcsak a ballon, a bőröndcímke is újra hódított! (Forrás: Fotó: Fortepan. https://welovebudapest.com/cikk/2021/03/03/budapest-igy-oltoztunk-mi-a-budapesti-divat-100-eve/ (letöltés dátuma: 2026. 05. 30.)

Szabadidő, táborozás, sportolás

A műsor március 11-i adásában egyebek mellett arra is felhívták a figyelmet, hogy a jó idő beköszöntével lassan elkezdődhet a szabadtéri programok szervezése, a kirándulások, a túrák. A különösen kedvelt turistaházak megtelhetnek vendégekkel, olyanokkal is, akik nem egy éjszakát, hanem akár heteket is tölthetnek ott. Az ország legszebb tájain, mintegy *„negyvennyolc"* helyen álltak rendelkezésre *„jól felszerelt modern menedékházak"*. A műsor szerkesztői a Turistaházakat Kezelő Vállalattól megtudták, hogy a *„házak nagy része már teljesen felkészült a tavaszi idényre. Egy részüket pedig most festik, takarítják, tatarozzák."* Bemutattak a hallgatóknak néhány új létesítményt, ilyen volt a *„gyönyörű kilátású Bükkszentkereszten"* tervezett vagy a Parádon épülőben lévő turistaház. Ugyancsak Parádon bővítették a turistaszállót, amely három épületben várta a pihenni, kirándulni vágyókat.

A szállások és az étkezés költségei is elhangzottak a műsorban. *„A napi étkezés minden turistaszállóban 29 forint. Ezért kap az ember tejből, teából vagy kávéból, vajból és dzsemből álló reggelit, háromfogásos ebédet, két fogásból álló vacsorát. A szállás díja 6 és 14 forint között váltakozik."*

A műsorban beszámoltak az ifjúsági turistaházak létesítéséről, elsőként a pilisi Kőhegyen. A tervek szerint márciusban kezdheti meg működését, *„szakavatott pedagógusok felügyelete mellett szórakozhatnak, kirándulhatnak a fiatalok"*. Elsősorban iskolás csoportoknak kívánták felajánlani a menedékházat, de hosszabb nyaralásra is lehetőséget tudtak biztosítani.

Az elmúlt évben, hangzott el, több turistaházban is volt gyermeküdültetés, így pl. Zsíroshegyen, Nagyszénáson, Ágasvárán, Várkúton, Csikóváralján, Badacsonyban, mindenhol pedagógusok felügyeltek a gyermekekre. Egy újabb kezdeményezésről is beszámoltak, a turistaházak környékén sátortábort állítottak fel, ahol a táborozók számára az ellátást a turistaház konyhája biztosította.[23]

A táborozáshoz, a nyaraláshoz, a sportoláshoz, a szabadidő eltöltéséhez egyáltalán nem mindegy, milyen felszerelést, sportruházatot veszünk fel, ehhez adott hasznos tanácsokat a műsor április 1-jei adásában. A szerkesztő a Múzeum körúti Sportboltba látogatott el, bemutatta, milyen ruházati cikkeket kínáltak, elsősorban női vásárlóknak, a pihenéshez, a nyaraláshoz, a szabadidő eltöltéséhez.

Pásztor György üzletvezető azokat a termékeket sorolta, amelyekből kevés volt, vagy egyáltalán nem lehetett kapni. Ilyen volt a sportolásnál kedvelt düftinkabát (bársonyszerű, fényes, sűrű szövésű, selyemmel, gyapjúval kevert vízhatlan pamutszövet) és a lumberjack (kabát). Amiből még ezeknél is kevesebb volt a boltban, az a női és férfi ballonkabát. Elmondta, hogy ezekből ugyan érkezett egy jelentősebb szállítmány az NDK-ból, azonban hamar elfogytak a kedvező áruk miatt is, a bélelt ballon sportkabát ára 350 forint volt. Kedvelt volt a barna-drapp pamutszövet kabát, amelynek nyakát és övrészét barna kötött pánt díszítette, és mindösszesen 300 forintért lehetett megvásárolni.

A beszámoló szerint az üzletben több újdonságra is felhívta a figyelmet az üzletvezető, többek között a háromnegyed hosszúságú, kapucnis vagy sálgalléros, bő gombolású lódenkabátra, amiből női és férfi egyaránt készült.

A háziasszonyok véleményét megerősítve mutatták be a sportruhának is alkalmas melegítőt, amely házimunkára is kiválóan alkalmas, *„kötényruhaszerű felsőrésszel készült, ujj nélküli, egybe szabott tréningruha. Színes ingblúzzal, pulóverrel viselhető, vagyis több változatban kihasználható."* A ház körüli munkákhoz, takarításhoz, kertészkedéshez kényelmesen viselhető.

A sportboltban a gyermekekre is gondoltak, kedvelt ruházati cikkek a kapucnis holmik, a *„búzakék, bordó, sötétkék és barna kordbársonyból"* készült melegítők, hatéves korig, 260–340 forintba kerültek. A nyár *„ked-*

[23] *„„Lányok, asszonyok",* 1957. 03. 11. MNL OL, digitális másolat, Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 03. 11. 13:00–13:10. Kossuth rádió.

vence lesz bizonyára az a pamutpulóver," ami az utcára és sportoláshoz egyaránt felvehető.[24]

6. sz. kép: A zsíroshegyi turistaház 1957-ben. (Forrás: https://vosatka.blog.hu/2008/03/15/turistahazak_egykor_es_most (letöltés dátuma: 2026. 05. 30.)

Zsíroshegyi turistaház (420 m). A Zsíroshegy tetején Főépületből és melléképületből (Otthonból) áll. Villanyvilágítás. Vízvezetéke most készül. Befogadóképesség: az összes hálóhelyek száma 66; 5 × 2 ágyas, 2 × 3 ágyas és 1 × 4 ágyas különszoba, továbbá 1 × 14 ágyas hálóterem. Az Otthon 3 hálóhellyel turistaszállásnak berendezett. Megközelítés: 32 35, 79, 83. útvonalakon.

7. sz. kép: A zsíroshegyi turistaház leírása. (Forrás: https://vosatka.blog.hu/2008/03/15/turistahazak_egykor_es_most (letöltés dátuma: 2026. 05. 30.)

Menyasszonyképző, szépségápolás

A műsor március 30-i adásában egy *„Három hónapos menyasszonyképző"* címet viselő szombathelyi falragasz tartalmát járta körül. Az előtte elhaladó férfiak jót mosolyogtak rajta. *„Pedig, ha az ember jól meggondolja, illetve tovább olvassa a falragasz szövegét, nincs ok a mosolygásra. Az építők Kossuth kultúrotthonában igen hasznos és fontos dolgokra oktatják a jövendő feleségeket, kisanyákat."* Az előadásokon a *„dolgozó nő mindennapi problémáival*

[24] *„Lányok, asszonyok"*, 1957. 04. 01. MNL OL, digitális másolat, Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 04. 01. 13:00–13:10. Kossuth rádió.

foglalkoznak, ezek megoldásához nyújtanak segítséget. Tárgykörök: sütés-főzés, szabás-varrás, foltozás, gyermekruhavarrás, a dolgozó nő háztartása, mosás, gyermeknevelés, egészségügyi tanácsadás." Az adásban megkeresték a kultúrotthon vezetőjét, Fehérvári Tivadart, aki bemutatta Bajsi Marikát és Szász Rozit, akik hamarosan menyasszonyok lesznek, ezért jártak a tanfolyamra. Berkes Olgi, aki már menyasszonyként vett részt az előadásokon, pozitívan nyilatkozott: *„Nagyon hasznosnak tartom a menyasszonyképző iskolát. Barátnőim körében azt tapasztaltam, sok házassá borult fel azon, vagy legalábbis azért is van annyi nézeteltérés ifjú házasok között, mert az asszonyka nem tanult meg idejében főzni, varrni, háztartást vezetni. Sok esetben végül váláshoz vezet a veszekedés, egyenetlenség… Én ha férjhez megyek, nem akarok elválni, és nem akarom azt sem, hogy ne legyen meg a családban a harmónia. Idejében megtanulom hát jól forgatni a főzőkanalat. Varrni is szeretnék tudni, legalább annyit, hogy kisebb dolgokat magam otthon elkészíthessek. Boldog családi életet szeretnék élni, s úgy érzem, ehhez az is hozzátartozik, hogy jól gondoskodhassam majd az enyéimről, jó háziasszony legyek…"* A műsorban arra biztatták a települések vezetőit, kövessék a szombathelyiek példáját, és szervezzenek hasonló tanfolyamokat a lányok számára.[25]

A március 30-i adásban a menyasszonyképző tanfolyam témái közül hiányzó kozmetikai tanácsadás is említésre került. *„A jó házassághoz az is hozzátartozik, hogy az asszony mindig csinos, jól ápolt legyen, törődjék magával,"* hangzott el a figyelmeztetés. Szépségápolási tanácsokkal Fehér Jolán kozmetikus látta el a hallgatókat. A kellemes tavaszi idő után a meleg nyári napok beköszöntével a napozás jótékony hatásai mellett *„kárt is okozhat, ha nem vigyázunk. Kerüljük az erős napot már most a tavaszi hónapokban, például az, akinek tágultabbak a vérerek az arcán. A napsugár ugyanis fokozza a vérkeringést – tehát tovább tágítja az ereket. Sokan félnek ilyenkor a szeplősödéstől – joggal. […] Készüljünk fel a gonosz kis pontok ellen: aki teheti, kvarcoljon, és kissé lebarnulva fogadja a »szeplőkorszakot«. Aki hajlamos az erős szeplősödésre, az természetesen lehetőleg kerülje a napot."*

Hasznos tanácsként elmondta még a kozmetikus, hogy annak, aki mindenképpen napozni szeretne, legalább a feje maradjon árnyékban az arcbőr sérülésének elkerülése érdekében. Ajánlatos továbbá fényvédő krémeket és púdert használni. A száraz arcbőrre nappal is ajánlatos a bőrtápláló krém használata, de éjszakára mindenképpen ajánlott. A fényvédő és bőrápoló krémekről Fehér Jolán elmondta, hogy *„jól felszívódó anyagokból készülnek. A zsír tápanyagokon kívül vitaminokat tartalmaznak, vagy olyan anyagokat, amelyek a nap hatására vitaminokká alakulnak."*

[25] *„Lányok, asszonyok"*, 1957. 03. 30. MNL OL, digitális másolat, Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 03. 30. 18:20–18:40. Petőfi rádió.

A száraz bőrnek nem tesz jót a napozás, *„ráncosodást okozhat már egészen fiatal korban, különösen a szem körül"*. Ott mindenképpen fokozatosan védeni kell a bőrt.

A szakember arra is felhívta a hallgatók figyelmét, hogy *„puderes, sminkes arccal"* nem szabad napozni, és lehetőség szerint *„minél kevesebb kendőzőanyagot tegyünk az arcunkra, tavasszal, nyáron. Hagyjuk a természetes érvényesülni…"*[26]

8. sz. kép: Lányok sminkelnek 1957-ben. (Forrás: Fortepan / FSZEK Budapest Gyűjtemény. Sándor György felvétele. (letöltés dátuma: 2026. 06. 22.)

* * *

Az 1957 tavaszán elhangzott műsorok tartalma, hangneme alapvetően különbözött az 50-es évek adásaitól. A Magyar Rádió vezetése a forradalom utáni műsorpolitikájában elsősorban az újrakezdést, az emberek szolgálatát helyezte a középpontba. Ezt jól tükrözik a „*Lányok, asszonyok*" című műsor bemutatott adásai is. Ezekben hasznos, életszerű tanácsokkal igyekezték segíteni a nőtársadalmat a napi problémáik megoldásában. A rádió továbbra is megtartotta propagandaszerepét, tevékenységében nyomon követhető a pártirányítás, de a műsorokban egyre több olyan téma szerepelt, amelyek korábban nem kerülhettek az adásokba, és szabadabb lett a szerkesztés is.

[26] *„Lányok, asszonyok"*, 1957. 03. 30. MNL OL, digitális másolat, Műsorboríték. Adásba ment: 1957. 03. 30. 18:20–18:40. Petőfi rádió.

„ÖT PERC URAIM! ÖT PERC!" – A VÁROSLIGET ELSŐ FOTOGRÁFUSAI

I. rész

Perczel Olivér – Szabó Andrea

Összefoglalás:

Jelen tanulmány az egykori városligeti fotográfusok munkásságáról, fényírdáik történetéről kíván rövid összegzést adni, kiegészítve azt a Liget 1885–1907 közötti pezsgő életének és történetének bemutatásával.

A Városliget egykori mocsaras területe idővel népszerű kirándulóhellyé vált, amely teret biztosított a szabadtéri szórakoztatási lehetőségek minden fajtájának. A 19. század végén ott létrejött vurstliban a különféle játéklehetőségek mellett az egyre szaporodó zenepavilonok, kávéházak és vendéglők is kitűnően megférték egymással. Az ide települő mutatványosok, vendéglátós-kereskedők, bábjátékosok és cirkuszosok szinte mindenki számára elérhető, megfizethető szórakozási lehetőséget kínáltak ebben a korszakban.

Az egyes városligeti fotóműtermek és az ott alkotó fotográfusok a mulatni vágyó érdeklődők számára évtizedekig biztosították a „hasznos és kellemes" szórakozás emlékeit olcsón megörökítő szolgáltatásaikat. Az amerikai gyorsfénykép, a *ferrotípia*, majd az egyre népszerűbb „papír gyorsfénykép" egyaránt lelkes és hűséges közönségre lelt a Városligetben.

Az itt dolgozó, egy ideig egymás tőszomszédságában élő és alkotó képírók közül publikációnk első része Horváth Zsigmond és Bienenfeld Zsigmond, valamint neje műtermeire koncentrál, e témát az általuk használt fényképészeti eljárások rövid ismertetésével színesítve.[1]

Kulcsszavak: Városliget, fotográfus, amerikai gyorsfénykép, ferrotípia, szórakozás, Budapest, főváros

Abstract:

This study aims to provide a brief summary of the work of former photographers in the City Park and the history of their photographs, supplemented by a presentation of the vibrant life and history of the Park between 1885 and 1907.

The former marshy area, then a popular excursion destination, later

[1] A fényképészeti eljárások bemutatásához Kincses Károly *Hogyan [ne] bánjunk el fényképeinkkel. Amit a régi fényképekről tudni kell* (Magyar Fotográfiai Múzeum, Budapest. 2000) és Mary Warner Marien *A fotográfia nagykönyve. A fényképezés kultúrtörténete* (Typotex, Budapest. 2011) című köteteit használtuk fel.

became a fairground, where the ever-increasing number of bandstands, cafés, and restaurants coexisted harmoniously. The performers and merchants, puppeteers and circus performers who settled here offered affordable entertainment that was accessible to almost everyone during this era.

For decades, the various photo studios in the City Park and the photographers working there provided those seeking entertainment with inexpensive services that captured memories of "useful and pleasant" entertainment. American instant photography, ferrotypes, and then the increasingly popular "paper instant photos" all found an enthusiastic and loyal audience in the City Park.

Of the photographers who worked here, living and creating in close proximity to one another for a time, the first part of our publication focuses on the studios of Zsigmond Horváth and Zsigmond Bienenfeld and his wife, enriching the topic with a brief description of the photographic processes they used.

Our goal is to recall the most important milestones in the history of their activities and studios in Városliget, based on the available literature, archival sources, and contemporary press reports.

Keywords: City Park, photographer, american instantaneous photography, tintype, entertainment, Budapest, capital city

A Városliget korai története

A Városliget a 18. század közepéig még Pest akkori házaitól távoli, elhanyagolt, mocsaras terület volt, amelyet időnként legelőnek használtak. Fontos változások az 1750-es évektől következtek be, miután a terület Pest városának tulajdonába került, majd Mária Terézia erdőtelepítési törvényét végrehajtva a mocsaras részeket 1755–1757 között fűzfákkal ültették be. A faültetéseket 1785-ben folytatták, akkor akác- és szederfákat telepítettek.[2] A liget parkosításának előmozdítása miatt a térséget 1799-ben gróf Batthyány József hercegprímás számára 24 évig haszonbérbe adták. A szerződés szerint a grófnak kötelessége volt a Városerdő fásítása, valamint, hogy a területen vendéglőket és majorsági épületeket építsen. A munkálatok tervezésével megbízott mérnök a munka során – a mocsár lecsapolása végett – csatornarendszert, két sziget kialakítását és a fásítás egy részét készítette el. E fejlesztéseken kívül kialakult a Ligetbe vezető mai Városligeti fasor is.[3] A Liget történetének következő fontos

[2] Rapaics Raymund (1940): *Magyar kertek. A kertművészet Magyarországon*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. 270.

[3] Fatsar Kristóf (2019): Witsch Rudolph és a Batthyány-erdő: A Városliget közpark-

eseménye 1808 októberéhez kötődik, amikor József nádor kezdeményezésére és vezetésével megalakult Pest város Szépítő Bizottmánya, amely foglalkozott az akkor még Városerdőnek nevezett terület fejlesztésével is. A nádor arra törekedett, hogy az elhanyagolt pesti Városerdőből a külföldön látottakhoz hasonló, szép nemzeti parkot teremtsen. Ennek érdekében 1813-ban pályázatot írt ki a terület korszerű rendezésére.[4] A feladatot Nebbien Henrik, francia származású kerttervező kapta, aki 1816-ra készült el nagyszabású tervével, amelyben részletesen felmérte a Városerdőt, talajmintákat vett, és megállapította a talaj minőségét. Grandiózus terve azonban túl sokba került, így csupán annak néhány eleme valósult meg: növénytelepítések, sétányok, faiskola létesítése, bővítették a kocsmaépületet, elkészültek a vízfelületek, a kis szigetet dróthíddal kötötték össze, és akkor alakították ki a kör alakú sétateret, az impozáns Rondót is.[5]

A fejlesztéseknek köszönhetően a Ligetet a 19. századtól egyre többen keresték fel, habár akkor a terület még nehezen volt megközelíthető. A város felől csak a Király utcán keresztül lehetett elérni, és a sűrű forgalom miatt az utca rendkívül zsúfolttá vált. 1832-től óránként társaskocsi indult a Ligetbe. Később, 1862-től új közösségi közlekedési eszközként omnibusz közlekedett, ám egy-egy járműre a forgalmas hétvégi napon – a korabeli leírások és képek tanúsága szerint – akár kétszázan is várakoztak a megállókban.[6] Az áldatlan állapotokon a Sugárút (a későbbi Andrássy út) 1876-os kiépítése segített, ami után a Városliget könnyebben elérhetővé vált.

A Városliget a szabadtéri szórakozás minden akkori lehetőségét biztosította a társadalom különböző rétegei számára. A kikapcsolódásra vágyó lakosság más-más helyen és időben látogatta a parkot. Míg az arisztokrácia és a középréteg számára a ligeti megjelenés (korzózás, kocsizás) társas életük egyik színtere volt, ahol lehetőségük adódott ismerősökkel találkozni, beszélgetni, addig a szegényebbek számára kizárólag a szórakozás helyszínét jelentette. A polgári rétegek tartózkodási helyének tekinthető a korcsolyacsarnok, az Artézi fürdő és az Állatkert is, mivel ezek a helyek drága tagdíjai és belépői miatt a szegényebbek számára zárt világnak számítottak.[7] Hétköznap délután a polgárság látogatta a Ligetet, ők a

ká alakítására tett egyik első komoly kísérlet. *URBS – Magyar Várostörténeti Évkönyv XIII.*, Budapest. 35–55.

4 Csepely-Knorr Luca (2016): *Budapest közparképítészetének története a kiegyezéstől az első világháborúig.* Budapest Főváros Levéltára, Budapest. 19.

5 Jámbor Imre (2018): *Nebbien Városligete. A világ első népkertje Pesten.* TERC Kft., Budapest.

6 Réthi Lajos (1868): A Városerdőben nyári ünnepnapon. *Vasárnapi Ujság,* 1868. 26. sz. 311.

7 Granasztói Péter (1995): Szórakozási szokások a Városligetben (1872–1940) *Ethnographia,* 106. *évf.*, 2. sz., 935–951. Vö.: Magyar Erzsébet (2009): Budapest parkjai és közönségük (1870–1918). *URBS – Magyar Várostörténeti Évkönyv IV.* Budapest. 227–255.

szigeten található kávézóban uzsonnáztak, élvezték a kilátást, hallgatták a katona- vagy szalonzenekart, sétáltak a gyalogutakon.

Hétvégén viszont leginkább a köznép tagjai látogatták a parkot, ők piknikeztek, szórakoztak és az olcsóbb vendéglőket látogatták. A szegényebb családok ételt-italt hoztak magukkal, a fűbe heveredtek, pihentek, hallgatták a zenét. A parkrendezések következményeként a Ligetben megjelentek a szabadtéri szórakoztatás hivatásos művelői, a mutatványosok is. A Rondó 1818-as kialakítása után a mutatványosok is ide csoportosultak, mert ez lett a Liget legszebb, rendezett része. A Körönd környékén már az 1820-as években volt tánchely, hinták, kerengő játékok és csúszó út.[8] Az 1830-as években a körhinták mellett volt itt céllövölde, fellépett kardnyelő és birkózóbajnok is. A ligeti szórakoztatás palettáját alkalmi fellépések – gyorsfutó, tűznyelők, erőművészek, énekesek, bohócok, kötéltáncosok, bűvészek, bábosok, pirotechnikai bemutatók, léggömbök, időnként cirkuszok bemutatói is – színesítették.

1868-ban a vendéglők mellett már 10-15 körhinta működött, melyeket mezítlábas gyerekek hajtottak néhány krajcárért és egy-egy ingyen menetért. A forgóalkalmatosságok kocsit, lovat, szarvast mintáztak, de voltak komolyabb szerkezetek is. Az ördögmotollák alulról felfelé jártak körbe-körbe, vagyis egy kezdetleges óriáskerék, valamint több céllövölde is várta a közönséget, bűvészek és sok egyéb mulatság.[9] Azonban a körhinták és a különféle játékok olyan zajjal jártak, amely már panaszokat váltott ki. A Liget nyugalmának megtartása érdekében a Tanács 1872-ben a Hermina út közelébe telepítette a mutatványosokat, és létrehozta az első vurstlit, a Tűzijáték teret.[10] A város vezetése ezáltal külön helyet alakított ki a szabadtéri szórakozási lehetőségek számára, ahol a mutatványosok már rendezett körülmények között várták közönségüket. Az első szezont nyolc mutatványos nyitotta meg: két körhinta, két lövölde, tánchely, különféle mulatójátékok mellett egy bábszínház szórakoztatta a látogatókat. A hely hamar népszerűvé vált, folyamatosan épült és fejlődött, és az évek során a vállalkozók és a játéklehetőségek száma ütemesen nőtt. 1877-ben a területet rendezték, és végül 17 parcellát alakítottak ki, amelyeknek bérlési jogát a tavasz kezdete előtt árverés útján értékesítették az érdeklődők között. Mellettük négy vendéglátós vállalkozó bódéja (három bolt és egy kávés) szolgálta ki a közönség fogyasztási igényét. Így 14 mutatványos vállalkozó dolgozott a Tűzijáték téren, míg a vendéglátásról három bolt és egy kávémérés gondoskodott. A hinták, céllövöldék, különfé-

[8] Zuboly (Bányai Elemér) (1906): A magyar vurstli *Az Ujság*, XII. évf. 36. sz. 234–235.
[9] Réthi Lajos (1868): i. m.
[10] Granasztói Péter (2025): Paprika Jancsiból Nick Carter. Budapesti tömegszórakoztatás az 1860-as évektől a 20. század elejéig. *Korall,* 100. sz. 108–141.

le gépek mellett ekkor már itt működött a Barokaldi cirkusz és a Hincz bábszínház is.[11]

A vurstli vállalkozói a lehetőségeikhez mérten próbáltak lépést tartani a műszaki fejlődéssel és a technikai újdonságokkal. Miután 1839-ben feltalálták a fényképezést, a portrékat készítő fényképészek sátrai állandó szereplői lettek a vidéki vásároknak, majd megjelentek a Városligetben is. A szórakoztató negyed ütemesen fejlődött, és 1884-re már húsz mutatványos – közöttük akkor már a később híressé váló Helfgott Sámuel fényképész – is ott dolgozott.

Az 1885-ben rendezett Országos Általános Kiállítás az egész Városliget átalakításával járt. A kiállítás célja Magyarország gazdasági, kulturális, művészeti haladásának teljességre törekvő bemutatása volt. A nagyszabású rendezvény miatt a Tűzijáték téri vurstlit elköltöztették, de aztán a hely népszerűsége miatt a Városligetben maradásról döntöttek mégis. Új helye végül az Állatkerti körút északnyugati részén lévő korábbi faiskola lett.[12] A Tanács ezt a helyszínt is kialakította, rendezte, föld ráhordásával egyenletessé tette, felparcelláztatta, az építkezések során még két közkutat is létesítettek,[13] és új nevet is találtak a területnek: ez lett a korabeli Népliget.[14]

Az új vurstli két területre különült el, 16 mutatványos, valamint 13 árus helyet alakítottak ki. A korabeli helyszínrajzon az utca Liget felőli oldalán 13 arab számokkal ellátott épület látható, míg a terület Állatkert felőli részén 21 római számmal jelölt telket tüntettek fel. Az Állatkert mellett – a római számú telkeken – helyezkedtek el a játékok, míg a Liget felőli – arab számozású – oldalon a vendéglátók bódéi kaptak helyet.[15]

A Népliget 1885-ös nyitásakor a Barokaldi-féle és egy másik lovardát, vagyis korabeli cirkuszt, két hagyományos hintát, négy körhintát és négy céllövöldét, három fényképészetet, három bábszínházat és egy ütőgépet, egy panorámát és egy mutatványos produkciót, a búvárt láthatta a közönség. A vendéglátó soron pedig négy cukrászda, két szatócsbolt, két kávéház, két dohánybolt és egy fényképész is várta a fizetővendégeket. A játékot üzemeltető és a vendéglátós bérlőkön kívül a területen további négy árubódé is működött, ahol hideg ételeket, dohányt, tejtermékeket vásárolhattak a látogatók. Elmondható tehát, hogy az új vurstliban a körhin-

---

11 Perczel Olivér (2019): Jelenetek a köztéri szórakoztatás múltjából. *IPM Magazin*. január, 62–68.

12 *Vasárnapi Ujság*, 1884. 45. sz., 725.

13 *Budapesti Hírlap*, 1885. április 11. 2.

14 BFL IV.1407.b IX. 3184/1882. különcsomó. A névazonosság ellenére ez a terület nem egyezik meg a mai Népliget-ként ismert területtel.

15 Perczel Olivér (2021): Népliget a Városligetben, avagy a klasszikus vurstli világa (1885–1908). In: *A Liget egykor*. (Szerk.): Brunner Attila – Perczel Olivér. Budapest Főváros Levéltára, Budapest. 111–130.

tákon és a céllövöldéken kívül a fotósok „produkciói" voltak a legnépszerűbb attrakciók. Az alábbiakban két legnevesebb képviselőjükről lesz szó.

Ferrotípia, avagy amerikai gyorsfénykép[16]

A Városligetben alkotó fényképészek szakmájuk elsajátítása során számos, akkor már világszerte ismert és kedvelt fotós technikával ismerkedtek meg. A fotográfia – hivatalos –feltalálásának tekintett 1839-es esztendő óta jelentős technikai fejlődés következett be ezen a téren, nagyon rövid idő alatt, Európában és a tengerentúlon egyaránt.

A fényképészeti eljárások használata kezdetben nem volt veszélytelen, illetve az archaikus eljárások gyakorlói számára ma sem az. A fotóműtermek számos, egészségre igen káros vegyszert rejtettek, melyeket a felhasználni kívánt mérgek lajstromában be is kellett jelenteni a hatóságok felé. Ezek az anyagok gyakorta a tűz- és robbanásveszélyes kategóriába tartoztak (pl. éter, kollódium, illetve nitrocellulóz). A dagerrotípia eljárásához használt higany, jód és klór mellett a salétromsav, a nedves kollódiumos eljárás során alkalmazott – a szembe fröccsenve azonnali vakságot okozó – ezüst-nitrát és a hidrogén-cianid is e veszélyes anyagok listáján szerepeltek.

A fényképészek a folyamatosan fejlődő képfelvételezési technikákat elsajátítva, sokszor többféle eljárással is dolgoztak, de a legkifinomultabb, igényes fényképek elkészítése mellett egyre nagyobb igény mutatkozott a gyorsan elkészülő és mindenki számára megfizethető fotók iránt, amelyeket az alábbiakban ismertetett *ferrotípia* és a *papír gyorsfénykép* eljárásával készítettek el.

A városligeti fényképészek a tárgyalt korszakban az igen nagy népszerűségnek örvendő *„amerikai stílusú"* gyorsfényképészeti eljárást alkalmazták. A ferrotípia és a papír gyorsfénykép eljárásai gyorsabb, ugyanakkor minőségüket tekintve jóval kisebb esztétikai értéket képviselő alkotások voltak.

Számos gyűjtemény igen kedves darabja a jól-rosszul kivágott, megsötétedett, fémlemezre készült *pléh fénykép,*[17] amelyek sokszor a mutatványos bódék mellett, parkokban, majálisokon fel-feltűnő vándorfotográfusok és a városligeti műtermek általában jelöletlen alkotásai. A képek egyediek, gyorsan és sokszor ad hoc módon készültek, akár egy hirtelenjében felállított pódiumon. A fényképfelvételeken általában vidám bará-

[16] Nevezik még melanotípiának is. A technika leírása a szakirodalomban: Kincses Károly: i. m. 34–38.

[17] Az eljárás 1850-es évektől az 1930-as évekig volt használatban hazánkban.

ti társaságok és szerelmesek, játszó gyermekek és magukat jutányos áron megörökíteni kívánó hajadonok és agglegények láthatók.

Az eljárást az 1850-es években kezdték el használni, a szabadalmaztatói között nem csupán egyetlen név szerepel. Igazi népszerűségre az amerikai polgárháború időszakában (1861–1865) tett szert, de egészen az 1930-as évekig rendszeresen használták.[18] 1895-ben ferrotípiát készítő automatákat is üzembe helyeztek – *Bosco márkanévvel*[19] – többek között a Városligetben is, amelyek erős konkurenciát teremtettek a gyorsfényképészek számára. Kezdetben kollódiumos, majd zselatinos emulzióval kezelt bádoglemezre készültek a fényképfelvételek, melyek általában szegényes tónusukról és a hordozóként szolgáló fémlemezről könnyen felismerhetőek. Kálium-cianiddal fixálták az elkészült felvételt, majd lemosták, lakkozták, de előfordult, hogy a vizes képet nyomták a várakozó fotóalany kezébe. Az így készült fényképek nem sokszorosíthatóak, ez adja különös értéküket a gyűjtőik számára. A felvételt készítő kamerák is sokfélék voltak. Egyes szerkezetek egyszerre négy képet is el tudtak készíteni, amelyeket aztán a fényképész lemezvágó ollóval vágott megfelelő méretre. Néha papírtasakokban, de gyakran magukban adták át a megrendelőnek, így e felvételek készítőit nehezen tudjuk beazonosítani. A fennmaradt képek eredeti papírtokjai, ha voltak is, mára jórészt az enyészeté lettek. A fennmaradt fényképet hordozó lemez mára sok esetben rozsdás, szélein hajlott emlékké torzult, s sokszor az emulziós réteg is megrepedt, felpattogzott róluk. Ennek ellenére sok gyűjtő számára igazán kedvesek ezek a kis képecskék,[20] legtöbbjükön nagy művészi igényességet felfedezni ugyan nem lehet, de vidámságot, az önfeledt örömöt több darab is hordoz.

A készítésük óta eltelt idő, a helytelen tárolás miatt egyre sötétebb, sokszor eleve fókuszukat vesztett vagy az éppen száradó lakkba türelmetlenül belenyúló kezek évszázados ujjlenyomatait őrző képek közül illusztrációként bemutatunk e helyütt néhányat.

Hazánkban ez az eljárás az 1870-es években terjedt el, éppen egy időben a Városligeti amerikai gyorsfényképészek megjelenésével, melynek korai művelői között találjuk Horváth Zsigmondot és Helfgott Sámuelt is.

---

18 A háború alatt a csatatereket fényképező fotográfusok száma elérte az 1400 főt, akiknek többsége északról származott. Mary Warner: i. m. 124.

19 A hamburgi illetőségű Conrad Benitt két ilyen automatát is felállított a millenniumi kiállítás területén, amelyeket annak bezárása után visszaszállítottak. Stemlerné Balogh Ilona (2009): *Történelem és fotográfia*. Osiris, Budapest, 80.; Jaslovszky Katalin – Stemlerné Balogh Ilona (é. n.): *Fénnyel írott történelem. Magyarország fotókrónikája 1845–2000.* Helikon Kiadó, Budapest. 61.

20 Méretüket tekintve általában visitportré méretű, 6x9 cm-es lemezek, de akadnak fél vagy egészlemezes méretűek is. A szerzők birtokában is található egy 9x13 cm-s darab.

A papír gyorsfénykép

A ferrotípia népszerű eljárását egyre inkább felváltotta utódja, a papír gyorsfénykép.[21] A legtöbb fényírda, ahol korábban a ferrotípia technikájával alkottak, lassan áttért a papír gyorsfénykép készítésére, míg végül ez az eljárás és más, fejlettebb technikák ki nem szorították a régi bádoglemez képeket.

Elterjedésének időszaka az 1890-es évekre esik, és ez a technika sem köthető egyetlen konkrét személy nevéhez. Itt a ferrotípiával ellentétben a hordozóanyag papír, és az ezüst alkotta képet a zselatin köti meg. Többféle módszer is létezett a képalkotásra: negatívról kontaktolással, fordítós papírra történő fényképezéssel is készültek felvételek, sőt sorozatfelvételek is.

Az eljárás jellegéből adódóan a kép elkészülte sokszor együtt járt a kép negatívjának pusztulásával, így végeredményét tekintve szintén egyedi képekről beszélhetünk. Készítőik sorában találjuk a városligeti fotósok közül Bienenfeld Zsigmondot és nejét, Bertát, valamint Helfgott Sámuelt is.

A gyorsfénykép-eljárás tehát egyszeri és megismételhetetlen képek felvételezésére szolgált, nem készítettek belőle később ember nagyságú nagyításokat, és az üveglemezek ezen eljárás során sem *„tétettek el utánrendelés" céljára.*[22]

Mindkét fentebb ismertetett eljárás lényege az olcsó és gyors kivitelezés volt. Míg a papírkép száradt, addig volt idő benézni egy körre a céllövöldébe is.

---

21 Ezt az eljárást nevezték *vásári gyorsfényképnek* is.

22 A korszak kedvelt és elterjedt eljárása volt még az ún. fehérjepapír, vagy más néven albuminpapír. Ennek az eljárásnak az alapja – ahogy a neve is sugallja – a tojásfehérje volt. Hazánkban a kollódiumos üvegnegatívról 1853 és 1885 között ezzel a technikával készítették a műtermi pozitív felvételeket. Tájkép, városkép és portréfényképezésnél a leggyakoribb eljárás volt ekkortájt. Az ezt kiszorító celloidin papír jobb és esztétikusabb képalkotást tett lehetővé. Az eljárásról bővebben: Kincses Károly: i. m. 80–82.

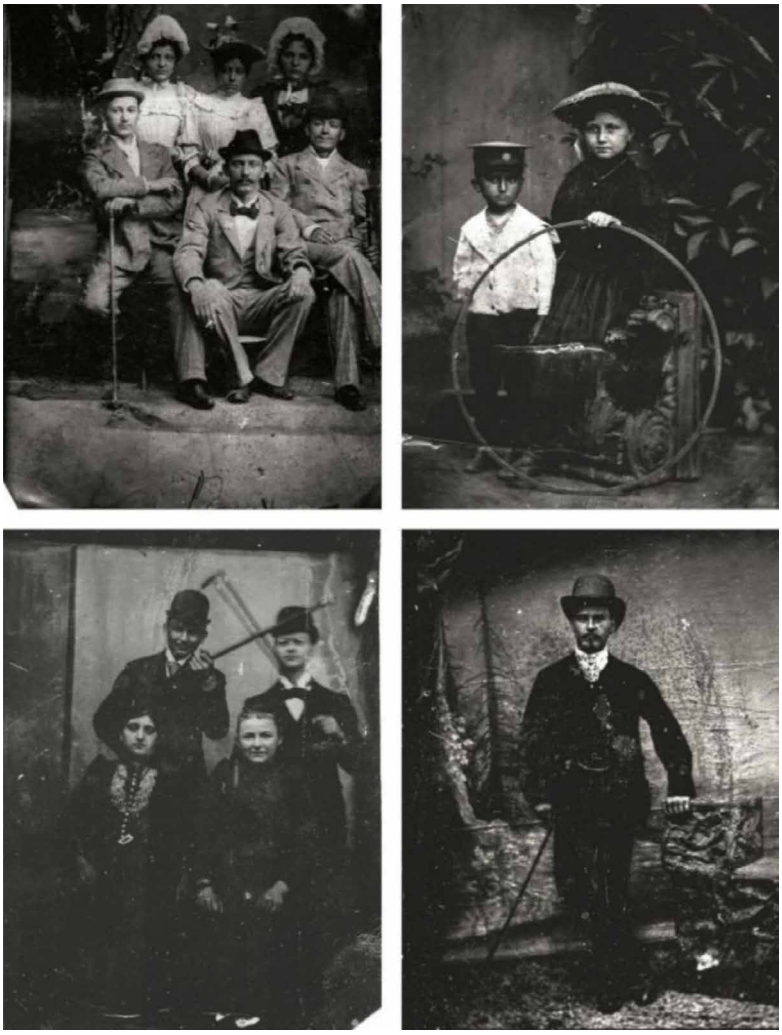

1–4. kép: Ismeretlen fotográfusok ferrotípiái a századfordulóról. (Forrás: a szerzők tulajdona)

A műtermektől a színház világáig – Horváth Zsigmond, az „első ligeti" fényképész

A népszerű szórakozóhelyekre települt, állandó műteremmel rendelkező gyorsfényképészek a korszak fotográfustársadalmának középosztályához tartoztak. Legfelül a neves belvárosi, főként a gazdag réteget fényképező, pazar műteremmel és felszereléssel, valamint *császári és királyi* fotográfusi címmel bíró fényképészek, míg a ranglétra alján a vándorfotográfusok álltak.[23] Ám a vurstli környezete sajátos volt, az oda érkező

[23] Stemlerné Balogh Ilona: i. m. 82–83.

közönség érdeklődésének kiszolgálása miatt a vállalkozóknak évről évre újdonságokkal kellett szolgálni. A viszonylag szerény egzisztenciát jelentő állás és a megújulási kényszer az összes mutatványost – így a korabeli Városliget fotósait is – érintette. Közöttük is sajátosan hullámzó életpályát tudhat maga mögött a 10. és később a XXIV. parcella bérlője, Horváth Zsigmond, aki fényképészből mutatványossá, majd színházigazgatóvá vált.

Horváth Zsigmond életrajzi adatairól kevés hitelt érdemlő információ áll rendelkezésünkre, de tevékenysége kapcsán a levéltári iratanyagban és a korabeli sajtóban számos esetben találkozhatunk róla szóló dokumentumokkal és híradásokkal. Az elkészült fényképfelvételei átadására szolgáló papírtasakok tanúsága szerint a cégét 1873-ban alapította és ő volt az egyik első fotográfus, aki a Városligetben dolgozott.[24] Horváth, az akkoriban Magyarországon is elterjedő eljárást alkalmazta: amerikai gyorsfényképeket készített.[25]

Hogy megélhetését biztosítsa, még a hideg téli napokon is dolgozni kényszerült, emiatt a téli kültéri fotográfia felé is nyitott: a városligeti tó jegén is alkotni kívánt. *„Horváth Zsigmond fényképész folyamodott a főv. tanácshoz, hogy a bekövetkező téli idény alatt a városligeti tó jegén egy mozgatható fényképészeti műtermet állíthasson fel."*[26]

Szorgalmas munkája meghozta gyümölcsét, már az 1877-es esztendőben hírességek látogatták népszerű városligeti műtermét, melyet – a sajtó egyik részletes beszámolója szerint – még amerikai lobogó is díszített. Hirdetése a következő volt: *„»amerikai« fényképezés, öt percz alatt, negyven krajczárért"*.[27]

Működése első éveiben még nem bérelt állandó parcellát, és neve a Tűzijáték téri vurstli bérlői között sem szerepel. Letelepedésére és állandó műtermének kialakítására a levéltári dokumentumok adnak hitelt érdemlő bizonyítékot: az 1879-ben kötött bérleti szerződést 1882-ben meghosszabbították. Az 1879-es bérleti szerződés szövegéből kiderül, hogy már korábban is itt készítette fényképfelvételeit, hiszen a főváros a szerződés tárgyaként *„a bérlő által eddig is bírt fényképészeti csarnok által elfoglalt területet"*[28] említi.

---

24 Kincses Károly (1990): Magyar fényképészek A-tól Z-ig Helfgott Sámuel. *Fotó*, 8. sz., 340. Elsősége megkérdőjelezhető. Bietler Ferenc már 1861-ben hirdette tevékenységét *„photográfiai arcképek készítése a legújabb amerikai modorban"* szlogennel. Kincses Károly (2000): i. m. 36.

25 Stemlerné Balogh Ilona (2009): i. m. 43–44.

26 *Egyetértés*, 1876. augusztus 25., o. n.

27 Patti emléke Budapestről. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1877. április 15. 287.

28 BFL IV. 1413 c. 5126 és 6630. A dokumentumon szereplő dátum 1879. június 19., a benne foglaltak jóváhagyására 1879. július 5-én került sor.

E fényképészcsarnok helye a dokumentum szerint a körúti vasúti vaspályatársaság indóháza közelében található jávorfa[29] erdőcskében volt, és az éves helybérlésért 50 Ft-ot kellett fizetnie, két egyenlő részletben, május 1-i és augusztus 1-i befizetési határidővel.

Újabb parcella bérlésére az 1885-ös esztendőben nyílt alkalma, amikor az Országos Kiállítás rendezése miatt átalakították a Városligetet, és a korábbi Tűzijáték térről az Állatkert közelébe, a mai Széchenyi Fürdő helyére telepítették át a vurstlit.

Az 1885 márciusában kelt Városligeti Bizottmány jelentése szerint két lista készült a nyári idényben a mutatványos üzletek telepén felállítandó bódékkal és éttermekkel kapcsolatban.[30] Az I. számot viselő lajstromon római számokkal a vurstli játékai és három fényképész szerepel, a II. számú jegyzéken arab számokkal a vendéglátósokat – kávéházak, cukrászdák, szatócsboltok, dohányárusok – és egy fotográfus nevét tüntették fel.[31] A terület parcellákra történt felosztása után gyorsan bérlőkre találtak a telkek.

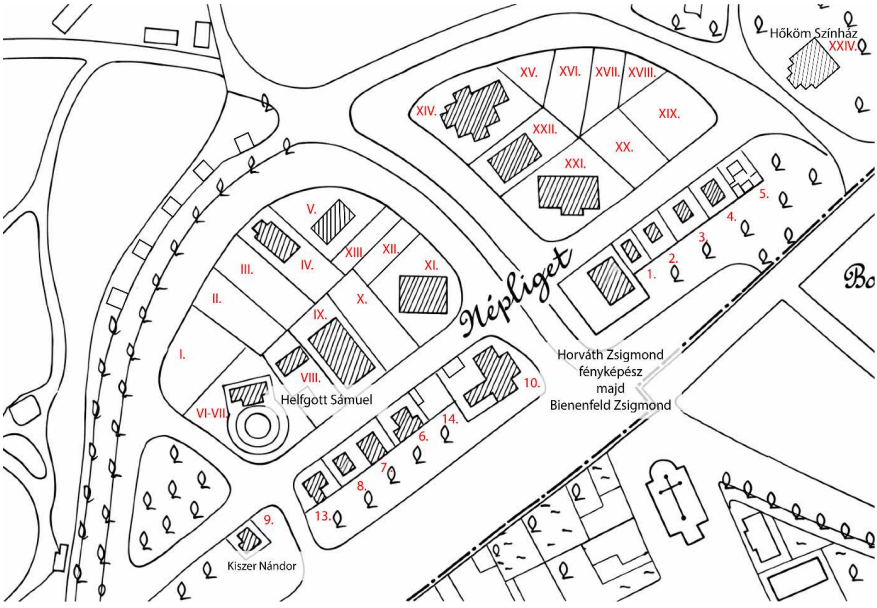

1. térkép: A városligeti fényképészek által bérelt parcellák az 1886-os felosztás szerint. (A térképen a későbbi Hőköm Színház helyét is jelöltük.) (Forrás: IV.1407.b.VI.942/1885)

29 Más néven juharfa.

30 BFL IV. 1407.b.VII.344/1885. Perczel (2021): i. m. 114–116.

31 Az I. listán szerepelt még Helfgott Sámuel 100 Ft bérleti díjjal és állandó épület igénnyel, valamint Róth Simon 200 Ft bérleti díjjal, de állandó építmény igénye nélkül. A II. listán szereplő fényképész Kiszer Nándor, évi 70 Ft-os díjjal, szintén állandó építmény igényével.

Horváth sikeresen pályázott az egyik mutatványostelepi parcella bérleti jogára, és tevékenységi körét azonnal kibővítette. Az I. listán Horváth Zsigmond és Horváth Károly neve mellett fényképtermet, képmutatvány és ködfátyol tevékenységi kört jelölt. A 480 négyzetméteres[32] – Városliget 10. szám alatti – telek bérleti díja ekkor 200 Ft volt, amelynek első felét – vélhetőleg előlegként – 1885 márciusában már ki is egyenlítették. A tanács által elismert bérlők szerződése ezen helyekre 1886. május 1-én lépett életbe. Az 1886. március 18-án hivatalosan is jóváhagyott írásos telekbérleti szerződés eredeti alapszövegét számos kiegészítő bejegyzéssel bővítették ki az évek során. A fényképészeti tevékenységet – amelynek kezdetben még nem egy állandó épület adott otthont – 1899. május 1-től[33] mechanikus és optikai mutatványok, valamint abnormális lények (ún. félemberek) bemutatásával egészítette ki.[34] Horváth tehát alkalmazkodott a vurstli látogatóinak igényéhez, és évről évre új produkciókat kínált a közönségnek. Továbbá az épület egyik szobáját cinematográphiai (vagyis a kezdeti mozi, amely akkor még csak pár perces rövidfilmek vetítését jelentette) célra Herbst Samu bérelte ki Horváth úrtól. E bevételkiegészítés okán a tanács az addigi bérleti díjat évi 50 Ft-tal emelte meg. A tevékenységre jogosító megegyezés 1901. április hó végéig volt érvényben.[35] A 15 évre szóló szerződés időtartama alatt mindösszesen 600 Ft-ot kellett lerónia a gazdasági hivatal részére. Az éves bérleti díjat 50-50%-os felosztásban május és június hónap első napján volt köteles befizetni, és mindezek mellett a bérelt telken álló építmények után tűzkár elleni biztosítást is köteles volt kötni.

A szerződése lejárta után, 1901-ben Horváth Zsigmond igyekezett meghosszabbítani bérleti jogát: *„Én csaknem egész vagyonomat beépítettem a székesfőváros telkére, tekintve továbbá, hogy a székesfőváros érdeke az általam épített fényírda lebontását annál kevésbé követeli, mert az a jó ízlésnek, a középítési, közbiztonsági és szépészeti kívánalmaknak is minden szempontból megfelel. A % alatt vallott ügyvédem útján esedezem méltóztassék a velem kötött bérleti szerződést újabbi 15 évre meghosszabbítani, illetőleg ily értelemben való meghosszabbítását a székes főváros tekintetes Közgyűlése előtt javaslatba hozni."*[36] A szerződést a tanács csak a bérleti díj jelentős megnövelésével hosszabbította meg. A korábbi 200 Ft-os díjat 400 Ft-ra emelték, kiegészítve még a mutatványosi bevételi díjjal (100 Ft), félévi felmondási idővel. Mivel akkor már évek óta napirenden volt az Artézi (a későbbi Széchenyi) Fürdő építésének ügye, a szerződés fontos kitétele volt az is, hogy ha területrendezés vagy felmondás miatt a telket át kell adnia, ak-

32 Máshol 500 négyzetméteresként jelölt. BFL IV. 1413 c.14881.
33 A kérelmet többször benyújtották 1898 folyamán.
34 BFL IV. 1407.b. VI.144/1886.
35 Horváth Zsigmond bejelentett lakhelye 1886-ban: Budapest, VIII. Bodzafa utca 11.
36 BFL IV. 1407.b. VI.144/1886.

kor azonnal el kell költöznie, és az ott álló építményt saját költségén kell lebontatnia. A szerződését meghosszabbították, ám üzlete akkorra már tönkrement, 1901 végén Horváth bérvisszatérítési beadványt nyújtott be, mert elmondása szerint ebben az évben mutatványosi tevékenység ezen a területen nem zajlott. Ezért már 1901. év folyamán kérvényezte, hogy az ekkor már 500 négyzetméteres telket annak minden vállalt szerződésbéli feltételeivel átruházhassa Barth Sándorra. Az eredetileg bécsi lakhellyel rendelkező Barth Sándor nős, gyermektelen artista volt, és korábban Wulf Ede cirkusztulajdonosnál állt alkalmazásban. Napi 30-40 korona jövedelemmel rendelkezett, ami miatt a telekbérleti szerződés átvételére alkalmasnak találták. Így a fényképészeti műterem és a telek, amelyen az épület állt, 1901. május 1-től hivatalosan is Barth Sándor bérleményévé vált.

A Horváth korábbi parcelláján álló fotóműterem története ezután is bővelkedik a változásokban: 1903. április 7-én Barth Sándor, az új bérlő kérvényt nyújtott be a parcella bővítésére, 1 méter széles területsáv elfoglalásával, ugyanis egy ún. *„chinai várfoglaló mutatványt"* szerettek volna az utca egy frekventáltabb részére telepíteni. Erre meg is kapta az engedélyt, de a játék sohasem valósult meg, ugyanis ezen a nyáron ismét változás következett be a telek bérlőinek sorában. A telek új bérlője a fotográfia történetében ismert Bienenfeld Zsigmond lett. Egy 1903. június 16-án kelt kézírásos levélben Barth Sándor, aki alig egy éve bírt bérleti joggal a telek felett, kérvényezte a tanácsnál, hogy e területet 1903 nyarától Bienenfeld Zsigmond fényképészre ruházhassa át. Indoklása szintén fontos részleteket közöl a fényképész tevékenységét illetően: *„Eddigi üzletvezetőm Bienenfeld Zsigmond kitartó munkássága, szorgalma, erkölcsös magaviselete által megelégedésemet annyira kiérdemelte, hogy elhatároztam, miszerint amerikei [!] fényképészeti üzletemet […] neki adom át."*[37] Barth beadványában szereplő indoklása szerint édesanyja Bécsben elhunyt, ezért költöznie kellett, így a bérleményt tovább fenntartani nem tudta. A Városliget 10. számú telek bérleti joga tehát – a dokumentum szerint – a már évek óta a fényírdában üzletvezetőként dolgozó Bienenfeld Zsigmondra szállt át 1903. június 2-tól.

Horváth és a színház

A vurstli mellett a Városliget népszerű szórakozást nyújtó látványosságát jelentették a színházak. Horváth nyitott a színházi műfaj felé, és a XXIV. parcellán, Galló Györggyel társulva, megalapította a *Hőköm Színház*at 1890-ben. A társulat tagja volt Horváth Zsigmond Mici nevű lánya

[37] BFL IV. 1407.b. VI.144/1886.

is.[38] Az intézmény 1893-ban a *Vaudeville Színház* nevet vette fel, igazgatója ekkor Horváth Zsigmond volt.[39] Itt színvonalas és igen népszerű magyar nyelvű előadásokkal szórakoztatták a nagyérdeműt. A Vaudeville Színház helyén 1896-ban a rövid életű és elfeledett *Olympia* varietészínház nyitotta meg kapuit, melyet 1899-től a sokak által ismert és kedvelt Dalos Színház követett. A színház tavaszi nyitásakor az igazgató Zöldi Márton lett, akit később Horváth Zsigmond váltott ezen a poszton 1899 szeptemberében.[40]

A színházi repertoárban főként szerelmes témájú, könnyed hangvételű táncos-zenés darabok, „pajkos operett melódiák" (kuplék), népszínművek, valamint népdalok kerültek bemutatásra.[41]

A fényképezés, a mutatványos vállalkozás és a színházitársulat-vezetés mellett Horváth Zsigmond egy újabb vállalkozásba is kezdett. 1900-ban egy alacsony termetű emberekből álló színházi társulatot hozott létre, akikkel sikeres turnéra indultak a századfordulón. *„Impresszáriója lett egy magyar törpékből összetoborzott színjátszó társaságnak, mely Berlin, Hamburg és München varietéiben sok pénzt keresett és sok dicsőséget talált."*[42] A hivatalos dokumentumok megjegyzése szerint ekkortájt feleségével a tengerentúlon is turnéztak: *„Nejével együtt »állítólag« Amerikában mutatványüzleti körutat tesz."*[43] De ugyanezen dokumentumgyűjtemény egy darabja szerint Moszkvában is lakott egy darabig e körút egyik állomásaként. Mindeközben megbízottja König Elek, aki egyben a Dalos Színház pénzügyeit is (félre)kezelte felettese tudtán kívül, csődközeli állapotba sodorta a vurstliban lévő vállalkozást. Horváth Zsigmond hazatérve szembesült az anyagi nehézségekkel.

Ezt jól bizonyítják azok a kérelmei, amelyeket a következő években nyújtott be a tanácshoz. 1903-ból származik az a levéltári irat, amely egyértelműen bizonyítja, hogy a színházi tevékenység számára már nem volt jövedelmező, a szövegezésben továbbá szerepel, hogy az „előző években is" hasonló volt a helyzet. A csőd elkerülése érdekében Horváth megpróbált előremenekülni, és ismét új vállalkozásba kezdett. 1902 tavaszán engedélyért folyamodott a Városi Tanácshoz, hogy nyári népszínházat tarthasson, miközben – elméletben – működtette a Dalos Színházat is. Azonban az új színházi vállalkozása sem lett sikeres, a darabokat kevesen látogatták, és „forgalomhiány" miatt 1902. szeptemberétől már be-

[38] A színház ezt a nevet valószínűleg az akkor népszerű *Hőköm Mátyás* című színdarabból kölcsönözte. Ezen a néven az intézmény 1890 és 1893 között működött. Alpár Ágnes (2001): *A Városliget színházai.* Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest, 29–30.

[39] Alpár Ágnes: i. m. 31.

[40] Uo. 32.; BFL IV. 1407.b. VI.144/1886.

[41] Alpár Ágnes: i. m. 31–32.

[42] *Magyar Szó*, 1900. február 2. 10.

[43] BFL IV. 1407.b. VI.144/1886.

zárt. Ugyanakkor a Dalos Színház is megbukott, 1902. szeptember 1-től az zárva volt. A közönség a Galló-féle Műszínkörbe járt, a konkurencia legyőzte Horváth mindkét vállalkozását. Hiába ölt bele sok pénzt, a közönség elmaradt, és ősszel a tanácstól már a színház további üzemben tartás alóli felmentését kérte.[44] A Tanács azonban felhívta a bérlő figyelmét, hogy az előadások megtartásától függetlenül a rá kirótt bérleti díjat be kell fizetnie, továbbá áprilistól októberig nem lehet a vállalt üzleti tevékenységet megszüntetni.[45] 1903-tól a Dalos színházat már a hozzáértő komikus, Sziklay Kornél vette bérbe, majd az épületben 1904-től megnyitotta a Kis Színkört, amely egészen 1920-ig jelentős színháza lett a Városligetnek.[46]

Horváth Zsigmond teljesen tönkrement, hivatalosan is abbahagyta vurstlibéli működését, és végképp felhagyott terhes színigazgatói feladatával is. Kérvényt adott be a városligeti volt Dalos Színház bérletének Sziklay Kornélra való átruházása tárgyában, amelyet a tanács 1905-ben jóváhagyott.[47]

1902-ben a fényképészeti és mutatványos tevékenységet a városligeti vurstli 10. szám, 1905-ben pedig a színházvezetést a XXIV. szám alatt végleg befejezte. Életének további alakulásáról nincs hitelt érdemlő forrás.

5–6. kép: Horváth Zsigmond fotográfus műtermi felvétele 1900 előtt – albuminpapírra készült pozitív felvétel, kartonra kasírozva. (Forrás: a szerzők tulajdona)

44 Uo.
45 Uo.
46 Alpár Ágnes: i. m. 32–35.
47 *Fővárosi Közlöny*, 1905. január 24. 85.

A Bienenfeld-műterem története

A Horváth Zsigmond, majd Barth Sándor birtokában lévő bérlemény fotóműtermében Bienenfeld Zsigmond dolgozott, aki 1855-ben született Budapesten.[48]

1896-ban a Városligetben nyitotta meg a főleg olcsó papírképekre szakosodott, később magát az „első magyar gyorsfényképészeti műterem"-ként hirdető vállalkozását. Az 1896-os fényírda-alapítást támasztja alá az a levéltári dokumentum, amelyben Kiszer Nándor az 1885 óta bérelt 9. számú parcelláját 1896-ban Bienenfeld Zsigmondra kívánta átruházni.[49] Ez az átruházás 1895 folyamán jött létre, a befizetendő éves bérleti díj pedig 150 Ft volt. E szerződést 1898 májusában újabb hároméves időtartamra meghosszabbították.[50]

A szakirodalom az alábbi időintervallumokat köti a Bienenfeld család fényképészeti tevékenységéhez:

„Bienenfeld Zsigmond V., István tér 1. 1880–1897
Bienenfeld Zsigmondné Városliget 1896–1913
Bienenfeld és Társa VII., Király u. 25. 1885–1900"[51]

Bienenfeld Zsigmond Kiszer Nándor – a városligeti vurstli 9. számú – bérleményét átvéve kezdte meg ligeti fotós tevékenységét. A parcella bérleti jogát Bienenfeld 1899-ben Pauer Kázmérra és nejére ruházta át, akik fagylaltkészítő iparosként dolgoztak.[52]

A Városliget 10. számú telkét bérlő Horváth Zsigmond is átruházta bérleményét a később kényszerűségből Bécsbe költöző Barth Sándornak. Ő is továbbadta a bérleményt Bienenfeld Zsigmond fényképésznek, aki e fényírdát a szerződés lejártát megelőző napon bekövetkezett haláláig üzemeltette. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy Bienenfeld Barth Sándor leírása szerint már hosszabb ideje jó üzletvezetője volt a korábbi Horváth-féle műteremnek, így elképzelhető, hogy Bienenfeld Zsigmond első

---

48 Két testvére ismert, Cecília és Sándor, akik mindketten szép kort éltek meg. Édesapja Károly (másutt Gerzson), édesanyja Ehrenwerth Rozália volt. Zsigmondnak és feleségének, Ehrenwerth Bertának (1855–1928) három gyermeke született: az idősebb leány Irén volt, aki mindössze tizenhat évesen férjhez ment egy nála 12 évvel idősebb budapesti borkereskedőhöz; a fiatalabbik Margit, akinek életét egy szerencsétlen villamosbaleset oltotta ki, és Zsigmonddal egy sírban nyugszik; és fiuk, Béla. https://www.familysearch.org (letöltés dátuma: 2026. 01. 26.).

49 BFL IV. 1407.b VI. 942/1885 – 1542. Az átruházási szerződés kelte 1896. január 20.

50 BFL IV. 1413.c 14329.

51 *A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve, 1983.* Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest; Szakács Margit (1997): *Magyarországi fényképészek és fényképészműtermek (1840–1920).* Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 21.

52 BFL IV. 1407.b VI. 942/1885 – 1542. 1902-től cukrászsütemények árusítására is engedélyt kértek a tanácstól.

– Kiszer Nándortól átvett – városligeti telkének bérlése után Barth Sándornál keresett és talált munkát.[53]

7–10. kép: Bienenfeld Zsigmond, majd özvegye fotófelvételei és azok hátoldala a hirdetéssel: „Első magyar papír gyorsfényképészeti műterem Budapest." (Forrás: a szerzők tulajdona)

1903 januárjában Bienenfeld urat a Városházára kéretik. A felhívás tárgya a következő: főnökének és munkaadójának, Barth Sándornak hollétéről érdeklődnek. Barth ekkor éppen Hamburgban az ún. „Affentheater" -ben lakik.[54]

[53] BFL IV. 1407.b. VI.144/1886.
[54] Uo.

E dátumtól kezdve évi 400 korona bérleti díjat és 100 korona haszonbért kell fizetnie. A szerződés szerint a melléképületben mutatványostevékenység is folyik. Bienenfeld Zsigmond 1903 októberében a „Játékköröndön" álló telek bérleti szerződését 5 évre kérte meghosszabbítani.[55]

A bérlemény átruházása után Bienenfeld 1904. április 29-én bekövetkezett haláláig vezette az itt lévő üzletet, amelyben felesége, Berta is gyakorta besegített neki: „*…a gyorsfényképészeti üzletet már férje életében rendszeresen vezette és megbízhatóság tekintetében kifogás alá nem esik.*"[56] Az özvegy, akinek bejelentett lakhelye szintén a Városliget 10. számú telken álló épület volt, kérvényezte a bérlemény továbbvitelét.[57] A szerződést 200 korona biztosíték fejében 1907. április 30-ig hosszabbították meg.[58]

A Városliget területén 1907–1912 között hatalmas építkezések zajlottak. Akkor épült az új Állatkert, az Angol Park, a Széchenyi Fürdő, amely miatt ismét áttelepítették a vurstlit. Az áthelyezések okát Budapest tanácsa így magyarázta: „*Az uj Artézi-fürdő helyéül a Városligetnek a tó, a kiállítási körút, az állatkerti út és a Hermina út által határolt részén fekvő u. n. tűzijáték-tér jelöltetvén ki, szükségessé vált, hogy az ezen téren levő mutatványos telep e helyéről eltávolíttassék.*"[59] Az eddig évi 500 korona bérleti díját pedig 600 koronára emelték. Az Új Mutatványos telep az Állatkert területére – a volt Ős Budavára – helyére és a fürdő mögé került. Az ennek kapcsán született határozat egyértelműen bizonyítja, hogy özvegy Bienenfeld Zsigmondné 1908 után szintén bérlőként volt jelen a területen, 1909 tavaszán az Új Mutatványos telep 6. szám alatt (a fürdő mögötti részen) találjuk a fényírdát. Bienenfeldné az új vurstliban is bővítette vállalkozását: „*Ugyancsak ez alkalomból bejelentjük a tek. Tanácsnak továbbá azt, hogy ez iránt előterjesztett kérelmük szerint özv. Bienenfeld Zsigmondné a 6. számú parcellán fényképészeti üzleten kívül évenként további 1000 K többletbér fizetése mellett mozgófénykép-üzletet is óhajt gyakorolni…*"[60] Berta ugyanakkor olyan kiváló képeket készített, hogy fényképfelvételeit az 1910-es évek folyamán rendszeresen közzétette például *Az* Érdekes Uj-

---

55 A házaspárnak ekkor már volt egy másik bérleménye is a X. kerületi Üllői úti Népliget 7. számú parcelláján. Ennek előző bérlője Sorger Sándor volt. Ezt és a Városliget 10. számú telket később az özvegy is folyamatosan bérelni kívánta, így valószínűleg mindkét telken létesített tevékenység megfelelő bevételi forrás lehetett. BFL IV. 1407.b.-VI.144/1886.

56 Uo.

57 BFL IV. 1407.b. VI.144/1886

58 Uo.; *Fővárosi Közlöny*, 1906. november 13. 1554. 1908-ban építményadót vetnek ki rá, amely kérdéskört annak idején az alapszerződés ugyan tisztázta, és végül a tanács döntése értelmében Bertán behajtották az adó hátralékát. Berta ezzel egy időben, 1911-ben a VIII. kerületben, a Táncsics utca 3. szám alatt új és használt kocsi- és lószerszám-kereskedést is vezetett. *Fővárosi Közlöny*, 1911. május 26. 1490.

59 *Fővárosi Közlöny*, 1908. október 27. 1615.

60 Uo. 1617.

ság is.[61] 1916 októberében Berta, az özvegyi fátylat letéve, férjhez ment Kohn Vilmoshoz.[62]

Az új vurstli léte azonban a Széchenyi Fürdő 1926-os bővítésekor ismét veszélybe került. Az újabb építkezések miatt végül a fürdő mögötti nyolc mutatványos épületet – közöttük a Bienenfeld műtermet – is elköltöztették, és a mutatványos telep parcellái között kaptak új helyet. Az újabb költözésről a sajtó is beszámolt. A *Friss Ujság* 1926. szeptember 8-i száma szomorúan tudósít az átépítésre váró városligeti mutatványostelep utolsó heteiről *„Lerombolják a vurstlit és több száz kisember marad kenyér nélkül"* címmel. Ebben az újságcikkben még megtaláljuk a műtermet, amely szomorúan vár sorsára, és érdekes korabeli beszámolóval szolgál a fényképészeti technika gyors fejlődéséről is: *„A következő épület özvegy Bienenfeld Zsigmondné fényképészeti műterme. Itt még üzemben van minden, de már csak a halálos ítélet végrehajtásának megkezdésére várnak. Bienenfeldné fiával beszélgetünk. – Sajnos, lebontanak bennünket is – mondja. – Negyven-ötven éves már ez a cég és mindig haladtunk a korral. Valaha bádoglemezen készültek a gyorsfényképek és a bakák a baloldalukról a jobb oldalukra kötötték át a bajonettet, mert a képen minden az ellenkező oldalon látszott. A vitéz párja is a baloldalon helyezkedett el a masina előtt, ha a fotográfián a jobb oldalon akart látszani. Meg aztán a pléhfényképen ciánnal dolgoztak és ez veszélyes is volt. Ma már tíz perc alatt 3 darab tökéletes papírképet adunk a félnek 25 ezer koronáért – és most ér bennünket ez a csapás. – De hiszen új helyet jelöltek ki maguknak – jegyezzük meg. – Igen, a barlangvasút mögé és ki tudja, hogy megy majd ott az üzlet."*[63]

Özvegy Bienenfeld Zsigmondné, ekkor már Kohn Vilmosné, született Ehrenwerth Berta, 1928-ban hunyt el Budapesten. Sírja, akárcsak első és második férjéé, a Kozma utcai izraelita temetőben található.[64]

Bienenfeld Zsigmondnak és nejének híres és méltán népszerű fényírdája több mint öt évtizeden át generációk számára nyújtott megfizethető szolgáltatásokat, megörökítve a városligeti önfeledt szórakozás pillanatait.

---

61 *Az Érdekes Ujság*, 1913. június 20. 4.

62 *Pesti Hírlap*, 1916. október 1. 16.: *„Özv. Bienenfeld Zsigmondné szül. Ehrenwerth Berta és Kohn Vilmos házasságot kötöttek."* Kohn Vilmos 1937-ben hunyt el Budapesten. https://www.familysearch.org (letöltés dátuma: 2026. 01. 26.).

63 *Friss Ujság*, 1926. szeptember 8. 3.

64 https://www.familysearch.org (letöltés dátuma: 2026. 01. 26.).

11–14. kép: Bienenfeld és Társa által készített fényképfelvételek a Király utca 25. szám alatt lévő műtermekből. (Forrás: a szerzők tulajdona)

15. kép: Műtermi csoportkép özv. Bienenfeld Zsigmondné városligeti műterméből (VI. kerület, Állatkerti körút 6.) – 1909 után (Forrás: a szerzők tulajdona)

Összefoglalás

A társadalmi kapcsolatok fontos helyszínéül szolgáló „vurstli" a fővárosi lakosság szegényebb rétegének pihenő- és szórakozóhelye volt. Ez a korszak a fényképészet térhódításának időszaka,[65] amikor számos új eljárás honosodott meg Európa-szerte, köztük a népszerű és olcsó ferrotípia és a papír gyorsfénykép. E technikák méltán híres képviselői – köztük Horváth Zsigmond és Bienenfeld Zsigmond – éppen itt, a Városligetben éltek és alkottak.[66] Műtermeikben és kültéren rögtönzött díszletek között készült fényképeik egyedi és megismételhetetlen emlékként őrzik ennek a bámulatos forgatagnak élettel teli, vidám perceit.

---

65 Ebben az időszakban már számos más felhasználási területen lehetett találkozni a fényképezéssel: rutinszerűen használták például a térképek másolásához is. Mary Warner Marien: i. m. 116.

66 1882-ben 157 fényírómester dolgozott Magyarországon, a szakfényképészek száma azonban ennél jóval magasabb volt. Szilágyi Gábor – Kardos Sándor (1983): *Leletek a magyar fotográfia történetéből.* Képzőművészeti Kiadó, Budapest. 5.; 19. E fényképészmesterek mellett egyre nőtt az ún. amatőrök száma is, akik 1893-ban egy később Photo-Clubnak nevezett szervezetbe tömörültek.

NEVELÉSTÖRTÉNET

A KÁRPÁTALJAI, MAJD JÁSZBERÉNYI IGAZGATÓ-TANÁR, JANTSKY BÉLA PEDAGÓGUSPÁLYÁJÁRÓL (1934–1948)

Donáth Péter

Összefoglaló:

A dokumentatív elbeszélés négy levéltár, a korabeli sajtó és szakirodalom felhasználásával mutatja be a geológusi és tanári végzettséggel rendelkező, kiemelkedő tehetségű Jantsky Béla 1934-től 1948-ig tartó pedagóguspályájának jellemző vonásait, döntő állomásait. Pályája első évtizedében Beregszászon, majd Munkácson tanított. Emellett iskolán kívül is sokat tett az akkor kisebbségben élő magyarság önszerveződéséért, a szegényebb sorsú paraszti és munkásszármazású fiatalok kulturális és társadalmi felemelkedéséért. Jelentős szerepe volt a beregszászi magyar internátus korszerű épületének befejezésében, s első igazgatójaként tevékenysége formálásában. Cseh és ruszin nyelven is tanított. 1941-től 1944-ig a munkácsi ruszin–magyar tanítóképző igazgatójaként ösztönözte a Kárpátalján élő nemzetek, nemzetiségek – egymás kultúráját tisztelő és megismerni kész – együttműködését. 1945 és 1948 között a jászberényi tanítóképző demokratikus és szociálisan érzékeny igazgatójaként működött. Majd – a népbíróság által bizonyíthatatlannak ítélt vádaskodás nyomán – több mint fél évre internálták. Felmentése, kiszabadulása után az 1948/49-es tanévben egy budapesti gimnáziumban tanított, majd a geológusi pályát választotta, melyen kiemelkedő tudományos és szakmai sikereket ért el, többek között Kossuth-díjat kapott, az MTA doktora lett.

Kulcsszavak: Jantsky Béla, kárpátaljai magyar művelődés, ruszin–magyar együttműködés, jászberényi tanítóképzés, internálás, népbíróság

Abstract:

Drawing on four archives, contemporary press reports, and scholarly

literature, this documentary narrative traces the defining characteristics and pivotal moments of the teaching career—spanning from 1934 to 1948—of Béla Jantsky, a geologist and teacher of exceptional talent. During the first decade of his career, he taught in Beregszász and later in Munkács. In addition, outside of school, he did much to promote the self-organization of the Hungarian minority living there at the time, as well as the cultural and social advancement of young people from poorer peasant and working-class backgrounds. He played a significant role in the completion of the modern building of the Hungarian boarding school in Beregszász and, as its first director, in shaping its activities. He taught in both Czech and Rusyn. From 1941 to 1944, as director of the Rusyn–Hungarian teacher training college in Munkács, he encouraged cooperation among the nations and ethnic groups living in Transcarpathia—groups that respected each other's cultures and were open to learning about them. Between 1945 and 1948, he served as the democratic and socially conscious director of the teacher training college in Jászberény. Then—following accusations deemed unsubstantiated by the People's Court—he was interned for more than half a year. After his acquittal and release, he taught at a high school in Budapest during the 1948–49 school year, then chose a career in geology, in which he achieved outstanding scientific and professional success, including receiving the Kossuth Prize and becoming a Doctor of the Hungarian Academy of Sciences.

Keywords: Béla Jantsky, Hungarian culture in Transcarpathia, Rusyn–Hungarian cooperation, teacher training in Jászberény, internment, people's court

Jantsky Béla Kárpátalján

A szokványostól eltérő pályát futott be a Beregkisalmáson az ottani néptanító családjában született Dr. Jantsky Béla (1908–1991). Középiskolai tanulmányait a beregszászi reálgimnáziumban végezte, majd a prágai Károly Egyetemen tanult. 1931-ben egyetemi hallgatóként írt geológiai témájú dolgozatát doktori címmel honorálták, s a Földtani Tanszék gyakornokaként foglalkoztatták. Majd 1933-ban természettan–vegytan szakos tanári oklevelet szerzett, mely magyar, cseh és ruszin középiskolákban való tanításra képesítette. (Kitűnő nyelvérzéke és szorgalma révén idővel 8 nyelven tudott.) Ettől kezdve másfél évtizeden át figyelme és tevékenysége e két hivatásra: a kultúraközvetítő tanári munkára és – akkoriban szabadidejében – a geológiai kutatásra irányult.

Dr. Jantsky Béla. (Forrás: Varró Bernadett (szerk.): (2017): Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campus 100 éves jubileumi évkönyv. EKE Líceum Kiadó, Jászberény. 12.)

Egyetemi tanulmányai alatt bekapcsolódott a prágai magyar diákok *Sarló* körébe. „Céljuk a közép- és kelet-európai népek közeledésének szolgálata, valamint a magyar falusi és városi proletariátus szociális felemelése volt. E fiatalok egyedül a marxizmust tartották alkalmasnak a társadalmi kérdések megoldására. Abban az időben Csehszlovákiában ugyanis sok olyan baloldali és liberális értelmiségi talált működési területet, akiket Magyarországon nem láttak szívesen. Azt vallották, hogy a szabadkőműves T. G. Masaryk államelnök filozófiai írásaiban lefektetett humanista eszméi őszinte közeledés alapját képezhetik a magyarok, csehek és szlovákok között."[1] Ennek jegyében Jantsky Kárpátaljára való visszatérése után nem sokkal a „Pro Libertate" szabadkőműves páholy tagja lett, ám onnan – mélyen katolikus tanítónő menyasszonya ultimátumára – rövidesen kilépett, majd összeházasodtak.[2]

---

1 Frivaldszky János: Jantsky Béla a jászberényi tanítóképző igazgatója. In: Pethő László (szerk.): (2010): *Jászsági Évkönyv, 2010.* Robinzon Nyomda, Jászberény. 300. https://epa.oszk.hu/02200/02295/00018/pdf/EPA-02295_Jaszsagi_Evkv_2010_Frivaldszky.pdf 2025. (letöltés dátuma: 2025. 10. 19.)

2 „Nagyon összeillő pár voltak: *a férj lelkes, idealista, nyíltszívű, mindenkiben a jót megtaláló természet,* felesége a hétköznapok realista, kemény harcosa. *A férj büszkén vallotta magát népi származéknak*, akié a jövő. Felesége igen régi helybeli nemesi család leszár-

Természettudományos felkészültségű és érdeklődésű emberként Jantskyt kevéssé foglalkoztatták az ideológiai elméletek. Jobban vonzották a gyakorlati pedagógiai és iskolán kívüli kultúraközvetítő tevékenységek, valamint a geológiai kutatómunka. Amikor a harmincas évek közepétől új munkahelyén, a beregszászi gimnáziumban olyan fiatal kollégákkal találkozott, akik a katolikus Prohászka-körökben megfogalmazódó hasonló szociális célok jegyében törekedtek a hátrányos helyzetű szegényparasztés munkásfiatalok kulturális felemelésére, megsegítésére, a magyar kisebbség helyzetének javítására és a nemzetiségek közötti kölcsönös megismerés, megértés előmozdítására, Jantsky velük együttműködve kereste e célok gyakorlati megvalósításának lehetőségeit. A felvidéki Prohászka-körök egyik fő szervezője, akkor a beregszászi gimnázium ifjú matematika tanára, Göndöcs (Czvank) László évtizedek múltán ezek célját így összegezte: „…a felvidéki munkáról, szellemi tevékenységről, a Prohászka Körök tevékenységéről, és a keresztény értelmiségről van szó, amelyhez lényegében egy nemzeti középutas társaság is csatlakozott. Itt látható az a vonal, amely a Prohászka Körökben indult szem előtt tartva a keresztény, a nemzeti és a népi érdeket, s – ezt hangsúlyoznám – erősen számolva a felvidéki magyarság tényleges igényeivel, tehát a gazdasági és a kulturális felemelkedés szükségletével. Ezt a munkát ez a fiatal értelmiség jól választotta meg és jól szolgálta. Itt maradt el a Sarló a maga kommunista koncepciójával, de megmaradtak azok, akik a népi, szociális vonalat követve igen értékes tényezői voltak a Sarló mozgalomnak is."[3]

Utóbbi vonatkozhatott a reformkatolikus Göndöcs Lászlónál pragmatikusabb, a mindenkori együttműködés formáit változatlan céljai megvalósítása érdekében rugalmasabban kezelő Jantsky Bélára is. Az ideológiai vitáktól idegenkedve, számára nem jelentett drámai változást a kommunista irányba tolódó Sarlótól és a szabadkőműves páholytól való eltávolodás, hiszen lényegi céljait: a szegényebb népi rétegek támogatását, a magyar kisebbség kulturális szintjének növelését, a kárpátaljai nemzetek, nemzetiségek közötti kapcsolatok javítását a keresztény intézmények révén is megvalósíthatónak ítélte.

Fiatal tanártársaihoz hasonlóan e magatartásával szembekerült a beregszászi gimnázium légkörét, önképzőkörét, internátusát és a városi kulturális ügyeket addig befolyásoló, egy generációval idősebb, 1918–1919-es kommunista, ateista, emigráns tanárokkal. A gimnáziumban „kitört a kultúrharc a jobb és baloldal között. […] Ezt a harcot hivatalos vizsgálatok és csendőri nyomozások tarkítják és teljesen megbontják az intézet

mazottja volt" – írta róluk jó ismerőjük, rokonuk Frivaldszky János. Uo. 301. (Kiemelés – D. P.)

3 Gyurcsik Iván (2001): Göndöcs László (1912–1994) emlékezete. Magyarként a harmincas évek Prágájában. (2. rész.) *Prágai Tükör,* 5. sz. http://www.pragaitukor.com/archive/pt200105/t06.php 2025. (letöltés dátuma: 2025. 09. 25.)

és a tanítás nyugodt menetét […] Az 1937/38. tanév viharos eseményei már jelezték, hogy a cseh rendszer ingadozik, hogy az állam fenntartásához szükséges fegyelem bomlik, hogy két tábor áll egymással szemben készen egymás életére törni. Az önképzőkörben 1937 végén hallunk először merészhangú tiltakozást a baloldali hegemónia ellen. Ebből természetesen fegyelmi eljárás lett s a cseh hatóságok most már lesve lesik az alkalmat, hogy a magyar diákságot és a magyarérzelmű tanárokat példaszerűen megbüntethessék. A baloldali és csehbarát közvélemény az újabb csendőri nyomozást arra használta fel, hogy törvényszegéssel, állam iránti hűtlenséggel vádoljon nevelőket és ifjúságot, a legszigorúbb fegyelmi eljárást követelje ellenük. Sohasem dühöngött jobban a csehszlovákizmus sugdosó árulkodása és a hatalomnak, államtekintélynek minden áron való kierőszakolása, mint a múltév nyári hónapjaiban. Május óta recsegett-ropogott az egész alkotmány s a politikai rezgések hullámcsapásait a magyar kisebbségi iskola is megérezte, mert igen sokszor politikai eszköznek használták fel" – olvashatjuk az iskola immár magyar fennhatóság alatt, 1939-ben kiadott értesítőjében.[4]

A visszacsatolástól okkal tartó idősebb emigráns tanárok e feszült időszakban irredentizmussal, árulással, szélsőjobboldalisággal vádolták ifjabb, keresztényszociális irányba tájékozódó, Magyarországhoz visszatérni szándékozó kollégáikat: 1938-ban a csehszlovák, majd 1946–1948-ban a magyar államvédelmi hatóságoknál.

Ám 1938–39-ben maguk szembesültek a magyar katonai és polgári közigazgatás politikai szelekcióra való törekvésének következményeivel. A magyar gimnázium 8 tanárát nemzethűség szempontjából megbízhatatlannak találták, s nyugdíjjogosultságuk megvonásával elbocsátották.[5] Közülük több kommunistát letartóztattak, majd rendőri felügyelet alá helyeztek.

A kassai 7. hadtest parancsnoksága a vezérkari főnökség útján a következő táviratot küldte a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumba (VKM): „A cseh uralom alatt keletkezett laza köztisztviselői erkölcsi felfogás miatt a közösségben a bizalom különösen az igazságszolgáltatás, közbiztonság és közoktatás terén alkalmazott tisztviselőkkel szemben megrendült. Az ebből származó káros következmények megelőzése végett kérem a csehszlovák szolgálatból átvett ítélőbíráknak, rendőrségi alkalmazottaknak és tanszemélyzetnek a hátországba való sürgős áthelyezését és

---

4 Kontros Endre (szerk.): (1939): *A Beregszászi Magyar Királyi Állami Fiú- és leánygimnázium (V–VIII. osztály Reálgimnázium) értesítője az 1938–1939. tanévről.* Kiadta az igazgató, Beregszász. 13–15.; Benda István – Orosz László (szerk.): (1990): *A beregszászi magyar gimnázium története 1864–1989.* Magyarságkutató Intézet, Budapest. 23.

5 Kontros Endre (szerk.): 1939: 34–35.; 44–45.

helyükbe kiváló minősítésű kipróbált magyar tisztviselők idehelyezését. 718/eln.1938-XII.9."[6]

E törekvés találkozott a VKM törekvésével. 1939. november 22-én Hóman Bálint az országgyűlés képviselőházának vitájában a felvidéki iskolák magyar tanulmányi rendszerre való áttérésével kapcsolatban kiemelte: „Egyfelől az ott meglévő tanítószemélyzet megtisztítása a kétes és oda nem való elemektől, akik nemzeti szempontból tökéletesen megbízhatatlanok, másfelől pedig ennek a tanszemélyzetnek új erőkkel való kiegészítése volt az első feladat."[7]

Az ilyen szempontú igazolási eljárás során elbocsátották a későbbiekben Jantsky Bélát feljelentésükkel vádoló Orosz György és Kővári Andor gimnáziumi tanárokat is. Holott forrásaink szerint 1919-es szereplésük és a keresztény-nemzeti nevelési elvárásoknak való meg nem felelésük a magyar hatóságok előtt minden feljelentés nélkül is nyilvánvaló volt.

A VKM 1942. január 2-i feljegyzése szerint Orosz György *„a beregszászi rendőrkapitányság jelentése szerint 1919-ben Szolnokon, mint gimnáziumi tanár a forradalomban tevékenyen részt vett, az ifjúságot kommunista szellemben nevelte és őket a vörös hadseregbe való belépésre buzdította. A forradalom leverése után Szolnokról csehszlovák megszállt területre szökött. A magyar hatóságok in contumaciam [idézés ellenére távol maradva] állásvesztésre ítélték. A cseh megszállás alatt az ottani gimnáziumban működött tovább szélsőbaloldali szellemben nevelte az ifjúságot. Tagja volt a beregszászi »Pro Libertate« szabadkőműves páholynak. A visszacsatolás után a város katonai parancsnoka nem vette át állami szolgálatba, sőt, rendőri felügyelet alá helyezte, amelyet később a belügyminiszter megszűntetett és csak bizalmas megfigyelését rendelte el. A csehszlovák megszállás alatti magatartása miatt a VKM igazolóbizottsága véglegesen nem igazolta (2398/1940).*"[8]

Kővári Andor igazolását 1939. június 21-én a beregszászi gimnázium igazolóbizottsága a következő indokolással tagadta meg: *„1./ Az 1919. évi úgynevezett proletárdiktatúra idején Munkácson tanügyi megbízott volt. 2./A szociáldemokrata pártnak egy ideig tagja, majd helyi elnöke is volt. 3./ Szabadelvű gondolkozása folytán leánynövendékeivel is szabadabban foglalkozott és ez ismételten panasz tárgya volt. 4./ Vallásos életet nem él, mert amint kijelentette, ez tudományos felfogásával is ellenkezik s így a tanulóifjúságnak nevelésére nem alkalmas."*[9] Mindezekről az alábbiakban, az 1948-ban tör-

---

6 Visszacsatolt területi köztisztviselők kicserélése. 1938. december 20. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, (MNL OL) K 507-11. 112699-938. 839.

7 Idézi: Fedinec Csilla (1999): *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991).* Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest, o. n. https://real.mtak.hu/13016/1/fedinec_nhk.1999.pdf (letöltés dátuma: 2025. 08. 19.).

8 MNL OL K 592-1941-76574 627. cs. Orosz György honosítási ügyének iratai. VKM 76.574/1941. V. 1. sz

9 A beregszászi gimn. igazolóbizottsága 62/1939. sz. alatt Kővárit nem igazolta (egy 1945. évi hitelesített másolat). MNL OL XIX-I-1-u-26824-Kö-1945. (147. d.)

téntekkel kapcsolatban szólunk még. Most térjünk vissza a harmincas évek Beregszászára!

* * *

Jantsky Béla a beregszászi magyar internátus egyesület ügyét támogatva országos kampányt szervezett a falusi, tehetséges szegény sorsú fiatalok számára a korszerű internátus félkész épületének befejezése érdekében. A hiányzó 45 ezer korona előteremtéséért pénzgyűjtő körútra ment Tiszahátra, Ungvárra. 1936-ban a prágai lapokban is „internátusi hetet" hirdetett. Egy ilyen tárgyú munkácsi gyűlésen hangsúlyozta: „*Nagy időket élünk, nagy tettek és nagy emberek nélkül. Ezért mindenki maga a felelős a saját és utódai sorsáért. Feltétlenül szükséges, hogy mindenki kivegye részét a tehervi-selésből, mert csak így lehet nyugodtan a jövőbe nézni. Ha ma hanyagul elmulasszuk a diákság otthonának befejezését, akkor a történelem fogja ránk sütni a mulasztás bélyegét.*"[10] Ugyanakkor örömmel konstatálta, hogy „*a nagyobb adományozók mellett az egész kárpátaljai magyarság kivette és kiveszi részét a nemes célú akcióból, amely az itteni magyar kisebbség első nagyszabású cselekedete*". Beszámolója abban csúcsosodott ki, hogy a Magyar Internátushét csak teljes sikerrel fejeződhet be, aminek eredménye az lesz, hogy a három éve vakolatlanul álló épület őszre megnyithatja kapuit a magyar vidék tehetséges gyermekei előtt.[11]

Erőfeszítései eredményeként sikerült az épületet befejezni, felszerelni. Munkája elismeréseként őt illette volna, hogy az internátus vezetőtanárává/igazgatójává tegyék, ám akkor, az 1937. január 3-i választáson az internátusegyesület vezetőségében többségbe jutott baloldal, így Orosz György titkár jelöltjét: Lenkei Ferencet bízták meg ezzel. Céljuk „*az internátusi ifjúság demokrata szellemű nevelése és nemzetközivé való tétele*" volt. A visszacsatolás után az új vezető Jantsky Béla lett. Ezzel „*az internátus életében örömteljes változás állt be, az agilis igazgató a nevelőtanárok segítségével rövid idő alatt pótolta azokat a hiányokat, amelyek a nemzeti és szellemi nevelés terén érezhetők voltak*" – jelentették 1940-ben a VKM-nek.[12]

---

10 A beregszászi magyar internátus ügye internátusegyesület vezetősége propagandakörúton. *Munkácsi Közlöny,* III. évf. 35. sz. 1936. február 12. 3.

11 A kárpátaljai magyarság nagy lelkesedése közepette kezdődött a Magyar Internátushét. *Kárpáti Híradó,* XIII. évf. 34. sz. 1936. február 11. 1. (Kiemelés – D. P.)

12 A Beregszászi Magyar Internátus Egyesület és az általa fenntartott Magyar Internátus krónikája. MNL OL K 592. 662. cs. 48.164/1940. V. 1.

A gimnázium évkönyvében Jantsky Béla így fogalmazott: „*…a szabad hazában fokozottabb mértékben fog a vezetőség dolgozni azon, hogy az internátus a magyarság áldozatkészségéhez méltóan folytassa áldásos működését a magyar falu és a magyar haza javára, melynek kiváló, önzetlen és munkabíró férfiakra talán ma van legnagyobb szüksége*."[13]

E munkáját Munkácsra helyezéséig, 1940. január 31-ig folytatta. Akkor átadta az internátust utódjának, Paricska Zoltánnak.[14] A beregszásziak számontartják érdemeit: Jantsky halála után, 1993-ban emléktáblát avattak „*az internátus fő szervezője és első igazgatója*" tiszteletére. A táblára helyezett koszorúra ráírták: „*Hűségedet népedhez átadjuk minden nemzedéknek*."[15]

E munkája mellett Jantsky Béla egy ideig a cserkészcsapat vezetését is vállalta, ahogy a beregszászi járási kulturális egyesület megszervezését és jegyzőségét is. Egy 1935. decemberi munkácsi cserkésztanácskozáson hozzászólásában „*felszólította a jelenlevőket, hogy igyekezzenek minél jobban kihasználni a cserkészet nyújtotta előnyöket. Járjanak nyáron kirándulásokra, hogy testileg egészségesen fejlődhessenek. Tekintsék egymást testvéreknek, mert a munkásoknak ma különösen össze kell fogniuk, segíteniük kell egymást és összetartással kell kiharcolniuk a társadalomban az osztályuknak megfelelő helyet*."[16] Ennek érdekében 1936 áprilisában az akkor újjászervezett Kárpátaljai Magyar Cserkészalosztály országos pénztárosa lett.[17]

1937. december 9-én egy beregszászi kulturális előadóesten a másik szervező, Czvank (Göndöcs) László tanár hangsúlyozta: „*A rendszeres kultúrmunka megindulásának első elvi feltétele annak a magyar egységnek a megteremtése, mely a keresztény humánum alapján áll, amit még a nem keresztények is elfogadhatnak. Ebben a magyar egységben a vallásfelekezeti és a nemzeti munka harmonikusan kiegészíti egymást. A második inkább gyakorlati feltétel az osztályellentétek eltüntetése, a fizikai dolgozóknak a kultúrmunkába való aktív bevonása, az intelligencia közönyének legyőzése és a rendszeres, önkéntes adakozás megteremtése a magyar kultúrszervezkedés céljaira.*"[18]

Jantsky Béla akkor a cserkészetről tartott előadást: „*Vázolta a cserkészet megalapítását, fejlődését és mai helyzetét egyes európai országokban, majd a csehszlovákiai magyar cserkészet történetét ismertette. Az előadó szerint a cserkészet nagyon fontos szerepet tölt be a mai ifjúság jólétében, össze akarja*

---

13 Kontros Endre (szerk.): (1939): 55.

14 A Beregszászi Magyar Internátus Egyesület és az általa fenntartott Magyar Internátus krónikája. MNL OL K 592. 662. cs. 48.164/1940. V. 1.

15 Füzesi Magda: Emléktáblát avattak. *Beregi Hírlap,* 1993. november 6. 2.

16 Az új nemzedék munkája. *Kárpáti Magyar Hírlap,* XVI. évf. 145. sz. 1935. december 15. 2. (Kiemelés – D. P.)

17 A kárpátaljai magyar cserkészet újjászervezése. *Kárpáti Híradó,* XIII. évf. 87. sz. 1936. április 16. 2.

18 Magyar kultúrelőadások Beregszászon. *Kárpáti Magyar Hírlap*, XVIII. évf. 122. 1937. december 21. 2.

egyeztetni, a nemzetnek és az emberiségnek a fogalmát és mindenekelőtt erkölcsös, jellemes, valláserkölcsi alapon álló értékes embereket akar nevelni a társadalomnak."[19]

Figyelemmel voltak a nemzetek, nemzetiségek közötti együttműködésre is. Egy Jantskyval közös kezdeményezésükre Göndöcs László utóbb így emlékezett: 1938 februárjában *„megvalósítottunk egy cseh–magyar kultúrestet a Kaszinó nagytermében Beregszászon. A terem tele volt. Ezt szívvel-lélekkel csináltuk. Kapcsolataink jók voltak a csehekkel. A csehek magyar műveket fordítottak cseh nyelvre, és azt tolmácsolták prózában, költeményben és zenében. Mi pedig cseh dolgokat fordítottuk magyarra, és azt adtuk elő. Ez volt a kölcsönösségi alap. Ennek a jól sikerült cseh–magyar kultúrestnek 1938-ban következménye lett: […] a cseh–magyar kultúrest nagyon nem tetszett […] a kárpátaljai magyar pártvezetésnek. Kvázi felelősségre akartak vonni, hogy miért is akarunk mi ilyen együttműködő, kollaboráns kulturális tevékenységet folytatni a csehekkel.*"[20]

Szerencsére a visszacsatolást követően a magyar hatóságok ennek nem tulajdonítottak jelentőséget.[21] Így 1940-ben, amikor a VKM Jantskyt *„a szolgálat érdekében*" a munkácsi állami magyar–orosz gimnáziumhoz helyezte át, egyben megbízta az állami középiskolai internátus vezetésével. Az indoklásban ez állt: *„Nevezett a cseh megszállás alatt kifogástalan nemzethű magatartást tanúsított és a magyar ifjúság iskolán kívüli nevelésével is sokat foglalkozott. Magyar–oroszul jól tud, így a magyar érdekek szempontjából a munkácsi magyar–orosz gimnáziumnál nagy szükség van rá."*[22]

Majd *1941-ben megbízták őt a munkácsi magyar–ruszin nyelvű állami tanítóképző irányításával.* Egy ilyen középiskolai igazgatói pozícióval együtt járt, hogy egy sor helyi egyesületben, intézményben is tevékeny szerepet kellett játszania.

Az intézet 1942–1943-as évkönyvéből tudhatjuk, melyekben, milyent: *„Dr. Jantsky Béla mb. igazgató, az ÉMKE*[23] *központi szervezetének választmányi tagja és ellenőre, az ÉMKE munkácsi csoportjának ügyvivő elnöke. Az Országos Keresztény Nemzeti Liga munkácsi fiókjának titkára, Az Országos Gyermekvédő Liga munkácsi csoportjának választmányi tagja. A Vöröskereszt munkácsi szervezetének választmányi tagja. A kerületi cserkésztanács tagja. A munkácsi Úri Kaszinó választmányi tagja. A MOVE munkácsi csoportjának*

---

19 Uo. (Kiemelés – D. P.)

20 Gyurcsik Iván 2001 http://www.pragaitukor.com/archive/pt200105/t06.php (letöltés dátuma: 2025. 09. 25.)

21 „Dr. Jantsky Béla rendes tanár, 7 év szolgálati idővel igazolt, kinevezett. Állomáshelyén megtartandó" – olvashatjuk a kárpátaljai kormányzói biztosság 26.290/1940. II. sz., a VKM-nek küldött jelentésében a kárpátaljai gimnáziumi tanárok igazolóeljárásának befejezéséről. MNL OL K 592-1938-1940-4-26.290.

22 A VKM V. 1. ügyosztályának 1940. január 5-i előterjesztése Dr. Jantsky Béla Munkácsra való sürgős áthelyezésével kapcsolatban. MNL OL K 592-1940-44078. 612. cs.

23 Északkelet-magyarországi Kultúregyesület.

választmányi tagja. Pedagógiai előadásokat tartott a körzeti iskolafelügyelők értekezletein, a kárpátaljai tanítók számára rendezett továbbképző tanfolyamon, a kassai tankerület igazgatóközi értekezletén és a Bereg Vármegyei Általános Tanítóegyesület közgyűlésén."[24]

A korabeli újságok beszámolóiból – a keresztény nemzeti liga kivételével[25] – kitűnik, hogy mit is tett ezekben ténylegesen. Mindenütt: a MOVE-ban, a cserkészetben s a leventeszervezetben is a szegényparaszt- és munkásgyermekek támogatásáért, kulturális szintjük, egészségük emeléséért/megóvásáért küzdött, s politikailag semleges pénztárosi és szervezőmunkát vállalt.[26] Az Úri Kaszinóban javasolta rendszeres ismeretterjesztő előadások szervezését, s együttműködésüket az ÉMKE-vel.[27]

Az ÉMKE munkácsi gazdasági népfőiskola és munkásakadémia létrehozásáról tartott tanácskozásán Jantsky *„keserű hangon tette szóvá, hogy a magyar kultúrmunka iránt Munkácson épp az a réteg és azok a vezetőtényezők viseltetnek teljes közönnyel, amelyek és akik elsősorban lennének hivatottak a kultúra támogatására, másfelől az előadásokról hiányzott az iparos- és kereskedőtársadalom, különösképpen pedig a magyar munkásság. A mulasztottak pótlására sok a tennivaló és ő is osztja az előtte szólók fölfogását, hogy igazában csak a magunk erejéből teremthetünk gyümölcsöző eredményeket. Jellemzőnek tartja, hogy a Kaszinóba szerinte csak három napilap jár: A 8 Órai Újság, a Magyar Nemzet és a Pesti Hírlap, viszont az egynéhány képes folyóirat élén a – Színházi Magazin vezet!"* Majd hozzátette: *„A munkásművelésen kívül az ifjúságművelés a legfontosabb*."[28]

A következő gyűlésen ismét hangsúlyozta: *„…mindenkit, ifjúságot és társadalmi különbség nélkül a magyarság széles tömegeit úgy kell fölsorakoztatni a kultúrmunka mögé, mint ahogy a cseh megszállás idején történt."* A számvizsgáló bizottság nevében ennek feltételeit is biztosítottnak látta az

---

24 Jantsky Béla (szerk.): (1943): A*Munkácsi M. Kir. áll. Magyar és Ruszin Tanítási Nyelvű Líceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1942–43. tanévről, az iskola fennállásának XXIX. évében*. Kiadja az Intézet Igazgatósága, Munkács. 8.

25 A Keresztény Nemzeti Liga munkácsi tevékenységéről – egy miniszterelnöki látogatás megszervezésén kívül, melyben Jantsky szerepéről nem tudunk (A miniszterelnök Ungváron. *Az Őslakó,* V. évf. 1942. október 18. 41. sz. 2.) – az általunk megismert korabeli helyi lapokban nem találtunk tudósítást. Érdeklődésünkre a korszak és a téma kitűnő, kárpátaljai származású szakértői: Fedinec Csilla és Kosztyó Gyula sem tudtak semmilyen érdemi információval szolgálni a szervezet tevékenységéről. Mindez arra utal, hogy ottani tevékenységük jelentéktelen lehetett.

26 Lásd ehhez pl.: A MOVE a munkácsi sportélet kifejlesztéséért. *Az Őslakó*, V. évf. 1942. november 1. 43. sz. 1.; Több mint 13.000 pengőt gyűjtött Munkácson a MOVE honvédcsaládok részére. *Kárpáti Híradó,* XX. évf. 35. sz. 1943. február 13. 4.; Tárczy Károly: Emlékezzünk a régiekről. *Kárpáti Híradó*, XX. évf. 113. sz. 1943. május 20. 1.

27 Új korszak a Kaszinó életében. *Az Őslakó*, V. évf. 1942. november 29. 47. sz. 1–2.

28 Gazdasági népfőiskolát és munkásakadémiát létesít az ÉMKE Munkácson A kultúrvonal határozott fejlődést mutat Munkácson – A munkásságot csak egyenrangú félként lehet bevonni a kultúrmunkába. *Kárpáti Híradó,* XX. évf. 239. sz. 1943. október 22. 2.

1944. évi költségvetésben, *„mely már a nagyvonalú munkaprogram jegyében áll s a 36.000 pengős költségvetésben mindössze 3600 pengő hiányra számít, amit társadalmi úton teremtenek elő. Egyedül a diákmenzára 10.000 pengőt kívánnak fordítani. A költségvetésben szerepel ezenkívül az oly rég kívánatos munkácsi magyar kataszter összeállítása is."*[29]

Úgy tűnik, Jantsky Béla akkor még nem sejtette, hogy a következő évben radikálisan megváltozhatnak a körülmények. Mint ahogy azt sem, hogy 1944 februárjában méltatlan és alaptalan támadás érheti őt a munkácsi magyar rendőrség részéről a VKM-ben: *„A VI. ü. o. 76.219/1944. sz. iratán közölte, hogy a m. kir. rendőrség munkácsi kapitánysága megbízható helyről nyert értesülések alapján jelenti, hogy a munkácsi áll. tanítóképző intézet igazgatója az általuk engedélyezett ingyenes és egyéb kedvezményes helyek odaítélésénél a tanári kar javaslatának mellőzésével csak 3 magyar és 14 ruszin tanulót részesített kedvezményben. Ebből és más jelenségekből a jelentést tevő arra az általános megállapításra jut, hogy Munkácson egyenesen magyar-ellenes nevelés folyik, s a ruszin diákságot lelkiismertelenül a magyar elé tolják.*

Az ügyosztály az utóbbi ideig teljesen megbízhatónak tartotta dr. Jantsky Bélát, az utóbbi időben azonban több oldalról hangzottak el olyan vélemények, amelyek alkalmat adnak arra, hogy az ügyosztály bizalmát megrendítsék. Ezekre való tekintettel az ügyosztály szükségesnek ítéli, hogy a fenti panaszt és dr. Jantsky egész működését általában, különösen nemzeti vonatkozásban a helyszínen vizsgálja ki. E célból szükséges dr. v. Terbócz Miklós min. osztályfőnök Munkácsra való kiküldése" – írták, megfogalmazva egy Terbócznak címzett utasítást is: *„Felhívom Méltóságodat, […] hogy […] az intézet mb. igazgatója dr. Jantsky Béla munkáját nemzethűség szempontjából különös figyelemre méltassa."* (Kihúzva: szóbeli jelentést tegyen – szigorúan bizalmas!)[30]

Forrásainkból nem világos, hogy valóban sor került-e vitéz Terbócz Miklós VKM osztályvezető-helyettes munkácsi látogatására, vagy a kassai tankerület illetékes előadói tájékozódtak az ügyben. Tény, hogy vitéz Újváry Lajos tankerületi főigazgató 1944. március 10-én a fentieket cáfoló jelentést küldött a minisztériumba: *„A valóban betöltendő 16 helyre 3 magyar és 14 ruszin tanulót hozott a testület javaslatba. Az igazgató a testület határozatával szemben 30/1944. sz. alatt szó szerint a következő előterjesztést tette: »A pályázati szabályzat szerint csak jó előmenetelű tanulók vehetők számításba. Tekintettel arra, hogy így a magyar tagozatból csak 7 tanuló élvezhet ösztöndíjat, és ezzel évekre hátrányba kerülne a ruszin tagozattal szemben, a tanári testülettől eltérően, ahol ezt a kérdést nem volt tanácsos fel-*

[29] Az ÉMKE a népi és faji kultúrát a széles néprétegek számára kívánja hozzáférhetővé tenni. 36.000 pengős évi költségvetéssel dolgozik a munkácsi ÉMKE szervezet. *Kárpáti Híradó*, XX. évf. 260. sz. 1943. november 17. 4.

[30] MNL OL K-502-1937-44/414. cs. 92.344/1944. VIII. 3. ü. o. sz. A munkácsi áll. tanítóképző intézet meglátogatása. 1944. február 16. (Kiemelés – D. P.)

hozni, az osztályfővel való előzetes megbeszélés alapján két olyan I/a osztálybeli tanulót is javaslatba hoztam, akiknek előző előmenetele ugyan elégséges, az ellenőrző értekezleten azonban már jó előmenetelt mutatott fel. […] Több magyar növendék ismételt felhívásra sem pályázott. […] Ily módon 9 magyar és 14 ruszin növendék kerül be. Hogy a magyar növendékekre nézve jelenleg hátrányos arány mielőbb megszűnjék az V/b és IV/a osztály tanulóit a III/b osztály tanulóival szemben előnyben részesítettem.« […]

Az előadottakból nyilvánvaló, hogy a rendőrségi jelentésben foglaltaknak épp az ellenkezője igaz: dr. Jantsky a tanári testülettel szemben a lehető legnagyobb gondossággal és előrelátással nem a ruszinság, hanem a magyarság javára járt el. […] Az adott körülmények között a magyarság támogatására valóban nem volt más mód, mint amilyet az igazgató választott: a feltételeknek csak részben megfelelő magyar tanulók felvételének javaslása."[31]

Jantsky és a főigazgató a jövőt tekintve valamelyest javítani szerették volna a kárpátaljai tanítóság körében a magyarok részarányát. Ám ebből nem következik, hogy a ruszin utánpótlással ne törődtek volna. Az igazgató javaslatára a tankerületi főigazgató 1944. szeptember 30-án a képző osztályainak bifurkálását, ezzel a felvehető létszám növelését javasolta a VKM-nek, hogy ne kelljen évente 70-80 ruszin nyelvű jelentkezőt elutasítani.[32]

1948 júniusában Újváry Lajos – akkor már csak volt – kassai tankerületi főigazgató nyilatkozott Jantsky munkácsi magatartásáról a Népbíróságnak: „*…mint beregszászi áll. gimnáziumi tanár, majd, mint a munkácsi áll. internátus és a munkácsi áll. tanítóképző igazgatója 1939 szeptemberétől 1944 őszéig, Munkács város kiürítéséig működött tankerületemben. Demokratikus érzésű és magatartású, haladó szellemű pedagógusnak ismertem meg. Demokratikus magatartása miatt a katonaság és a leventeparancsnokság részéről több ízben történt kísérlet állásából való elmozdítására. A támadások ellen csupán még ellenségeitől is elismert kiváló pedagógiai teljesítményeire való hivatkozással sikerült őt megvédenem.*"[33]

Helyettese, dr. Pauka Tibor tanügyi tanácsos, gimnáziumi igazgató, a kassai tankerület volt helyettes főigazgatója részletesebb értékelését adta Jantsky munkácsi tevékenységének: „*1941 óta ismerem és hivatali működését ugyanez évtől állandóan figyelemmel kísértem. Nevezett Munkácson az áll. tanítóképző intézet és az áll. gimnáziumi tanulóotthon megbízott igazgatója volt. Hivatali tevékenységében a legteljesebb tárgyilagosságra törekedett.*

---

31 A munkácsi áll. tanítóképző intézet meglátogatása. MNL OL K-502-1937-44/414. cs. 92.344/1944. VIII. 3. ü. o. sz.

32 A kassai főigazgató 3193-1/1944. sz. levelében a munkácsi osztályok párhuzamosítása ügyében MNL OL K-502-1937-44/414. cs. 93746/1944. VIII. 3. ü. o.

33 Újváry Lajos volt kassai tanker. főigazgató nyilatkozata a népbíróságnak Jantsky mellett, 1948. június 23-án. Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48. sz. (Kiemelés – D. P.)

Gondosan ügyelt arra, hogy a magyar és ruszin nyelvű tanulóifjúság az iskolai és a tanulóotthonban való gondos és céltudatos nevelés által közelebb kerüljön egymáshoz. Minden tudásával és tehetségével azon fáradozott, hogy a tanulók között és a város társadalmában fennálló nemzetiségi feszültségeket elsimítsa. Ily irányú tevékenysége nem korlátozódott az iskolára, hanem a közéletben is megnyilatkozásaival, előadásaival hathatósan hozzájárult ahhoz, hogy semmiféle súrlódás ne következzen be. Tudomásom van arról is, hogy az egyes leventeoktatók által elkövetett visszásságokat igen élesen elítélte s az akkori leventeparancsnokság részéről állandóan feljelentés érkezett ellene, amelynek következtében eljárás is folyt ellene, ami azonban igazolta dr. Jantsky Béla pártatlanságát és igazságát. Tudomásom van továbbá arról, hogy az alaptalanul perbefogott kárpát-ukrán diákok mellett is állást foglalt. Úgyszintén 1944 áprilisában személyesen járt közben a munkácsi akkori rendőrkapitányságon a zsidó gimnázium tanári testületének, vagyonának és ifjúságának megmentése érdekében."[34]

Kiegészítette ezt Jantsky kollégájának vallomása: „*Tudomásom van arról, hogy az internátusba nagyobb létszámú ukrán (ruszin) tanulót vett fel a megengedett létszámnál. A szegénysorsú ukrán tanulóknak kosztot adott, ha férőhely nem volt. A magyar »úri« társadalom igen gyakran támadta, mert az ukrán (ruszin) társadalommal őszinte baráti kapcsolatot tartott fenn. […] Egy Paparega nevű szegénysorsú diákot az iskolai konferencián megvédett a kizárástól, akit a magyar csendőrség meghurcolt szovjetbarát magatartása miatt. A nevezett tanulót ingyenes bentlakónak az internátusba felvette. A hivatalos rendelkezéseket nem vette figyelembe és az internátus részére, egy Bernstein nevű zsidónál szerezte be a fűszer nagyrészét, ami kizárja antiszemita magatartását. Az internátus fotólaboratóriumába bejárhattak azok a zsidó tanulók, akiket az iskolai laboratóriumokból és iskolai körökből kitiltottak. Határozottan emlékszem egy Kirschner Leó nevű tanulóra, aki rendszeresen bejárt.*"[35]

Az üldözötteket védeni próbáló Jantsky Béla vélhetően akkor még nem sejtette: rövidesen, 1944. október 23-án sor kerül Munkács kiürítésére,[36] s három gyermekével és feleségével az utolsó magyar vonat szeneskocsijába bújva Budapestre kell menekülnie…[37]

---

[34] Dr. Pauka Tibor tanügyi tanácsos, gimnáziumi igazgató, a kassai tankerület volt helyettes főigazgatójának nyilatkozata a Népbíróság számára Jantsky mellett 1948. június 22-én. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48. sz.

[35] Tarján Sándor nyilatkozata melyet – egy Paparega későbbi bírósági elítélésével kapcsolatos kiegészítéssel – Turhányi György is aláírt. 1948. március 9–10. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48. sz.

[36] Kosztyó Gyula (2022): A „magyar világ" utolsó napjai Kárpátalján (1944 október). *Századok,* 156. évf. 4. sz. 807.

[37] Frivaldszky János (2010): 303.

Jantsky Béla Budapesten 1944–1945-ben

Budapesten Jantsky Béla saját kérésére a VKM-től – ideiglenesen – a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Ásvány-földtani Tanszékére kért és kapott beosztást. Ottani munkájáról Csűrös Zoltán rektor így nyilatkozott: „*1944 októberétől 1945 júliusáig a Műegyetemen való beosztása alatt a hallgatókat felvilágosította a további harcokban való részvétel céltalanságáról és helytelenségéről. Az ásványtani és földtani intézetben részt vett a műszerek és gyűjtemények értékes darabjainak biztonságba helyezésében és így többek közt két mikroszkópot, pótolhatatlan csiszolatgyűjteményeket, könyveket, redőzáras fényképezőgépet mentett meg. Végül értékes szolgálatot tett a Műegyetemnek az orosztanfolyam tartásával, mikor nemcsak a legszükségesebb kifejezésekre az egyszerű nyelvre tanított, hanem igyekezett az orosz irodalom szépségeire és az orosz nép értékeire is kitérni, – világos tanúbizonyságot téve arról, hogy az orosz kultúrát nagyra becsüli és az orosz nép megbecsülését a nyelvoktatáson keresztül is előmozdítani óhajtja.*”[38]

1944 őszétől 1945 tavaszáig – így az ostrom alatt is – családjával Jantsky a XI. kerületi Ballagi Mór utca 10-ben lakott. A ház kb. 40 lakójának aláírásával a következő véleményt adták róla: „*Ezen idő alatt valamennyien demokratikus gondolkodású, szociális beállítottságú, szeretetreméltó egyéniségnek ismertük, aki többször tett tanúságot baloldali érzelmeiről. Házunkban felszabadulásunk után (1945. január 2.) hónapokon át, mint tolmács működött. Még a felszabadító orosz katonák megérkezte előtt többször kijelentette, hogy a német propagandának ne higgyünk. Minden módot felhasznált, hogy a házban üldözöttek menedéket kapjanak. Elsőnek üdvözölte szeretettel és örömmel a vörös hadsereg katonáit. A több, mint hét héten át a pincében tartózkodó, több mint százfőből álló lakónak orosz nyelvtanfolyamot tartott, továbbá szociális előadásokat rendezett. A felszabadulás után azonnal a ház lakói egyhangúlag bizalminak választották, ezt a megbízatását elköltözéséig töltötte be.*”[39]

Az említett üldözöttek közül Bodnár Ferencné szül. Zwig Szidónia tanúsította a népbíróságnak: „*Dr. Jantsky Béla engem, mint a zsidótörvény által üldözöttet a nyilas rémuralom alatt védelmébe vett. Előbb egyik rokonának iratait szerezte meg számomra, majd minden kockázatot vállalva segítségemre volt, hogy a XI. Ballagi Mór u. 10. sz. házban menedéket találjak. Később az ostrom alatt is mindvégig segítségemre volt. Sok alkalommal meggyőződtem demokratikus, baloldali magatartásáról.*”[40]

---

38 Dr. Csűrös Zoltán műegyetemi rektor 1948. június 23-i igazolása Jantskyról a népbíróság számára. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48. sz.

39 A Budapest 11. kerület Ballagi Mór u. 10. sz. ház lakosainak 1948. május 10-i nyilatkozata a népbíróság számára Jantsky magatartásáról abban az időszakban. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48. sz.

40 Bodnár Ferencné szül. Zwig Szidónia 1948. június 23-i nyilatkozata a népbíróság számára. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48. sz.

Kuncz Jánosné a Ballagi Mór u. 8-ból megerősítette: „*…az ostrom alatt engem gyermekemmel együtt Dr. Jantsky Béla vett védelmébe és rokonának házában helyezett el, vállalva az akkori idők súlyos kockázatát. Segítségünkre volt, jóllehet tudta azt, hogy a zsidótörvények miatt üldözöttek voltunk s így a front esetleges ide-oda hullámzása esetén az említettek miatt az életét kockáztatja. Pártfogásába vett fiammal együtt, gondoskodott rólunk s ezalatt bőségesen volt alkalmunk politikai felfogását megismerni és igazi, demokratikus emberszeretetét tapasztalni.*"[41]

Dr. Réthelyi Józsefné, aki „évek óta ismerte" Jantskyt, egyenesen azt állította, hogy ő „*1945-ben az ostrom után a XI. ker. kommunista szervezetben dolgozott, ami szintén arra vall, hogy a népidemokrácia híve*".[42] Egyetlen forrásunk utal arra, hogy miben is állt Jantsky kapcsolata a kerületi kommunista szervezettel: „*1945-ben munkásoknak, kistisztviselőknek orosz nyelvtanfolyamot is tartott – díjmentesen*" – állította a Szent János Kórház kiolvashatatlan nevű orvosa.[43] Ám párttaggá nem vált. „*Soha egyetlen politikai pártnak […] tagja nem voltam*" – jelentette Jantsky 1947-ben a tankerületi főigazgatóságnak.[44]

A Jantsky akkori magatartásáról számunkra elérhető források mind 1948 első felében, a népbíróság számára születtek, s ez a hangvételükön látszik. Emberszeretete helyett a demokratikus emberszeretetét, az oroszok szeretetét, az orosz kultúra iránti barátságát és „baloldaliságát" hangsúlyozó szövegek az akkori idők fogalomhasználatával azt fejezték ki, hogy – az ellene emelt „*népellenes, szélsőjobboldali, baloldaliakat feljelentő, antiszemita vádakkal*"[45] szemben – valójában humánus, szociálisan érzékeny, segítőkész, a magyar és szláv kultúra értékeit egyaránt nagyra, közvetítésre méltónak tartó ember volt.

---

41 Kuncz Jánosné zsidóüldözött a Ballagi Mór u. 8-ból 1948. június 23-án Jantsky mellett tanúskodott. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48. sz.

42 Dr. Réthelyi Józsefné 1948. március 4-i nyilatkozata Jantsky mellett. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48. sz.

43 Dátum nélkül. Az Új Szt. János Kórház orvosának nyilatkozata Jantsky mellett (neve kiolvashatatlan). BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48. sz.

44 Jantsky Béla igazgató 1947. november 5-én a szegedi tankerületi főigazgatóhoz 19/1947. Biz. sz. alatt Fiala Endre beadványára hiv. sz. 793-5/1947. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-170386/1947. 238. d. Ezt egy 1948. február 24-i róla szóló rendőrségi környezettanulmány is megerősíti: „Politikai pártnak nem tagja, és nem is vehető észre, hogy valamelyik politikai pártnak vezetőivel szorosabb kapcsolatot tartana fenn." BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48./5. sz.

45 A Budapesti Népügyészség 1948. Nü. 2324/2. sz 1948. május 14-i (15698/1948. szolnoki AVO) vádiratában Jantsky ellen a Népbírósághoz. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48. sz.

Jantsky Béla a jászberényi tanítóképzőben

Bemutatkozása, nevelési törekvései

Jantsky Bélát 1945. október 22-én, a VKM 65.925/1945. IV. sz. rendeletével, megbízott igazgatóként nevezték ki a jászberényi tanítóképző vezetőjévé. Majd 1947. február 22-én a 134.016/1947 V. b. sz. rendelettel *„az állami tanítóképző-intézeti igazgatók létszámába áll. tanítóképző-intézeti igazgatóvá nevezte ki*".[46]

A tantestület előtti bemutatkozására az 1945. november 7-i tanári értekezleten került sor. Jantsky megköszönte az addig az intézetet 1944 novemberétől helyettes igazgatóként irányító s az átadás-átvételnél segítőkész Berzátzky László munkáját, tanácsait, támogatását. Majd elismerését fejezte ki a tantestületnek *„önfeláldozó teljesítményeikért, mellyel az oktatás zavartalanságát biztosították, de főleg azért az elszánt magatartásért, melylyel a legveszélyesebb időkben az intézet értékeinek megmentését előmozdították*".[47] Majd vezetői, nevelési krédóját tárta új munkatársai elé: *„Ismerem az intézet múltját, tudatában vagyok annak, hogy ez az intézet országos viszonylatban munkateljesítménye, belső rendje, szelleme tekintetében az ország első intézetei között volt, épületének szépsége, nagysága és felszerelése pedig páratlanná tette az országban.*

Amikor az intézet vezetését átveszem tudom feladataimat, tudatában vagyok a követelményeknek, melyeket az intézet múltja és különösképpen jövő szerepe demokratikus szellemű tanítóképzésünkben velem szemben támaszt. […]

Legfontosabb a tanári testület egységes szelleme és összedolgozása. […] A gondviselés nem egyforma pedagógiai rátermettséggel, kvalitással ajándékozott meg minket. A fontos csak az, hogy mindenki a tőle telhető legnagyobb teljesítményt akarja adni, illetve a siker érdekében minden tőle telhetőt megtegyen. […]

Kérem szeressék, tiszteljék és becsüljék egymást. Ennek mind kifelé a város társadalma felé, mind itt bent szinte felmérhetetlen fontossága van az intézet tekintélye, jóhírneve és a növendékek fegyelmezése szempontjából. Tiszteljük egymás meggyőződését. A demokrácia legnagyobb vívmánya az, hogy világnézeti meggyőződési szabadságot adott mindenkinek, amíg természetesen a köznek kárára nincs. A mi viszonylatunkban kinek-kinek politikai és egyéb meggyőződése olyan magánügye, mint az, hogy melyik templomba jár imádkozni. Amint valaki itt pártpolitikai agitációba kezdene, az már káros volna

---

[46] Jantsky Béla (szerk.): (é. n.): *A Jászberényi Állami Líceum és Tanítóképző-intézet évkönyve az 1946–47. iskolai évről (a 9., ill. a 30. tanév)*. K. n., h. n. [Jászberény], 4.

[47] Tanári értekezleti jegyzőkönyv az új mb. igazgató bemutatkozása alkalmából. 1945. november 7. MNL Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára (JNSZVL) VIII. 52. A Jászberényi M. Kir. Tanítóképző iktatott iratok 8. d. 215/1945. sz.

az intézet belső békéjére és ezért elítélendő érte. Igen nehéz idők járnak felettünk megélhetési lehetőségeinket tekintve is. Ha tudjuk, támogassuk egymást ilyen vonatkozásban is. A növendékek szüleitől való elfogadás nagyon veszélyes dolog. […] Lelki függetlenségünket kell feláldozni érte, e nélkül pedig tanár nem élhet. Ezért fogunk keresni más módot, amellyel a jövőben anyagi függetlenségünket biztosítani tudjuk.

Szeressük növendékeinket. Nemcsak városok hevernek romokban, hanem […] lélekroncsokkal találkozunk úgyszólván naponta. Ez alól ifjúságunk sem kivétel. A sok szenvedés által meggyötört ifjúság soha így nem vágyott a szeretetre, mint most. Ugyanakkor azonban egyeztetni kell tudnunk a szeretetet a szigorú követelményekkel, melyeket viselkedésünkkel tanulmányaik végzésével szemben támasztunk, mert azt is tudnunk kell, hogy ifjúságunk lelkileg századok óta nem volt olyan fertőzött, mint most. […]

Új, demokratikus tanítókat kell adnunk a magyar falunak. Új tárgyakat, új világnézetet, új tudományokat, új szellemet kell átadnunk neveltjeinknek. Ez természetesen nagyobb és nehezebb feladatot ró ránk. Ezért kérem, hogy a testület tagjai önképzésükre minél több időt fordítsanak. Demokratikus szellemű ifjúságot kell nevelnünk abból az ifjúságból, mely a hatások és ellenhatások kaotikus egyvelegétől megbódulva elvesztette minden tájékozódóképességét és minden nevelőibe vetett hitét. Épp ezért kell óvatosaknak és mégis határozottaknak, féltve őrködőknek és mégis szigorúaknak, megértőknek, de nem könnyelműen elnézőknek, és mindenekelőtt lelki vezetőknek lennünk. […] Mily könnyű kimondani, pedig mennyi adottság, felelősség, áldozatos hivatástudat és állandó önrevízió szükséges hozzá. Mégis vállalnunk kell, mert […] a mi nevelői és oktatói munkánk döntő társadalmunk demokratikus szellemű átnevelésében. […]

Egy vesztett háború után szükséges az önrevízió. […] Az önrevízióban, eddigi társadalmi berendezkedésünk kritikájában nemcsak azok ismertetése, tudatosítása fontos, hanem a leszűrt okulás és ennek alapján az új remények, az új lehetőséget feltárása […] Éppen ezért ne csak a múltat ostorozzuk, hanem mutassunk öntudatot keltő nemzeti erényeket, hitet–reményt adó nemzeti értékeket is.

Ezenkívül pontosságot, csínt, ízlést kérek kartársaimtól. Pontosságot az adminisztratív ügyek intézésében és egész tanári működésükben. A szép szeretete és megszerettetése legyen minden munkánk és nevelői eljárásunk egyik fő jellemvonása. A komoly oktatói munka amellett, hogy az iskola lényegéhez tartozik, minden káros szellem preventív elhárítója. […]

A testületben sok fiatal tanár van. Ha tekintélyt akarnak magukkal szemben elérni, annak első kelléke a komoly magatartás. Tiszteletreméltó és szép az, ha a tanárt a növendékek szeretik. De tűzön–vízen keresztül popularitást hajszolni nem lehetséges a tekintély feláldozása nélkül. Ami nem tartozik a növendékekre, arról előttük ne beszéljünk. […] Egymás intézkedéseit ne keresztezzük, hatáskörünket túl ne lépjük.

Ezekért kartársaim tőlem szeretetet, tiszteletet, megbecsülést, segítséget és mindenekfelett őszinteséget fognak kapni. Talán lesz idő, amikor valaki nyersmodorúnak fog találni, de egy biztos, hogy szemben nyájasan, mosolygósan a háta mögött senkinek sem fogok ártani és minden nevelői törekvést a legmesszebbmenően támogatni fogok" – fejtegette.[48]

Az intézet 1946–47. tanévi évkönyvében az intézet nevelő-oktató munkájának lényegét az igazgató úr így foglalta össze: *„Elsősorban minden emberi haladás alapját a valláserkölcsi normák szerinti életet, a humanitást, az egymás iránti szeretetet, a becsület és tisztesség eszményét, az önfegyelmet és tekintélytiszteletet, a munka szeretetét és a tudás tekintélyét oltottuk be neveltjeinkbe. Ezekre építettük magasabb nevelő–oktató törekvéseinket, mint a tudatos és tervszerű élet, közösségi szellem, a demokratikus eszmények megszerettetése, hivatástudat és nevelői lelkület kialakítása és édes hazánk mély szeretete, melyet reális nemzeti értékismeretre építettünk. Ez utóbbiak szolgálatában dolgoztuk fel a statisztikai hivatal kiadványait, adatait, melyek népünk és hazánk fejlődésére és duna–medencei helyzetére vonatkoznak. A magyarkodás és lírai hazafiság helyett nemzetünk reális erőforrásainak és való értékeinek, de ugyanakkor fogyatékosságainak ismeretére támaszkodó nemzetszeretetet akartunk neveltjeinkben kifejleszteni. Másik célunk a korszerű képesítés volt. A gyermeklélektan elért eredményein alapuló modern nevelő–oktató elvek szerint és már a szakosított általános iskola követelményeinek megfelelően képeztük növendékeinket. Különös gondot fordítottunk a gazdasági ismeretek tanítására. […]*

A felsőbb osztályokban a gazdaságtan tanítása teljesen a tantervi utasítás szerint történt. Fő szempontunk az volt, hogy a leendő tanító tudjon gazdaságtant tanítani és lássa a ma gazdasági problémáit, sőt a gazdasági tanácsadó szerepét is be tudja tölteni a tanyán és a falun. […] Az agrár Magyarországon, – ahol most valósították meg a radikális földreformot – a tanítóság kívánatos gazdasági tudása és felkészültsége a tanítóképzés jelenlegi tantervi keretei között nem biztosítható. A paraszti Magyarország korszerű és versenyképes termelésének alapjait az általános iskolában lehet és kell lerakni. A tanítóságnak kell ismertetni és népszerűsíteni a szükséges átszervezési, szövetkezeti és gépesítési eljárásokat a parasztság körében. […] Ezért kell a falusi és tanyai tanítónak korszerű mezőgazdasági tudással rendelkeznie. Ezt részben a szakosítással, részben a gazdaságtan intenzívebb tanításával lehet elérni. A tanítóképzés átszervezés alatt áll s így a jelenlegi keretek között kellett megtennünk a szükséges lépéseket. Ez főképpen abból állt, hogy igyekeztünk rámutatni a mezőgazdasági átszervezés nagy kérdéseire s kiemelni, hogy e téren a tanítóságra nagy és szép feladat vár."[49]

---

[48] Tanári értekezleti jegyzőkönyv az új mb. igazgató bemutatkozása alkalmából. 1945. november 7. MNL JNSZVL VIII. 52. 8. d. 215/1945. sz.

[49] Jantsky Béla (szerk.): (1947): 6–9.

Majd az intézet 1947. december 20-i nevelési tárgyú értekezletén ehhez hozzátette: *„Vitán felül áll, hogy az ifjú tanítót a jelenkor szellemi és világnézeti, nemzetgazdasági, közgazdasági és politikai áramlataival meg kell ismertetnünk, mert arra az életben azonnal szüksége lesz. A politikai és társadalomtudományi tájékozatlanság igen sok veszélyt rejt magában. Ennek a képzésnek itt, az intézetben természetesen a napi és pártpolitikától függetlenül tudományosan és tárgyilagosan kell végbemenni. Ehhez pedig elsősorban a testület tagjainak alapos, ilyen irányú tudására van szükség. A magam részéről úgy érzem, hogy ezt a képzést elsősorban magunkon kell kezdenünk."*[50]

Nehézségek, gyanúsítások

Jantsky Béla fentiekben megfogalmazott céljainak elérését több komoly akadály tette illuzórikussá. Egyfelől az általános politikai helyzet alakulása: az átmenet éveinek népfrontos, – a szovjetek által korlátozott – látszólag plurális, valamelyest létező demokrácia beszűkülése, s a „fordulat évei"[51] alatt egypárti diktatúrává válása. A Jantsky-féle népi származású, szociálisan érzékeny polgári demokraták mozgástere az oktatás és különösen a tanítóképzés területén minimálisra csökkent.[52] Ezt a folyamatot Jantsky Béla már kényszerűségből – de facto – a jászberényi képzőn kívül élte meg.

A háború utáni infláció, szegénység, mindenfajta hiány, megélhetési nehézségek nagy kihívást jelentettek az igazgató úr számára egy ekkora internátussal működő intézet élén. Emellett az intézetet 1941–1942-ben ideiglenes megbízatással – sikeresen – irányító, majd akarata ellenére a zombori tanítóképző igazgatójává kinevezett, onnan 1944 októberében menekülni kényszerült, majd ártatlanul meghurcolt s a jászberényi igazgatóságra mániákusan törekvő dr. Fiala Endre folyamatos támadásaival, feljelentéseivel szembesült: előbb a tantestület tagjait érintően, majd a saját személyére vonatkozóan is.[53]

1947 március elején a Fiala egyik feljelentésében foglaltakat vizsgáló kiküldött előtt Jantsky kifejtette: *„Amikor 1945. október 31-én az intézetet, mint megbízott igazgató átvettem, annak adminisztratív vezetését, nevezetesen az irattárat és pénzkezelést a legnagyobb rendben találtam. Meggyőződtem*

---

[50] Nevelési tárgyú értekezlet jegyzőkönyve a „világnézet és nevelés" témáról, 1947. december 20. MNL JNSZVL VIII. 52. b. 10. d.

[51] Feitl István – Izsák Lajos – Székely Gábor (szerk.): (2000): *Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949.* Napvilág, Budapest. 98–390.

[52] Kardos József (2007): *Iskola a politika sodrában 1945–1993.* Gondolat Kiadó, Budapest. 40–70.; Donáth Péter (2008): *Oktatáspolitika és tanítóképzés Magyarországon 1945–1960.* Trezor, Budapest. 25–65.

[53] Lásd erről bővebben: Donáth Péter (2025a): A jászberényi és zombori tanítóképzők egykori igazgatója: Fiala Endre drámája (1941–1949). *Neveléstudomány,* 13. évf. 4. sz. 82-108. https://doi.org/10.21549/NTNY.51.2025.4.4 .

arról, hogy az intézet ingóságainak megmentése érdekében annak előbbi vezetője s tanári testülete és ifjúsága minden lehetőt megtett, sokszor súlyos kockázatok vállalása mellett is, és ezáltal soha el nem évülő érdemeket szerzett. Az intézeti nevelés és oktatás terén a tanári testület az akkori igen nehéz viszonyok mellett is, hivatásának teljes magaslatán állt. Különösen Berzátzky László c. igazgató úr részéről tapasztaltam azt, hogy egész életét ez idő alatt az intézettel való törődésnek szentelte. […] Fiala Endréről mindenkor meleg baráti érzésekkel emlékezett meg és amikor dr. Fiala Endre részéről irányában megnyilvánuló gyanúsítgatásokról és egyéb dolgokról értesült, ez igen elszomorította. Ezekről nekem a legnagyobb keserűséggel számolt be. Ha részéről működésének ideje alatt adminisztratív tévedések történtek, ez a gyakorlat hiányának és az igen súlyos időknek tudható be. Azonban mindenkor legjobb tudása szerint feltétlenül jóhiszeműen járt el minden ténykedésében. […]

A vádak összeállításából az tűnik ki, hogy az itteni állapotok tarthatatlanságát akarja bizonyítani, és ebben nem riad vissza a legnaivabb, alaptalanabb és inkorrekt gyanúsításoktól sem és nem kímél senkit, volt kartársai, barátai és jótevői közül. Felmerül előttem a kérdés, mi lehet a célja ezzel a beadvánnyal dr. Fiala Endrének? Szerencsétlen helyzete miatt az intézet tanárait és különösen Berzátzky Lászlót vádolja, pedig erre semmi néven nevezendő indoka nincs, sőt a legnagyobb hálára lehet velük szemben kötelezve. […] Tudomásom szerint annakidején Árpássy Gyula igazgatóval szemben, aki tőle az intézetet átvette, ugyanígy viselkedett.[54] *[…] Mint volt igazgatónak tudnia kellene, hogyha itt bármilyen mulasztások is történtek volna, ez ügyének rendbehozatalára nézve semmiféle következményekkel nem járhatna. Az intézethez való beosztásának ilyen alapú valószínűsítése egy egészséges lelkiegyensúlyú volt intézeti vezetőtől nem tételezhető fel. […] Úgy látom, hogy dr. Fiala Endrének szinte beteges vágya, hogy ennek az intézetnek az élére kerüljön, és ebben minden eszközt megragad a maga beteges módján. […] Nyilvánvaló ugyanis előttem, hogy amennyiben az ügy végleges elintézést nem nyer, dr. Fiala Endre akcióit tovább fogja folytatni, részéről az intézet állandó támadásnak lesz kitéve és ezzel a tanári testület és a növendékek közötti szükséges harmóniát, az itteni nevelés és oktatás zavartalanságát komolyan veszélyeztetni fogja.*"[55]

A kartársait kollegiálisan védő igazgató nem tévedett. A jogtalan internálásai és elbocsátása után rehabilitációját és a *„jászberényi igazgatói állásába való visszahelyezését*" követelő Fiala Endre minden számára elér-

[54] „Jászberényi tanítóképző intézeti igazgatói állásomat egy protekciós egyénnek kellett átadnom, akit 1945. június 25-én az Igazolóbizottság Jászberényben vezetőállásra alkalmatlannak minősített és áthelyezésre ítélt" – állította Árpássy Gyuláról valótlanul Fiala Endre. Fiala a Budapesti Népbíróságnak 1948. június 21. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48. Lásd ehhez: Donáth Péter (2025b): *Tanítóképzők, tanáraik, diákjaik az 1945–1949. évi politikai forgószélben.* Trezor, Budapest. 96–107.

[55] Jantsky meghallgatása Müller István tanügyi segédtitkár által Jászberényben Fiala feljelentő levele nyomán. 1947. március 7–8. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d.

hető módon (VKM-ben, Miniszterelnökségen, Államvédelmi Osztályon [ÁVO] stb.[56]) tovább támadta az intézetet s 1946 júniusától kezdve egyre intenzívebben *„az ő helyét méltatlanul, protekció révén bitorló"* Jantsky Bélát.[57] Azt állította, hogy 1946. április 9-én egy őt ért drasztikus kihallgatás során az ávósok – valótlanul – közölték vele, hogy a jászberényi intézet igazgatója és a VKM[58] áll újabb, második internálása hátterében. Valójában szó sem volt erről, utóbb a rendőrség is elismerte, hogy Fiala indokolatlan rendőri önkény és a szakmai hozzáértés hiánya miatt volt 4, illetve 5 és fél hónapig internálva. Ő ezt nem így látta, s téves felfogása szerint *„visszatámadta"* Jantsky Bélát: *„feljelentőjét s minden baja okozóját"*.[59]

Fiala közölte ezt a debreceni tankerületi főigazgatósággal is: *„Minden kétséget kizáróan bebizonyosodott, hogy elsőszámú feljelentőm dr. Jantsky Béla. Neki köszönhetem, hogy félholtra vertek, internáltak, és végül állásomat is elveszítettem, nem is beszélve az 1946. április 9-én jegyzőkönyvezett vádakról. Jelen pillanatban tehát minden az Államvédelmi Osztály kezében van. Erre való tekintettel tegnap azonnal jelentést küldtem a VKM-hez s a jászberényi állami tanítóképző intézet nagyobb megrázkódtatásának elkerülése végett kértem tanítóképző intézeti igazgatói állásomba való sürgős visszahelyezésemet*."[60]

A tankerületi főigazgatóság Jantsky reflexióját kérte e vádakra. Abban olvashatjuk: *„Dr. Fiala Endre ellen soha feljelentést nem tettem már csak azért sem, mert 1945 novemberéig, amikor itteni hivatalomat átvettem, létezéséről sem tudtam. Internálása pedig a kartársak közlése szerint már 1945. II. hó 5-én megtörtént. Sohasem láttam őt és szomorú sorsáról is csak annyit tudok, amennyit az itt felvett jegyzőkönyvekből és a kartársaktól megtudhattam.*

Az ellenem folyó államvédelmi eljárásról sem tudok semmit. Valószínűleg

---

56 Fiala vallomása Jantsky ellen. 1947. október 17. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48.

57 *„Dr. Jantsky Béla egy munkácsi ruszin gimnáziumi tanár, aki annyit ért a magyar, jászberényi tanítóképzéshez, mint én a ruszin gimnáziumokhoz: tehát semmit sem. […] Jantsky Bélának köszönhetem tehát azt, hogy 1945. június 25-e után nem kerülhettem vissza jászberényi tanítóképző intézeti igazgatói állásomba, mert ő a teljesen ismeretlen foglalta el azt"* – írta Fiala a Népbíróságnak 1948. június 21-én. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-177.767/1949. 238. d.; BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48.

58 A VKM 160.668/1948. V. ü. o. sz rendelet a debreceni tankerületi főigazgatóhoz a Fiala elleni fegyelmi eljárásról. 1948. augusztus 9. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-160668/1948. 238. d.

59 *„Az intézet igazgatásával megbízottak elképzelése szerint azért kaptak helyette igazgatói megbízást, mert személyi kapcsolataik folytán ezt ki tudták harcolni, gyengébb személyi képességeik ellenére is. […] Emiatt úgy gondolta helyesnek, ha ellentámadásba megy át s mindenkit, aki vélekedése szerint ellene tevékenykedett, helyére tört, a legképtelenebb vádakkal illetett"* – olvashatjuk Ballay Géza és Bikkafalvy Miklós miniszteri titkárok 1948. október 25-i összefoglaló jelentésében. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-7-F-177767/1949. 238. d. Lásd erről bővebben: Donáth Péter (2025a).

60 Fiala a debreceni tankerületi főigazgatónak. 1947. október 19. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-170386/1947. 238. d.

ugyanolyan elképzelésen alapul, minthogy feljelentettem, hogy jászberényi küldöttség kérte fel és hogy én »felvidéki viselt dolgaimban« őt kihallgatták, aki azt sem tudta idehelyezésemig, hogy élek a földön. Ha nem volna nyilvánvaló ezen beadványából is, hogy most már reálisan felismerhető beszámíthatatlan emberről van szó, akkor mélységesen felháborodnék ilyen hallatlan aljas eljárás tudomásulvétele után. […] Ha az államvédelmi osztálynak »felvidéki viselt dolgaimmal« kapcsolatban nyomoznia kellene, akkor elsősorban talán engem hallgatna ki és utánam a vádló hivatkozása alapján olyanokat, akik velem együtt éltek és ismertek, semmiesetre sem őt, akinek eddig létezésemről tudomása sem volt.

Ez év áprilisában valóban kapott az államvédelmi osztály Orosz György volt beregszászi gimnáziumi tanártól egy feljelentést, melyben azzal vádolt, hogy a cseh éra alatt demokráciaellenes voltam. Egy nyomozószázados ki is szállt Szolnokról és kihallgatott, azonban annak tudomásulvétele után, hogy 1938. november 2-ig a cseh állam szolgálatában voltam és ellenem a csehszlovák hatóságoknak semmi kifogásuk nem volt, az ügyet, mint tárgytalant és alaptalant nem tartotta további tárgyalásra érdemesnek. Valószínűleg erről szerzett tudomást Dr. Fiala Endre és ezt tálalja most fel, mint »hatalmas aktacsomót megtöltő felvidéki és egyéb ügyet«. […]

Micsoda képtelen beállítás, hogy nekem köszönheti internálását akkor, amikor én még budai óvóhelyünkön a bombáktól rettegtem. […] Azt írja, hogy jelenleg minden az államvédelmi osztály kezében van. Efelől teljesen nyugodtan alszom. A cseh éra alatt a demokrácia biztosította a kisebbségi magyarságnak az életlehetőséget az alapokmányban lefektetett törvények szerint. Esztelenség lett volna nekünk kisebbségnek olyan elveket vallani és képviselni, amelyeket, ha a többségi nép vall, akkor az a mi megsemmisülésünket jelentette volna. Az anyaországhoz való visszacsatolásunk után pedig végig olyan testületben tanítottam és olyan intézetet vezettem, ahol felerészben ruszinok voltak, még a cseh időkből jó ismerőseim, akikkel szemben ismét csak a nemzeti türelmesség és humanitás elveit képviselhettem és képviseltem is. Soha egyetlen politikai pártnak és ma megbélyegzett társadalmi egyesületnek tagja nem voltam. A munkácsi állami tanítóképző intézet és önálló gimnáziumi internátus vezetése és főleg a kétnyelvű ifjúság békés szellemű közös nevelésének szenteltem minden időmet. […]

Elítéltetésemet beadványa végén, mint határozott tényt állítja be. Hogy ez nem fog megtörténni, afelől kétségeim nincsenek. […] Főigazgató Úr kérem, nekem oly mérhetetlen gondjaim vannak az intézet vezetésével, 220 személy élelmezésével és annyit dolgozom az intézetért,[61] *hogy legalább lelkinyugal-*

[61] Ezzel a VKM ügyosztályvezetője Rozsondai Zoltán is tisztában volt, s már Jantsky internálása után, 1948. április 5-én leszögezte: *„…ügyosztályunk igazgatói megbízása, tehát 1945 november óta eltelt idejére nézve […] jelenti: Az igazgató a meglehetősen súlyos helyzetben átvett intézet újjáépítése, felszerelése, tanulmányi színvonalemelése, a szegénysorsú tanulók tanulásának biztosítása érdekében nagy erőfeszítéseket tett, s igen szép eredmé-*

mat megérdemlek érte" – írta egyebek között 1947. november 5-én Jantsky Béla.[62]

Igaza tudatában az általában jóhiszemű igazgató úr alábecsülte az ÁVO „éberségét". Már 1946-tól anyaggyűjtést folytattak a Kárpátalján történtekről.[63] Az igazgató úrnak rövidesen, 1947. december 20-i, jászberényi „*gyanúsítotti*" kihallgatása során – még szabadlábon – szembesülnie kellett az ellene felhozott vádakkal: *„A gyanúsítást megértettem, de bűnösnek nem érzem magam. […] Tagadom azt, hogy Beregszászon egyike lettem volna az akkori csehszlovák demokrácia ellen uszító jobboldali klikknek és a Hitler fasizmus propagálóinak. Tagadom, hogy a Heinlein oldalán szerveztem volna az ifjúságot fasiszta jelszavakkal és horogkeresztes rajzolással. Tagadom, hogy a bécsi döntés után, amikor Beregszászt Magyarországhoz csatolták a demokratikus tanárokat feljelentettem volna, vagy feljelentéseket írtam volna alá. Tagadom azt is, hogy a diákokat antiszemita és fasiszta szellemben neveltem volna és háborúra uszítottam volna. Tagadom azt, hogy a fasizmus ideje alatt a munkácsi internálótábor parancsnoka lettem volna. Megjegyezni kívánom azt, hogy az ellenem felhozott vádak mind alaptalanok és kérem az ügy kivizsgálását.*"[64]

Letartóztatása, vád alá helyezése, internálása

1948 január végén Kiss József tanár – Fiala egykori tanítványa és híve – terjeszteni kezdte az intézetben, hogy Jantskyt rövidesen felmentik igazgatói tisztéből. Majd *„1948. február 20-án hivatali helyiségemben a rendőrség kiküldött közegei házkutatást tartottak, ezt az eljárást a lakásomon is lefolytatták, majd – miután az intézet vezetését Vaczek Bélának átadtam – letartóztattak és 21-én Szolnokra vittek. Szolnoki őrizetbevételem idején kaptam meg kihallgatásom után az államrendőrség szolnoki kapitányságának 1459/1948. ksz. sz. internálási végházatát. E végházatot alapján f. év. március 3-án a Buda-déli Internálótáborba szállítottak, ahol 1948. szeptember 9-ig voltam. […] Bodnár Gyula tanártársam állítása szerint internálási határozatom kikézbesítésekor dr. Császár Jenő rendőrszázados hivatali helyiségében dr. Fiala Endre jelen volt. Ezt a körülményt magam még csak*

nyt ért el." A VKM V.2. ü. o. feljegyzése. 1948. április 5. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-179597/1947. 238. d.

62 Jantsky Béla a tankerületi főigazgatóhoz 19/1947. Biz. sz. alatt Fiala Endre beadványára hiv. sz. 793-5/1947. 1947. november 5. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-170386/1947. 238. d.

63 Egykori tanítványa, Opman Ilona már 1946. december 17-én vallott Jantsky ellen a 19497/1946. sz. kihallgatási jegyzőkönyvben. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48.

64 Jantsky Béla 1947. december 20-i jászberényi gyanúsítotti kihallgatásának jegyzőkönyve 119/1947. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48./5. sz.

valószínűsíteni sem tudom, mert Fiala Endrét nem ismerem, azonban tényként kell rögzítenem, hogy a határozat kihirdetésekor dr. Császár szobájában egy általam nem ismert idegen férfi tartózkodott" – emlékezett az igazgató úr kiszabadulása után.[65]

Három nappal letartóztatását követően a szolnoki államvédelmi osztályon dr. Orosz György, Vámos Endre, Kővári Andor, Rothmann Ignác, Ják Sándor, dr. Fiala Endre és Opman Ilona vallomásaira hivatkozva megszületett a Jantsky Béla internálását kezdeményező jelentés: *„Kihallgatása során tagadta a terhére rótt bűncselekményeket és az ellene emelt vádakat az egyéni bosszú művének tekinti. Kihallgatásáról készült jegyzőkönyvet jelentésemhez csatolom. Nyomozásom során tanúk egyöntetű vallomásából megállapítottam, hogy gyanúsított 1938 októbere, a bécsi döntés után tagja lett a Nemzeti Tanácsnak, amely hivatva volt a baloldali érzelmű kommunista elemek sorsa felől dönteni. Dr. Jantsky Béla alaposan gyanúsítható azzal, hogy ebbeli működésében részese volt a nép egyes rétegei ellen irányuló cselekmények végrehajtásában. Nevezett szoros kapcsolatban állt a rendőrség nyomozóosztályával és alaposan gyanúsítható azzal, hogy besúgó tevékenysége folytán több baloldali érzelmű egyén elhurcolásának okozója volt.*

1940-ben Munkácsra helyezték, ahol a Tanítóképző Internátus vezetője és igazgatója lett. A növendékeket a legszélsőjobboldali és antiszemita irányban nevelte. Jelenlétében antiszemita dalokat énekeltek a diákok és lezsidózták saját osztálytársaikat. Dr. Jantsky feljelentése folytán kollégáit, név szerint: dr. Orosz Györgyöt, dr. Kővári Andort, Halász Bernátot (meghalt) és Lenkei Józsefet (meghalt) a Magyar Közigazgatási Hatóság letartóztatta, a letartóztatás következtében állásukból elbocsátották, majd 3 havi fogva tartás után, rendőri felügyelet mellett bocsátották szabadon."[66]

Gacsályi Sándor debreceni tankerületi főigazgató kérdésére közölték ezt, azzal a kiegészítéssel, hogy az iratokat további eljárás végett továbbították a Budapesti Népfőügyészségre.[67] Újabb kihallgatások után az ügyészség május 14-én nyújtotta be a Budapesti Népbíróságnak Jantsky Béla elleni vádiratát: *„Dr. Jantsky Béla […] terheltet vádolom az 1945. VII. tc által törvényerőre emelt Nbr. 15.§ 5. pontjába ütköző népellenes bűntett elkövetésével, mert terhelt 1938 novemberében Beregszászon feljelentette dr. Orosz György gimnáziumi tanárt baloldali magatartása miatt. A feljelentés folytán dr. Orosz Györgyöt letartóztatták. Terhelt ezen cselekményével a*

---

65 A Fiala Endre ellen 180.868/1948. V. 2. ü. o. számú VKM határozattal elrendelt fegyelmi vizsgálat során 1948. október 13-án az elnöki ügyosztályból dr. Bikkafalvy Miklós és dr. Ballay Géza miniszteri titkárok hallgatták ki Jantsky Bélát. Annak jegyzőkönyvéből. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-7-F-177767/1949. 238. d.

66 Az államrendőrség szolnoki állambiztonsági osztályán Selmeczy György alhadnagy 119/1947. sz jelentése dr. Jantsky Béla háborús és népellenes büntette tárgyában. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48./5.

67 Gacsályi Sándor 1948. március 6-i jelentése a VKM-nek arról, hogy Jantskyt milyen gyanú alapján vették őrizetbe. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-179597/1947. 238. d.

fasiszta és demokráciaellenes törekvések célját szolgáló hivatalos szerv besúgójaként működött, annak adatokat szolgáltatott. […] 1938 őszén, a bécsi döntés után tagja lett a Nemzeti Tanácsnak, mely hivatva volt a baloldali érzelmű kommunista elemek sorsa fölött dönteni. Terhelt kapcsolatot tartott fenn a rendőrség nyomozóosztályával és besúgói tevékenységet fejtett ki. Minden bizonnyal ezen besúgói működése során nemcsak egy személyt juttatott börtönbe. Perrendszerűen azonban csupán dr. Orosz György feljelentése bizonyítható. Terhelt 1940. évben Munkácsra került a tanítóképző internátus vezetője lett, és növendékeit szélsőjobboldali, antiszemita irányban nevelte. Terhelt tagadásával szemben a kihallgatni indítványozott tanúk vallomásával a vád tárgyává tett tényállás bizonyítható, a vádemelés indokolt."[68]

A vádirat megismerése után ellentanúk nyilatkozatainak gyűjtése kezdődött egykori munkatársai, főnökei, lakótársai, tanítványai körében annak bizonyítására, hogy Jantsky nem volt a beregszászi Nemzeti Tanács tagja, valójában szociálisan érzékeny, a nemzetiségi és zsidó tanulókat, üldözötteket támogató magatartást tanúsított, akiről semmiképp sem feltételezhető, hogy baloldali kartársait feljelentse. Az érdemi információkat tartalmazó ilyen jellegű nyilatkozatokból a fentiekben idéztünk. Ezek száma többszörösen meghaladta a Jantskyra terhelő tanúvallomásokét, s köztük több kommunista párttag, pártvezető felesége, népi kollégium igazgatója is szerepelt, aminek a politikai pártok delegálta népbírósági tagok[69] szemében bizonyára jelentősége lehetett. Jantsky ellen szólt viszont, hogy a vádlók többségükben korábban üldözött kommunisták, s hárman rendőrtisztek voltak. A fő vádló, dr. Orosz György ny. gimnáziumi igazgató 1945 után *„a sátoraljaújhelyi Nemzeti Bizottság elnöke, az MKP újhelyi szervezetének elnöke, a Zemplén-megyei Szabadművelődési Tanács Politikai Bizottságának elnöke,"* valamint *„az 1947. évi választásoknál a Sátoraljaújhelyi Központi Bizottság elnöke volt, mint az MKP megbízottja"*.[70]

Orosz György már 1946. március 16-án – a Baróti Bolder Béla volt beregszászi gimnazista, majd rendőrfőhadnagy elleni eljárás során – állította, hogy *„a visszacsatolás után Bajai Zapf László tanár, Perjési Ozora, Jantsky és társai, köztük Bolder is tömeges feljelentéseket, denunciálásokat eszközöltek az ottani Nemzeti Tanácsnál és a rendőrségen demokratikus és kom-*

---

68 A Budapesti Népügyészség 1948. Nü. 2324/2. sz (15698/1948. szolnoki ÁVO.) vádirata Jantsky ellen a Népbírósághoz. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48.

69 A Budapesti Népbíróság 1948. június 28-án Jantsky ügyében tartott első nyilvános tárgyalásán Dr. Késmárky Ernő bíró-tanácselnökből, Balázs Gyula FKP, Bujtus János MKP, Fehér János SZDP és Dentsek Boldizsárné NPP pártok által delegált népbírókból állt a bírói tanács. Budapesti Népbíróság kézzel írt tárgyalási jegyzőkönyvében. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48/4.

70 Dr. Orosz György nyug. gimnáziumi igazgató 1949. április 5-i kézzel írt önéletrajzából. MNL OL XIX-I-1-u-1040-Or-5/1949.

munista egyének ellen, aminek eredménye az volt, hogy százával fogták el a baloldali, demokratikus embereket, és fosztották meg állásuktól."[71] A Jantsky ügyében gyűjtött nyomozati iratokból már a Népügyészség számára is nyilvánvalóvá vált, hogy az ellene vallók általános vélekedésekre, illetve Orosz György és veje dr. Koritsanszky Ernő rendőr alezredes azon állítására támaszkodtak, hogy a 10 beregszászi gimnáziumi tanár – köztük Jantsky aláírásával – jelentette fel őt 1938-ban.[72]

A vádirathoz fűzött hivatalos megjegyzéseiben Jantsky Béla felvetette: Miért nem jelentették fel őt már 1945 után, miért csak most, Fiala felléptét követően? Vajon Orosz és a veje hogyan emlékezhetnek egy aláírásra tíz év távolából ilyen biztosan?[73]

Népbírósági eljárás, felmentése, Jászberényből való áthelyezése

Első nyilvános tárgyalását 1948. június 28-án tartotta a Budapesti Népbíróság Dr. Késmárky Ernő bíró, tanácselnök vezetésével.[74] A vádat dr. Nagyfejző József népügyész képviselte. Az elnök már a tárgyalás elején konstatálta, hogy a Népügyészség által javasolt nyolc tanú közül öt: dr. Orosz György, Opman Ilona, Dr. Fiala Endre, Ják Sándor és Vámos Endre – különböző indokokkal – nem jelent meg. A népügyész indítványára a tárgyalást így is megkezdték.

Feltett kérdésre dr. Jantsky Béla nyilatkozott: *„A vádat megértettem, bűnösnek nem érzem magam. 1938-ban Beregszászon tartózkodtam, de az nem felel meg a valóságnak, hogy én feljelentettem volna dr. Orosz Györgyöt. A magyarok bejövetele után a Nemzeti Tanács vette át a közélet vezetését, melynek én tagja nem voltam. Egyebet előadni nem kívánok."*

Az egyenként behívott tanúk közül elsőként Orosz György vejét, dr. Koritsanszky Ernő rendőr alezredest hallgatták meg: *„1938 novemberében lettem levezényelve Beregszászra, az ottani rendőrkapitányság megszervezésére. Abban az időben az ottani rendőrség a járási katonai parancsnokság felügyelete alá tartozott. A kérdéses ügyet is a katonai parancsnokság tette át a rendőrséghez nyomozás végett. Így került hozzám Orosz György kihallgatás végett, kit kommunista magatartása miatt feljelentettek. A feljelentés aláírói között volt vádlott neve, amire határozottan emlékszem, mert ez az ügy*

---

71 Ugyanakkor Kővári Andor és ifj. Orosz György vallomásában Jantskyt nem említette. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára V76/508. és V84/032.

72 Dr. Koritsanszky Ernőnek, a sértett vejének tanúvallomása Jantsky ellen 1948. március 5-én. 102/2/1948.sz. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48.

73 Jantsky Béla 1948. június 23-i észrevételei az ellene benyújtott vádiratra. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48.

74 Az 1948. június 28-i nyilvános tárgyalásról vett idézetek forrása végig: A Budapesti Népbíróság aznapi, kézzel írt jegyzőkönyve. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48/4.

érdekelt. Dr. Orosz Györgynek kihallgatása alkalmával megmutattam a feljelentést. Orosz György, amikor már apósom lett, közölte velem, hogy vádlott az igazolásnál vallotta, hogy kommunista szellemben neveli az ifjúságot, és ezen vallomását apósomnak Orosz Györgynek fel is olvasták. A felszabadulás után Pesten találkozott apósom a vádlottal és apósom szerint akkor a vádlott megbánta egész tettét. Ki volt a kezdeményezője a feljelentésnek, nem tudom.

Védő kérdésére: A feljelentőket nem hallgattam ki, az aláírásokat sem ismertem."

A következő tanú Rothmann Ignác közölte: *„1938 novemberében letartóztattak és a letartóztatottak között voltak Lenkei és Orosz nevű tanárok is, akik oda nyilatkoztak, hogy az aláírások között volt vádlott neve is, amit onnan tudtak, hogy a feljelentést megmutatták nekik."*

Ezután dr. Kővári Andor tanúskodott: *„…vádlottat ismerem, mint diákomat és mint tanártársamat. Hallottam az Orosz György féle feljelentésről. Orosz mondta nekem, hogy őt vádlott jelentette fel, mert szabadkőműves, és hogy vádlott is szabadkőműves volt.*

Védő kérdésre: Tudok arról, hogy vádlott egy diák védelmére kelt, akit valamilyen okból kifolyólag ki akartak csapni az iskolából."

Dr. Kardos Lászlóné, szül. Kampó Erzsébet – aki korábban Jantsky magatartásáról írásban nyilatkozott[75] – kérdésre csak annyit mondott: *„Beregszászon a vádlott tanárom volt. Hallottam, hogy Orosz Györgyöt feljelentették, de, hogy ki, azt nem tudom."*

Ezt követően a népügyész módosította a vádat *„azzal, hogy vádlott Lenkei Józsefet is feljelentette. Indítványozom a mai tárgyalás elnapolását, dr. Orosz György tanúnak sátoraljai címéről való idézését, továbbá a tárgyalásra idézett, de meg nem jelent tanúk elővezetés terhe mellett való idézését, egyben a vádlott előzetes letartóztatását."*

A tárgyalás a következő végzéssel zárult: *„A népbíróság a mai tárgyalását elnapolja, s annak folytatására határnapot hivatalból fog kitűzni, amikorra a vád tanúit idézni fogja – dr. Orosz Györgyöt Sátoraljaújhely, Somogyi és Bacsó u. 6. szám alól. A vádlott előzetes letartóztatását mellőzi, mert úgyis rendőrhatósági őrizet alatt van. A védelem tanúit a vád tanúinak kihallgatásától függően idézi."*

A második nyilvános tárgyalást 1948. július 26-án tartották. Ennek jegyzőkönyvét –sajnos – eddig nem sikerült megtalálni. Így azt sem tudjuk, hogy az ismételten megidézett tanúk közül ki jelent meg, s miről ta-

---

[75] Dr. Kardos Lászlóné, az MKP-képviselő neje, Jantsky egykori tanítványa 1948. június 24-én írásban nyilatkozta: *„Dr. Jantsky Bélát ismerem. Köztudomású volt, hogy egyetemi tanulmányait a prágai Károly Tudományegyetemen végezte. Egyetemi évei alatt a »Sarló«, később a »Pro Libertate« szabadkőműves páholy tagja volt. Nekem évekig tanárom volt. Soha, sem antiszemita, sem szélsőjobboldali irányban nem nevelt. Egyenes magatartását és felfogását ismerve kizártnak tartom, hogy valakit baloldali magatartásáért feljelentett volna."* BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48.

núskodtak. Egyedül Fiala Endre kimentését kérő levele áll rendelkezésünkre: „*…sem ruhám, sem útiköltségem, de még ajánlott levélre sincsen semmi pénzem. A június 28-i tárgyalásra részletes jelentést küldtem. Most sem tudok mást jelenteni, csak azt, ami velem történt, hogy Jantski Béla [sic!] miatt még ma is állás, fizetés nélkül élek, ez a tény. Feljelentettek, internálótáborba elvittek, s emiatt a szolgálatból elbocsátottak, holott 1945. június 25-én Jászberényben egyhangúan igazoltak, mint a tanítóképző intézet igazgatóját, mégis Jantski Béla került a helyemre.*”[76]

A bíróság aznapi ítélete azonban rendelkezésünkre áll: A Magyar Köztársaság nevében! A budapesti népbíróság a népellenes bűntett miatt vádolt dr. Jantsky Béla ellen indított bűnügyben az alulírt helyen 1948. június 28-án és július 26-án tartott nyilvános tárgyalás alapján meghozta a következő ítéletet: „*A népbíróság 1948. február 20-tól rendőrhatósági őrizetben lévő dr. Jantsky Béla vádlottat […] az Nbr. 15.§-ának 5. pontjában meghatározott népellenes bűntett miatt ellene emelt vád alól a Bp. 326. §-ának 2. pontja alapján felmenti*;[77] *a felmerült bűnügyi költségeket a Bp. 482.§-ának 1. bekezdése értemében az államkincstár terhére utalja.*”[78]

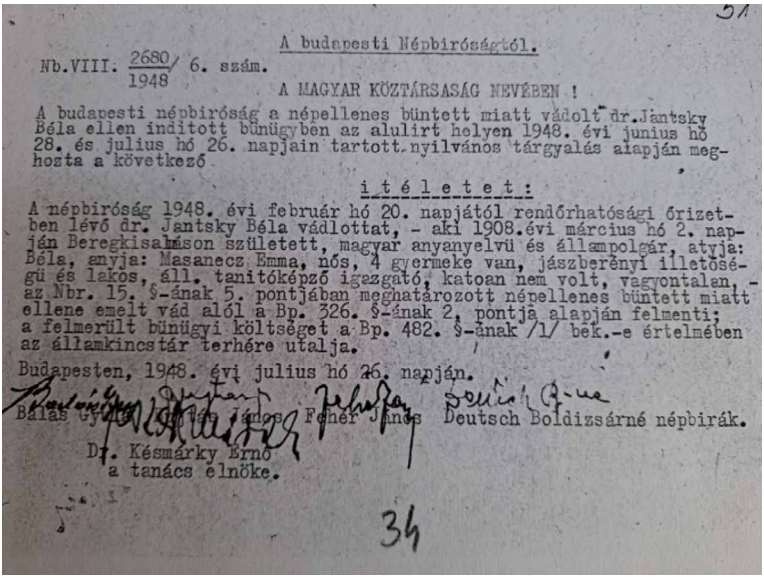

A budapesti Népbíróságtól.

Nb.VIII. 2680/1948 6. szám.

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG NEVÉBEN !

A budapesti népbíróság a népellenes bűntett miatt vádolt dr.Jantsky Béla ellen indított bűnügyben az alulírt helyen 1948. évi junius hó 28. és julius hó 26. napjain tartott nyilvános tárgyalás alapján meghozta a következő

i t é l e t e t :

A népbíróság 1948. évi február hó 20. napjától rendőrhatósági őrizetben lévő dr. Jantsky Béla vádlottat, - aki 1908.évi március hó 2. napján Beregkisalmáson született, magyar anyanyelvü és állampolgár, atyja: Béla, anyja: Masanecz Emma, nős, 4 gyermeke van, jászberényi illetőségü és lakos, áll. tanitóképző igazgató, katoan nem volt, vagyontalan, - az Nbr. 15. §-ának 5. pontjában meghatározott népellenes büntett miatt ellene emelt vád alól a Bp. 326. §-ának 2. pontja alapján felmenti; a felmerült bünügyi költséget a Bp. 482. §-ának /1/ bek.-e értelmében az államkincstár terhére utalja.

Budapesten, 1948. évi julius hó 26. napján.

Bálás [illegible] Fehér János Deutsch Boldizsárné népbirák.

Dr. Késmárky Ernő
a tanács elnöke.

34

A népbíróság ítélete. (Forrás: BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48/6.)

---

76 Fiala Endre 1948. július 22-i – saját kézzel írt – levele a Népbíróság tárgyalásra idézésére válaszul. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48/5.

77 *„1896. évi XXXIII. törvénycikk a bűnvádi perrendtartásról. 326.§ Felmentő-ítélet hozandó: […] 2. ha a vád alapjául vett bűncselekmény, vagy pedig az, hogy a vádlott követte el, nincs bebizonyítva.”*
Forrás: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=89600033.TV&txtreferer=94500007.TV – Wolters Kluwer (letöltés dátuma: 2025. 08. 23.).

78 BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48/6.

Jantsky Bélát tehát nem a bűncselekmény hiánya, hanem a bizonyíthatóság hiánya miatt mentette fel a Budapesti Népbíróság. Talán ezért, vagy más okból, őt csak több mint fél év fogság után, 1948. szeptember 9-én bocsátották el az internálótáborból. Másnap, szeptember 10-én jelentkezett a VKM tanítóképző ügyosztályán, és – az osztályvezető feljegyzése szerint – *„bemutatta a magyar államrendőrség budapesti főkapitánysága központi internáló tábora 3638/1948. sz. szabadulólevelét, amely szerint minden joghátrány és utólagos rendőrségi eljárás következménye nélkül bocsátották el".*

Rozsondai Zoltán minisztériumi osztályvezető feljegyzése szerint *„dr. Jantsky Béla társadalmi rehabilitálása érdekében kéri az igazgatói állásba való visszahelyezését. Tekintve azt, hogy előzőleg a Földtani Intézetben teljesített geológusi minőségben szolgálatot s erre, valamint, tájékoztatása szerint, a műegyetem geológiai tanszéke mellé való beosztásra lehetőség van, igazgatói állásába való visszahelyezése után, amennyiben arra bármilyen szempontból szükség lenne, kéri bármelyik intézetbe való beosztását.*[79]

Dr. Jantsky Béla ügyéről ügyosztályunk tájékoztatta dr. Alexits Államtitkár Urat és a Miniszter Urat. Az Államtitkár Úrral való megbeszélés értelmében felhívtuk a Pedagógusok Szabad Szakszervezetét véleménynyilvánításra. Pálinkás József tanár, az illetékes szakszervezeti osztály helyettes vezetője közölte, hogy rövid úton nem adhatnak tájékoztatást. Ehhez a jászberényi helyi szervezet megkérdezésére van szükség. Tekintve azt, hogy a helyi szervnek Jantsky Béla magatartására vonatkozó véleménye mellékelten rendelkezésünkre áll, a következő intézkedést tartjuk célszerűnek: Dr. Jantsky Bélát, mint akinek szolgálati jogviszonyán a bírói eljárás mit sem változtatott és a helyi szakszervezeti igazolvány demokratikus szempontból is kifogástalannak minősíti, visszahelyezzük igazgatói állásába s ezzel rehabilitálásban részesítjük. Ezzel egyidejűleg saját kérésére egy hónapi szabadságot engedélyezünk. Szabadság ideje alatt döntünk az újabb szakszervezeti vélemény meghallgatása alapján esetleges folytatólagos jászberényi igazgatói működése tekintetében, illetőleg intézkedünk a műegyetem geológiai tanszékéhez vagy a Földtani Intézethez való beosztása ügyében."[80]

Az igazgató úr szabadsága alatt sürgős anyagi segítséget kért a VKM-től, melyet a tankerületi főigazgató támogatóan továbbított: *„…jelenleg valóban nyomasztó anyagi körülmények között van, 5 tagú családjának eltartása tényleg nagyon nehéz feladatok elé állítja, amellett hivatalos anyagi tá-*

---

[79] Dr. Vígh György az Állami Földtani Intézet mb. igazgatója 1948. június 24-én írta: *„Dr. Jantsky Béla az ország egyetlen oroszul tudó geológusa, aki önmagában egyesíti a geológiai szaktudást tökéletes orosz nyelvtudással. […] Éppen az utóbbi időben sikerült megszereznünk az orosz geológiai szakirodalom anyagát. […] A magyar tudományos élet fejlődése szempontjából rendkívül fontosnak tartanám, hogy e munkával dr. Jantsky Béla mielőbb megbízassék."* BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48. sz.

[80] Rozsondai Zoltán osztályvezető 1948. szeptember 15-i jelentése és javaslata Alexits György államtitkárnak. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-J-169901/1948. (240. d.)

mogatásban már nem részesült, így véleményem szerint egyszeri és nagyobb összegű rendkívüli segélyre rászorult és érdemes."[81] Mire a VKM 500 Ft. segélyt utalt ki számára.[82]

Időközben, 1948. november közepén kaphatta kézhez Jantsky Béla az áthelyezésére vonatkozó rendeleteket: *„A VKM folyó év november 10-én 178.222/1948. V. sz. alatt a következő rendeletet intézte dr. Jantsky Béla áll. tanítóképző intézeti igazgatóhoz: »Igazgató Urat – igazgatói jellegének és besorolásának érintetlenül hagyásával – hivatalból, azonnali hatállyal […] a budapesti VI. kerületi áll. Kemény Zsigmond Gimnáziumhoz helyezem át tanári szolgálattételre« […] Egyben dr. Jantsky Béla igazgatót felhívom, hogy az intézet pénz- és vagyonkezelését két rangidős tanár jelenlétében Vaczek Béla helyettes igazgatónak szabályszerűen és sürgősen adja át és új állomáshelyét mielőbb foglalja el.*"[83]

Ezzel Jantsky Béla 1941–1948 közötti tanítóképző igazgatói pályája véget ért. Csak az 1948–1949. tanévben tanított a Kemény Zsigmond Gimnáziumban. Utána megvált a főhivatású pedagóguspályától: különböző geológusi munkakörökben dolgozott nyugdíjazásáig. Nagy sikerrel: munkáját már 1951-ben Sztahanovista Oklevéllel, 1952-ben Munka Érdemrenddel, 1953-ban Kossuth Díjjal, 1958-ban Szocialista Munkáért Érdemérem Arany fokozatával, s mongóliai kutatásaiért 1969-ben Mongol Sarkcsillag Érdemrenddel honorálták. Tudományos munkásságát 1957-ben kandidátusi, majd 1972-ben MTA doktora címmel ismerték el. A Magyar Földtani Társaság tagja, titkára, majd főtitkára volt.[84]

Ám a tanítástól sem vált meg: hosszú időn keresztül komoly ismeretterjesztő munkát végzett. 1955-től 1966-ig a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat országos és budapesti választmányának tagja, egyúttal a budapesti választmány elnöke volt. 1952-től élete végéig (1991. december 3-ig) az *Élet és Tudomány* szerkesztőbizottsági tagjaként tevékenykedett.[85]

---

81 Gacsályi Sándor debreceni tankerületi főigazgató 1948. október 20-i javaslata arra, hogy Jantsky nagyobb összegű segélyt kaphasson. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-J-176488/1948. (240. d.)

82 Rozsondai Zoltán 1948. november 27-i kézzel írt feljegyzése. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-J-172091/1948. (240. d.)

83 A debreceni tankerületi főigazgatóságról 3475/1948. sz. rendelet Jantsky áthelyezéséről, az átadás-átvételről. MNL JNSZVL XXVI. 67/a.

84 Kozák Péter (2013): Jantsky Béla. *Névpont.* https://www.nevpont.hu/palyakep/jantsky-bela-f3e0e (letöltés dátuma: 2025. 08. 23.).

85 Nagy Béla (1992): Búcsúzunk Dr. Jantsky Bélától. *Élet és Tudomány*, 47. évf. 1. sz. 55.

Kérdések, kétségek

Dokumentatív elbeszélésünk lezárásaként megállapítható: a magyar földtudomány, s eredményei révén a magyar gazdaság, társadalom sokat nyert Jantsky Béla kényszerű pályaváltásával. Ugyanakkor a magyarországi tanítóképzés egy kiemelkedően tehetséges, nagy hatású pedagógust veszített e történet nyomán. Olvasóink a felvonultatott források segítségével kialakíthatják a maguk álláspontját a bemutatottakról s abban az igazgató úr szerepéről. A dolgozat íróját nyitva maradt kérdések foglalkoztatják: A rendelkezésünkre álló, nagyon hiányos források ugyanis csak korlátozott betekintést adnak az 1938–1939-ben a beregszászi gimnáziumban történtekre. Miért mérgesedett el annyira az ottani tantestület idősebb, a demokratikusabb Csehszlovákiában maradást pártoló kommunista és a Magyarországhoz visszatérést pártoló fiatalabb, keresztényszociális, polgári beállítottságú tanárainak viszonya? Miért harcoltak olyan hevesen az ifjúság feletti befolyásért az önképzőkörben, a Magyar Internátusban, hogy 1938-ban az előbbiek diákokat és tanárokat jelentettek fel a csehszlovák hatóságoknál? Vajon ki által, miként és kiket érintően történt ez? Kizárható-e teljességgel, hogy ennek reakciójaként a korábban feljelentettek részéről a visszacsatolást követően ellenfeljelentésre került sor a magyar szerveknél? Ha nem, akkor vajon az Orosz Györggyel az internátus feletti befolyás megszerzése ügyében rivalizáló Jantsky Béla[86] aláírhatta-e a kollégái által elé tett feljelentést? Jantsky habitusától, személyiségétől idegen lett volna ez, de rendkívüli helyzetekben előfordul, hogy az ember olyat tesz, amiről utóbb úgy véli, hogy jobb lett volna, ha meg sem történik. Nem valószínű, hogy aláírt egy ilyen feljelentést, de az eredeti dokumentum hiányában ezt teljesen kizárni nem lehet. Így a népbíróság valószínűleg reális döntést hozott a bizonyítottság hiánya miatti felmentéssel.

Ugyanakkor valószínű, hogy a tantestületi igazolások során 1938–1939-ben, ha megkérdezték, Jantsky Béla azt válaszolhatta, amit a tantestületben mindenki tudott: Orosz György ateista, baloldali (kommunista) szellemben tanított a csehszlovák időszakban. Ha igaz, amit Orosz veje a népbíróság előtt állított, miszerint Jantsky 1945 után, egy találkozásuk során sajnálatát fejezte ki Orosz Györgynek, az erre vonatkozhatott. Egykori diákok visszaemlékezéseit olvasva csak sajnálni lehet, hogy a különleges történelmi helyzet – a tanítványok által utóbb egyaránt nagyra tartott[87] – pedagógusok közötti rivalizálás ilyen súlyos következményekhez vezethetett.

---

86 Orosz György az „1937/38 iskolai évben az önképzőkör tanárelnöke. A Magyar Internátus Egyesület titkára" volt. Lásd: Benda István – Orosz László (szerk.): (1990): 101.

87 Az 1935-ben a beregszászi gimnáziumban érettségizett Dr. Ortutay Elemér görögkatolikus lelkész írta: *„Külön fejezet az életemben Orosz György tanár úr. Mindig kimegyek a*

S végül: forrásainkból nem egyértelmű, hogy vajon ki is kezdeményezte Jantsky Jászberényből való áthelyezését? Az átélt megpróbáltatások hatására, a megváltozott politikai helyzetben Jantsky Béla látta-e úgy, hogy békésebb, jobb lehetőséget kínál számára a földtudományi pálya? Vagy családja az internálása alatt visszaköltözött Budapestre, s ezért hajlott Jászberény elhagyására? Esetleg a berényiek információi alapján a VKM döntött úgy 1948 végén, hogy ilyen, „felvidéki szellemű"[88] ember nem való egy pedagógusképző intézet élére? Ifjabb művelődéstörténészek további kutatások eredményeként talán választ találnak erre is.

sírjához és elmondok egy rövid imát, hálaként, hogy tanítványa voltam." Uo. 235.

88 Jantsky beregszászi kollégája, Göndöcs László 2001-ben így nyilatkozott erről: *„Mit tartalmaz a felvidéki szellem? Egyfajta demokratikus gondolkodást, toleranciát, az együttélés szükségességét, a más népek értékeinek elismerését, megbecsülését."* Gyurcsik Iván 2001http://www.pragaitukor.com/archive/pt200105/t06.php (letöltés dátuma: 2025. 09. 25.)

A GYŐRI ÁLLAMI ELEMI TANÍTÓNŐKÉPZŐ-INTÉZET VEZETŐI ÉS TANTESTÜLETEI 1875 ÉS 1948 KÖZÖTT

Horváth László

„Közmondásos volt Győrött a tanítói karnak összhangzó szép működése, intézeti egyetértő élete és tekintélye." (Lázár Gyuláné Kasztner Janka)

Összefoglaló:

Győr a magyar neveléstörténet egyik legrégebbi iskolavárosa. Ebben a művelt és virágzó dunántúli városban hozták létre az akkori Magyarország hatodik állami tanítónőképző-intézetét, amely 150 évvel ezelőtt, 1875. október 20-án lépett a „felsőnőképzés" szolgálatába. A tanulmány célja, hogy bemutassa az intézet első hét évtizede szervezeti felépítésének és szervezeti kultúrájának vázlatos történetét. Az írás áttekinti a hat iskolavezető tevékenységét, vázlatosan bemutatja a tantestületek több tagjának (tanárok, gyakorlóiskolai tanítók, nevelőnők, hittanárok és iskolaorvosok) munkásságát. Fontosnak tartottuk, hogy röviden kitérjünk az intézmény technikai személyzetére is. A háttérben működve jelentős szerepet játszottak a tanítónőképző intézet zavartalan működésének biztosításában.

Kulcsszavak: tanítónőképzés, az iskola mint szervezet, iskolavezetők, tantestületek, technikai személyzet

Abstract:

Győr is one of the oldest school towns in Hungarian educational history. The sixth state teacher training institute of Hungary at that time was established in this educated and prosperous Transdanubian city. It entered the service of "higher female education" 150 years ago, on the 20th of October, 1875. The aim of the study is to present a brief history of the organizational structure and organizational culture of the institute during its first seven decades. The article reviews the activities of the six school directors. It presents a selection and outline of the work of the members of the teaching staff (teachers, training school teachers, governesses, religious teachers, and school doctors). We consider it important to briefly mention the technical staff as well. Operating in the background, they played a significant role in ensuring the smooth operation of the teacher training institute.

Keywords: primary female teacher training, school as an organization, school leaders, teaching staffs, technical staff

Bevezetés

Tanulmányunkban a másfél évszázada folyamatosan működő győri állami tanítóképzés első intézetét, a tanítónőképzőt mutatjuk be a második világháborút követő államosításig. Számba vesszük a hét évtized intézetvezetőit. A tanári testületek több tagjának tevékenységét vázlatosan ismertetjük. Röviden szólunk a technikai dolgozókról is. Nem kívánunk iskolatörténetet adni, de remélhetőleg sikerül képet nyújtani a tanítónőképző teljesítményéről, szellemiségéről az igazgatónők és a tanári testületek tevékenységén keresztül.

1. Az iskola mint szervezet

Barlai Róbertné szervezetfejlesztő pedagógus szerint *„a szervezet egy adott csoport adott alapvető cél(ok) érdekében végzett munkája, a munkához kötődő kapcsolatrendszere, eszközrendszere. Ilyen értelemben szervezet egy iskola. A szervezetnek általában struktúrája van, tehát léteznek benne alá- és fölérendeltségi viszonyok, a feladatokat felosztják egymás között, bizonyos eljárások, szabályok szerint végzik munkájukat."*[1] Mint minden szervezet esetén, az iskola működését is célok vezérlik. Vargyas Endre szerint a tanítónőképző intézetnek *„legyen alapja: a vallásosság; fenntartó oszlopai: az elme és kedélyképzés, a szorgalom és nőiesség; összetartó kapcsa: a jellemszilárdság; tetőzete: a honleányi erények s veteményiskolája nemzeti nőnevelésünknek"*.[2] Kasztner Janka, az intézet 1875–1886 közötti igazgatója szerint *„ennek az intézetnek nem az a célja, hogy a kenyérkeresetre képes tudákos nőket neveljünk, hanem mindenekfelett nemesen érző, világosan gondolkozó, a szép és jó iránt ízléssel bíró nőket, akik a családnak és a társadalomnak használhető, élni és dolgozni tudó, értelmi és erkölcsi beccsel bíró tagjai legyenek"*.[3]

A tanító- és tanítónőképzők speciális helyzetben működtek több mint fél évszázadon keresztül (1869–1923). A képzők irányító, vezető feladatait az 1868. évi népiskolai törvény az *igazgatótanács* jogkörébe utalta. *„Az igazgatótanács a közoktatási miniszter utasításai szerint vezeti a képezde anyagi és szellemi ügyeit, felügyel a tanári kar működésére, s ítél a tanári székből hozzá fellebbezett ügyekben."*[4] Az igazgatótanács elnöke a me-

---

1 Barlai Róbertné (2003): Az iskola, óvoda mint formális szervezet. (1. rész.) Új Katedra, 15. évf., február 2.

2 *A győri magy. kir. állami Tanítónőképző-intézet harmadik Értesítője az 1881/2-, 1882/3- és 1883/4-diki tanévről.* Szerk. Kasztner Janka. Gross Ny., Győr. 1884. 8.

3 *A győri m. kir. áll. elemi népiskolai Tanítónőképző-intézet Értesítője az 1926/27. iskolai év végén.* Közli: Berényi Irén. Győregyházmegyei Ny., Győr. 1927. 5.

4 Az 1868. évi XXXVIII. tc. a népiskolai közoktatás tárgyában. VII. fejezet. a) Tanítóképezdék, 99. §. Netjogtár 10. https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800038.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%A9vi+XXXVIII.+t%C3%B6rv%C3%A

gyei tanfelügyelő volt, tagjai pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszter által kinevezett öt igazgatótanácsos. Üléseik után a tagok napidíjat és útiköltséget kaptak.[5] A képezde mindenkori *igazgató*ja hivatalból tagja volt az igazgatótanácsnak, egyben felelős vezetője is intézetének. Ezt a kettős vezetést már a kezdetektől sokan bírálták, szakszerűtlennek tartották. *„A tanítóképző intézetek ma már az egész vonalon szakképzett tanárokkal vannak ellátva, akiknek munkásságát kinevezett szakfelügyelő van hivatva irányítani, a képző-intézetek munkásságába az egyöntetűséget létesíteni anélkül, hogy a tanári kar működésének önállóságát akadályozná. Fölösleges tehát az igazgatótanács ellenőrző hatásköre."*[6] A győri tanítónőképző igazgatótanácsi tagjai *„jóakarói, kifelé támogatói és őrei voltak az intézetnek; az intézet érdekeit minden irányban előmozdították, a tanári testületet működésében buzdították anélkül, hogy zavaró beavatkozással az intézet belső életének összhangját és békés munkásságát háborgatták volna"*.[7] Napidíjaik összegét felajánlották az intézetből kilépő szorgalmas, szegényebb sorsú növendékek számára.

1.1. Az iskolavezetők

Nagy szerepe van az alapítóknak, az első vezetőknek. Ők határozzák meg az intézmény küldetését, azt, hogy milyen programmal lépnek a rendszerbe. Az alapítók, az első vezetők érték- és normarendszere, alapfeltevései sokáig mérvadók.[8] Az intézet igazgatónői irányították a tantestület munkáját, részt vettek a felvételi és a tanképesítő vizsgák lebonyolításában. Szerkesztették az intézet értesítőit, vezették a tantestületi üléseket. Összefoglaló ismertetőt készítettek a képző állapotáról a szakfelügyelők számára. Kapcsolatot tartottak a fenntartóval, a testvérintézményekkel, a várossal és a volt növendékekkel. *„Az állami tanítóképző-intézetek köztartással, vagy köztartással és bennlakással (teljes ellátással) vannak egybekapcsolva. Utóbbi esetben vagy vállalkozónak van kiadva, vagy házilag láttatik el. Házi kezelés esetén az igazgatónő vagy az intézet egyik állandóan alkalmazott tanára vezeti."*[9] A győri képezdében az utóbbi gyakorlat volt érvényben.

9nycikk&referer=1000ev (letöltés dátuma: 2025. 10. 20.).

5 *Az elemi népoktatás enciklopédiája*. (Szerk.): Kőrösi Henrik, Szabó László. 3. köt. *P–Zs.* Franklin, Budapest. 1915. 311.

6 Lázár Gyuláné Kasztner Janka (1911): *Emlékeim*. Hornyánszky Ny., Budapest. 47–48.

7 Uo. 46.

8 Serfőző Mónika (2017): Az iskola mint szervezet. In: *Pedagógusok pszichológiai kézikönyve*. 2. köt. (szerk.): N. Kollár Katalin, Szabó Éva. Osiris, Budapest. 472.

9 *Az elemi népoktatás enciklopédiája,* i. m. 3. köt. 309.

1.2. A tantestület mint csoport

A tantestület általában sok szempontból heterogén összetételű: életkor, felkészültség, hivatástudat mértéke, pedagógiai attitűd. A tanárok tagjai a tantestületnek, egy-egy tantárgyat oktatók csoportjának, az osztályfőnökök munkaközösségének, a gyakorlóiskolai tanítónők és internátusi nevelőnők közösségének. *„Az igazgató, rendes, segéd, megbízott, helyettes és óraadó tanárok, valamint hitoktatók a gyakorló-iskola tanítójával együtt alkotják a képzőintézet tanári testületét. Mindig szem előtt kell tartania a képzőintézet hivatását, tekintélyét és jóhírnevét, aminek méltó képviselése, megvédése és gyarapítása egyik legszebb feladata.*"[10]

1.2.1. A tantestület összetétele

„A művelt nőket illeti meg […] a vezető és irányító hatalom a női iskolákban. A magasabb fokú női iskola a nemesebb társadalmi életet képviselje, melyben a növendéktől a nőt, a tanártól a társadalmi férfit nem lehet és nem szabad elválasztani."[11] A győri képezde nemek szerinti megoszlása: *igazgatónők* száma 6. A tantestületek 65%-át a *női tanárok* tették ki. A főfoglalkozású *nevelőnők* 19-en voltak. Egy kivétellel férfi *hittanárok* működtek az intézetben. A *gyakorlóiskolai tanítók* 68%-ban voltak nők. Az *iskolaorvosok* többsége férfi volt (57%).

1.2.2. Tanárok és tanítók képesítése, végzettsége

A női tanárok elemi és polgári tanítónőképzős oklevéllel rendelkeztek. A polgári képezdében magyar nyelv és történettudomány vagy matematika és természettudomány szakcsoportban végezték tanulmányaikat. A *tanítónőképzői tanárképzés* az 1906-ban alapított Apponyi-kollégiumban zajlott, ahol *„a felvett jeles rendű tagok kétéves, négyfélévi tudományegyetemi tanulmányokat folytattak a választott egy fő és két mellékszakon, valamint pedagógiai tárgyakból. Tanulmányaik befejeztével az egyetemi tanárokból kinevezett Országos Tanítóképző Intézeti Tanárvizsgáló Bizottság előtt írásbeli és szóbeli képesítő vizsgát tettek. Felkészítésüket az Erzsébet Nőiskola szakvezető tanárai segítették."*[12]

---

10 Uo. 308.

11 Lázár Gyuláné Kasztner Janka: i. m. 65.

12 Vargyas Mária (1982): Az Apponyi kollégiumról. *Köznevelés,* 38. évf. 22. sz. 11.

1. kép: Az Erzsébet Nőiskola kémiai laboratóriumában 1911–1913 körül. Balról jobbra: Lipcsey Margit, Ferenczik Vira, Ács Ilona, Draskóczy Virginia, dr. Vásonyi Lajos tanár, Gencsy Valéria, Radák Olga. (Forrás: Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Kar könyvtára. Békéssy Leó (1890–1967) festőművész, a győri katolikus tanítóképző rajztanára, Draskóczy Virginia férje, fotóhagyatéka. [Továbbiakban: Békéssy-hagyaték.])

*Gazdasági szaktanítónő*ket népiskolai tanítónői oklevél birtokában a kecskeméti Gazdasági Tanítónőképző Intézetben képeztek kétéves tanulmányi időben. A képzés célja a háztartási ismeretek tanítására hivatásos tanítónők képzése. A *készségtárgyak tanításához* szükséges végzettséget zeneakadémián, képzőművészeti főiskolán, valamint tanfolyamokon (pl. torna) is megszerezhették. A *férfitanárok* számára már korábban rendelkezésre álltak érettségit adó gimnáziumok, így ők főiskolai vagy egyetemi diplomát is szerezhettek, akár külföldön is. A *gyakorlóiskolai tanítónők* és *tanítók* általában elemi iskolai tanító(nő)képzőt végeztek.

1.2.3. Képzés és továbbképzés

„Továbbképző tanfolyamokat a vallás- és közoktatásügyi miniszter évenként rendeztetett. Egységesen szervezve rendszerint az iskolai nagyszünet idején. Időtartama legalább 14 és legfeljebb 18 munkanap. Az előadások részint a tanító hivatásszerű iskolai munkásságának, részint társadalmi tevékenységének köréből veszik tárgyukat."[13] Néhány példa a tanfolyamok témájának és helyszínének sokszínűségére: Watzesch Janka 1905-ben szlöjd tanfolyamon vett részt Debrecenben. Hegyesi Jolán rendszeres résztvevője volt különböző: tejgazdasági (1905, Breznóbánya, Brezno, ma Szlovákia), baromfitenyésztési (1906, Gödöllő), pedagógi-

[13] *Az elemi népoktatás enciklopédiája,* i. m. 3. köt. 392.

ai (1907, Jéna) tanfolyamoknak. Irtzing Ferenc szociológiai tanfolyamot végzett 1909-ben Budapesten. A tanárok tanfolyamok előadóiként is szerepeltek. Az 1940 júliusában a győri tanítónőképzőben megrendezett „Szemléltetés a munkaiskolában" című tanfolyam szellemi és anyagi ügyeit Girtler Mária igazgatónő vezette. A képző tanárai közül előadóként szerepelt az igazgatónő (földrajz) mellett dr. Tompa Margit (vegytan-növénytan), Vargyas Mária (magyar nyelv) és Halmos Péter gyakorlóiskolai tanító két bemutató tanítással.[14]

1.2.4. Fluktuáció, álláshely betöltése

„A gyakori személyváltozásnak, különösen a tanítónőikarban, fő oka az előléptetés rendszertelenségében rejlett. Nyolc-tíz évig maradt segédtanítónő az, aki az állását és az intézetét szerette, mert amíg egy rendes tanári állás meg nem üresedett ugyanazon intézetnél, addig nem volt kilátása az előléptetésre. Tehát kénytelenek voltak a segédtanítónők más intézetekhez átpártolni, oda, ahol egy rendes tanítónői állás éppen megüresedett."[15] A tanítónőképzők tantestületébe többféle módon lehetett bekerülni, a felsőbb tanulmányok elvégzése után a megüresedett vagy újonnan szervezett állásokra való kinevezéssel. Gyakori volt a képzőben végzett növendékek visszatérése az alma materbe. De ismert volt a „kölcsönös állomáshely-csere" is napilapban és/vagy pedagógiai szaklapban feladott hirdetés útján.

1.2.5. A tanárok munkájának elismerése, jutalmazása

A képzőintézetben eltöltött évtizedek és a tanítás iránti elköteleződés jutalmaként, általában nyugdíjba vonulás alkalmával, címzetes igazgatói cím volt adható. Békéssy Leóné, Holczmann Ferenc, Jankó László, Ruppenthal Lajos és Grész Ernő is részesült ebben az elismerésben. Pálmai Lenkét 1930-ban a nőnevelésben elért színvonalas munkásságáért Signum Laudis-díjjal jutalmazta a magyar állam. Watzesch Janka 1936-ban megkapta a Magyar érdemrend tiszti keresztjét. Egyéb alkalmakkor is kaphattak díjat: az 1938-as Székesfehérvári tanügyi kiállításon való szereplésért Túróczi Mária miniszteri elismerést, Josipovich Istvánné, Vargyas Mária és dr. Tompa Margit főigazgatói elismerést kapott.

---

14 Tanítói tanfolyam a győri áll[ami] tanítónőképző-intézetben. *Magyar Tanítóképző*, 53. évf. 9. sz. (1940) 276.

15 Lázár Gyuláné Kasztner Janka: i. m. 107.

2. Szervezeti kultúra, iskolai kultúra

„A szervezeti kultúra a tagok által elfogadott, közösen értelmezett, mélyen beágyazódó értékek, attitűdök, meggyőződések és normák rendszere; az intézményre jellemző viselkedésminták együttese. Az iskolai ünnepek és rendezvények a szervezeti kultúra megnyilvánulási formái."[16] A győri tanítónőképző-intézet vezetői és tantestületei mindig fontosnak tartották az állami és egyházi ünnepek megtartását, valamint az intézet alapításának kerek évfordulóit, amelyeken a volt növendékek szép számmal megjelentek. Megünnepeltek „személyes jeles napokat" is, 1884-ben például Kasztner Janka névnapját, 1905-ben Karsay Jolán tanári működésének 25. és Staab Lénárd 30. évfordulóját.

2.1. Kirándulások

„Az iskolának a földrajzi, történelmi, természetrajzi és a beszéd- és értelemgyakorlati oktatás intenzitása érdekében a kedélyképzés szempontjából és egészségi okokból is az iskolaépületen kívül is van feladata. Az iskola ezt a feladatát séták és kirándulások alakjában oldja meg."[17] A növendékek pedagógiai célú kirándulásokon és többnapos bel- és külföldi tanulmányutakon vettek részt. A kirándulások mindig összhangban voltak az intézet nevelési elveivel.[18]

2.2. Iskolához való kötődés

„A szervezet tagjai által viselt (egyen)ruha nem csupán kulturális szimbólum, hanem a csoporttagság, az identitás biztosításában, az uniformizálásban, a tagok felismerésében is jelentős szerepet játszik."[19] A növendékek mindig az intézet által előírt ruházatot viselték. Az 1939/1940-es iskolaév értesítőjének borítófedelén tűnik fel először a tanítónőképző és a leánylíceum címere. Egy évekkel későbbi jelentésben olvashatunk arról, hogy mindkét címert növendékek tervezték, pályázat keretében.[20]

---

16 Serfőző Mónika: i. m. 462.

17 *Az elemi népoktatás enciklopédiája.* Szerk. Kőrösi Henrik, Szabó László. 2. köt. *I–Ö.* Franklin, Budapest. 1912. 167.

18 Kovátsné Németh Mária (2008): *Győri tanítóképzés 1778–2008*. NYME ACSJK. Győr. 78.

19 Serfőző Mónika: i. m. 468–469.

20 *Jelentés az intézetben használatos jelvényekről. (1946. október 15.)* NYME ACSJTK. Iratjegyzék. 1. A győri m. kir. áll. elemi népiskolai Tanítónőképző-intézet iratai. b. Iktatott iratok. 1946. 10.

2.3. Kapcsolat a volt növendékekkel

Egy példa 1940-ből. A Mária-kongregáció volt tagjainak összejövetelén nagy számban megjelentek egykori növendékek. *„Saját bevallásuk szerint sok szeretetet és melegséget vittek magukkal a régi otthonból."* Nemcsak emlékezni akartak a régi szép időkre, de szerettek volna bepillantást nyerni a mindennapi munkába is. Kívánságuk teljesült, részt vehettek az Ifjúsági Önképzőkör finn–magyar rokonság ápolására rendezett ülésén.[21]

2.3.1. Osztálytalálkozók

A tanítónőképzőben ünnepélyes formában megtartott osztálytalálkozókon az igazgatónők fogadták a volt növendékeket. Az osztályfőnökök mellett a tanárok és a hittanárok közül is részt vettek néhányan. Az intézet Látogatási könyvében olvashatók a megjelentek aláírásai. Csoportképen is megörökíthették a résztvevőket.

2. kép: Az 1940-ben végzett növendékek húszéves találkozója 1960. június 26-án. Az alsó sor közepén a részt vevő tanárok, balról jobbra: Békéssy Leóné osztályfőnök, Girtler Mária igazgató, Vargyas Mária és Kiss György. (Forrás: Békéssy-hagyaték.)

2.3.2. A növendékek utánkövetése

Minden igazgatónő igyekezett feltérképezni a végzett növendékek sorsát. Kik tudtak elhelyezkedni tanítónőként állami, felekezeti vagy magániskolában. Voltak, akik el sem kezdték a pedagóguspályát, és voltak, akik

[21] *A győri m. kir. állami Tanítónőképző-intézet és Leánylíceum Évkönyve az 1939/40. iskolai évről.* Közli Girtler Mária. Széchenyi Ny., Győr. 1940. 10.

elhagyták, férjhez mentek vagy más, jövedelmezőbb pályát választottak. *„Sokan az óvónői vagy tanítónői iskolák elvégzése után döntöttek úgy, hogy inkább a postánál vállalnak munkát."*[22]

2.4. Az intézet kapcsolata a várossal

A tanítónőképző tanárai részt vettek a város által rendezett ünnepségeken. Szerepet vállaltak a város egyesületi életében, szervezték Győr és környéke tanítóságának továbbképzését. Részt vettek szociális intézmények létesítésében (Szociális Misszió Társulat), a tanárnők a szociális segítésben és annak megszervezésében.

3. Az intézet igazgatónői

Az igazgatónők közül öten magyar nyelv és történettudományi szakcsoportban szereztek polgári tanítónőképző-intézeti oklevelet, egyedül Berényi Irén végzett mennyiség- és természettudományi szakon. Egy fő kivételével (Orsetti Emília) legalább egy évtizedig vezették a képezdét. Leghosszabb ideig, 19 évig Karsay Jolán. Orsetti Emília betegség miatt kényszerült távozásra, Pataky Irma elhalálozott. Az intézet két új épülete Kasztner Janka (1884) és Karsay Jolán (1913) idejében készült el. Az első világháború évei Karsay Jolán, a másodiké Girtler Mária időszakára estek. Az igazgatónők hajadonként álltak az intézet élén, csak Kasztner Janka és Orsetti Emília ment férjhez a képzőből való távozása után.

KASZTNER Janka (Lázár Gyuláné) (1850–1923), *igazgató: 1875–1886*

A Zirzen Janka által alapított budai tanítónőképzőben szerzett elemi és polgári iskolai tanítónői oklevelet. Az ipolysági polgári leányiskola igazgatói székéből került 25 évesen az újonnan felállított győri állami tanítónőképző-intézet élére, Zirzen Janka ajánlására. Kinevezését 1875. június 11-én vette át. Az intézet 40 képzős növendékkel és 10 gyakorlóiskolás kislánnyal kezdte meg működését október 21-én. A képzési idő 1882-től háromról négy évre emelkedett. Az első iskolaépület felavatására 1884. október 15-én került sor. Az oktatásban szerepet vállalva ő tanította a legfontosabb tantárgyakat: a neveléstant és a magyar nyelvtant heti 16 órában. *„Iskolateremtő volt a szó nemes értelmében, szolgál-*

[22] Becz Viktória Ildikó (2024): Nők a posta szolgálatában. *Polymatheia,* 21. évf. 1–2. sz. 147.

ta a népiskoláztatás, s a nőnevelés ügyét."[23] Nogáll Károly szerint „ragyogó drágaköve a nőnevelésnek".[24] Személyében első ízben került nő Győrben állami intézmény élére. 1884-ben a korábbi és az akkori növendékek körében gyűjtött 400 forintnyi összeget az országos tanítói árvaháznál „Kasztner Janka alapítványa" címen helyezték el. *Kitüntetései:* koronás arany érdemkereszt (1899), nyugalomba vonulása alkalmából II. osztályú Erzsébet-rend (1911). 1907-ben az Országos Iparpártoló Szövetség az alelnökévé választotta. Ebből az alkalomból készítettek számára egy emlékalbumot.[25] *(Lásd 1. sz. melléklet.)* Miután a kolozsvári állami tanítónőképző igazgatója lett 1886-ban, magánéletében is változás történt. *„1897. december havában nőül mentem Lázár Gyula tanárhoz."*[26] Valójában tíz évvel korábban, 1887-ben.[27] Kasztner Janka nevét viseli a Széchenyi István Egyetem Apáczai Karán létesített Iskolatörténeti Gyűjtemény.

ORSETTI Emília (Németh Miklósné) (1858–1923), *igazgató: 1886–1891*

Orsetty Mari néven nyert felvételt 1875-ben az első növendékek egyikeként a győri tanítónőképző-intézetbe.[28] 1882-től tanított a képezdében neveléstant, történelmet, alkotmánytant, gazdaságtant. 1886. november 29-én mint tanítónőképezdei rendes tanítónő vette át a képzőintézet vezetését. *„Benne valóban vezetésre termett nagy pedagógiai érzékkel megáldott, kellemes modorú, melegszívű igazgatónőt nyert intézetünk. A hivatásával járó feladatot, az intézet vezetését, nagy szakavatottsággal, a legnagyobb pontossággal és az őt mindenkor és mindenben jellemző nagy buzgalommal, odaadó lelkiismeretességgel oldja meg."*[29] A városi és megyei Kisdedvédő Egyesület, a Vöröskereszt Egyesület és a Győrvidéki Tanítóegylet választmányi tagja volt. 1890. nyár végén megbetegedett, emiatt 1891-ben nyugdíjba vonult. (Betegsége 6 hónapja alatt az igazgatói teendőket és a pénzkezelést Csepreghy Endre tanár végezte, az internátust Heinrich Józsa vezette.) Az első világháború kitörését köve-

---

23 Kovátsné Németh Mária: i. m. 65.

24 A győri állami tanítónőképezde új épületének megnyitása. *Néptanítók Lapja*, 17. évf. 76. sz. (1884) 694.

25 Lázárné Kasztner Janka jubileumi emlékalbuma. *Iparvédelem,* 3. évf. 11. sz. (1907) 5. https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_Iparvedelem_1907/?query=kasztner+janka&pg=208&layout=s (letöltés dátuma: 2025. 10. 20.).

26 Lázár Gyuláné Kasztner Janka: i. m. 91.

27 Kasztner Janka december 29-én tartotta esküvőjét. *Magyar Tanítóképző,* (Déva), 2. évf. 1887. december 31. 20. sz. 238.

28 *A győri állami tanítónőképezdébe 1875/78. évre fölvettek minősítvényi táblázata.* NYME ACSJTK. Iratjegyzék 1. b. Iktatott iratok 1875–1876. 13.

29 Értesítő 1926/27. 6.

tően még egyszer visszatért a tanítónőképzőbe, hogy szolgálatával segítse az 1914 őszétől négy éven át hadikórházként működő intézetet: „*…siet régi, kedves intézetébe, hogy a betegápolást megszervezze*".[30]

PATAKY Irma (1852–1901), *igazgató: 1891–1901*

A szászvárosi (Orăștie, ma Románia) felsőleányiskolából helyezte Győrbe gróf Csáky Albin kultuszminiszter. „*Pataky Irma, mint tanító, széles látókörrel, nagy képzettséggel és párját ritkító gyakorlati érzékkel rendelkezett. Mint a paedagogia tanárának és a gyakorlati tanítások vezetőjének bő alkalma kínálkozott értékesíteni azon sokoldalú tapasztalatait, a miket magániskolai, majd nyilvános iskolai tanítása közben gyűjtött. Alapelve a gyakorlati életre való kiképzés volt és felhasználta mindazon eszközöket, a melyek e czélra segíthették; így ő tett először kísérletet a nagyobb kirándulásoknak és tanulmányutaknak a leányiskolákba való bevezetésével. Szigorú, de igazságos igazgató volt. A szabad véleménynyilvánítást kihívta, a vitákat szerette. Ellenzéki szellem volt felfelé. Nagy László mondta róla: »a maga énjét egészen az intézeti én lényegébe forrasztotta«.* "[3132] Cikkei jelentek meg a nőnevelés és a tanítónőképzés tárgykörében a *Magyar Nőnevelés*ben és a *Magyar Tanítóképző*ben. Megírta az intézet 25 éves történetét, és kiadott egy tartalmas és sok tekintetben mintaszerű intézeti értesítőt. Megalapította és felvirágoztatta a Magyar Tanítónők Mária Dorothea Egyesület Győrividéki Körét, amelynek mindvégig elnöke volt. Részt vett a tanítóképzőintézeti tanárok országos mozgalmaiban.[32] „*A tanári testület szelleme fennmaradásának biztosítására 1000 koronás »Pataky Irma ösztöndíj-alap«"-ot létesített. A kamatokból az intézet „olyan növendéket fog jutalmazni, a kit munkásságban, kötelességteljesítésben, lelkiismeretességben, a hazafias és vallásos érzésben, a szerénységben és nőies szelídségben legkiválóbbnak fog tartani".*[33] „*Soha nem engedte növendékeinek szem elől téveszteni, hogy tanítónőkké lesznek, s így társadalmi magatartásukkal, külső megjelenésükkel és erkölcsi jellemükkel hivatvák másoknak követendő példát szolgáltatni.*"[34]

---

30 Girtler Mária (1943): A győri tanító(nő)képző-intézetek szerepe a város történetében. (1. rész.) Állami tanítónőképző-intézet. *Magyar Tanítóképző,* 26. évf. 7. sz. 199.

31 *A győri magy. kir. állami elemi Tanítónőképző-intézet V. Értesítője az 1900/901. tanév végén.* (szerk.): Mohar József. Pannonia Ny., Győr. 1901. 13.

32 Uo. 15.

33 Uo. 17–18.

34 Uo. 11.

Pataky Irma betegszabadságát követően az új igazgató kinevezéséig az 1901/1902-es tanévben az igazgatói teendőkkel Mohar József tanárt, az internátus vezetésével és a pénzkezeléssel Pálmai Lenkét bízták meg.

KARSAY Jolán (1852–1945), *igazgató: 1902–1921*

Az intézet első növendékeinek egyike volt 1875–1878 között. Francia és német nyelv, valamint kézimunka tantárgy tanítására is volt képesítése. 1882-től a képezdében tanított. 1888-tól a győri Állami Polgári Leányiskolát vezette. Tanítónőképzős igazgatói kinevezését pályázatával nyerte el. *„Ritkán is keltett kinevezés oly általános örömet és megelégedést, mint épen [sic!] Karsay Joláné. Nem csak Győr város s a legközelebb érdekelt tanítónőképző-intézet fogadta örömmel e kinevezés hírét: úgy tudjuk, hogy még azok is, kik ugyanazon állásra pályáztak, szívesen nyugodtak bele mellőztetésükbe, mert a választás ez alkalommal valóban nem érdemtelenre esett."*[35] 1902. április 14-től kellett elfoglalnia a képezde igazgatói posztját, de a tanév végéig a polgári leányiskolánál maradt.[36] *„Igazgatói működése összeesik a tanítóképzők rohamos fejlődésének korszakával."*[37] *„A Népiskolai módszertant, a Neveléstant, a Gyakorlati tanítás és bírálatot tanította. Igazgatása alatt új tantervek bevezetésére, új tanképesítő vizsgálati szabályzatra került sor."*[38] 1913-ra készült el az új iskolaépület, ami lehetővé tette a régi épület internátusként való átszervezését. 1914 őszétől 1918 áprilisáig hadikórház számára foglalták le az intézet épületeit. (A Tanácsköztársaság ideje alatt Pogány Imréné [1885–1974] politikai tanügyi megbízottként irányította az intézetet 1919. március 24-től. *„Ami Pogány Imréné megjelenését és a tantestülettel szembeni magatartását illeti, tartozom az igazságnak annak kijelentésével, hogy ő, mint az intézetnek volt növendéke [Weisz Irén 1899–1903], nem tévesztette szem elől a volt tanárainak tartozó tiszteletet: fellépésében elég szerénységet mutatott. Nemkülönben nem állíthatom azt, hogy növendékeinkkel szemben az izgató szerepét játszotta volna."*[39]) Karsay Jolán *„az utolsó tanévről (1920/21) nyugállományba vonulása előtt készült értesítőt géppel, illetve kézzel írta"*.[40] A Tanítónők Mária Dorothea Egyesü-

35 Karsay Jolán kinevezése. *Nemzeti Nőnevelés,* 23. évf. V. füzet (1902). 229.

36 *Karsay Jolán a győri állami polgári iskola igazgatónőjének kinevezése a tanítónőképző élére. (1902. ápr. 9.)* NYME ACSJTK. Iratjegyzék. 1. b. Iktatott iratok. 1902. 10.

37 Értesítő 1926/27. 7.

38 Kovátsné Németh Mária: i. m. 68.

39 *Pogány Imréné, a proletárdiktatúra alatti tanügyi politikai megbízott tényked*ésével kapcsolatos iratok. *1920. január–április.* NYME ACSJTK. Iratjegyzék. 1. b. Iktatott iratok. 1920–1925. 1.

40 Kovátsné Németh Mária: i. m. 68.

lete Győri körének elnöke lett Pataky Irma halálát követően. 1912-ben a Győri kör 10 000 koronás *„Karsay Jolán örökalapítványt létesített, melynek rendeltetése volt a Győri kör tanító-tagjai közül egynek a Tanítónői Otthonban való ellátása"*.[41]

BERÉNYI Irén (1879–1953), *igazgató: 1921–1937*

1904–1921 között kémiát és ásványtant, testtant, tornát, valamint hospitálást tanított a képezdében. Bennlakó tanárként, mint Karsay Jolán neveltje oktatott. 1906-tól a köztartást vezette, mely feladat ellátásához a kéthetes tanfolyamot Budapesten végezte. 1905-ben, mint a testi élet ismertetésének tanítója, felvételt nyert az akkor induló *„dadogók és beszédhibások gyógykezelésére képesítő tanfolyamra,"* amit a tanítóképzőintézeti tanárok számára szerveztek. 1921. augusztus 5-én a Kormányzó kinevezte az intézet igazgatójává. *Programja: „Intézetünk missziót akar teljesíteni a jövőben. Olyan művelt magyar nőket és magyar tanítónőket akar ez az intézet nevelni, akik a mai laza erkölcsi felfogás ellenére másoknak, mint a fáklya világítsanak, akik helyes és megalkuvást nem ismerő elveikkel, mint egy-egy oszlop, biztos, erős támaszai legyenek az új Magyarországnak. A nőkre nem kisebb szerep vár az új Magyarország felépítésében, mint a férfiakra! Intézetünk is egész lelkeket óhajt és akar nevelni, lelkeket a családnak és iskolának, lelkeket a társadalomnak s a hazának, lelkeket az örökkévalóságnak!"*[42] A dísztermet az ő szorgalmazására létesítették két kisebb teremből, s ez tette lehetővé az intézet 50 éves fennállásának méltó megünneplését. Sokat adott a lányok ruházatára. Szeretettel fogadta az intézetbe visszatérő volt növendékeket. Tagja volt a Tanítóképző-intézeti Tanárok Országos Egyesületének és a Katholikus Tanítónők és Tanárnők Országos Egyesületének. A Győri Hölgyek Mária-Kongregációjának is titkára volt. Saját kérelmére nyugdíjazták 1937-ben, majd Budapestre költözött. (Az 1937/38-as tanévben Tanács Imre igazgatóhelyettes állt az intézet élén.)

---

41 Katona Lajosné Thuránszky Irén (1935): *A Magyar Tanítónők Mária Dorothea Egyesületének félszázados története. 1885–1935*. Mária Dorothea Egyesület. Budapest. 17–18.

42 Békéssy Leóné (1938): *Berényi Irén*. A győri magy. kir. állami Tanítónőképző-intézet Értesítője az 1937/38. iskolaévről. Közli Tanács Imre. Győri Nemzeti Hírlap Ny., Győr. 1938. 4.

GIRTLER Mária (1893–1973), *igazgató: 1938–1948*

1915-től 1917-ig az Erzsébet Nőiskola Polgári Iskolai Tanítónőképző Intézet által felkészítő Elemi tanítónőképző-intézeti tanárjelöltek kollégiuma („Apponyi-kollégium") ösztöndíjasaként, mint rendkívüli bölcsészhallgató tanult a budapesti egyetemen. 1919–1938 között a budapesti II. kerületi állami tanítónőképző tanára volt. Hivatalba lépésével egy időben történt meg a tanító- és tanítónőképzők líceummá alakítása. Tantárgyai: magyar nyelv és irodalom, történelem, földrajz, torna. Igazgatói tevékenysége idején tört ki a második világháború. A Győrt ért 1944. április 13-ai bombázás az intézet fő épületét szinte teljesen romba döntötte. Koch Nándor tankerületi főigazgatóval együttműködve igyekezett a súlyos helyzetet megoldani. *„Szóba került az a terv, hogy az állami tanítónőképző intézetet ideiglenesen valamely Győr-környéki községbe, vagy esetleg Pápa városba telepítjük át. Az állami tanítónőképző további eredményes működése csak eredeti székhelyén, Győrben biztosítható. A győri megoldás mellett szólnak az intézetnek a városhoz fűződő hagyományos kapcsolatai, továbbá Győr városnak központi fekvése abban a dunántúli körzetben, ahonnan a növendékek legnagyobb része rekrutálódik, s végül emellett szól az is, hogy az intézet tanárainak többségét családi körülményei szorosan Győrhöz fűzik."* Az internátus épületét csak kisebb kár érte, ezért használható maradt oktatási célokra. Az internátusi növendékek elhelyezése viszont gondot okozott, mivel Győrben sem középületek, sem magánépületek nem voltak igénybe vehetők erre a célra. Így a vidéki növendékeket családoknál szállásolták el úgy, hogy napközben teljes idejüket az intézetben töltötték, szinte csak aludni jártak a családokhoz. Girtler Mária gondoskodott az egészségi és erkölcsi szempontból kifogástalan családok kiválasztásáról, valamint gondoskodott a növendékek ottani bánásmódjáról.[43] A háború alatt az átutazó menekültek számára frissítő italokat, gyümölcsöt és teát szolgáltak fel. A pályaudvari üdítőszolgálat *„vezetésével Girtler Máriát, az áll[ami] tanítónőképző igazgatóját bízták meg"*.[44] 1948-ban *„mindhárom képző Győrött is átalakult egy új típusú intézménnyé, állami intézménnyé"*.[45] 1950 júniusában, mint a győri II. számú állami pedagógiai gimnázium igazgatója *„elkészítette és összehangolta a tanári testület közös munkatervét. Az intézeti háromszöggel és négyszöggel állandó megbeszélést*

---

43 *Az intézet további működésének biztosítása. (1944. június)*. NYME ACSJTK. Iratjegyzék. 1. b. Iktatott iratok. 1944–45. 33.

44 Működésbe lép a pályaudvari üdítőszolgálat. *Győri Nemzeti Hírlap,* 9. évf. 1944. szeptember 28. 2. https://www.gyor1944.hu/Gyori_Nemzeti_Hirlap_1944/NH-19440928-9-219.html (letöltés dátuma: 2025. 10. 20.).

45 Kovátsné Németh Mária: i. m. 84.

folytat. A Szülői Munkaközösséggel együtt megszervezte a tanulószobát, ami a lemorzsolódást akadályozta meg."[46]

4. A tanítónőképző tanárai

A képezde első tanári kara az igazgatónő mellett öt főből állt. KUCZELNIK Vilma (1843–1881), *1875–1881 között tanított az intézetben*. Tantárgyai: történelem, alkotmánytan, földrajz, torna. JASKÓ Károly (1839–1904), *1875–1885*. Jénában végezte az egyetemet. A mennyiségtant és a természettudományokat tanította. SZOMBATHY Fanni [Franciska] Vecsey Tivadarné (1855–1890), *1875–1885*. Rajz, szépírás. Festőművész. Mészöly Géza tanítványa volt. STAAB Lénárd (1839–1925), *1875–1906*. Zenetanár, zongoratanár. Fontos szerepet játszott a Győri Ének- és Zeneegyletben, melynek karmestere volt. Ő szervezte meg Győrben az első gyermekénekkart. A második tanévben csatlakozott a tantestülethez KÁRPÁTI Endre (1840–1931), *1876–1883*. Magyar nyelvtan, számtan. Az *Őrangyal* című képes gyermekújság felelős szerkesztője volt. 1877-től két évtizeden át munkamesternői képzés is folyt az intézetben, ekkor érkezett TOMOR Ilona Balonyi Imréné (1858?–1938), *1877–1883*. Ipartanítónő. A kézimunka mellett mértant és német nyelvtant is tanított. Az 1882/83-as tanévtől négy évfolyamossá szervezték át a tanítónőképzést, ekkor 8-ra emelkedett a tanárok száma. A tanári kar 1887-ben 9 főből állt.[47] *(Lásd 2. sz. melléklet.)* Az 1926/27-es tanévben 21 főt számlált az ekkor már öt évfolyamban tanítók száma. Az 1938-ban líceummá szervezett intézetben működő tanárok száma 23-ra emelkedett. Az 1946/47-es – házilag, írógéppel készített – Évkönyv szerint 27-en oktattak az intézetben.

MOCSÁRY Gerő (1845–1922), *1883–1901*. Magyar és német nyelv, alkotmánytan. Magyarországon ő foglalkozott először a dadogók gyógyításával. CSEPREGHY Endre (1844–1922), *1885–1897*. Természetrajz, vegytan, test- és egészségtan. HEINRICH Józsa (1854–1939), *1886–1892*. Természetrajz, földrajz, német, francia. A kolozsvári állami tanítónőképző igazgatója Kasztner Janka után 1896–1914 között. LITSCHAUER Teréz (1860–1910), *1887–1895*. Növendék: 1880–1883. Számtan, történelem, francia. WATZESCH Janka (1874–1960), *1895–1910*. Magyar, történelem. PÁLMAI Lenke (1871–1944), *1896–*

---

[46] *Jegyzőkönyv a győri II. sz. áll. pedagógiai gimnázium tanári testületének termelési-nevelési értekezletéről. (1950. június 22.).* NYME ACSJTK. Iratjegyzék. 1. b. Iktatott iratok. 1949–1950. Győri II. sz. pedagógiai gimnázium (1949. szeptembertől 1950. szeptemberig), 82.

[47] *A tanító[nő]képző tanári személyzete 1887-ben.* NYME ACSJTK. Iratjegyzék. 1. b. Iktatott iratok. 1886–1889. 3.

1903. Növendék: 1886–1890. Mennyiségtan, neveléstörténet, háztartástan. Ő volt a győri *„női tanítóképző első, tornára képesített nevelője"*.[48] A sepsiszentgyörgyi tanítónőképző igazgatója 1903–1914 között. 1920-ban Kolozsváron megszervezte a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolát, melynek vezetője lett. MOHAR József (1868–1944), *1897–1904*. Természetrajz, vegytan, módszertan. VLASZATY Ferencné KISS Mária (1874–1944 után), *1897–1931*. Növendék: 1889–1893. Magyar nyelv, egészségtan, kézimunka. HOLCZMANN Ferenc (1862–1926), *1899–1925*. Földrajz, történelem, rajz, szépírás, szlöjd. WATZESCH Gizella (1860–1943 után), *1904–1912*. Német nyelv, kézimunka. RUPPENTHAL Lajos (1860–1915), *1905–1915*. Mennyiségtan, fizika, földrajz. IRTZING Ferencné RÉVFFY Gizella (1878–1917). *1906–1917*. Ének-zene, zongora. HEGYESI [Hegyessy] Jolán (1874–1928 után), *1910–1925*. Történelem, alkotmánytan, háztartástan, kertészeti és főzési gyakorlatok. HOLVÉD Hugóné Dr. DÁLNOKI VERESS Júlia (18?–1944 után), *1913–1918*. Lélektan, neveléstan, neveléstörténet, testtan, torna. BÉKÉSSY Leóné DRASKÓCZY Virginia (1890–1975), *1916–1948*. Növendék: 1904–1908. Természetrajz, kémia, fizika, ásványtan, test- és élettan, hospitálás. Igazgatóhelyettes 1932–1947. IRTZING Ferenc (1885–1936), *1918–1936*. Ének-zene, karének, társas zene, hospitálás. Katolikus tanítóképző után Zeneakadémiát végzett. Orgonaművész és az orgonák országos szakértője, hangversenyrendező. Saját kompozíciói mellett száznál is több dalt tett át női karra. SZÜCS Lajosné dr. GRÓF Jolán (1892?–1972), *1919–1930.* Magánnövendék: 1907–1912. Gazdasági szaktanítónő. Gazdaságtan, közgazdaságtan, játék, kézimunka. JOSIPOVICH Istvánné dr. NÉMETH Irma (1895–1949), *1919–1947*. Kémia, fizika, torna, hospitálás. Unitárius hittant tanított, óraadóként a pápai református tanítónőképzőben is. JANKÓ László (1875–1954), *1921–1924, 1928–1934*. Történelem, alkotmánytan, magyar nyelv, földrajz. Régész. BÁN Aladárné RÉVÉSZ Györgyi (1877–1968), *1920–1935*. Rajz, szépírás. Festőművész. Székely Bertalan tanítványa. SKERSIL Mária dr. (1897–1973 után), *1924–1937*. Német nyelv, történelem. Köztartásvezető. VARGYAS Mária (1898–1988), *1926–1955*. Növendék: 1913–1917. Magyar nyelv, történelem, alkotmánytan, földrajz. TOMPA Margit dr. (1899–1987), *1929–1955*. Természetrajz, kémia. FÁBIÁN Erzsébet (1903–1969), *1932–1938*. Pedagógia, filozófia. TANÁCS Imre (1883–1975), *1933–1942*. Történelem, földrajz. MAGYARY Károly (1894–1967), *1932–1941*. Magyar és német nyelv. MEDGYESI Ilona dr. Szále Lajosné (1906–1957 után), *1933–1937*. Magyar nyelv, kézimunka, játék, háztartási gyakorlatok. TÚRÓCZY Mária (1907–1994), *1935–1959*.

[48] Gönczöl László (2008): *A győri tanítóképzők testkultúrájának és sportjának története 1778–2008*. NYME ACSJTK, Győr. 33.

Rajz, szépírás, kézimunka. Festőművész. Edvi Illés Aladár tanítványa. KISS György (1904–1979), *1935–1964*. Ének–zene, karének, társaszene. TURCSÁNYI SIPOS Margit (1906–1995), *1936–1947*. Pedagógia, filozófia. MÉZES Etelka (1901), *1938–1950*. Magyar és német nyelv, háztartástan, honvédelmi ismeretek. HORVÁTH Ilona *1940–1947*. Fizika, mennyiségtan. SÁRAY Julianna dr. (1912–1983), *1940–1950*. Pedagógia, pszichológia. A győri Gyermeklélektani állomás vezetője. Apor Vilmos püspök egyik védelmezettje volt. CZINGRÁBER Lajosné dr. KUSTER Anna (1911–1998), *1941–1950*. Magyar és német nyelv. PŐCZE Karolin (1911–2003?), *1941–1950.* Német és francia nyelv. VARGA Béláné MARKÓ Edit (1922–2016), *1946–1950*. Testnevelés és irodai teendők. A tanárok bemutató- és mintatanításokat is tartottak.

4.1. Menekült tanárok

Az *első világháború*t követően, 1919-ben az elcsatolt területekről menekült tanítóképzőintézeti tanárokat fogadott az intézet. Többen egy évtizednél hosszabb időt töltöttek a képzőben. BARCSAI Károly (1877–1944), *1919–1937*. Máramarosszigetről (Sighetu Marmației, ma Románia) érkezett. Tantárgyai: lélektan, neveléstan, neveléstörténet, tanítási gyakorlat, hospitálás. Több pedagógiai szakcikket és szakkönyvet publikált. TERPINSZKY Vilmos (1860–1927), *1919–1921*. A ma Szlovákiához tartozó modori (Modra) állami tanítóképzőből érkezett zenetanár. ZOLTÁN Géza (1881–1938), *1919–1926*. Szintén a mai Szlovákiához tartozó Losoncról (Lučenec) érkezett. Magyar nyelv, földrajz, hospitálás. 1926–1936 között a Kőszegen létesített állami tanítóképzőintézet megszervezője és igazgatója volt. GRÉSZ Ernő (1873–1939), *1919–1932*. Csáktornyáról (*Čakovec, ma Horvátország) került az intézetbe.* Német nyelv, hospitálás. Igazgatóhelyettes 1931–1932 között.

A Tanácsköztársaság leverését követően az intézet tanárainak önigazolást kellett írniuk, hogy a proletárdiktatúra ideje alatt nem vállaltak politikai vagy társadalmi szerepet.[49] *(Lásd 3. sz. melléklet.)*

A *második világháború* végén szintén kerültek az intézetbe menekült tanárok. Elsősorban képezdei és líceumi oktatók, valamint gyakorlóiskolai tanítók. Részben a visszatért, részben a hadműveleti területekről (Baja, Esztergom) érkeztek. Többségük csupán átmenetileg maradt az intézetben. BARABÁS Ibolya (1914?–1995), *1944–1947*. A kolozsvári (Cluj-Napoca, ma Románia) állami tanítónőképzőből érkezett. Történelmet és földrajzot tanított. Ugyanonnan került Győrbe FOSZTÓ Olga

[49] *Barcsai Károly önigazolása*. Pogány Imréné tevékenységével kapcsolatos iratok között. Lásd: 39. lábjegyzet.

(1912?–1971), *1944–1947*. Német és román nyelv. 1944. november 25-én a tantestület tagjai hivatali esküt tettek.[50] *(Lásd 5. sz. melléklet.)*

4.2. A tanárok tanórán kívüli tevékenysége

Vallásos egyesület volt az *Ifjúsági Mária Kongregáció* Kainer Gyula, majd Kövér Lajos katolikus hitoktatók vezetésével. Önképző és segítő egyesületek: az *Ifjúsági Segélykönyvtár* kezelője volt Vlaszaty Ferencné és Skersil Mária. Az *Ifjúsági Egylet* fő célja az iskolaköteles kort meghaladott fiatal – elsősorban az ismétlő iskolás – lányok hazafias és vallásos szellemű nevelése volt. *Ifjúsági Önképzőkör:* Vlaszaty Ferencné. Az *Ifjúsági Vöröskereszt-csoport* tanárelnöke Révész Györgyi. Az *Ifjúsági „Sirály" Sportkör* 1924-ben alakult meg Josipovich Istvánné vezetésével. Az *Ifjúsági Segítő Egyesület* tanárelnöke Tanács Imre.

4.3. A tanárok iskolán kívüli tevékenysége

„A tanári karok iskolán kívüli tevékenysége is meghatározó volt."[51] A Tanítóképző-intézeti Tanárok Országos Egyesületének többek között tagja volt Magyary Károly és Mézes Etelka. Dr. Tompa Margit tag volt a Magyar Természettudományi Társulatban és a Magyarhoni Földrajzi Társulatban. *„Hegyessy Jolán a Győrben és környékén eltemetett olasz hősi halottak sírjainak fáradhatatlan gondozója."*[52]

4.4. Hitoktatók

A népoktatásról szóló törvény a népiskola köteles tantárgyai között első helyen említette a hit- és erkölcstant, melynek tanulása alól senkit sem volt szabad felmenteni, még a felekezet nélküli gyermekek is hitoktatásban részesültek.[53] A hitoktató felekezetek szerint az a vallási ismeretekben kiképzett és egyben pedagógiai felkészültséggel is rendelkező egyházi személy, aki az iskolai hittantanítást irányította, szervezte, és ellátta a hitoktatás teendőit.[54] Mindig a római katolikus növendékek voltak túlsúlyban. A protestáns növendékek közül hol a reformátusok, hol az evangéli-

---

50 *Kimutatás az intézet azon alkalmazottairól, akik a hivatali esküt már letették, ill. még nem tették le. (1944. nov. 25.)*. NYME ACSJTK. Iratjegyzék. 1. b. Iktatott iratok. 1944. 15.

51 Kovátsné Németh Mária: i. m. 77.

52 Olasz elismerés magyar nőnek. *Budapesti Hírlap*, 48. évf. 1948. január 15. 13. https://adt.arcanum.com/hu/view/BudapestiHirlap_1928_01/?query=%22hegyessy+jol%C3%A1n%22&pg=222&layout=s (letöltés dátuma: 2025. 10. 20.).

53 *Az elemi népoktatás enciklopédiája.* Szerk. Kőrösi Henrik, Szabó László. 1. köt. *A–H.* Franklin, Budapest. 1911. 547.

54 *Pedagógiai lexikon.* Főszerk. Nagy Sándor. 2. köt. G–K. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1977. 141.

kusok voltak többen. A legnagyobb változás az izraelita vallásúak körében ment végbe. Az első két évtizedben több mint 20%-os arányuk 1900-ra 10%-ra csökkent. Egyetlen női hitoktató tanított. A hitoktatók mellékfoglalkozásban látták el feladatukat.

4.4.1. Római katolikus hitoktatók

WIDDER Ciprián (1846–1902), *1875–1877*. Vissi esperes plébános. VARGA János (1851–1911), *1883–1902*. A győri Püspöki Nagyobb, majd Kisebb Papnevelő Intézet igazgatója. BARILICH Lőrinc (1865–1945), *1906–1910*. A győri Hittudományi Főiskola lelki igazgatója. MENTES Domonkos (1878–1958), *1910–1918*. Székesegyházi sekrestyeigazgató. HARSÁNYI Lajos (1883–1959), *1918–1919*. Belvárosi káplán, költő, író. 1919-ben 56 másik személlyel együtt a tanítónőképző-intézet épületében túszként tartottak fogva. KÖVÉR Lajos (1886–1940), *1919–1927*. Teológiai tanár. WRENKH Ede dr. (1892–1970), *1927–1929*. Püspöki tanácsos. SOMOGYI Antal dr. (1892–1971), *1929–1930*. Szemináriumi rektor, művészettörténész. KAINER Gyula (1905–1948), *1930–1936*. Kórházi lelkész. KÁLÓCZY István dr. (1907–1962 után), *1942–1947*. A Papnevelő lelki igazgatója, közkórházi lelkész.

4.4.2. Evangélikus hitoktatók

FADGYAS Pál (1838–1906), *1875–1904*. Az evangélikus elemi népiskola igazgatója. PÁLMAI Lajos (1865–1934), *1904–1923*. Püspökhelyettes, az Evangélikus Szeretetház igazgatója. SZABÓ József (1902–1986), *1927–1928*. Evangélikus püspök, Madách-kutató. MOLNÁR Sándor (1899–1949 után), *1934–1947*.

4.4.3. Református hitoktatók

PERESZLÉNYI János (1831–1894), *1877–1894*. A győri egyházkerület jegyzője. SZEKERES Mihály, ifj. (1871–1932 után?), *1909–1917*. NAGY Sándor (1893–1955), *1922–1944*. Diszkoszvetőként részt vett az 1912-es stockholmi olimpián. SÁHÓ Andor (1918–2013), *1944–1947*. Győr-szabadhegyi, majd Belvárosi lelkész.

4.4.4. Izraelita hitoktatók

RANSCHBURG Salamon dr. (1816–1895), *1875–1887*. A győri zsinagóga építtetője. FISCHER Gyula (1861–1944), *1887–1898*. Győr főrabbija, jogtudós. SCHWARTZ Mór dr. (1869–1934), *1898–1921*. Győri főrabbi. ULLMANN József (1899–1947 után), *1921–1934*.

RÓTH Emil (1907–1944), *1936–1943*. 1935-től deportálásáig Győr főrabbija. A gyakorlóiskolában: BAUMGARTEN Samu (1847–1925), *1875–1902*. PFEIFFER Mór (1857–1914), *1903–1913*. BREUER Gyula (187?–1952 után?), *1913–1920*. Az izraelita népiskola igazgatója. FARAGÓ Lajosné REICHENFELD Hermina (1882–1944), *1922–1943*. Növendék: 1898–1902.

3. kép: Osztálykép 1927/28-as tanév. Tanárok és hitoktatók. A felső sor közepén Barcsai Károly. Középső sor bal szélén: Josipovich Istvánné, a sorban utolsó előtti: Birnbauer Mária. Alsó sor balról jobbra: Nagy Sándor ref. lelkész, Wrenkh Ede r. kat. hitoktató, Bán Aladárné, Irtzing Ferenc, Damaszlovszky Mihályné, Grész Ernő, Berényi Irén ig., Békéssy Leóné, Kövér Lajos r. kat. hitoktató, Szűcs Lajosné, Skersil Gabriella, Szabó József ev. hitoktató, Vargyas Mária. (Forrás: Békéssy-hagyaték.)

4.5. Iskolaorvosok

A hitoktatókhoz hasonlóan mellékfoglalkozásban dolgoztak a képzőben. Feladataik közé tartozott a tanulók testi fejlődését és egészségi állapotát a törvényben megszabott tankötelezettség ideje alatt gondos figyelemmel kísérni.[55] Felügyelték az iskolaépületek egészségügyi állapotát, az étkezés minőségét és mennyiségét. A gyakorlóiskolai és az externátusi (kinnlakó) tanulók egészségi állapotát is figyelemmel kísérték. Vizsgálták a tanulók beszédképességét, hallását, látását és fogazatát. Az egészségtan tantárgy általában a végzős növendékek órarendjében szerepelt. Ha nem az orvos tanította, akkor elsősorban a természetismereti tárgyakat oktatók valamelyike kapta feladatul.

SIKOR József (1827–1913), *1875–1909*. A győri Jogakadémia törvényszéki orvostan tanára. KOREIN Adolf (1865–1923), *1909–1923*. 1907–1916 között az Igazgatótanács tagja. 1909-től 1916-ig egészség- és életmentéstant tanított. TAKÁTS/TAKÁCS Lajos (1894?), *1922–1944*.

[55] *Az elemi népoktatás enciklopédiája,* i. m. 2. köt. 68.

OTI-főorvos. MATTHES Klára dr. Berencsi Györgyné (1913–1978), *1937–1940*. Egészségtan és egészségnevelési ismeretek. Gyermekgyógyász, gyermekfogszakorvos. ERDÉLYI Márta (1909–1994), *1941–1944*. Tanított az V. évfolyamon. Dr. VERSÉNYI Jenőné dr. CSOÓR Andrea (1895–1977), 1944 novemberében mint menekült körzeti iskolaorvosként osztották be az intézethez.[56] *(Lásd 4. sz. melléklet.)* Magyarország első női körorvosa és tisztiorvosa, majd 1930-ban az első női tiszteletbeli tisztifőorvosa.

4.6. Internátusi nevelőnők

Az internátus a külvilágtól elkülönített hely, ahol megállapított rend mellett ellátásban, nevelésben, oktatásban részesülnek fiú- és leánytanulók. A népiskolai törvény szerint a tanítónőképzőkben a növendékek egy benn lakó nevelőnő vezetése alatt mind benn laknak. A győri képző első 40 növendékéből 20-an kaptak internátusi elhelyezést, a meglévő épületek nem is voltak alkalmasak több növendék befogadására. Az 1884-ben elkészült iskolaépület három hálóteremében 60 növendék lakott 3 bennlakó nevelőnő felügyelete alatt. Az 1913-ban épült új iskolaépület átadása után a régi épületet internátussá alakították át. Az internátus életét részletes házirend szabályozta. Vezetője az intézet igazgatónője volt. A képző főállású nevelőnőinek 83%-a 5 évnél rövidebb, hárman egy évtizednél hosszabb időt töltöttek az internátusban. Heten az intézet korábbi növendékei voltak. A nevelőnők többsége polgári tanítónőképzőt is végzett. Hajadonként vagy férjhezmenetelük előtt dolgoztak a képzőben.

STEITZ Paula [Paulina] (1852–1922), *1902–1913*. 1876-ban a győri katolikus tanítóképzőben szerzett elemi iskolai tanítói oklevelet. LEICHT Sarolta Birke Nándorné (1884–1950), *1908–1909*. Növendék: 1899–1903. GYÖRKE Ilona (1884–1948 után), *1910–1912*. PENTSY Erzsébet Kovács Lajosné (1891?–1943 után), *1912–1913*. Növendék: 1905–1909. I'SÓ Gizella Irtzing Ferencné (1891?–1931 után), *1913–1917*. Növendék: 1905–1909. CSIZMADIA Jolán (1892?–1974), *1913–1918*. WETZER Lujza (1892–1956), *1918–1919*. Növendék: 1906–1910. KÖRNER Irén Debreczeny Elemérné (1898–1988), *1919–1922*. Növendék: 1912–1915. BIRNBAUER Mária (1899–1957), *1927–1928*. Növendék: 1913–1917. TARANT Ilona dr. Weiss Andorné, 1942-től Csanaky Andorné (1897–1947 után), *1924–1947*. 1924–1927: nevelőnő és irodai teendők, 1928–1947: csak irodai teendők. Növendék: 1913–1917. SKERSIL Gabriella (1902–1979), *1927–1936*. Később Bécsben szerzett egyetemi oklevelet.

---

[56] *Dr. Versényi Jenőné dr. Csoór Andrea menekült körzeti iskolaorvos beosztása Győrbe. (1944. nov. 6.)*. NYME ACSJTK. Iratjegyzék. 1. b. Iktatott iratok. 1944. 21.

5. A gyakorlóiskola tanítói

„A tanítóképző-intézeti tanulóknak a tanítói gyakorlatba való bevezetésére szolgál a gyakorló iskola, amely elhelyezésében, berendezésében és fölszerelésében, valamint tanítói vezetésében mintáját adja a hatosztályú osztatlan elemi népiskolának. Vezetését és a hitoktatás kivételével, összes tanítói teendőit, az igazgató felügyelete és ellenőrzése mellett, a gyakorló-iskolai tanító látja el, aki a képzőintézet tanári testületének tagja."[57] A gyakorlóiskolák a tanítóképzéssel együtt jöttek létre, feladatuk a tanítójelöltek gyakorlati képzésének ellátása, megfigyelések, hospitálás, gyakorlótanítás és a nevelőmunkában való részvétel. A tanítónőképző-intézetek szerves, kiegészítő részei voltak. A győri képezdében 10 leánytanulóval indult 1875-ben. 1881-től már 6 osztálya volt. A városban két polgári leányiskola is működött. *„Alig van ma már szülő, a ki ne igyekeznék leányát polgári iskolába küldeni; e mellett intézményünk fekvése is egyik oka az 5–6. osztály folytonos néptelenségének."*[58] Az 1917/18-as tanévtől fiúkat is felvettek az 1–4. osztályba. Az osztatlan iskolát 1920-tól két tagozatra osztották. Alsó tagozat: 1–2. osztály, felső tagozat: 3–6. osztály. A nevelés szolgálatában állt a Kainer Gyula katolikus hitoktató által 1932-ben alapított *Szívgárda*.[59] A fiúk nevelését szolgálta a *cserkészmozgalom*. Halmos Péter tanító megszervezte és vezette a *Lehel cserkész-apródcsapat*ot. Az 1941/42-es tanévben alakult meg az *Ifjúsági Vöröskereszt Egyesület*.

FAY Gizella (1846–1916), *1875–1893*. KUSZÁK Józsefné BÁNÓCZY Róza (1863–1914 után), *1893–1906*. Növendék: 1877–1880. A gyakorló önálló vezetőjeként mind a négy osztályt tanította. Vezette a IV. éves képzősök tanítási gyakorlatát. 1901 első félévében KUTAS Margit (1882?) tanítónő helyettesítette. Növendék: 1896–1900. DAMASZLOVSZKY Mihályné Mészáros Anna (1883–1944), *1907–1940*. 1907–1920 között egyedül vezette a hatosztályos elemi népiskolát és az ismétlő iskolát, 1920-tól az 1–2. osztályt. VASKÓ László (1872–1939), *1919–1932*. A dévai (Deva, ma Románia) állami tanítóképezde tanítója volt 1912–1919 között, innen került Győrbe, mint menekült. A 3–6. osztályt tanította. HALMOS Péter (1880–1964), *1932–1941*. A gyakorló felső tagozatát tanította. Részt vett az V. éves növendékek tanítói hivatásának előkészítésében. GERVAIN Mária (1919?), *1942–1945*. 5–8. osztály. HORVÁTH Lászlóné Nagy Emília (Emma) (1910?), *1943–1945*.

---

57 *Az elemi népoktatás enciklopédiája,* i. m. 3. köt. 308.

58 Értesítő 1900/901. [88.]

59 Szívgárda 1920–1948: a Jézus Szentséges Szívét tisztelő és Jézusért apostolkodni akaró 6–14 éves (az elemi, ill. a középiskolák alsó 4 osztályába járó) katolikus fiúk és leányok szervezete, a Jézus Szíve Szövetség gyermektagozata. *Magyar Katolikus Lexikon.* https://lexikon.katolikus.hu/S/Sz%C3%ADvg%C3%A1rda.html (letöltés dátuma: 2025. 10. 20.)

Mint Sajószentpéterről menekült, vezette az alsó tagozatot, és női kézimunkát tanított a felső tagozatban. SZELE Endréné Kovács Erzsébet *1944–1974.* 1–2. osztály. Menekültként került a gyakorlóba a kolozsvári állami tanítónőképzőből. BÖRÖCZKI Vilmos (1910–1980), *1944–1972*. Az újvidéki (Novi Sad, ma Szerbia) állami tanítóképzőből érkezett. BARABÁS Győző (1895–1975), *1946–1956*.

6. Technikai személyzet

Biztosították és segítették az intézet zavartalan működését. Altiszti, szakaltiszti beosztásban dolgoztak. Többen évtizedeken keresztül szolgálták a képezdét.

6.1. Kertészek

„Nem volt olyan tanítóképző sem Győrben, sem Sopronban, ahol ne lett volna gyakorlókert, iskolakert."[60] A tanítónőképzőnek 1883-ban már hatalmas saját kertje volt. A növendékek ott tanulmányozhatták a növényeket és azok gondozását. Kertészt alkalmaztak, akinek a gyakorlókert betelepítése volt a dolga. Minden olyan növényt, ami a Kisalföldön teremhetett, megismert a diák, és megtanulta a dugványozás, az ápolás, a gondozás szabályait, a tanítónőképzőben pedig azt is, hogy mit és hogyan lehet belőlük főzni.[61]

VEITH Antal (18?–1879), *1875–1879*. SCHESCHIN János (1820?–1903 után), *1880–1903.* STEINER Gyula *1903–1936*. Vincellérképzőt végzett okleveles kertész. Mivel kertészlegény tartására nem kaptak engedélyt, itt-ott gyermekmunkások segítettek. Steiner Gyula gondozta a méhest is. Az első világháború alatt és után emberfeletti munkával művelte az intézet Simor téren bérelt másfél holdnyi kertjét, hogy az intézetet zöldségneművel ellássa.[62]

6.2. Házvezetőnők és gazdasszonyok

KASZTNER Anna (Kasztner Janka nővére), *1877–1897?* SCHMIDT Aranka (18?–1912), *1902–1912*. *„Munkássága terén azért jóval túl-*

---

60 Sallai Éva (2024): Beszélgetés dr. habil. Kováts-Németh Mária CSc neveléstörténésszel a természeti környezet és a nevelés kapcsolatáról. *Anyanyelvi és Irodalmi Nevelés,* 7. évf. 1–2. sz. 101. https://avkf.hu/wp-content/uploads/2024/10/ain2024_1_2.pdf (letöltés dátuma: 2025. 10. 20.)

61 Uo.

62 A győri m. kir. áll. Tanítónőképző-intézet Értesítője az 1935/36. iskolai évről. Közli Berényi Irén. Győri Hírlap Ny., Győr. 1936. 9.

ment a kötelesség határán; az intézet és a növendékek házias nevelése érdekében magáévá tett minden foglalkozást, mellyel az intézet ügyeit szolgálhatta."[63] STAMPF Karola (18?–1940 után?), *1912–1924*. 1909–1912 között Modor állami tanítóképzőintézetének volt a házvezető gazdaszszonya. 1925–1930: a budapesti Testnevelési Főiskolán folytatta pályafutását. MENCZEL Erzsébet (1871–1936 után), *1897–1936*. Közel négy évtizeden át, nyugdíjazásáig látta el a gazdasszonyi teendőket. *„Konyhánk elsőrendű vezetése elsősorban Menczel Erzsébet nagy gondosságának, lelkiismeretes buzgalmának köszönhető." „Sohasem kereste munkakörének kereteit, határait, hanem a* legnagyobb készséggel dolgozott, ha bárhol szükség volt reá."[64] LUKÁCS Sándorné, özv. *1936–1944*.

6.3. Betegápolónők

Az intézet internátusában láttak el fontos feladatokat. HENÁR Róza (18?–1935), *1913–1934* között nyugdíjazásáig. Dr. BAUMÜLLER Józsefné Révész Margit (1884–1967), *1934–1945*. 1930–1934 között okleveles munkamesternőként a női kézimunka tantárgy óraadója volt. Bán Aladárné Révész Györgyi húga.

6.4. Iskolaszolgák

CSESZNEK Mihály (18?–1924), *1883–1924*. „42 éven át a legnagyobb odaadással, példás szorgalommal, párját ritkító hűséggel szolgálta az intézetet. Családján kívül egyedül az intézetnek, az ő kedves otthonának élt, ennek adta, ennek áldozta magát önzetlenül, szószoros értelemben egészen."[65] SZAKÁCS János *1929?–1945*.

Összegzés

A győri tanítónőképző-intézet tanárainak eredményessége tanítványaik pedagóguspályán való elhelyezkedésén is lemérhető. Az intézet tanítványain keresztül irányítója lett Győr város nőnevelésének. Ahogy Girtler Mária fogalmazott: *„intézetünkben kapták tanári egyéniségük megalapozását"*.[66] A korszak végére a városban működő világi női tanerők fele a tanítónőképző volt növendékei közül került ki. Hét évtized alatt 2000-nél

---

63 A győri magyar kir. állami elemi népiskolai Tanítónőképző-intézet Értesítője az 1912–1913. tanévről. (szerk.): Karsay Jolán. Gross Gusztáv Ny., Győr. 1913. 5.

64 Értesítő 1935/36. 8.

65 *A győri m. kir. állami elemi népiskolai Tanítónőképző-intézet Értesítője az 1918/19.–1925/26. évekről.* (szerk.): Berényi Irén. Győregyházmegyei Alap, Győr, 1926. 8.

66 Girtler Mária: i. m. 196.

több növendék szerzett a képzőben tanítónői oklevelet. Az első igazgatónőt két növendéke is követte az intézet élén. Karsay Jolán a fiatalon az intézetbe került tanárnőt, Berényi Irént a pedagógus hivatás mellett tudatosan készítette fel, mint utódát, a vezetői feladatokra. A volt növendékek közül többen kerültek vissza a tanítónőképzőbe hosszabb-rövidebb időre, ők az intézet hagyományait és szellemiségét tanulói és tanítói oldalról is továbbadhatták növendékeiknek és a gyakorlóiskolásoknak. De egy kis faluba került tanítónő is kapott annyi tudást a tanítónőképzőben, hogy fel tudja fedezni tanítványában a tehetséget. Az intézetben tanult 1923–1928 között SZIGETI Irén Vendel Zoltánné (1907–1998), aki 1942-ben Kerkabarabáson (Zala) az első osztályban tanította a később híressé vált szerb írót, Danilo KIŠ-t (1935–1989), aki írásaiban megemlékezett elsős tanító nénijéről. A tanítónőképző „jóhírvivői" voltak a zenei produkciókkal fellépő növendékek is. Kiss György tanár vezetésével az intézet énekkara szerepelt először a Magyar Rádióban. A tanítványok nem csak a tanítói pályához kaptak erős alapokat. Az intézet növendéke volt SPRINGHOLCZ Mariska 1891–1895 között, aki UNDI Mária (1877–1959) néven festő- és iparművészként a Gödöllői Művésztelep kiemelkedő alakja lett. Pár évvel később, 1894–1898 között volt növendéke a képezdének GEIGER Valéria, férjezett nevén DIENES Valéria (1879–1978) filozófus, táncpedagógus.

Bár az alábbi idézet egy konkrét tanítónőről, Damaszlovszky Mihálynéról szól, úgy gondoljuk, a győri tanítónőképző pedagógusainak többségére igazak a megállapításai.

„Te az igazi tanító és nevelő mintaképe voltál, aki nem látszatra dolgozik, hanem az örök eszmény felé tekint. Te olyan magyar tanítónőket neveltél, akik nem ajkukon, hanem szívükben hordják hazafiságukat, akik nem mellüket verik, hanem dolgoznak a hazáért és annak ifjúságáért. A Te kezed alól kikerült tanítónők szerény, de öntudatos lényedet vitték magukkal az életbe, akik nem elismerésért dolgoznak, hanem saját lelkük belső gyönyörűségére."[67]

[67] Özv. Damaszlovszky Mihályné. A győri m. kir. állami Tanítónőképző-intézet és Leánylíceum Évkönyve az 1940/41. iskolai évről. Közli Girtler Mária. Széchenyi Ny., Győr. 1941. [3.]

Melléklet

1. kép: Lázár Gyuláné Kasztner Janka emlékalbuma, 1896–1906.

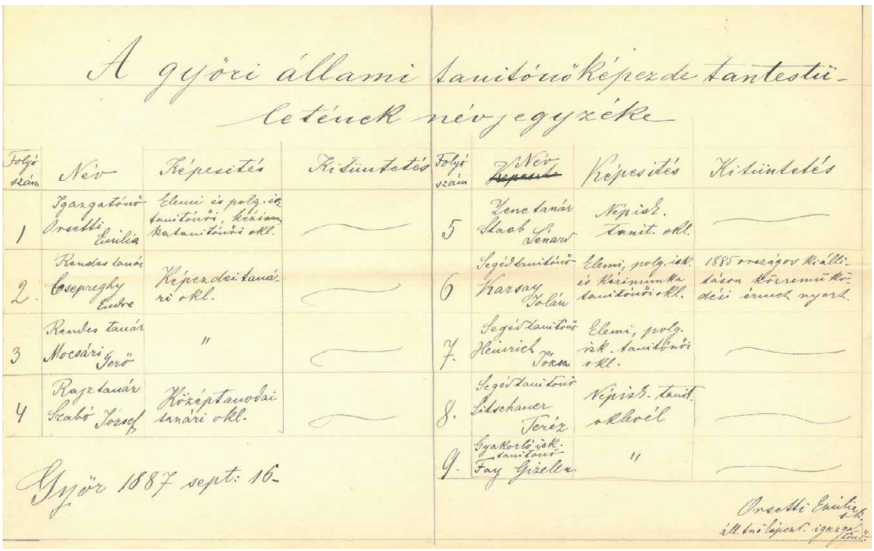

A győri állami tanitónőképezde tantestületének névjegyzéke

Folyó szám	Név	Képesités	Kitüntetés	Folyó szám	Név	Képesités	Kitüntetés
1	Igazgatónő Orsetti Emilia	Elemi és polg. isk. tanitónői, kézimunka tanitónői okl.	—	5	Zene tanár Staab Lénard	Népisk. tanit. okl.	—
2.	Rendes tanár Csepreghy Endre	Képezdei tanári okl.	—	6	Segédtanitónő Karsay Jolán	Elemi, polg. isk. és kézimunka tanitónői okl.	1885 országos kiállitáson közremüködési érmek nyert.
3	Rendes tanár Mocsári Gerő	"	—	7.	Segédtanitónő Heinrich Jozsa	Elemi, polg. isk. tanitónői okl.	—
4	Rajztanár Szabó József	Középtanodai tanári okl.	—	8.	Segédtanitónő Litschauer Teréz	Népisk. tanit. oklevél	—
				9.	Gyakorló isk. tanitónő Fay Gizella	"	—

Győr 1887 sept: 16.

Orsetti Emilia k. áll. tnőképezd. igazgatónő

2. kép: A tantestület névjegyzéke, 1887. szeptember 16.

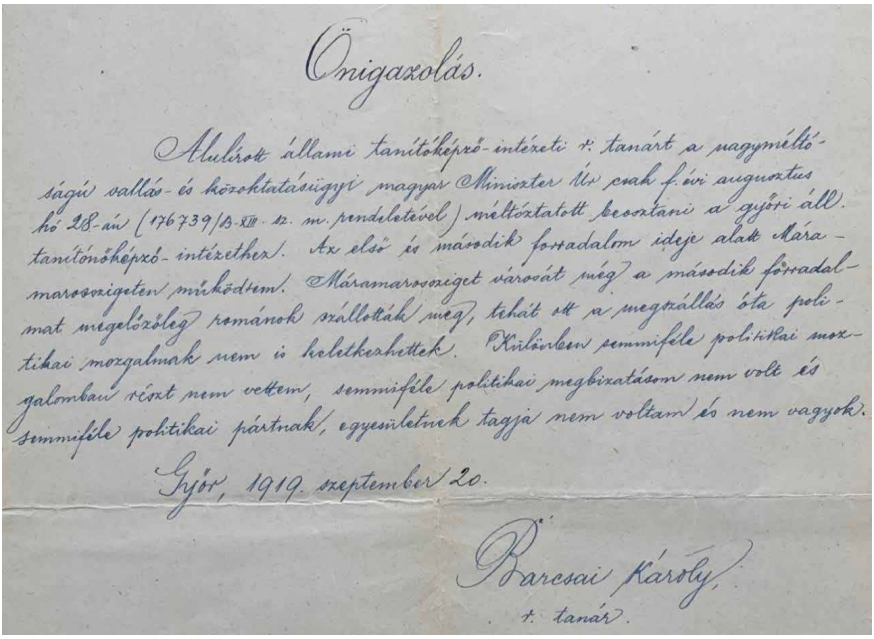

Önigazolás.

Alulirott állami tanítóképző-intézeti r. tanárt a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi magyar Minister úr csak f. évi augusztus hó 28-án (176739/B.XII. sz. m. rendeletével) méltóztatott beosztani a győri áll. tanítónőképző-intézethez. Az első és második forradalom ideje alatt Máramarosszigeten működtem. Máramarosszigetet városát még a második forradalmat megelőzőleg románok szállották meg, tehát itt a megszállás óta politikai mozgalmak nem is lehetkezdhettek. Különben semmiféle politikai mozgalomban részt nem vettem, semmiféle politikai megbizatásom nem volt és semmiféle politikai pártnak, egyesületnek tagja nem voltam és nem vagyok.

Győr, 1919. szeptember 2o.

Barcsai Károly,
r. tanár.

3. kép: Barcsai Károly önigazolása, 1919. szeptember 2.

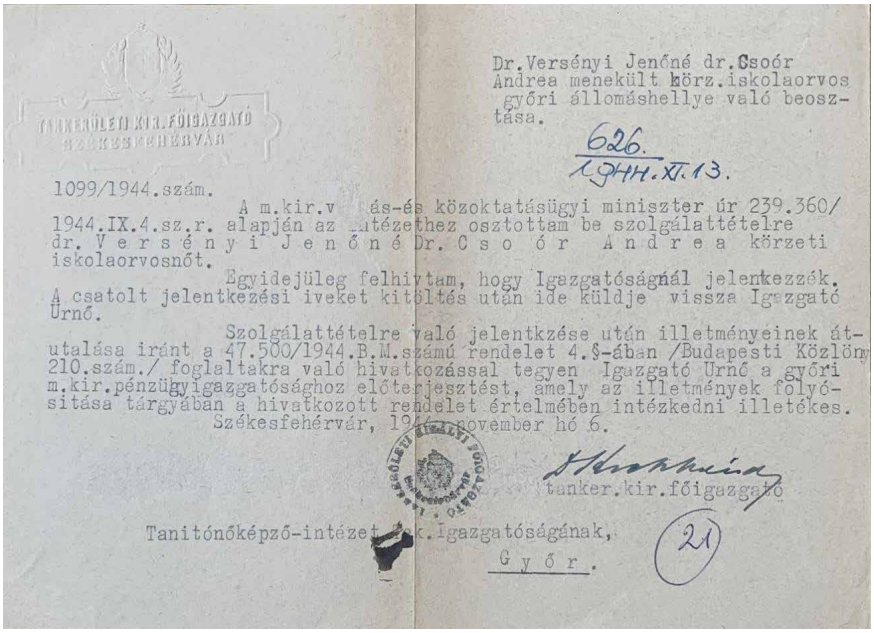

TANKERÜLETI KIR. FŐIGAZGATÓ
SZÉKESFEHÉRVÁR

Dr. Versényi Jenőné dr. Csoór Andrea menekült körz. iskolaorvos győri állomáshellye való beosztása.

626.
1944. XI. 13.

1099/1944.szám.

A m.kir.v[illegible]ás-és közoktatásügyi miniszter úr 239.360/1944.IX.4.sz.r. alapján az intézethez osztottam be szolgálattételre dr. V e r s é n y i J e n ő n é Dr. C s o ó r A n d r e a körzeti iskolaorvosnőt.

Egyidejüleg felhivtam, hogy Igazgatóságnál jelentkezzék. A csatolt jelentkezési iveket kitöltés után ide küldje vissza Igazgató Urnő.

Szolgálattételre való jelentkzése után illetményeinek átutalása iránt a 47.500/1944.B.M.számú rendelet 4.§-ában /Budapesti Közlöny 210.szám./ foglaltakra való hivatkozással tegyen Igazgató Urnő a győri m.kir.pénzügyigazgatósághoz előterjesztést, amely az illetmények folyósitása tárgyában a hivatkozott rendelet értelmében intézkedni illetékes.

Székesfehérvár, 1944. november hó 6.

tanker.kir.főigazgató

Tanitónőképző-intézet [illegible]k.Igazgatóságának,
G y ő r.

21

4. kép: Dr. Versényi Jenőné dr. Csoór Andrea intézeti beosztása, 1944. november 6.

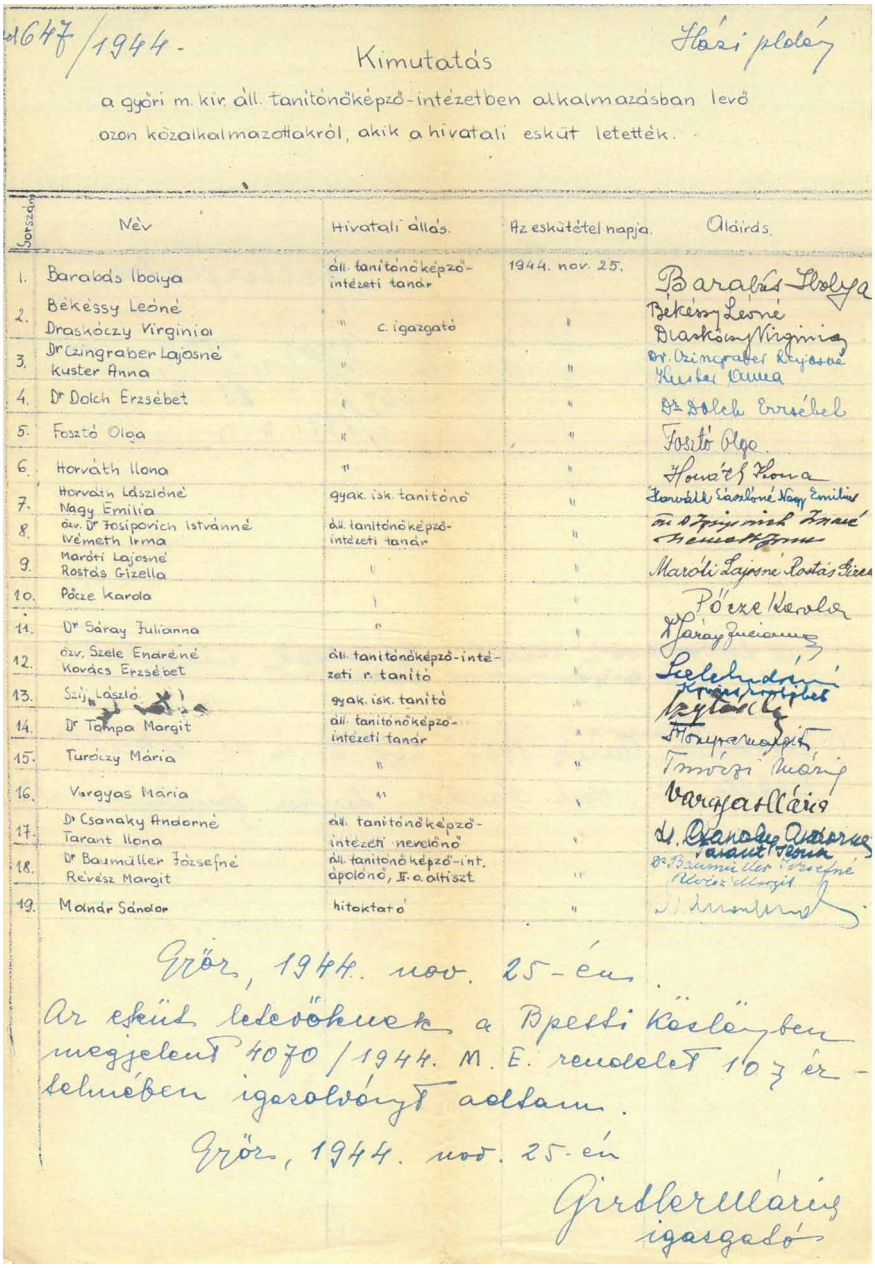

1647/1944.

Házi pldny

Kimutatás

a győri m. kir. áll. tanítónőképző-intézetben alkalmazásban levő azon közalkalmazottakról, akik a hivatali esküt letették.

Sorszám	Név	Hivatali állás.	Az eskütétel napja.	Aláírás.
1.	Baraksás Ibolya	áll. tanítónőképző-intézeti tanár	1944. nov. 25.	Baraksás Ibolya
2.	Békéssy Leóné Draskóczy Virginia	" c. igazgató	"	Békéssy Leóné Draskóczy Virginia
3.	Dr Czingraber Lajosné Kuster Anna	"	"	Dr. Czingraber Lajosné Kuster Anna
4.	Dr Dolch Erzsébet	"	"	Dr. Dolch Erzsébet
5.	Fosztó Olga	"	"	Fosztó Olga
6.	Horváth Ilona	"	"	Horváth Ilona
7.	Horváth Lászlóné Nagy Emília	gyak. isk. tanítónő	"	Horváth Lászlóné Nagy Emília
8.	özv. Dr Josipovich Istvánné Németh Irma	áll. tanítónőképző-intézeti tanár	"	Dr. Josipovich Istvánné Németh Irma
9.	Maróti Lajosné Rostás Gizella	"	"	Maróti Lajosné Rostás Gizella
10.	Pőcze Karola	"	"	Pőcze Karola
11.	Dr Sáray Julianna	"	"	Sáray Julianna
12.	özv. Szele Enréné Kovács Erzsébet	áll. tanítónőképző-intézeti r. tanító	"	Szelehdné Kovács Erzsébet
13.	Szij László	gyak. isk. tanító	"	Szij László
14.	Dr Tompa Margit	áll. tanítónőképző-intézeti tanár	"	Tompa Margit
15.	Turóczy Mária	"	"	Turóczy Mária
16.	Vargyas Mária	"	"	Vargyas Mária
17.	Dr Csanaky Andorné Tarant Ilona	áll. tanítónőképző-intézeti nevelőnő	"	Dr. Csanaky Andorné Tarant Ilona
18.	Dr Baumüller Józsefné Révész Margit	áll. tanítónőképző-int. ápolónő, II. o. altiszt	"	Dr. Baumüller Józsefné Révész Margit
19.	Molnár Sándor	hitoktató	"	Molnár Sándor

Győr, 1944. nov. 25-én.

Az esküt letevőknek a Budapesti Közlönyben megjelent 4070/1944. M. E. rendelet 10 §-ának értelmében igazolványt adtam.

Győr, 1944. nov. 25-én

Girdler Mária
igazgató

5. kép: Hivatali esküt tett tanárok listája, 1944. november 25.

TEHETSÉGKUTATÓ

A MAGYAR TERRORELHÁRÍTÁS KEZDETEI (1972–1990)[1]

II. rész

Kiss Dávid

Összefoglaló:

A terrorizmus fenyegetése az 1972-es müncheni olimpiai terrortámadást követően lépett ki a nemzetközi színpadra. A Magyar Népköztársaság hírszerző, elhárító, rend- és honvédelmi szervezetei számára új kihívást jelentett az eddig ismeretlen jelenség kezelése. Jelen dolgozat kísérletet tesz arra, hogy szakirodalmi összegzés, levéltári források és személyes visszaemlékezések alapján rekonstruálja azt az átalakulási folyamatot, melynek során megszületett egy új, szervezeteken átívelő védelmi képesség. A dolgozat igyekszik bemutatni azokat a fontos történeti folyamatokat, döntéseket, szereplőket, amelyek, illetve akik elhozták ezt a paradigmaváltást. Külön rész foglalkozik az elméleti és külön a gyakorlati fejlődéssel, így adva komplex képet a terrorelhárítás rendszeréről a vizsgált korszakban.

Kulcsszavak: terrorelhárítás, rendvédelem-történet, Magyar Népköztársaság, Carlos, a Sakál, Komondor Terrorelhárító Szolgálat

Abstract:

The threat of terrorism entered the worldwide stage with the 1972 Munich Summer Olympics terrorist attack. Countering this unknown phenomenon gave a new task to the law enforcement, military, counter-intelligence and intelligence gathering communities of the Hungarian People's Republic. This paper aims to assess the sources of the professional literature, use archive documents, and personal recollections to re-construct the evolution, which led to a new, inter-agency defense capability. The goal of this paper is to underline the key historical events, decisions, players,

[1] Jelen tanulmány a 37. országos tudományos diákköri konferencia had- és rendészettudományi szekciójában hangzott el, 2025. április 24-én. Az írás első része megjelent: *Polymatheia Művelődés- és neveléstörténeti folyóirat,* 2025. 1–2. sz. 190–208.

which led to this paradigm shift. Separate parts examine the theoretic and practical evolution, thus giving a complex view on the state of counter-terrorism in the era.

Keywords: counter-terrorism; law enforcement history; Hungarian Peoples Republic; Carlos, the Jackal; Komondor Anti-Terror Service

A „Komondor" Terrorelhárító Szolgálat

1987. január 13-án Budapesten egy bérgyilkos merényletet kísérelt meg Enrique Parejo Gonzales kolumbiai nagykövet, volt igazságügy-miniszter ellen Pablo Escobar drogbáró utasítására. A nagy hóban motorral menekülő támadót elfogták, a nagykövet túlélte a merényletet, és kórházba került.[2] A sikertelen támadás rávilágított a magyar terrorelhárító szervek hiányosságaira, így 1987 tavaszán az Akció Alosztályt utasították az akciószakaszok fizikai, pszichológiai, taktikai és politikai állapotának felmérésére.[3] A 149 tiszt és tiszthelyettes közül 115-en feleltek meg az új elvárásoknak; ezzel a létszámmal kezdte meg működését a „Komondor" Terrorelhárító Szolgálat Budapesten.[4] Az egységbe olvadt be az FRE tűzszerész szolgálata is, Tűzszerész Alosztály elnevezéssel.[5]

Az új terrorelhárító szolgálat 1987. október 1-jén vette fel a „Komondor" nevet. A névválasztást a kutyafajta magyar eredete és pozitív tulajdonságai, mint a hűség, keménység, intelligencia indokolták.[6] Első intézkedésként a terrorelhárító szolgálat állományát három hónapig mentesítették a közterületi szolgálat alól, így lehetővé téve a körletek kialakítását, valamint az összekovácsolódást.[7] Az egység egyik alapítója így emlékezett az indulásra: *„A Komondor Terrorelhárító Szolgálat 1987 októberében alakult, száz fő különlegesen kiképzett rendőrrel. Köztük voltam én is! Feladatunk az országban elkövetett terrorcselekmények felszámolása és a kiemelten súlyos bűncselekmények elkövetőinek kézre kerítése. Mindezeken felül a csapatunk speciális szolgálatok ellátására is alkalmas volt."*[8]

---

2 Kolumbia nagykövete túl az életveszélyen. *Kelet-Magyarország,* 44. évf. 12. sz. 1987. január 15. 4.

3 *A VCSÉK BM FRE Parancsnokának beszámolója a „KOMONDOR" Terrorelhárító Szolgálat felkészültségének helyzetéről, az egység létrehozása óta eltelt időszak tapasztalatairól.* Vörös Csillag Érdemrenddel Kitüntetett Forradalmi Rendőri Ezred Parancsnoksága, Budapest. 1988. 2. (A továbbiakban: Komondor-beszámoló, 1988.)

4 Uo.

5 Hegedüs Ernő: Terrorelhárító erők szervezése a rendvédelmi szervezeteknél és a légideszant csapatoknál (in.: Rendvédelem-történeti Füzetek 2010 XIX. évf. 22. sz.):54. (DOI: 10.31627/RTF.XIX.2010.22N.53-59P)

6 Szórádi István – Faragó Ottó (2002): *Egy kommandós élete.* Magánkiadás. 211.

7 Komondor-beszámoló, 1988: 4.

8 Szórádi István – Faragó Ottó: i. m. 213.

A „Komondor" Terrorelhárító Szolgálat első parancsnoka, a nyugállományba vonuló és ezredessé előléptetett Gundinger Imre helyett Nagy Zoltán rendőr alezredes lett, helyettesének Pácser István rendőr őrnagyot, a Tűzszerész Szolgálat korábbi parancsnokát nevezték ki. A „Komondor" Terrorelhárító Szolgálat nevelési helyettese, azaz a szociális, fegyelmi és politikai ügyekkel megbízott tiszt Kubinszki István rendőr őrnagy lett.[9] Nagy Zoltán alezredes így emlékezett a parancsnoki feladataira: *„Ez a feladat tiszti pályafutásom legnagyobb kihívása, legszebb időszaka volt. Munkánk publikus mozzanatait a média és vezetőink barátságos figyelme övezte, a Szolgálat népszerűsége és az a tény, hogy a rendőrség elit csapata lehettünk, jelentősen kompenzálta szerény anyagi lehetőségeinket és jutalmazta erőfeszítéseinket."*[10]

Az új terrorelhárító szolgálat feladatai közé tartozott a terrorcselekmények erőszakos megszakítása, az állami ünnepek, kiemelten fontos személyek biztosítása, a kitoloncolt külföldiek hazaszállításának biztosítása, a kábítószer-kísérés és a bűnügyi feladatok különleges rendőri biztosítása.[11]

Az egységet, mely 1988-ban már 130 fővel[12] működött, hat számozott bevetési csoportra osztották, melyekből az első öt végrehajtó, míg a 6. számú a kiképző egység volt. Az első öt bevetési csoportban megtalálható volt mesterlövő, roham- és kutyás műszaki alcsoport is.[13] Kubinszki alezredes így emlékezett az alakulat állományára: *„Itt, a végrehajtó állomány között tanultam meg, hogy ez a csapat csupa különleges srácból állt. Őket összefogni, nevelni, irányítani nagyon komoly feladat volt, nem nagyon tűrték, hogy valaki kívülről megmondja nekik, hogy valamit csináljanak vagy ne csináljanak. Voltak rendszeres szekrényellenőrzések, ahol annyi eldugott lőszert, robbanószert gyűjtöttünk be tőlük, hogy külön szoba kellett neki. Mindenkinél volt dugiban egy kis pirotechnika, lőszer a zsebben, néhány füstgránát, robbanóanyag a gyakorlatokról. A tűzszerészekkel nem volt ilyen probléma, ők kevesen is voltak, és nagyon fegyelmezett csapat volt, igazi katonaemberek."*[14]

---

9 Interjú Kubinszki István nyá. r. alezredessel, a Rendőrség Különleges Szolgálata Terrorelhárító Bevetés-előkészítő Alosztályának egykori vezetőjével (2024. 06. 19.) (kézirat a szerző birtokában), 4. (A továbbiakban: Kubinszki-interjú, 2024.)

10 Nagy Zoltán: A Komondor Terrorelhárító Szolgálat megalakulása. http://www.swat-portal.hu/anno/88-a-komondor-terrorelharito-szolgalat-megalakulasa (letöltés dátuma: 2019. 02. 11.).

11 Komondor-beszámoló, 1988: 2–3.

12 Uo.

13 Szórádi István – Faragó Ottó: i. m. 216.

14 Kubinszki-interjú, 2024: 5.

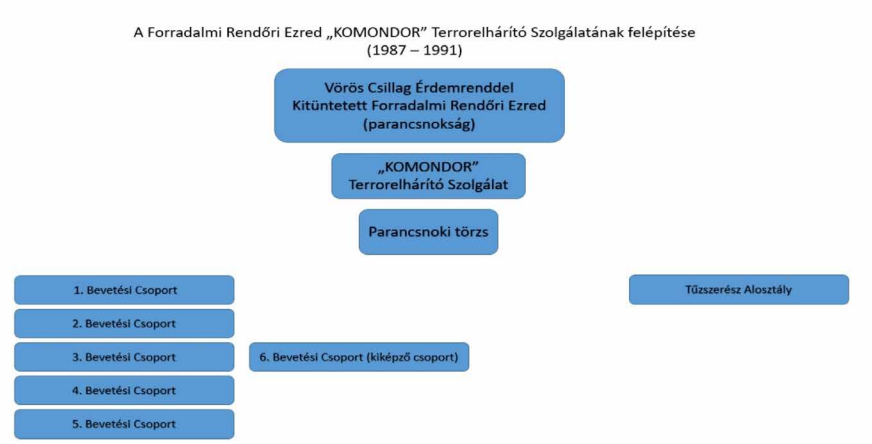

1. ábra: A „Komondor" Terrorelhárító Szolgálat felépítése (1987–1991). (Forrás: Komondor-beszámoló, 1988: 3.)

Tekintettel a speciális feladatkörre, szükség volt olyan rendőrnőkre is, akik ugyanazt a képzést kapták, mint férfi munkatársaik. Ezek a nők ugyanis kevésbé keltettek gyanút, álruhában vagy a férfi rendőrök partnereiként is bevethetők voltak. Kubinszki alezredes így emlékezett a rendőrnők kiválasztására: *„Érdekes feladat volt […], amikor kiderült, kelleni fog négy lány a terrorelhárítókhoz. Eddig soha nem voltak rendőrnők a csapatban, így a BRFK gépkocsizóitól kértünk megfelelő embereket a Mosonyi utcából, az úgynevezett »Lindás csoportból«.*[15] *Jelentkezett is öt vagy hat lány, akik közül négy főt választottunk ki."*[16]

1988 januárjától a terrorelhárítók közterületi megerősítő szolgálatot is elláttak a BRFK Akció Alosztályát megerősítve, a közterületi szolgálatban.[17] A „Komondor" terrorelhárítói emellett folyamatosan képezték magukat. Különösen nagy hangsúlyt fektettek a lövészeti kiképzés továbbfejlesztésére, amelyet Szórádi István így idézett fel: *„Voltak ügyességi feladatok, amikor gurulásból vagy hanyatt fekve kellett lőni, olyan is, amikor két kolléga állt a lőlap előtt, jelre kiléptek oldalra, nekünk pedig el kellett találni a mögöttük felbukkanó célt. Az éjszakai lövészetek, azok félelmetesek voltak. A műszakisok előre kimentek, és egy-egy égőt raktak a célalakok lábaihoz. Amelyik felvillant, arra kellett lőni. […] Lőttünk hangra is, háttal állva vártunk,*

15 A rendőrnőkből álló csoport becenevét az 1980-as években Gát György és Szurdi Miklós rendezésével több évadot megélt magyar akcióvígjáték-sorozatról kapta, melynek címszereplője, a Görbe Nóra által alakított Veszprémi Linda rendőr alhadnagy közelharctudásával és gyors észjárásával járt túl a bűnözők eszén.

16 Kubinszki-interjú, 2024: 4.

17 Komondor-beszámoló, 1998: 4.

és tapsra vagy más hangjelre fordulásból lőttünk. Sokszor szikrázott a célokat tartó fémkeret, de ebből is tanultunk."[18]

Kiképzés, bemutatók

A statisztikai kimutatások alapján a „Komondor" Terrorelhárító Szolgálat egy év alatt összesen 912 órányi kiképzési feladatot hajtott végre, ebből 684 órát a közelharc, a lőkiképzés és a speciális harckiképzés tett ki.[19] Ez az 1–5. számú bevetési csoportok esetében szolgálati naponként 4 óra kiképzést, valamint évente 10 nap összevont harckiképzést jelentett, míg a 6. számú bevetési csoport állandó kiképzés alatt állt.[20] A rendszer kialakításából látható, hogy a kiképzés folytonosságának fenntarthatósága nagyban függött az állomány egyéb feladataitól, csak a terrorelhárító alapkiképzés alatt álló rendőrök kaptak folyamatos képzést. Kubinszki alezredes visszaemlékezése jól rávilágít a rendszer problémáira: *„…mi 24/48-as rendszerben működtünk, így minden készültségi nap után kiesett két pihenőnap, amikor az emberek nem edzettek, nem fejlesztették a tudásukat. A Komondornál hat csoport volt összesen, a hatodik volt az újonckiképző csoport, így maradt öt éles bevetési csoport. Ebből három csoport 24/48-as készültséget adott a laktanyában, míg kettő továbbképzésen volt, rotációs rendszerben. Ebben a felállásban nem tudtunk mindenkit folyamatosan szinten tartani, nem is volt ehhez meg a lehetőségünk, eszközünk az elején."*[21]

A „Komondor" Terrorelhárító Szolgálat kiképzését, hasonlóan az akciószakaszok időszakához, a rossz időbeosztás mellett az információhiány is jellemezte, bár saját tapasztalataik már voltak, és a terrorelhárítók maguk is figyelték a világ történéseit. Ahogy egyikük megfogalmazta: *„A gyakorlások mindig úgy születtek, hogy valahol történt valami. Ezt megpróbáltuk eljátszani…"*[22]

A hírek azonban a cenzúrázott sajtóból érkeztek, nem léteztek megfelelő szabályzatok, és nem érkezett külföldi segítség, így a felkészülés forrásait gyakran olyan akciófilmek adták, melyeket a terrorelhárítók készültségben várakozva, otthon vagy oktatási anyagként láthattak. A nyugati akcióhősök így terrorelhárító kiképzőkké léptek elő. Kiss László egykori terrorelhárító így emlékezik: *„Nagyon gyerekcipőben járt még a szakma. Az asztalon modelleztük, hogy van pár darab kétforintos, azok vagyunk mi, és a*

---

18 Interjú Szórádi István rendőr törzszászlóssal (2024. 08. 15.) (kézirat a szerző birtokában), 6. (A továbbiakban: Szórádi-interjú, 2024.)

19 Komondor-beszámoló, 1988: 6.

20 Uo.

21 Kubinszki-interjú, 2024: 6.

22 Interjú Kiss László rendőr főtörzsőrmesterrel (2013. 11. 22. - 2013. 12. 20.) (kézirat a szerző birtokában): 3.

rajzolt alaprajzon, a folyosón megyünk, […] tologattuk a papíron a kétforintosokat. Hát nem egy 3D-s animáció. Aztán filmekből is csemegéztünk. […] És kipróbáltuk. Tényleg sokszor az életveszély kezét fogtuk. Néha csak viccből."[23]

Ezt erősítette meg Szórádi István törzszászlós is, aki 1989 telétől dolgozott a 6-os bevetési csoport, azaz a kiképzési egység instruktoraként: *„Nagyon kezdetleges volt minden. A hozzánk jelentkező fiataloknak azt tanácsolták, hogy nézzenek sok nyugati akciófilmet, abból lessék el a fogásokat, amiket gyakorolni fogunk. Inkább Chuck Norrist, Steven Seagal később jött be a képbe. Ezen párszor össze is vitatkoztunk a kiképző csoport parancsnokával […] Tulajdonképpen azt a rendszert, amit mi akkor működtettünk a rendőrségen belül, teljesen magunknak építettük ki, és ahhoz igazodott minden. Az alapot a Szolgálati Szabályzat adta, de ahhoz, hogy a rendszert fenntartsuk, a módszereket magunk dolgoztuk ki. Ez a rendszer papíron teljesen jól működött, de nem volt mögötte szakmai tudás, csak rengeteg szorgalom és kísérletezés."*[24]

Mindezek ellenére Bárány százados számára azok a kiképzők, akiket a terrorelhárító egységnél ismert meg, máig mértékadó példaképek maradtak: *„Mind olyan emberek voltak, akik imádták a hivatásukat, és akiktől rengeteget lehetett tanulni. […] a kiképzőink életformává tették ezt. Megtanultuk, hogy nem adhatjuk fel. Ha a szervezet[ed] nem bírja, de agyban ott vagy, végig tudod csinálni, bármit tűztél ki célul. Ezt verték belénk… "*[25]

A kiképzés hiányosságait rögzítette az alakulat 1989. március 21-én kelt jelentése is. Nagy Zoltán rendőr őrnagy, a „Komondor" parancsnoka leírta, hogy a különleges rendőri alaptanfolyamért felelős 6. számú bevetési csoportban nem volt teljes az egyetértés a vezetők között abban a tekintetben, hogy *„mit, hogyan, milyen módszerrel oktassanak a területen"*.[26] A jelentés szerint ez a kiképzést érintő komoly probléma fokozatosan megoldódott.[27] 1990-re a képzésre fordítható óraszám a szolgálat átszervezésével évi 912-ről 1340-re nőtt.[28] Így 1990. január 23-án az alakulat parancsnoka az alábbiakat jelenthette a rendőri vezetők felé: *„Az állomány kiképzési szintje folyamatos emelkedésének eredményeként a terrorcselekmények elhárítására, a fegyveres bűnözők elleni harcra való felkészülés mellett alkalmassá vált más operatív és kormányőri feladatok végrehajtására is."*[29]

---

23 Kiss László: Regényes életem. Egy terrorelhárító visszaemlékezései. (Kézirat a szerző birtokában), 11.

24 Szórádi-interjú, 2024: 11–12.

25 Interjú Bárány Jánossal (2024. 07. 10.) (kézirat a szerző birtokában), 4–5. (A továbbiakban: Bárány-interjú, 2024.)

26 Komondor-beszámoló, 1988: 13.

27 Uo.

28 Uo. 7.

29 Jelentés a „Komondor" szolgálat helyzetéről, feladatairól, a feladatellátáshoz szükséges szervezeti, anyagi és technikai feltételekről (1990. január 23.) 1. (A továbbiakban: Komondor-jelentés-1990.)

A keményen gyakorlatozó különleges alakulat híre természetesen nem maradt titok. Újságok címlapjain, híradásokban, sőt filmekben szerepeltek (statisztaként) a terrorelhárítók, akiket különféle túlzó nevekkel illettek, mint „szuperzsaruk," „elitkommandósok", „szuper-csapat," és hasonlók. Ahogy egyikük leírta: *„Ez az időszak volt, amikor még a csapból is mi folytunk. Tévé, rádió, újságok kürtölték a világba, hogy milyen fasza gyerekek vagyunk. Végre van egy ilyen szuper csapata a kis országunknak. Tényleg jól esett az elismerés…"*[30]

Az elismerés kezelésére a „Komondor" Terrorelhárító Szolgálatnál felállítottak egy „bemutató csapatot", amelynek tagjai a küzdősportokban, a fegyverkezelésben, a látványos bemutató-koreográfiákban egyaránt járatosak voltak.[31] Ők alapfeladataik mellett készültek fel a nyílt és zárt körű bemutatókra, melyekből a „Komondor" 1987 és 1990 között összesen 110-et hajtott végre.[32] Bárány százados nosztalgiával emlékezett vissza ezek hangulatára: *„Volt, amikor egy hét alatt több bemutatót csináltunk meg, mint ahány munkanap van egy héten, ilyenkor már mi is azt mondtuk, a fene megette az egészet. Viszont az, hogy megmutathattuk magunkat az embereknek, a civil szféra is láthatta, hogy vagyunk, és ütőképesek vagyunk, […] nagyon jó érzés volt. […] Olyan látványvilággal terveztük meg a bemutatókat, hogy abban részt venni is fantasztikus volt."*[33]

Nem minden terrorelhárító bemutató zárult azonban sikerrel. Kubinszki rendőr alezredes így emlékezett az egyikre: *„…volt egy olyan mozzanat, amikor egy buszt kellett lerohanni. A bemutató részeként a busz hátuljára szerelt robbanóeszköz is elműködött, ami mindig nagyon látványos volt. Ám egy alkalommal elméretezték a kollégák a robbanószert, így amikor a busz megállt a tribün előtt, jött a bumm, a fiúk rohantak, és a busz hátsó ablaka lassan kidőlt a keretéből, a konferanszié pedig elmondta a fülig poros közönségnek, hogy azon az ablakon megy majd be a kutya, ami viszont erre nem volt hajlandó. Az ezredparancsnok persze magán kívül volt a haragtól, kérdőre is vont minket, hogy ezt a kárt vajon miből fogjuk kifizetni?"*[34]

Összességében elmondható, hogy a „Komondor" Terrorelhárító Szolgálat kiképzését, ahogy a szolgálat népszerűsítésére kiválóan alkalmas bemutatókat is, egyfajta lelkes amatörizmus lengte körül, ami csak szorgalommal és tapasztalatszerzéssel volt ellensúlyozható. A kiképzés mércéje azonban az éles bevetés, amelyből kijutott az új terrorelhárító egységnek.

---

30 Szórádi István – Faragó Ottó: i. m. 220.

31 Uo. 200.

32 Jelentés a „Komondor" TESZ által végrehajtott feladatok (1987. október 01-től – 1990. január 02-ig), 3. (A továbbiakban: Komondor-feladatok.)

33 *Bárány-interjú, 2024:* 2–3.

34 Kubinszki-interjú, 2024: 4.

Bevetések, szolgálatellátás

A rendelkezésre álló adatok szerint a „Komondor" Terrorelhárító Szolgálat tagjai 1987 és 1990 között összesen 49 164,5 munkaórát[35] töltöttek különféle rendőri feladatok végrehajtásával, ide nem számolva a kiképzéssel és bemutatókkal töltött munkaidőt. A szolgálattal töltött idő[36] megoszlását a Függelék 2. számú táblázata szemlélteti.

A „Komondor" első, nagy sajtóvisszhangot kapott bevetésére 1987-ben, Pestlőrincen került sor, ahol egy családi házban tartózkodó fegyveres bűnözői csoportot kellett ártalmatlanná tenni, akik erőszakos bűncselekmények sorozatát követték el a rablástól az emberölésig. Az akció egyik résztvevője így emlékezik: *„…körülzárták a helyszínt, felszólították az elkövetőket […], hogy adják meg magukat. Ők a rendőri felszólításnak nem engedelmeskedtek. Ennek következtében behatolásra került sor, az ajtót és az ablakokat betörtük, és utána pirotechnikát, illetve könnygázgránátokat alkalmaztunk, ami abban az időben először történt […] Még ennek hatására sem jöttek ki az épületből, hanem különböző védőeszközöket, harisnyát meg nedves ruhát, húztak a fejükre. Be kellett hatolni, és végül fegyverhasználat nélkül sikerült elfogni őket."*[37]

Szintén említésre méltó az 1988. szeptember 11-én, Dunakeszin történt túszejtés, ahol egy hivatásos rendőr törzsőrmester ejtette túszul a saját és egy ismerőse teljes családját. Szórádi István, a kivonuló bevetési egység tagja így emlékezett az akció részleteire: *„Különálló épületrészben volt […] telken belül. Az autója az ablak előtt állt. […] a barátját, annak családját, a két gyereket meg a saját feleségét is túszul ejtette. Semmiféle tárgyalás nem vezetett eredményre. Körbevettük az épületet, és vártunk. Többször megjelent a közvetlen főnöke, hogy jöjjön már elő, mert nem lesz ez így jó!"*[38]

Végül hosszas alkudozást követően, miután a túszejtő parancsnoka is bement az elbarikádozott lakásba, a fegyveres rendőr megadta magát, és a terrorelhárítók behatoltak a lakásba, ahol a következő kép fogadta őket:

„Az ajtó kifelé nyílt […] berongyoltunk, bent meg majdnem hanyatt estünk a vastag füsttől meg a bűztől. […] A háziak által adott helyszínrajzon persze semmi nem ott volt, mint a valóságban. Az egyik ablakba a hűtő volt beékelve, a másik meg be volt falazva úgy, hogy még a függönyt is az üvegen hagyták. […] Mi pedig azon tanakodtunk odakint, hogy azon az ablakon megyünk

---

35 Munkaórának számít minden, az adott feladat során eltelt egész vagy fél óra, amely a feladatban részt vevő rendőrök számától függően változhat.

36 A szolgálattal töltött idő ebben a tekintetben munkaórát jelent, amely a feladatban részt vevő rendőrök számától függően változhat.

37 Ambrus Péter (2008): *Az igazi kommandó.* URBIS Könyvkiadó, Budapest. 160.

38 Szórádi István – Faragó Ottó: i. m. 196.

be. Strigula behúzva, ismét egy bevetéssel és egy tapasztalattal több lett a társolyunkban."[39]

Kalandfilmbe illő esemény tanúi lehettek, akik 1989. december 4-én éjszaka a Vidámpark környékén jártak: a Cirkuszvállalat tigrise ezt az időpontot választotta, hogy gondozójára támadva megszökjön ketrecéből, majd bevegye magát a bokros, kertvárosi környék aljnövényzetébe. Bárány János rendőr százados így idézte fel a fagyos éjszakában folytatott tigrisvadászatot, melynek kulcsszereplőjévé vált: *„…pont a lőtéren voltunk, amikor egy cirkuszból elszabadult tigrishez riasztottak minket. Amikor befutott a hír, mindenki röhögött, nem volt ez egy mindennapi eset, azt hittük, valaki viccel. […] A vadászok nem merték kilőni altatólövedékkel, mert azt mondták, az legalább tíz-tizenöt perc, mire hatni kezd, és addig ki tudja, hogy mit csinál az állat. A szerencsétlen jószág elindult a sínek mentén és bevette magát a rekettyésbe, ott bujkált. Mi parancsot kaptunk, hogy mivel az állat emberre támadt, ezért az állampolgárok védelmében ki kell lőnünk. Én ekkor remingtonos*[40] *voltam, imádtam azt a sörétes puskát, sosem hagyott cserben. A helyszínen két kolléga átment a síneken, hogy felzavarják a tigrist. […] Az állat éppen feléjük ugrott a bokorból, felszálló ágban volt, amikor sikerült meglőnöm brennekke lövedékkel,*[41] *ami felborította. Ezután az egyik kollégám, aki egy oszlopon foglalt tüzelőállást, Dragunovval rálőtt még egy tárat. Szép nagy állat volt; amikor elrugaszkodott, mindenki tüzet nyitott rá, amivel tudott. Volt, aki Pa-63 pisztolyból lőtte ki rá az egész tárat, de a lövedékek egyszerűen lepereg tek róla. Sőt, az egyik puskalövedék olyan szögben csapódott be, hogy lepattant a homlokcsontról. Utólag az állatorvos derítette ki, hogy az én lövésem végzett a tigrissel, sikerült szíven találnom röptében. […] Amikor végeztünk, bementünk, és folytattuk a lövészetet, mintha mi sem történt volna. Ez is csak egy meló volt a sok közül. Később volt egy rádióinterjú arról, hogy mit éreztem, sajnáltam-e az állatot, de elmondtam, hogy nem volt mit sajnálkozni, emberéleteket veszélyeztetett, nem volt mit tenni, likvidálni kellett."*[42]

Különleges feladatot jelentett a romániai forradalmi események[43] kapcsán az 1989. december 23. és 1990. január 2. között[44] végrehajtott

---

39 Uo. 197.

40 Amerikai, 12-es kaliberű Remington model 870 sörétes puska, melyből a „Komondor" ekkor öt darabbal rendelkezett.

41 A „brennekke" német eredetű lőszertípus, sörétes puskából kilőhető, tömör ólomlövedék, kifejezetten nagyvadak ellen kifejlesztve. A terrorelhárító felhasználás során alkalmazzák ajtók, zárak átlövésére is.

42 Bárány-interjú, 2024: 5–6.

43 Az 1989. december 15-én kirobbant romániai forradalom célja az országot irányító kommunista rendszer felszámolása és Nicolae Ceaușescu román diktátor leváltása volt. A forradalmi események december 25-én hozták el a rendszerváltást az országban, melynek csúcspontjaként a korábbi államapparátust, benne a politikai titkosrendőrséggel, felszámolták, a Ceaușescu-házaspárt pedig kivégezték.

44 Komondor-feladatok, 1–3.

határbiztosítás is, amelyet a fegyveres társszervek mellett a Komondor Terrorelhárító Szolgálat 24 különlegesen képzett rendőre látott el Magyarcsanád térségében.[45] A terrorelhárítók feladata a Románia felől a magyar határt átlépve esetlegesen beszivárgó fegyveresek és felfegyverkezett csoportok elfogása vagy felszámolása lett volna.[46] A terrorelhárítók a határbiztosítási feladatot rendkívüli esemény nélkül hajtották végre.[47] Egyikük, Bárány János rendőr százados így emlékezett a feladatra: *„Az egy elég különleges, majdnem katonai feladat volt, igazi kommandó-munka. […] Bár ez nem volt egy szokványos rendőri feladat, nem volt semmi baj […] Ekkoriban, ahol konfliktus volt, mi ott voltunk, főleg a lakosság megnyugtatására, látványosan, nagy erőkkel, hogy lássák az emberek, hogy vagyunk, értük dolgozunk, megvédjük őket. Ez megnyugtató érzés volt a határ menti polgári lakosságnak."*[48]

1990. november 28-án Pusztaszabolcson ismét éles bevetésen bizonyíthatott az ekkor már 137 fős[49] terrorelhárító egység. Itt egy börtönviselt, fegyveres elkövetőt kellett elfogniuk, miután az vadászpuskával meglőtt egy taxisofőrt, és édesapja házában rejtőzött el.[50]

A 3. számú bevetési csoport helyszínre érkező tagjai az előzetes felderítés után parancsot kaptak a behatolásra, ugyanis félő volt, hogy az elkövető túszul ejti az apját, vagy elhúzódó tűzharcot kezdeményez.[51] Az elfogás során kialakult tűzharcban két terrorelhárító, Pethő József rendőr törzsőrmester és Palcsó László rendőr őrmester is megsebesült.[52] Palcsó László, akinek ez volt az első éles bevetése, így emlékezett vissza: *„Nem a saját döntésünk volt, be kellett hatolnunk […] Én voltam a második behatoló. A lakásba érve betörtük egy üvegajtó alsó részét, ott bújtunk be gyorsan. A lakás földszintjén volt egy konyha, ott kinyitotta az ajtót egy idősebb úr, az elfogandó személy édesapja […] Amikor lefektettem, bejött egy harmadik kolléga, aki átvette tőlem az őrzését, és tovább indultam az első kolléga után. Ebben a pillanatban kaptunk egy lövést…"*[53]

Bárány János rendőr százados, aki Palcsó és Pethő között lépett be a lakásba, így emlékezett az eseményekre: *„A helyszínen arról igazítottak el minket, hogy van egy főbejárat és egy hátsó bejárat, ezeken keresztül tudunk a leggyorsabban bejutni. Mivel a férfi fegyveres volt, a házban pedig bent volt az*

---

45 Uo.

46 Bárány-interjú, 2024: 12.

47 Jelentés a „Komondor Terrorelhárító Szolgálat 1990. I. félévi szolgálati tevékenységéről (Budapest, 1990. július 11.), 2. (A továbbiakban: Komondor-jelentés 1990-I)

48 Bárány-interjú, 2024: 12.

49 Komondor-jelentés-1990: 1.

50 Tóth Lóránd (1995): Magyar *Kommandóskönyv*, 60.

51 Ambrus Péter (2008): 104.

52 Vezda János: „Most már vér is folyt". *Zsaru Magazin* (Kiss László dokumentumgyűjteményéből), 5–7.

53 Ambrus Péter (2008): 104.

apja is, nem tudhattuk, hogy mire megyünk be. Behatoláskor derült ki, hogy a hátsó bejárat az csak egy padlásfeljáró, így egyedül frontálisan tudjuk lerohanni a házat. Mivel egy bejárat volt, azon mentünk be. Talán egyet vagy kettőt léptünk, amikor jött is az első lövés, ami a Jocit találta el. Majd jött a második lövés, amivel szerencsém volt, mert ahogy az ajtóban álltam, az ajtófélfába csapódott, és így nem lőttek mellbe, hanem ami a lövedékből levált, gellert kapott, az kapta el Lacikát. A parancsnokom szólt, hogy előre, így mentem tovább, rúgtam be a szoba ajtaját, ahonnét az elkövető lőtt. […] Azonnal visszalőttünk. Az ember pedig eldobta a fegyvert, és feküdt a földön. Ez volt a szerencséje, mert én derékmagasságban tüzeltem duplanullás söréttel meg brennekkével. Ott nem volt mese, azért amikor vadászpuskával odacsördítenek, muszáj vagy válaszolni. Hozzáteszem, az elkövető apjánál az ágyneműtartóban is volt egy 16-os vadászpuska, de azt nem tudta használni, úgy lerohantuk, hogy azt sem tudta, merre van arccal és már vitték is kifelé a kollégák. […] Palcsó Lacit, akit lágyékon talált a lövedék, én húztam ki a házból, de eddigre már mindenki bilincsben volt, akinek kellett. Ezért volt nagyon fontos a kiképzés, amit azért ismételtünk ezerszer, hogy ne veszítsük el a fejünket ilyenkor sem. Bár a szituáció mindig más, de a kiképzés azonnal beugrott. Nem azzal foglalkoztam, hogy rám lőttek, vagy azzal, hogy eltalálták a társamat, hanem azzal, hogy menjek előre és semlegesítsem a fenyegetést."[54]

A fegyveres készült a rendőrök érkezésére. Napközben töltött fegyverrel az ágya mellett aludt, éjszaka pedig ébren volt, a házat is igyekezett megerődíteni, megnehezítve ezzel a behatolók dolgát. Édesapját, aki a szomszéd szobában tartózkodott, sértetlenül sikerült kimenekíteni.[55] A két meglőtt rendőrt azonnal Székesfehérvárra szállították, ahol sikeresen megműtötték őket.[56] Az alakulat parancsnoka, Pácser István rendőr őrnagy így nyilatkozott a korabeli sajtóban: *„Rettenetes balszerencse volt, mivel golyóálló mellényt hordtak, s mindkét lövés a mellény szélétől egy centire találta el őket. Még mindig nem hevertem ki ezt az éjszakát."*[57]

A terrorelhárítók lélekjelenlétét mutatja, hogy a gyógyulás után mindkét megsebesült rendőr visszatért a szolgálathoz, a képességeiknek megfelelő munkakörbe. Ahogy Palcsó László emlékezett: *„A felépülésünket követően ugyanúgy mentünk dolgozni, bevetésre, soha nem éreztették velünk ennek az akciónak a következményeit. Visszailleszkedtünk a csapatba. […] Szégyelltem volna, ha elmenekülök, és meg sem fordult a fejemben, hogy el kellene jönnöm. Vissza akartam menni, és a srácokkal dolgozni minél hamarabb."*[58]

---

54 Bárány-interjú, 2024: 6–7.
55 Ambrus Péter (2008): 103–104.
56 Kubinszki-interjú, 2024: 6.
57 *Reggeli Kurír,* 1. évf., 129. sz., 1990. november 29. 3.
58 Ambrus Péter (2008): 106–107.

A korabeli taktikai felfogás hiányosságaira jellemző volt, hogy a terrorelhárítókat nem kísérte a bevetésre mentőautó vagy biztosító orvos a bevetésre.[59]

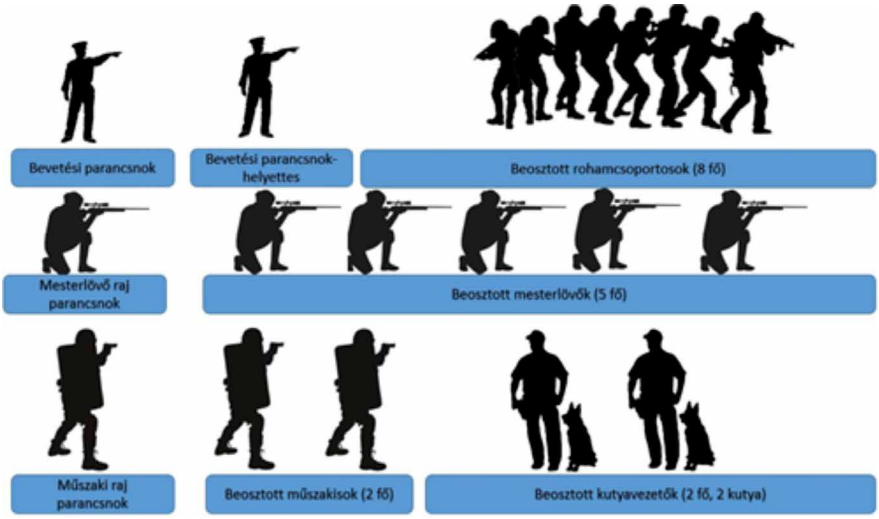

2. ábra: A „Komondor" Terrorelhárító Szolgálat rohamcsoportjainak felépítése (1987–1991) (Forrás: Ambrus Péter (2008): 106–107.)

A „Komondor" által 1987 és 1990 között végrehajtott feladatok listáját a Függelékben található 3. számú táblázat összegzi. A korabeli adatokból jól látható, hogy a Szolgálat, mely a fenti időszakban, kiemelt feladatai mellett, 35 alkalommal végezte el külföldiek hazatoloncolását, illetve külföldön elfogott magyarok hazaszállítását nagy fokú terhelés alatt működött.[60]

Rendszerváltás a terrorelhárításban

A már említett pusztaszabolcsi fiaskó sokban hozzájárult ahhoz, hogy a különleges alakulatot az új követelmények szerint egy önálló, modern terrorelhárító osztaggá alakítsák át.

Az egyik első intézkedésként a terrorelhárító szolgálat parancsnokát, Nagy Zoltán rendőr alezredest áthelyezték, így az egység élére így új parancsnokot kell kinevezni.[61] Az elsők között merült fel Furkó Kálmán ejtőernyős őrnagy, a szolnoki mélységi felderítő zászlóalj testnevelőtisztjének neve, akinek Horváth Balázs belügyminiszter 1990 végén fel is

[59] Kubinszki-interjú, 2024: 5.
[60] Komondor-feladatok, 3.
[61] Interjú Boda József ny. nb. vezérőrnaggyal (Budapest. 2024. 06. 28.), 1.

ajánlotta a beosztást.[62] A kyokushin karate egyik hazai megalapítója, a legendás hírű közelharc-kiképző igent mondott a felkérésre, ám a Honvédelmi Minisztérium illetékesei ehhez nem járultak hozzá.[63]

Így, áthidaló megoldásként, Berkesi Ferenc rendőr ezredest kérették be 1990. december 10-én a Belügyminisztériumba, ahol megbízták egy új terrorelhárító koncepció kidolgozásával, amiről egyenesen a belügyminiszternek kellett jelentést tennie. Az ekkor 48 esztendős, 1961 óta rendőrként szolgáló ezredes, aki évekig a magyar kézilabda-válogatott tagja volt,[64] legfontosabb feladatának egy új terrorelhárító szervezet felállítását tartotta, mely megfelelő jogkörrel és hatáskörrel rendelkezik ahhoz, hogy hathatósan fellépjen az új típusú fenyegetésekkel szemben. A szervezőmunkára Berkesi ezredes egy hónapot kapott, 1990. december 15-i hatállyal pedig kinevezték a Rendőri Ezred kötelékében működő „Komondor" Terrorelhárító Szolgálat parancsnokává.[65] Ezzel új időszámítás kezdődött a hazai rendőri terrorelhárítás történetében.

Végkövetkeztetések, további kutatási lehetőségek

Magyarországon a terrorelhárítás kérdése a rendszerváltásig kettős dilemmát okozott. Egyik oldalról léteztek és veszélyt jelentettek a társadalomra azok a belföldi terroristák, fegyveres bűnözők, akiket a „legvidámabb barakk" sajátos szociálpszichológiai légköre termelt ki, mint amilyenek az 1973-as balassagyarmati túszejtést elkövető Pintye-fivérek voltak, másrészről jelen volt az országban a nemzetközi terrorizmus is a Magyarországon elszállásolt, képzett különféle „forradalmi felszabadító" fegyveres csoportok képében.

A hazai jogalkotás egészen az 1970-es évek végéig nem követte a terrorizmus nemzetközi trendjeinek átalakulását, így olyan elavult jogi formulák alapján kellett fellépnie a belföldi fegyveres terrorizmussal szemben, amely már az 1956-os megtorlások idején sem állt biztos lábakon. Ezt, szoros összefüggésben a magyarországi terroreseményekkel, robbanásszerű fejlődés követte, amely megalapozta a terror elleni harc jogi hátterét a Magyar Népköztársaságban.

Az első hazai rendőri terrorelhárító egységek nem számíthattak külső segítségre, saját maguknak kellett tapasztalati úton kiépíteniük intézkedéstaktikájuk elemeit. A megfelelő felszerelések, taktikai megoldások kifejlesztése gyakran vezetett szokatlan, formabontó megoldások szüle-

62 Uo.
63 Uo.
64 *Rendőrségi almanach.* Budapest. 1994. 55.
65 Beszélgetés Berkesi Ferenc tábornokkal, a rendőrség különleges szolgálatának egykori parancsnokával (2016. február 19.) 2.

téséhez, meglepő forrásokból építkezve. Ez az időszak tekinthető a hazai terrorelhárítás történetében a kísérletezések korának.

A felszerelés nagy része már a rendszeresítéskor is elavultnak számított, tíz-húsz éves lemaradásban volt a Nyugaton és Keleten működő, hasonló feladatkörű speciális egységekhez képest.

A „Komondor" Terrorelhárító Szolgálat által használt fegyverzeti anyag legnagyobb része a Varsói Szerződés hadifegyvereinek körébe tartozott, speciális rendőri feladatok ellátására éppen ezért korlátozottan volt alkalmas. Ahogy azt 1990-ben, az alakulat fennállásának utolsó évében rögzítették: „*Fegyverzetünk alapvető hiányosságai közé tartozik a korszerű mesterlövő puskák hiánya, a speciális lövészetre alkalmatlan PA-63 és a magyar PARABELLUM pisztolyok állapota, a 38-as forgópisztolyok és jó minőségű lőszerek hiánya. […] Az amortizáció foka igen magas a jármű, fegyver és technikai eszközöknél. A kiképzés folyamatos végrehajtása és a feladat ellátása ugyanezekkel* [sic!] történik."[66]

A téma kapcsán további kutatási lehetőségeket jelentenek az alábbi felvetések: Az évekre bontott, szolgálattal töltött idő adatai, tekintettel a kimutatásokban szereplő ellentmondásokra, hiányosságokra, nem követhető pontosan, az adatok nem egységes rendszerben jelennek meg, így ezek pontosítása további kutatások tárgyát képezheti.

További kutatási irányt jelent a rendszerváltás utáni hazai rendőri terrorelhárítás átalakulásának bemutatása, hasonló struktúra és módszertan alapján.

Elengedhetetlenül fontos a veterán terrorelhárítókkal készített interjúsorozat folytatása, aminek révén rögzíteni lehetne az általuk megélt eseményeket is, illetve fontos ezeket az interjúkat összevetni az elérhető és folyamatosan kutathatóvá váló levéltári forrásokkal.

Érdemes a kutatásokat kiterjeszteni más, a korszakban működő fegyveres társszerv, mint a Magyar Néphadsereg, a Munkásőrség vagy épp a Polgári Védelem terrorelhárító képességeinek és utasításainak vizsgálatára. Ugyanígy érdemes górcső alá venni az egyéb állami szervezetek (Magyar Államvasutak, Budapesti Közlekedési Vállalat, Magyar Posta stb.) terrorelhárításban betöltött szerepét.

[66] Komondor-jelentés-1990: 6.

„AZ ÖRÖK EMLÉKEZETNEK SZENTELVE…" ÚJABB ADALÉKOK VI. (III.) KÁROLY POSZTUMUSZ REPREZENTÁCIÓJÁNAK ATTRIBÚTUMAIHOZ AZ URALKODÓ DÍSZSZARKOFÁGJA TÜKRÉBEN

Molnár Dániel

Összefoglalás:

Az uralkodói reprezentáció témaköre különleges színfoltja a kora újkor történetét vizsgáló kutatásoknak Magyarországon és külföldön egyaránt. E tárgykör vizsgálata – noha maga a reprezentáció mint jelenség a 18. századi társadalmi élet meglehetősen markáns és bizonyos értelemben máig ható összetevőjét alkotta – más történeti problémákhoz képest kifejezetten rövid, néhány évtizedes múltra tekint vissza. Nem tagadva az eddig megjelent, vonatkozó kutatások értékét, illetőleg jelentőségét, e körülménynek egyelőre szükségszerű következménye, hogy továbbra is fennáll több olyan kérdés, amelyek – különösen a hazai történettudományban – kevés figyelemben részesültek. Ilyennek tekinthető például a halál utáni uralkodói reprezentáció a bécsi udvar 18. századi története kontextusában. Tanulmányom azzal a céllal született, hogy újabb adalékokkal, a külhoni kutatásokban körvonalazódó történeti tudás adaptációjával és egyes vitatható aspektusainak kritikájával hozzájáruljon a Habsburg-ház kora újkori reprezentációját érintő hazai szakirodalom bővítéséhez. Írásom fókuszában VI. (III.) Károly német-római császár, magyar és cseh király díszszarkofágjának művészeti, művészettörténeti elemzése áll. Ennek segítségével igyekszem rekonstruálni és összefoglalni az uralkodó post mortem reprezentációjának főbb összetevőit.

Kulcsszavak: VI. (III.) Károly, reprezentációtörténet, díszszarkofág, castrum doloris, Balthasar Ferdinand Moll

Abstract:

The topic of monarchical representation is a particularly noteworthy aspect of research on early modern history, both in Hungary and internationally. Although representation itself was a rather significant and, in a certain sense, still influential component of 18th-century social life, research in this field has a notably short history, spanning only a few decades, compared to other historical topics. Without denying the value or importance of the relevant research published to date, a necessary

consequence of this circumstance is that there remain several questions that have received little attention—particularly in Hungarian historiography. One such issue is the posthumous representation of sovereigns in the context of the 18th-century history of the Viennese court. This study aims to contribute to the expansion of Hungarian literature on the early modern representation of the House of Habsburg by providing new insights, adapting historical knowledge from foreign research, and offering a critique of certain controversial aspects. This paper focuses on the artistic and art-historical analysis of the state sarcophagus of Charles VI (III), Holy Roman Emperor and King of Hungary and Bohemia. With this analysis, I seek to reconstruct and summarize the main components of the monarch's post-mortem representation.

Keywords: Charles VI (III), history of representation, state sarcophagus, castrum doloris, Balthasar Ferdinand Moll

Bevezető gondolatok

A kora-újkori uralkodói reprezentáció, mint egyedülállóan összetett történeti-társadalmi jelenség vizsgálata aligha sorolható a magyar történettudomány *kurrens* témái közé. Az sem állítható, hogy e témakör kutatása nagy múltra tekintene vissza akár hazai, akár külhoni viszonylatban.[1] Körülbelül az 1960-as évektől kezdődően jelentek meg olyan elemzések, amelyek már kifejezetten reprezentációtörténeti kérdésekkel foglalkoztak.[2] A vonatkozó magyar történeti szakirodalom ennél is „fiatalabb", hiszen a történészek ezen érdeklődési direktívája alig néhány évtizedes gyökerekkel rendelkezik, másrészt egyelőre mennyiségben is viszonylag csekély. Bár vitathatatlan, hogy bizonyos területeken fontos hazai alapkutatások járultak hozzá a *reprezentációtörténeti* tudás bővüléséhez,[3] továbbra is léteznek e tárgykörben olyan történeti problémák, amely a magyar kutatásokban egyelőre kevés figyelemben részesültek. Ilyennek tartom a halál utáni reprezentáció témakörét a bécsi udvar 18. századi története vonatkozásában, jóllehet a külhoni szakirodalom bővelkedik az ezzel összefüggő kutatási eredményekben.[4] Erre tekintet-

1 Bůžek, Václav – Smíšek, Rostislav (2022): The Representation of Royal Majesty in Ceremonies at the Early Modern Habsburg Courts. *Opera Historica*, 23(2): 209.

2 Szanka Brigitta (2018): Késő középkori uralkodói reprezentáció és ceremóniák a német történetírásban. In: Farkas Csaba – Ribi András – Veres Kristóf György (szerk.): *Micae Mediaevales.* VII. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest. 169.

3 Serfőző Szabolcs (2023): Friedrich Polleross: Die Repräsentation der Habsburger (1493–1806). Michael Imhof Verlag, Petersberg, 2023, 590 oldal, 579 színes illusztráció. *Művészettörténeti Értesítő*, 72(2): 363. https://doi.org/10.1556/080.2023.00021

4 Lásd például: Brix, Michael (1973): Trauergerüste für die Habsburger in Wien. *Wie-*

tel jelen tanulmány azzal a céllal született, hogy az idegennyelvű történeti tudás adaptációja nyomán újabb adalékokkal, az eddig megjelent – elsősorban külföldi – tudományos művek néhány téves megállapításának korrekciójával hozzájáruljon a Habsburg-ház kora újkori reprezentációját érintő hazai szakirodalom bővítéséhez. Írásomban először annak bemutatására törekszem, hogy a díszszarkofágok milyen szerepet töltöttek be a barokk kor uralkodóinak „posztumusz", azaz halálukat követő reprezentációjában. Ezt követően VI. (III.) Károly német-római császár, magyar és cseh király sírjának művészeti, művészettörténeti elemzésén keresztül igyekszem rekonstruálni és összefoglalni az uralkodó post mortem reprezentációjának főbb összetevőit.

A halál utáni reprezentáció sajátos médiuma: a díszszarkofág

Kiindulópontként fontos kiemelni, hogy a díszszarkofágok a Habsburg-dinasztia halál utáni uralkodói reprezentációjának egyik legfontosabb, sőt, elsődleges eszközét jelentették. Úgy vélem, hogy rendeltetésük, illetőleg reprezentativitásuk bemutatása a legszemléletesebben akként végezhető el, ha összevetjük azokat a Habsburg-uralkodók halálához kapcsolódó másik jelentős képzőművészeti alkotással, az ún. „gyász-alkotvánnyal",[5] más néven a *castrum doloris*sal.[6] A castrum dolorist a hazai, illetőleg a külföldi szakirodalom egyaránt a barokkra jellemző összművészeti szemlélet jellegzetes megnyilvánulásának tartja,[7] hiszen abban az architektonikus felépítés, a festett vagy plasztikus díszítőelemek, címe-

ner Jahrbuch für Kunstgeschichte, Band XXVI. Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar. 208–265., Hawlik-van de Water, Magdalena (1989): *Der schöne Tod. Zeremonialstrukturen des Wiener Hofes bei Tod und Begräbnis zwischen 1640 und 1740*. Verlag Herder & Co., Wien, Hengerer, Mark (2007): The Funerals of the Habsburg Emperors in the Eighteenth Century. In: Schaich, Michael (ed.): *Monarchy and Religion: The Transformation of Royal Culture in Eighteenth-Century Europe*. Oxford University Press, Oxford. 367–394., Stangl, Waltraud (2015): *Tod und Trauer bei den Österreichischen Habsburgern 1740-1780*. Südwestdeutscher Verlag, Sarrebruck, Decker, Veronika – Jeitler, Markus (2019): Habsburgische Trauerkultur im Stadtraum am Beispiel Wiens in der frühen Neuzeit. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich*, 35. Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie, Wien. 331–349.

5 Székely Zoltán (2011): I. Ferenc „gyász-alkotványa"-a a győri székesegyházban, 1835. In: Nemes Gábor – Vajk Ádám (szerk.): *In labore fructus*. Jubileumi tanulmányok a Győregyházmegye történetéből – A Győri Egyházmegye Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 13. Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr. 389.

6 Hengerer, Mark: i. m. 385.

7 Székely Zoltán (2005): Károly főherceg castrum dolorisa a győri székesegyházban 1761. *Arrabona – Múzeumi Közlemények,* 43(1): 203., Liselotte Popelka: *Castrum doloris oder „Trauriger Schauplalz": Untersuchungen zu Entstehung und Wesen ephemerer Architektur.* Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien. 1994. 104.

rek, feliratok stb. miatt számos műfaj ötvöződött.[8] Ez a tézis a díszszarkofágok kapcsán szintén megállja a helyét, bár tágabb értelemben, mivel a szarkofágokat alapvetően szobrászművészek, ötvös- és érctöntő mesterek készítették, s ritkán kapcsolódtak be a megvalósítás folyamatába más művészeti ág képviselői. Ha mégis részt vettek a szarkofágok elkészítésében, akkor elsősorban a tervezés fázisánál voltak jelen. A castra doloris és a díszszarkofágok között nem elsősorban a közöttük fennálló hasonlóságok, hanem a különbségek mentén érdemes összehasonlítást végezni. Az egyik legalapvetőbb eltérés a két műalkotás tartósságában ragadható meg. A castrum dolorist mindig ideiglenes építményként emelték, amelyet az elhunyt halálát követő gyászidőszakban az elhunytra emlékező egyházi-liturgikus gyászszertartások alkalmával díszletként használtak.[9] E funkcióján túlmenően az építmény összművészeti jellegéből eredően természetesen ennél komplexebb célokkal is rendelkezett, az uralkodói reprezentáció szerves részét képezte, azaz vallási funkcióján túlmenően politikai tartalommal bírt.[10] E tekintetben fontos hangsúlyozni, hogy – a történeti tapasztalatok, például Mária Anna császárné-királyné, valamint IV. Ferdinánd király castrum dolorisa tükrében[11] – a castra doloris korántsem csupán a hatalmi-dinasztikus,[12] hanem főként az elhunyt *személyes reprezentációjának* médiumaként szolgáltak. A castra doloris és a díszszarkofágok lényegüket tekintve egyaránt az indirekt reprezentáció fogalmi körébe sorolhatók, amikor a címzetteket a reprezentáció tartalmának megértése során a reprezentáció alanya alapvetően nem textusokkal igyekszik orientálni, hanem szimbólumokkal, valamint közvetett jelentéstartalommal.

A szarkofágok azonban, ellentétben a castra dolorissal, rendeltetésüknél fogva tartós alkotmányok voltak,[13] amelyek „az elhunyt utolsó házaként" szolgáltak.[14] Ebből fakadt azon fontos közös sajátosságuk, hogy mindkettőt előszeretettel díszítették a halott személyiségére, erényeire, tetteire emlékeztető szobrokkal, feliratokkal, szimbólumokkal, emblémákkal. Míg a castrum doloris esetében ötvöződik az egyházi-liturgikus funkció a hatalmi-dinasztikus reprezentációval,[15] addig – különösen

---

8 Székely Zoltán (2011): i. m. 397.

9 Serfőző Szabolcs (2019): Mária Terézia castrum dolorisa a pesti ferences templomban 1781 januárjában. In: Maczák Ibolya (szerk.): *Második Mária*. Mária Terézia a régi magyarországi kegyességben. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest. 55.

10 Hengerer, Mark: i. m. 387.

11 Uo. 385–386.

12 Székely Zoltán (2011): i. m. 397.

13 Hengerer, Mark: i. m. 390.

14 Hawlik-van de Water, Magdalena (1993): *Die Kapuzinergruft*. Begräbnisstätte der Habsburger in Wien. Verlag Herder & Co., Wien. 47.

15 Székely Zoltán (2005): i. m. 203.

a 18. század második harmadában készült sírok esetében – a díszszarkofágok határozottan szekularizált irányvonalat képviseltek, elsődleges rendeltetésük ugyanis az elhunyt(ak) személyének magasztalása és hatalmának demonstrálása volt. Jóllehet Székely rámutatott, hogy a castrum doloris sem csupán *„pompás látványosság volt, hanem a részletek allegorizáló értelmezése révén elvont, az elhunytra vonatkoztatott gondolatok hirdetője is lehetett.*"[16]

Ennélfogva a kettő közötti különbség inkább abban ragadható meg, hogy míg a castrum doloris provizórikus jellegéből fakadóan elsősorban a kortársakhoz szólt, addig egy díszszarkofág célközönségét korántsem csupán, sőt nem elsősorban a kortársak, hanem a következő generációk alkották. Ez a funkció a Habsburg-uralkodók között még olyan, mélyen hívő egyének esetében is előtérbe került, mint Mária Terézia, aki kifejezetten utasította Balthazar Ferdinand Moll szobrászművészt, hogy a szarkofágokról hagyja el a vallási szimbólumokat annak érdekében, hogy a posztumusz reprezentáció üzenetét közvetítő díszítőelemeknek elegendő hely maradjon.[17] A szarkofágok „világiasodása" azonban nem Mária Terézia országlása idején, hanem lényegesen korábban, a 18. század első harmadában kezdődött. Ennek egyik jelentős mérföldköve, megnyilvánulási formája VI. (III.) Károly későbbiekben elemzett sírja is.[18] Ehhez képest a 17. század folyamán a vallási szimbólumok, különösen a feszület egyetlen sírról sem hiányzott. Később viszont e díszítőelem előbb egyre kisebb formában került alkalmazásra, majd évtizedekre teljesen eltűnt a szarkofágokról,[19] s csak a 18. század végétől vált ismét jellemzővé, hogy a bécsi kapucinus kriptában elhelyezett szarkofágokra illesztettek egy, a sírfedél síkjából alig kiemelkedő keresztet. Lényeges különbség a castra doloris és a díszszarkofágok között továbbá az is, hogy míg az előbbieket többnyire nem az uralkodóház megrendelésére, hanem a dinasztiával vagy magával az elhunyttal szembeni hűség, adott esetben hála jegyében, mintegy gesztusként az egyes városok, alattvalók emelték, addig utóbbiak kivétel nélkül az udvar kívánságára és arra vonatkozó egyértelmű iránymutatása alapján készültek, hogy a sír pontosan hogyan nézzen ki, milyen díszítőelemeket, feliratokat tartalmazzon és milyeneket ne, azaz, hogy milyen *üzenetet* közvetítsen. Emiatt úgy vélem, hogy felülvizsgálatot igényel az az általánossá vált szakirodalmi nézet, amely a castrum dolorist a díszszarkofággal együtt az uralkodói reprezentáció eszközének tekinti. Ennek oka, hogy míg a díszszarkofágok által megtestesített jelentéstartalmat a megrendelő – amely számos esetben maga a reprezentáció alanya volt – hatá-

16 Uo.
17 Hawlik-van de Water, Magdalena (1993): i. m. 50.
18 Hengerer, Mark: i. m. 390.
19 Hawlik-van de Water, Magdalena (1993): i. m. 47.

rozta meg, addig a castrum dolorist általában a reprezentáció alanyán kívüli személy elképzelései alapján alkották meg. Az utóbbi gondolatmenet kapcsán szeretném arra is felhívni a figyelmet, hogy érdemes volna bevezetni a *direkt*, illetőleg az *indirekt reprezentáció* kategóriáit, amelyek között a distinkció annak alapján végezhető el, hogy a reprezentáció útján közvetített üzenet tartalmát a reprezentáció alanya, vagy rajta kívül álló személy határozta-e meg. Az előbbi eklatáns példája a díszszarkofág, az utóbbié a castrum doloris. Terjedelmi okokból a castra doloris és a díszszarkofágok közötti legfontosabb hasonlóságokat és különbségeket jelen dolgozat keretei között ennyiben tartom összefoglalhatónak.

Néhány megfigyelés a bécsi kapucinus kripta szarkofágjainak reprezentativitásával kapcsolatban

Álláspontom szerint a Habsburg-ház dinasztikus temetkezőhelyeként funkcionáló bécsi kapucinus kripta történetében a 17. század utolsó két évtizedétől kezdődően vizsgálhatók a posztumusz reprezentációnak nevezett jelenség előzményei. Magát a sírboltot a dinasztia a 17. század második harmadától kezdte intenzíven használni,[20] ugyanakkor az egyes szarkofágok művészeti jellemzőit figyelembe véve rendkívül lassan ismerték fel a temetkezőhelyben és a benne elhelyezett sírokban rejlő reprezentativitás lehetőségeit. Noha kétségtelen, hogy a Habsburg-ház halottait a 17. század folyamán gazdagon dekorált, barokk stílusú szarkofágokban helyezték végső nyugalomra, ezek a század végéig lényegileg csupán pompás *tárolóegységekként*, ám nem a *reprezentáció médiumaként* szolgáltak. A díszítés célja egyszerűen az volt, hogy a kor igényeinek megfelelő, az elhunyt szociális rangjához méltó végső nyughelyet teremtsenek a holttest számára.[21] E sírok között számos olyat találunk, amelyek közös jellemzője, hogy a különböző ornamenseken – például csontokon, koponyákon, oroszlán- és puttófejeken, csipkéken és *rocaille*-okon – kívül latin nyelven a megboldogult születésének és halálának napját, családi és életrajzi adatait, illetve ritkábban lírai hangvételű gondolatokat rögzítő medalionok találhatók rajtuk.[22] E hasonlóságok ellenére kétségtelen, hogy valamennyi szarkofág egyedi arculattal rendelkezik. A halott glorifikálása, magasztalása viszont többségükről hiányzik. Ezt tapasztalataim alapján arra tartom visszavezethetőnek, hogy az osztrák Habsburgok reprezentációja a 17–18. században nem az egyének, mint családtagok, hanem elsősorban a családfő, a monarcha köré szerveződött, illetve ritkábban a család, mint

[20] Hawlik-van de Water, Magdalena (1993): i. m. 28–29.
[21] Uo. 50.
[22] Uo. 47.

utódok közössége köré. A szarkofágok kapcsán ennek szem előtt tartása abból a szempontból bír jelentőséggel, hogy az „egyszerű" családtagok, akik sem uralkodók, sem trónörökösök nem voltak, nem „kaphattak" reprezentatív díszsírt, mivel a dinasztikus reprezentáció vonatkozásában jelentéktelenek voltak.

Ebben a tekintetben úgy vélem, élesen el kell határolni egymástól a reprezentativitást, illetve a fényűzést, mivel tapasztalataim szerint a kettő a történettudományi szakirodalomban és a köznyelvben egyaránt gyakran összemosódik. Megítélésem szerint a kriptában található szarkofágok között nem elsősorban azok pompája, hanem reprezentativitásuk alapján lehet különbséget tenni. Ezzel összefüggésben kiemelendő, hogy a dinasztia elhunyt tagjainak a barokk korban rangjuknál fogva nem csupán életükben, hanem végső nyughelyük tekintetében is eleve kijárt a fényűzés,[23] ennek megfelelően lényegében az összes, ebben az időszakban készült sír messzemenően előkelőnek tekinthető. Egy szarkofág pompás megjelenése azonban önmagában még nem kölcsönzött egyúttal annak reprezentativitást is, mivel a reprezentatív sírokat lényegesen komplexebb művészeti konstrukcióban alkották meg, amelynek nem csupán a dekoráció – az elhunyt gazdagságának sugallata – volt a célja, hanem valamilyen üzenet közvetítése. E helyütt feltétlenül szeretném hangsúlyozni, hogy a reprezentáció jelenségét tartalmilag nem tartom redukálhatónak önmagában a rang[24] vagy az elhunyt személyének[25] vizuális megjelenítésére. E korlátozott jelentéstartalom szellemében a kriptában található csaknem valamennyi sír reprezentatívnak volna tekinthető, hiszen többségükön feltüntetésre kerültek az elhunyt életrajzi adatai és társadalmi státusza. Nem csupán elméleti szempontból, hanem a szarkofágok jellemvonásaira tekintettel is indokolatlannak tűnik azonban ennyire kitágítani azoknak a síroknak a körét, amelyeknek reprezentativitást tulajdoníthatunk. Az egyes díszszarkofágok közötti látványos differenciák – amelyek korántsem csupán a méretekben, hanem sokkal inkább a jelentősen eltérő díszítettségben (ideértve az ornamensek típusainak körét, valamint mennyiségét) nyilvánultak meg – engednek következtetni arra, hogy az udvar a reprezentáció terrénumán határozott különbséget tett az uralkodói

---

23 Kalocsai Dóra (2022): A fényűzés jelentése és jelentősége. A luxus szimbolikus-rituális szerepe a Habsburgok 18. századi keresztelési és esküvői szertartásaiban. *Századok*, 156(4): 720.

24 Hawlik-van de Water, Magdalena (1993): i. m. 50.

25 Marosi Ernő (1995): *Kép és hasonmás*. Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon. (Művészettörténeti Füzetek 23.) MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest. 16., Paravicini, Werner (2014): Krieg der Zeichen? Funktionen, Medien, Formen bürgerlicher und höfischer Repräsentation in Residenzstädten des Alten Reichs. Einführung und Zusammenfassung. In: Hirschbiegel, Jan – Paravicini, Werner (Hrsg.): *In der Residenzstadt*. Funktionen, Medien, Formen bürgerlicher und höfischer Repräsentation. Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern. 15.

pár, a potenciális trónutódok, illetve a dinasztia összes többi tagja között. Az „egyszerű" családtagok szarkofágjain a halottat csupán személyében és meglehetősen szerény keretek között méltató poémák kaphattak helyet, máskülönben felborult volna a dinasztia reprezentációjának hierarchikus, átgondolt struktúrája. Így viszont önmagában a szarkofág külső jegyei alapján beazonosíthatóvá vált, hogy az abban nyugvó személy milyen szerepet töltött be az uralkodócsaládon belül. A „közönséges" szarkofágok epigrammái tekintetében szemléletes I. Lipót és Pfalz-neuburgi Eleonóra Magdolna lányának, Mária Jozefa osztrák főhercegnőnek a sírfelirata: *„Halld, te halál! Mit okoztál az osztrák díszkertben, te gonosz kertész! Épp tavasszal, mikor a virágok mindenhol sarjadnak, egy származása, szépsége és erénye folytán nemes rózsát elhervasztottál, a megboldogult Mária Jozefát, Ausztria főhercegnőjét, a nagy császár, I. Lipót és neuburgi Eleonóra Magdolna egyik lányát, született Bécsben, 1687. március 6-án. Vándor! Bár e virág elenyészett, még mindig édes illatot áraszt magából, mert hidd el, itt az erény van eltemetve."*[26] A továbbiakban VI. (III.) Károly díszszarkofágjának művészeti jellemzőit tekintem át részletesen.

VI. Károly díszszarkofágja

VI. Károly német-római császár, magyar és cseh király 1740. október 20-án hunyt el Bécsben, 55 éves korában.[27] Ma látható szarkofágja több mint egy évtizeddel halála után készült el. Az eredeti sír Nikolaus Moll és Johann Georg Pichler közös műve volt.[28] A korszak ismert metszetművésze, Salomon Kleiner[29] a szarkofágról annak felállítását követően két alkalommal, 1742-ben és 1747-ben metszetet készített. A két alkotás apróbb eltérésektől eltekintve azonos módon ábrázolja a sírt, az 1747-es példány lényegében az 1742-es másolatának tekinthető. A szakirodalomban inkább a későbbi ismert,[30] amely a Marquard Herrgott *Taphogra-*

---

[26] *Epitaphia ac series annorum natalis et obitus corporum augg. regg. et sereniss personarum e domo Austriaca in mausoleo caesareo subtus ecclesiam pp. Capucinorum Viennae*. Typis Joannis Thomae Trattner, Vindobonae, 1763. 33., *Epitaphien und Denkmähler in der K.K. Hof und Familiengruft der Haupt u. Residenzstadt Wien. Neu und volständig gesammelt*. Wien, 1807. 34–35. A szöveg a szerző saját fordítása.

[27] Röhsner, Zdislava (2011): Karl VI., sein Tod und der zeremonielle Ablauf seines Begräbnisses. In: Seitschek, Stefan – Hutterer, Herbert – Theimer, Gerald (Hg.): *300 Jahre Karl VI. (1711-1740).* Spuren der Herrschaft des „letzten" Habsburgers. Generaldirektion des Österreichischen Staatsarchivs, Wien. 212.

[28] Hawlik-van de Water, Magdalena (1993): i. m. 154.

[29] Kökényesi Zsolt (2021): *A magyar főnemesség bécsi integrációjának színterei (1711-1765)*. L'Harmattan, Budapest. 353.

[30] Hawlik-van de Water, Magdalena (1993): i. m. 154., Schemper-Sparholz, Ingeborg (1996): Das Münzbildnis als kritische Form in der höfischen Porträtplastik des 18. Jahrhunderts in Wien. *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen in Wien*, Band 92.

phia Principum Austriae című könyvsorozatának negyedik és egyben utolsó kötetében, a *Monumentorum Aug. Domus Austriacae*-ben jelent meg nyomtatásban.[31] Ezeknek az ikonográfiai forrásoknak köszönhetően képet nyerhetünk arról, hogyan festett a „Napcsászárként" emlegetett[32] VI. Károly önból készült díszszarkofágja első, eredeti formájában. A metszet egy szerfelett pompás sírt ábrázol. A maga idején – az uralkodói díszszarkofágok között – formabontónak számított hajlított íveivel, hatalmas méretével s a monumentális szoborcsoporttal a sír fedelén. A márványtalapzaton álló szarkofágot gazdagon faragott, kagylókat formázó lábak tartották. Követte I. József sírjának koncepcióját abban a tekintetben, hogy a sírra kartusokat illesztettek. A fej- és lábrésznél találhatókba latin nyelvű feliratok voltak vésve (valószínűleg ugyanezek láthatók ma is), a hosszanti oldalak közepén egy tölgyfakoszorúval övezett, puskákkal, kardokkal, zászlókkal dekorált pajzs állt, rajta az uralkodó monogramjával (C C, azaz Carolus Caesar) és sorszámával (VI).[33] A sír fedelére egy *rocaille*-okkal díszített, hermelinszőrrel bélelt lepel volt terítve, amelyen egy, ruháján az Osztrák Főhercegség barokk kartusba vésett címerét viselő, ülő nő, a gyászoló Ausztria allegorikus alakja volt látható. Mellette egy géniusz térdelt, aki az elhunytat babérkoszorúval a fején ábrázoló domborművel ékesített medallionra[34] tekintett, amelyet a női szobor tartott jobb kezében. A császár képmása alatt a Földgolyó, fölötte egy felhők között lebegő hatágú csillag – a testtől elváló lélek szimbóluma –,[35] valamint a halhatatlanságot jelképező kígyógyűrű[36] helyezkedett el. A kígyógyűrűt tehát nem a géniusz emeli magasba – ahogy azt Hawlik-van de Water írta –,[37] hanem az a művészi konstrukció szellemében „lebeg" a megboldogultat ábrázoló medallion fölött. A szoborcsoport két oldalán különböző koronázási ékszerek reprezentálták az elhunyt legnagyobbra tartott uralkodói címeit – bal oldalt bársonypárnán a császári korona, az országalma, a jogar és a kard,

Verlag Anton Schroll & Co., Wien. 174.

31 Herrgott, Marquard: *Tapographia Principum Austriae, quae est Pars Secunda, Tomi IV. & Ultimi*. Monumentorum Aug. Domus Austriacae. Typis San-Blasianis, MDCCLXXII. Tab. LXXXIII.

32 Herre, Franz (2001): *Mária Terézia*. Magyar Könyvklub, Budapest. 12.

33 Hawlik-van de Water, Magdalena (1993): i. m. 154.

34 Telesko, Werner (2010): „Hier wird einmal gutt ruhen seyn." Balthasar Ferdinand Molls Prunksarkophag für Franz Stephan und Maria Theresia in der Wiener Kapuzinergruft (1754). *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, Band LIX. Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar. 115.

35 Pál József – Újvári Edit (szerk.) (2001): *Szimbólumtár*. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és magyar kultúrából. Balassi Kiadó, Budapest. 167.

36 Pál József – Újvári Edit: i. m. 215.

37 Hawlik-van de Water, Magdalena (1993): i. m. 154.

mögötte a mitra-korona[38] a német-római császári, jobboldalt a főhercegi korona (Erzherzogshut[39]) az osztrák főhercegi méltóságra emlékeztetett.

VI. Károly díszszarkofágja ma látható formáját 1752-ben nyerte, miután Balthasar Ferdinand Moll[40] bátyja, az 1743-ban elhunyt Nikolaus Moll és Johann Georg Pichler közös művét Mária Terézia császárné, magyar és cseh királynő megbízására fényűzőbbé alakította.[41] Ennek hátterében az állt, hogy a néhai császár hitvese, Erzsébet Krisztina számára 1751-ben felállított díszszarkofág pompáját tekintve lényegesen felülmúlta VI. Károly sírját. Ez viszont egyenlőtlenséget szült a posztumusz reprezentáció terrénumán a császár és a császárné között utóbbi javára, ami a Habsburg-család hierarchikus reprezentációjával nem volt összeegyeztethető, hiszen a császárné nem kaphatott fenségesebb sírt, mint a világi uralkodók között – legalábbis névlegesen – legnagyobb tekintéllyel bíró császár. Másfelől VI. Károly addigi szarkofágján kevésbé volt tetten érhető a Habsburgok világhatalmi pozícióit bizonyos mértékig konzerváló nagy barokk uralkodó, a „Napcsászár" kultusza, vagyis az az egyéni reprezentáció, amelyre Károly élete során nagy hangsúlyt fektetett.[42] Ennek korrekciója pedig a dinasztia repedező európai tekintélyét restauráló Mária Terézia számára alapvető prioritást képezett.[43] B. F. Moll mozgástere a szarkofág új koncepciójának megálmodásában és kivitelezésében korlátozott volt, ugyanis nem készíthetett merőben új sírt, a már eredeti formájában is impozáns szarkofágot viszont még fényűzőbbé kellett alakítania reprezentatív szempontok szem előtt tartásával.[44]

Bár a befejezett műalkotáson felfedezhetők korábbi díszítőelemek, egészét tekintve inkább Erzsébet Krisztina „nőies" díszszarkofágjának „férfias" ellenpárjaként fest, mintsem az eredeti sír továbbgondolt módozatának. Hajdani meghatározó vonásai – különösen a rengeteg kagy-

---

38 Pillich, Walter (1968): I. Ferdinánd király 1559. évi magyar kettőspecsétje. *Századok*, 102(1-2): 180.

39 Benna, Anna Hedwig (1972): Erzherzogshut und Kaiserkrone. Zu den „kaiserlichen und koniglichen zierden, die einen herzogen von Ostereich nicht angehoren". *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*. 25. Band. Druck und Verlag Ferdinand Berger & Söhne, Wien. 317–319.

40 Rövid életrajzát lásd: Hawlik-van de Water, Magdalena (1993): i. m. 51–54.

41 Telesko, Werner (2010): i. m. 108.

42 Herre, Franz*:* i. m. 9–19., Seitschek, Stefan (2011): Hof, Hofgesellschaft, Zeremoniell. In: Seitschek, Stefan – Hutterer, Herbert – Theimer, Gerald (Hg.): *300 Jahre Karl VI. (1711-1740).* Spuren der Herrschaft des „letzten" Habsburgers. Generaldirektion des Österreichischen Staatsarchivs, Wien. 58–62., Telesko, Werner (2013): Herrscherrepräsentation um 1740 als „Wendepunkt"? Fragen zur Ikonographie von Kaiser Franz I. Stephan. In: Fritz-Hilscher, Elisabeth (Hg.): *Im Dienste einer Staatsidee*. Künste und Künstler am Wiener Hof um 1740. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar. 67–72. https://doi.org/10.26530/oapen_446019

43 Herre, Franz: i. m. 93–94.

44 Hawlik-van de Water, Magdalena (1993): i. m. 156.

lóornamens – eltűntek. Az új szarkofág lábai immáron nem kagylókat, hanem fekvő oroszlánokat formáznak, amelyeknek többféle jelentéstartalma is elképzelhető. Az oroszlán klasszikusan az erőt jelképezi,[45] ugyanakkor például a heraldikában az uralkodói hatalom,[46] a jogi tárgyú képzőművészetben az igazságszolgáltatási hatalom szimbólumaként szokták alkalmazni.[47] Hawlik-van de Water rámutatott, hogy az ókori kultúrákban az oroszlán a halál hírnökeként jelent meg.[48] Mivel ezeket az oroszlánokat Moll nem agresszív, támadó pozícióban formázta meg, hanem jámbor, pihenő kompozícióban, álláspontom szerint nem az erő szimbólumainak szánta őket. Valószínűtlennek tűnik az is, hogy az uralkodói hatalmat kívánta jelképezni velük, erre ugyanis a különböző felségjelvények (koronák, jogar, országalma stb.) kópiái szolgáltak. Nem elképzelhetetlen, ám a szarkofág négy sarkára illesztett, klasszikus vanitas-szimbólumként a kriptában már a 17. század folyamán díszítőelemként alkalmazott koponya miatt kétségesnek tartom, hogy az oroszlánok a halálra, az elmúlásra utalnának. Moll ugyanis megfigyeléseim alapján sohasem alkalmazta a szarkofágokon kétszer ugyanazt az ornamenst, különösen nem ugyanazzal a jelentéstartalommal, kivéve, ha azt a szimmetria megteremtése indokolta (példaként említhető Károly sírján az annak négy sarkára applikált koponya[49]). Az eddigiekre tekintettel az oroszlánok mint ornamensek absztrakt tartalmának egy másik értelmezését tartom elképzelhetőnek. Már a 18. század folyamán is létezett az az idea, hogy az oroszlán a földön az állatok királya,[50] azaz „rangban" az összes többi élőlény fölött áll. Ez összefüggésbe hozható azzal a körülménnyel, hogy a német-római császárok – köztük VI. Károly – az európai uralkodók között hagyományosan rangelsőséget élveztek,[51] azaz formálisan a többi monarcha fölött álltak. Jórészt a dinasztia tagjai által évszázadokon keresztül viselt német-római császári címre vezethető vissza az a Habsburg-ház dinasztikus reprezentációjának immanens összetevőjét képező, nagy múltra visszatekintő meggyőződés, hogy az ő küldetésük a világ fölötti uralkodás. Ezt juttatta kifejezésre az „Austriae Est Imperare Orbi Universo" jelmondatot magában foglaló A. E. I. O. U. mozaikszó.[52] Ez természetesen csupán egy lehetséges interpretációja a sír lábaiként funkcionáló orosz-

45 Pál József – Újvári Edit: i. m. 1.
46 Uo. 23.
47 Bódiné Beliznai Kinga: Az oroszlán, mint ítélkezési jelkép. *JOG.történet*. Az MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport blogja. 2021. március 1. https://mtajogtortenet.elte.hu/blog/beliznai-kinga-oroszlan (letöltés dátuma: 2026. 06. 23.)
48 Hawlik-van de Water, Magdalena (1993): i. m. 48.
49 Hengerer, Mark: i. m. 391.
50 Pál József – Újvári Edit: i. m. 23.
51 Kis Iván (2022): Új szempontok az 1041-1044-es évek magyar-német konfliktussorozatához. *Századok*, 156(4): 672.
52 Herre, Franz: i. m. 12–13.

lánok, mint díszítőelemek jelentéstartalmának, amely nem zár ki egyéb megközelítéseket, ám az utóbbiakban ismertetett okok miatt én ezt tartom a legvalószínűbbnek.

A szarkofág hosszanti oldalai közepénél egy *rocaille*-okkal dekorált kövön karmai közt jogart, illetve kardot szorító, szárnyait szélesen szétt áró kétfejű sas ül, amely a császári mitra-koronát (és nem a császári,[53] illetve nem is a Rudolf-koronát[54]) viseli. Fölötte a császár monogramját viselő pajzs helyére – bátyja, I. József sírjához hasonlóan – egy csataképet ábrázoló féldomborművel díszített kartus került, amelyet *rocaille*-ok, csigavonalak és virágfüzérek vesznek körül. Az elülső oldalon látható relief az 1710. augusztus 20-án zajlott zaragozai csatát örökíti meg, a hátulsó oldalra illesztett féldombormű pedig a Belgrád alatt 1717. augusztus 16-18. között vívott ütközetre emlékeztet.[55] Mindkét alkalommal a Habsburgok fegyverei diadalmaskodtak. Előbbi jelentősége abban állt, hogy Károlynak a spanyol trónért vívott harcban átmenetileg sikerült elűznie a spanyol területekről a másik trónkövetelőt, Anjou Fülöpöt, s bevonulhatott a Spanyol Királyság fővárosába, Madridba.[56] Utóbbi a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia szempontjából volt meghatározó esemény: a Savoyai Eugén által vezetett császári-királyi haderő nehéz küzdelem árán bevette Belgrádot,[57] amely békekötésre sarkallta a Portát, s az 1718-ban megkötött pozsareváci békének köszönhetően többek között a Temesvidék visszatért a Szent Korona alá.[58] Különös módon a csatajelenetekhez kapcsolódóan nem találunk a szarkofágon olyan jellegű magyarázatokat, mint I. József sírján.[59] Mindez arra enged következtetni, hogy e féldomborműveknek kevésbé reprezentatív, azaz az elhunytról az utókor számára alkotott képet befolyásoló, hanem sokkal inkább csupán ornamentális szerepük van – konkrétan az, hogy kiegyenlítsék VI. Károly és Erzsébet Krisztina díszszarkofágjai közötti egyenlőtlenséget a pompa tekintetében. A szarkofág négy sarkára egy-egy, kagylóformákkal és *rocaille*-okkal ékesített címerpajzsot illesztettek, amelyekre a Szent Római Birodalom, Kasztília,[60] a Magyar és a Cseh Királyság címerei vannak vésve. A cí-

---

53 Wolfsgruber, Cölestin (1887): *Die Kaisergruft bei den Kapuzinern in Wien*. Gedruckt von Alfred Hölder, Wien. 190.

54 Hawlik-van de Water, Magdalena (1993): i. m. 156.

55 Wolfsgruber, Cölestin: i. m. 190.

56 Arneth, Alfred (1858)*: Prinz Eugen von Savoyen*. Zweiter Band, 1708-1718. Wien. 140–141.

57 Uo. 425–440.

58 Kovács Zsolt (2020): *XIV. Lajos és I. Lipót hatalmi versengése a Theatrum Europaeum tükrében*. Udvari reprezentáció, diplomácia, háborúk. L'Harmattan, Budapest. 329.

59 Hawlik-van de Water, Magdalena (1993): i. m. 139–143.

60 E helyütt ismét korrekciót igényel Cölestin Wolfsgruber, illetve Magdalena Hawlik-van de Water monográfiája. Mindketten Kasztília koronájának titulálták a szarkofág elülső oldalának jobb sarkában található fejdíszt, amely téves megállapítás. Károly a spanyol örökösödési háborúban nem Kasztíliára, hanem a Spanyol Királyságra (Monarchia

merpajzsok mögött két-két hadizászló keresztezi egymást.[61] Valamennyi zászlón az ahhoz tartozó pajzson szereplő állam címere látható, a Szent Római Birodalom címerénél találhatókba például a kétfejű sast gravírozták.[62] A pajzsok fölött egy-egy lepellel fedett koponya áll, amely a címer és a hadilobogó által jelképezett ország koronáját viseli.[63] Említésre méltó és a szakirodalom által egyáltalán nem nevesített tény, hogy a Szent Koronát Moll ismeretlen okból Szent Vencel koronájával helyettesítette, így a cseh királyi korona kétszer szerepel a szarkofágon. Érdemes ezenkívül röviden a reprezentáció szempontjából is megvizsgálni a fejdíszek kompozícióját, mivel meggyőződésem szerint ez sem véletlenszerűen alakult ki. A síron elfoglalt helyük ugyanis tükrözte nem csupán a közöttük fennálló hivatalos hierarchiát, hanem azt is, hogy az elhunyt melyik uralkodói címének milyen jelentőséget tulajdonított. A német-római császári méltóságnak – Európa legtekintélyesebb világi címe lévén – nyilvánvalóan a szarkofág elülső oldalán kellett megjelennie. Az viszont már korántsem ilyen egyértelmű, hogy végül miért a ténylegesen meg nem szerzett spanyol trónt jelképező fejdísz került a szarkofág „homlokterébe" a Szent Korona helyett, amely a Habsburgok titulatúrájában a császári cím után rendszerint másodikként szerepelt.[64] Ennek oka Károly személyiségében, lelkületében ragadható meg, amelyet Alfred von Arneth kiválóan öntött szavakba: „[Károly] *ifjúkorában minden* […] *cselekedete arra irányult, hogy megszerezze magának Spanyolország koronáját. Oly vakmerően adta át magát e törekvésnek, hogy ha egyedül rajta múlt volna, és követhette volna érzelmeit, szívesen lemondott volna a császári koronáról, az osztrák és magyar tartományok birtoklásáról, hogy Spanyolországban maradhasson, és betöltse ezen ország trónját*."[65] A gyermekkorától potenciális spanyol trónörökösnek nevelt Károly[66] rendkívül nehezen tudott belenyugodni a spanyol örö-

Hispanica) tartott igényt, amelyet az 1703. szeptember 12-én I. Lipót és két fia, József, illetve Károly között létrejött titkos megállapodás is rögzített, lásd: Turba, Gustav (1913): *Die Pragmatische Sanktion*. Authentische Texte samt Erläuterungen und Übersetzungen. Kaiserlich-Königlicher Schulbücher-Verlag, Wien. 30–40. Kasztília ekkoriban egyébként sem létezett önálló államként (így Moll címerválasztása is téves), s a bécsi udvar törekvései sem csupán e tartomány, hanem a Spanyol Monarchia egészének megszerzésére irányultak. Erre tekintettel a VI. Károly szarkofágján szereplő, Kasztília koronájának vélt klenódium valójában a spanyol királyi korona kópiájának tekinthető.

61 Hawlik-van de Water, Magdalena (1993): i. m. 156.

62 Csánki Dezső (1916): Az új magyar és úgynevezett közös címerekről. *Századok*, 50(1): 16.

63 Wolfsgruber, Cölestin: i. m. 190.

64 Pálffy Géza (2007): A Magyar Királyság a 16. századi Habsburg Monarchiában. *Századok*, 141(5): 1117.

65 Arneth, Alfred (1863): *Maria Theresia's erste Regierungsjahre*. Erster Band. 1740-1741. Wien. 4.

66 Seitschek, Stefan (2011): Person und Familie. In: Seitschek, Stefan – Hutterer, Herbert – Theimer, Gerald (Hg.): *300 Jahre Karl VI. (1711-1740).* Spuren der Herrschaft des „letzten" Habsburgers. Generaldirektion des Österreichischen Staatsarchivs, Wien. 14.

kösödési háború kudarcába, a spanyol örökség elvesztésébe. Bár a rastatti békében formálisan elfogadta a Bourbonok uralmát a Spanyol Királyságban,[67] valójában továbbra sem adta fel terveit a Habsburg világbirodalom helyreállítását illetően.[68] Ez tükröződik abban, hogy több mint tíz évvel a rastatti békekötés után 1725. április 30-án Károly külön nyilatkozatban mondott le spanyol trónigényéről V. Fülöp javára.[69] Noha végül nem sikerült elnyernie a spanyol koronát, a szigorú spanyol udvari etiketthez és annak teátrális, fényűző ceremóniáihoz élete végéig hajthatatlanul ragaszkodott.[70] Ő tette például kötelezővé már 1711-ben, trónra lépése évében udvari ünnepségek alkalmával a kék *rocaille*-motívumokkal dekorált, aranyszínű köpenyből, kabátból, buggyos térdnadrágból és kék, illetve vörös tolldíszű kalapból álló spanyol udvari öltözék (spanisches Mantelkleid) viselését, amely rendelkezése 1766-ig hatályban maradt.[71] A fentiek egyértelmű magyarázattal szolgálnak arra, hogy a spanyol királyi címet megtestesítő korona miért előzött meg minden más uralkodói méltóságot VI. Károly sírján: azért, mert az uralkodó identitása nem elsősorban a Habsburgok közép-európai államai fölötti *tényleges uralmon*, hanem a spanyol trón betöltése iránti élethosszig tartó *vágyon* alapult.[72] Ez tükröződik abban is, hogy Károly Barcelona elfoglalását a spanyol örökösödési háború alatt mindig is élete, uralkodása egyik legnagyobb eredményének tartotta.[73]

Visszatérve a szarkofág elemzéséhez, a sír fedelén található szoborcsoportot meghagyták eredeti állapotában, a tőle balra fekvő bársonypárnáról viszont eltávolították a császári koronát, hiszen azt a sír elülső oldalának bal szélén álló koponya viselte a továbbiakban. Ugyanígy a mitra-koronát is áthelyezték, amelyet 1752-től a sír lábazatánál álló kétfejű sas fölé illesztettek. A császári korona helyét az Erzherzogshut vette át.[74] Megmaradt e helyütt a jogar és a kard, Moll újítása volt azonban az Aranygyapjas Rend lánca (nem méretarányos) kópiájának elhelyezése

---

67 Trócsányi Zsolt (1988): *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690-1740*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 5.

68 Gasser, Peter (1953): Das spanische Königtum Karls VI. in Wien. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs,* 6. Band. Druck und Verlag Ferdinand Berger, Horn, Wien. 187.

69 Ifj. Barta János (1988): *Mária Terézia*. Gondolat Kiadó, Budapest. 22.

70 Herre, Franz: i. m. 16–17.

71 F. Dózsa Katalin (2001): Az udvari díszruha története. In: F. Dózsa Katalin – Szvoboda Dománszky Gabriella (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából XXIX.* Budapesti Történeti Múzeum, Budapest. 96–97.

72 Részletesebben lásd: Polleroß, Friedrich (2000): Hispaniarum et Indiarum Rex. Zur Repräsentation Kaiser Karls VI. als König von Spanien. In: Jané, Jordi (Hg.): *Denkmodelle*. Akten des 8. Spanisch-österreichischen Symposions 13.–18. Dezember 1999 in Tarragona. Tarragona. 121–175.

73 Gasser, Peter: i. m. 196.

74 Hawlik-van de Water, Magdalena (1993): i. m. 157.

a bársonypárnán. A szoborcsoport jobb oldalán a főhercegi korona helyére egy bársonypárna került, amin egy manipulus, egy marsallbot[75] és egy országalma nyugszik.[76] Egyesek, például Cölestin Wolfsgruber utóbbit a császári országalma másolatának tekintik,[77] ami kétségbe vonható. Az eredeti szarkofágon ugyanis Kleiner metszete szerint a császári klenódiumok között már szerepelt a császári országalma pontos kópiája, amit Moll minden bizonnyal felhasznált volna az új szarkofág díszítéséhez is (ahogy ezt például a császári korona, a mitra-korona és az Erzherzogshut kapcsán tette), ha az országalmát császári koronázási ékszerként szerette volna ábrázolni. Azonban a régi és az új sír között lényeges különbség az, hogy míg az eredetin a császári koronaékszerek együtt voltak láthatók, addig az új síron már egyik ország sem részesült ilyen megkülönböztetésben, így a Habsburgok egy-egy jelentősebb államának csupán a koronája került feltüntetésre, nem valamennyi klenódiuma. A sír fedelén ma nem egy-egy tartomány specifikus koronaékszerei, hanem általános uralkodói felségjelvények, például kard, jogar és marsallbot találhatók. Következésképpen az országalma sem a császári klenódiumok egyikeként van feltüntetve, hanem egyszerű uralkodói felségjelvényként, ami egyben magyarázatot ad arra is, hogy miért ennyire egyszerű, dísztelen a kivitelezése. A szarkofág fej- és lábrészénél (jobb és bal oldalán) különböző, latin nyelvű feliratok olvashatók. Az alábbi elsősorban életrajzi adatokat közöl az elhunytról, de szerepet kap benne a császár magasztalása is: *„A közjónak kölcsönöztetett Krisztus urunk 1685. évében, október 1-én, a mennyei hazának visszaadatott 1740-ben, október 20-án; erénye, bölcsessége és jámborsága képénél* [megtestesülésénél – M.D.], *Mária Terézia császárnénál, s az igazságosságnak és jóságnak, egy uralkodó ékességénél, példájánál és zsinórmértékénél kiválóbb emlékművet nem hagyhatott volna hátra maga után. Élete 55 évre és 19 napra nyúlt."*[78]

---

[75] Cölestin Wolfsgruber és Magdalena Hawlik-van de Water monográfiájukban egyaránt buzogányként említik e tárgyat, megítélésem szerint azonban ez két okból, alaki és tartalmi szempontból nem valószínű. Egyrészt a buzogány nem tartozik a klasszikus uralkodói felségjelvények közé, viszont Moll valamennyi általa készített sírfedélen egyebek mellett az elhunyt rangjára, társadalmi státuszára utaló szimbólumokat alkalmazott ornamensként. Károly szarkofágján is koronával, jogarral, karddal, országalmával, illetve manipulussal találkozunk, amelytől idegennek hatna egy egyszerű fegyver. Másfelől az utóbbira, valamint arra tekintettel, hogy e díszítőelem külső jegyei alapján – vastag, ám relatíve rövid nyele és a fej hiánya miatt – nem is hasonlít buzogányra, a bot végén, illetve csúcsán található ötvösmunkákat imitáló faragványok miatt inkább ún. marsallbotnak tekinthető, amely a hadúri, fővezéri hatalom szimbólumaként gyakran jelent meg uralkodókat ábrázoló képzőművészeti alkotásokon, köztük VI. Károly képmásain.

[76] Wolfsgruber, Cölestin: i. m. 190.

[77] Uo.

[78] Epitaphia ac series…: 42–43., Epitaphien und Denkmähler…: 46–47. A szöveg a szerző saját fordítása.

A fejrésznél (baloldalt) szereplő epigramma határozottan a halottat uralkodóként és emberként dicsőíti erényei miatt. Magyarra fordítva a következőkről ír: *„Az örök emlékezetnek szentelve. Leírhatatlan fájdalmat újítanak fel a megboldogult, legfenségesebb és leghatalmasabb császár, VI. Károly szent hamvai, aki nemcsak a bátorságban és állhatatosságban, hanem valamennyi további hősi erényben a tökéletesség csúcsára ért; aki még mindig valóságos, és sírjában is él. Neked, ki annak tudatában állasz itt, hogy maga a Halál sem képes kioltani a Felség igazi [dics]fényét."*[79]

VI. Károly császár díszszarkofágjánál a „posztumusz" reprezentáció sajátos alakváltozásával találkozhatunk. Egyes, a kriptában álló sírok kapcsán – ideértve például I. Lipótét[80] és I. Józsefét[81] – lényegesen egyértelműbben visszafejthető az uralkodói reprezentáció tartalma, jelen esetben azonban nem világlik ki kristálytisztán, hogy az elhunyt családja, pontosabban saját lánya, Mária Terézia hogyan gondolkodott édesapjáról, hogyan szerette volna láttatni őt az utókor számára. A sírfeliratokon természetesen megjelennek elmaradhatatlan frázisok, amelyek a néhai császárt elsősorban *emberként* magasztalják. Ezek azonban nem sokat árulnak el arról, hogy kortársai milyen történelmi jelentőséget tulajdonítottak személyének. Sőt, a lábrésznél olvasható textus tartalmilag nem is az elhunytat, hanem Mária Terézia erényeit dicsőíti. Emiatt a sír kompozíciója, díszítőelemei, illetőleg a rendelkezésünkre álló történeti tudás alapján legfeljebb feltételezésekbe bocsátkozhatunk azzal kapcsolatban, hogy a díszszarkofág mit üzen az utókor számára. Ehhez álláspontom szerint VI. Károly uralkodói hitvallásából, missziójából kell kiindulnunk. Ahogy erre a fentiekben már utaltam, Károly lényegében véletlenszerűen lett a Habsburg Monarchiaként emlegetett államhalmaz örököse. A Habsburg világbirodalom restaurációjának kudarca és a spanyol trón elvesztésének fájó tapasztalata egész életében kísértették őt, ennélfogva elsődleges célját a dinasztia megmaradt geopolitikai hatalmi pozícióinak megőrzése képezte, amit uralkodói jelmondata, a „Constanter continet orbem" („elválaszthatatlanul tartja össze a világot") is tükrözött.[82]

A művészetek iránt rajongó, katonai és politikai tehetséggel bátyjával ellentétben kevésbé rendelkező császár a barokk uralkodói reprezentációnak azon szegmenseire helyezte a hangsúlyt, amelyek fényűző államfőként, allegorikus alakként, mecénásként láttatták őt. Ritkán ábrázolták páncélban, s az ilyen műalkotások is elsősorban a spanyol örökösödési háború időszakából származnak, ami arra enged következtetni, hogy Károlyt inkább az öröksége védelmében és trónigénye érvényesítése érde-

[79] Epitaphia ac series…: 42., Epitaphien und Denkmähler…: 46. A szöveg a szerző saját fordítása.

[80] Hawlik-van de Water, Magdalena (1993): i. m. 134.

[81] Uo. 139–143.

[82] Hamann, Brigitte (szerk.): (1990): *Habsburg-lexikon*. Új Géniusz Kiadó, Budapest. 211.

kében fellépő, határozott fejedelemként reprezentálták, semmint katonai zseniként. A háborút lezáró békeszerződések után keletkezett portrékon rendszerint az uralkodói címeit szimbolizáló koronák „társaságában" örökítették meg, ami saját és dinasztiája hatalmi reprezentációjának egyik legfontosabb eszközévé nőtte ki magát. Elvesztett világbirodalmát az „öreg kontinens" számos államát magában foglaló monarchiájának szimbolikus reprezentációjával igyekezett ellensúlyozni, jelezve a kor többi uralkodója – vetélytársai – számára, hogy a Habsburgok hatalma nem tört meg, csupán az akkor ismert világ jelentős részéről egy kisebb territóriumra, a Habsburg Monarchiára tevődött át.[83] Ezt tartom Károly egyéni és dinasztikus reprezentációja esszenciájának, egész uralkodása alapkövének. Emiatt található az ő sírján több koronázási ékszer, mint a dinasztia bármely korábban elhunyt uralkodójának szarkofágján.[84] Ő a Habsburgok hatalmi pozícióinak átmentője szerepében szeretett volna tetszelegni dinasztiája panteonjában, s lánya, egyben örököse is így kívánt emlékezni rá. VI. Károly díszszarkofágja tehát egy több államot tömörítő államkonglomerátum trónján ülő, hősi erényekkel gazdagított, istenfélő császárnak állít emléket, akinek a halálával egy több száz éves dinasztia vált – bizonyos értelemben – történeti fogalommá, s akinek az elvesztése megrengette az ingatag lábakon álló, átalakulóban lévő Habsburg Monarchiát.

Végkövetkeztetések

„Memento homo, quia pulvis es et in pulverem reverteris"/ „Emlékezz ember; porból lettél, s porrá leszel" – hirdeti a keresztény prófécia Isten szavait évezredek óta.[85] E maxima definiálja és áthatja az egész emberi életet, s különböző formákban ugyan, de visszatérő motívuma a civilizációs fejlődésnek. Gondolkodó lényként az embernek születésétől fogva szembe kell néznie azzal, hogy az emberiség óriási közösségén belül jelentéktelen élete röpke momentumként száll tova halálával. Az egyszerű ember – legalábbis a keresztény filozófia szerint – az eredendő bűn óta arra a sorsra van kárhoztatva, hogy léte, tettei, személye bizonyos idő után feledésbe merülnek. A múltban azonban rendre előfordultak olyan személyek, akik tetteik, jellemvonásaik, az őket övező, megkülönböztetett tisztelet foly-

83 Gasser, Peter: i. m. 195.

84 A koronázási klenódiumok VI. Károly reprezentációjában betöltött szerepéről részletesebben lásd: Hertel, Sandra (2021): Ein Herrscher – viele Kronen. Die Insignien als Teil der Herrscherrepräsentation Karls VI. und seiner Familie. In: Seitschek, Stefan – Hertel, Sandra (Hg.): *Herrschaft und Repräsentation in der Habsburgermonarchie (1700–1740).* Die kaiserliche Familie, die habsburgischen Länder und das Reich. De Gruyter Oldenbourg, Berlin–Boston. 385–398.

85 Szentírás, Ter 3,19.

tán örökre bevésték magukat a kortársak és az utókor emlékezetébe, s így földi életük lezárulta ellenére sem haltak meg igazán. Mások nemcsak az emlékezet terrénumán igyekeztek halhatatlanságra szert tenni, hanem fizikailag szerettek volna örökké élni. Emiatt jelentek meg legendák az elmúlt évszázadok, évezredek során örök életet adó tárgyakról, ereklyékről, természeti erőkről – példaként említhető a Szent Grál[86] vagy a fiatalság forrásának históriája.

Alapvetően a halhatatlanság iránti vágy hívta életre az európai uralkodók körében azt a filozófiát, amely a tudatos imázsépítés – ismertebb nevén reprezentáció – időbeli dimenzióját kiterjesztette a halálon túli időkre is. A 17. század második feléig az uralkodói reprezentációt alapvetően a fejedelem élete során kifejtett tevékenységként gyakorolták, amelynek nem volt kifejezett és hangsúlyos célja a reprezentáció alanyáról alkotott képnek a fenntartása és formálása az alany halálát követően. Az európai uralkodók hatalompolitikai céljait megvalósító eszközrendszert és a reprezentációt azonban a barokk okozta képzőművészeti fellendülés és fejlődés lényegesen átalakította, sőt teljesen új dimenziókat nyitott benne. A szobrászat és a festészet fokozatosan a fejedelmek hatalompolitikai törekvéseinek szolgálatába álltak. Immár nem az volt a funkciójuk, hogy egyszerűen megörökítsék – reprezentálják – az uralkodót az utókor számára, hanem direkt, például szövegszerű vagy indirekt módon, például szimbólumok, allegóriák formájában azt az imázst kellett kifejezésre juttatniuk, amit ő megrendelőként alaposan megtervezett. A reprezentáció tartalmilag pedig nem csupán a hatalom, a rang – a személy uralkodóként való – propagálásáról, hanem emberi nagyságának, erényeinek kiemeléséről is szólt, jóllehet az előbbi a jelen tanulmány keretei között vizsgált időszakban, valamint a későbbi évszázadokban egyaránt nagyobb súlyt kapott.[87]

Ez a sokoldalúság tükröződik a halál köré épülő, ám azon időben túlnyúló posztumusz reprezentáción is. Amíg például a gyászszertartás jellemvonásait inkább a hatalmi reprezentáció határozta meg, addig a halál utáni reprezentáció más szegmensei, ideértve különösen a díszszarkofágokat, az elhunytat *uralkodóként* és *emberként* egyaránt magasztalták. Egyenlő súllyal kapott rajtuk szerepet a rang reprezentálása és a részben valódi, részben idealizált személyiség expressis verbis vagy absztrakt módon megvalósuló illusztrációja. Mindez azért vonható a reprezentáció körébe, mert egyes uralkodók, mint VI. (III.) Károly haláluk előtt évekkel, évtizedekkel aprólékosan megtervezték végső nyugalomra helyezésük valamennyi stációját, kiválasztották azokat a ruhadarabokat, amelyekben el szerettek volna temettetni, illetve megtekintették a személyüket glorifikáló díszszarkofágjukat. Tekintettel arra, hogy a reprezentáció, mint tár-

[86] Pál József – Újvári Edit: i. m. 136.
[87] Röhsner, Zdislava: i. m. 212.

sadalmi cselekvés alapja az a körülmény, hogy a reprezentáció címzettjei számára korlátozott mennyiségben állnak rendelkezésre információk a reprezentáció alanyát illetően, az uralkodók az általuk alattvalóik felé – a gyászszertartáson és a díszszarkofágokon keresztül – kommunikált információmennyiség segítségével egyszerűen eldöntötték azt, hogy milyen képet szeretnének festeni magukról, tehát közvetve azt, hogy hogyan emlékezzen rájuk az utókor. Ha a bárki által megtekinthető díszszarkofágon az szerepelt, hogy az elhunyt bátor, állhatatos, istenfélő volt, akkor további tájékozódás hiányában – amelyre a korlátozott anyagi körülmények között élő alattvalóknak a 18. század folyamán rendkívül kevés lehetősége nyílt – az ember kénytelen volt elhinni azt, amit a síron olvasott. A császári-királyi kripta és a benne található sírok akkor váltak igazán az uralkodói (egyéni) és dinasztikus reprezentáció médiumává, „a Monarchia örök diadémjává,"[88] miután 1717-ben megnyitotta kapuit a nyilvánosság számára.[89] Azóta mindenkinek lehetősége van arra, hogy leereszkedjen a bécsi kapucinusok kriptájába és saját szemével tapasztalja meg az ember és a művészet diadalát a halál felett, másként fogalmazva, az osztrák Habsburg-dinasztia uralkodóinak a halhatatlanságba vetett hitét, önértelmezésük mibenlétét, amely a barokk és rokokó stílusú díszszarkofágokban öltött testet.

[88] Hawlik-van de Water, Magdalena (1993): i. m. 134.
[89] Hengerer, Mark: i. m. 389.; Telesko, Werner (2010): i. m. 118.

A BALTI ÁLLAMOK NATO-CSATLAKOZÁSÁNAK KIHÍVÁSAI

Tokai Attila

Összefoglaló:
Tanulmányom célja ismertetni a balti államok NATO-csatlakozásának előtörténetét annak politikai, gazdasági és katonai kihívásaival együtt; bemutatva, hogy 50 év szovjet megszállás után miként kereste a három balti ország az utat az euroatlanti integráció irányába. Az orosz fenyegetés következtében egyedül a nyugati biztonsági és gazdasági rendszerek részévé válás számított reálisnak, melynek eredményeképp 2004-ben az Európai Unióhoz és a NATO-hoz mindhárman egyszerre csatlakoztak. A katonai együttműködés legsikeresebb példái a közös balti zászlóalj (BALTBAT), a légtérfigyelő rendszer (BALTNET); illetve a haditengerészeti század (BALTRON) létrehozása volt. Forrásként korabeli újságcikkeket, illetve tudományos munkákat használok, melyek elemzésével feltárom a geopolitikai hátteret, bemutatom a balti-tengeri és északi kezdeményezéseket, illetve az egész régió jelentőségét az európai biztonság kontextusába helyezve.
Kulcsszavak: Észtország, Lettország, Litvánia, függetlenség, balti együttműködés, NATO

Abstract: The aim of this study is to present the prehistory of the Baltic states' accession to NATO, together with the political, economic and military challenges it faced; showing how, after 50 years of Soviet occupation, the three Baltic states sought a path towards Euro-Atlantic integration. Due to the Russian threat, only becoming part of the Western security and economic systems was considered realistic, as a result of which all three joined the European Union and NATO simultaneously in 2004. The most successful examples of military cooperation were the creation of the joint Baltic battalion (BALTBAT), the air surveillance system (BALTNET) and the naval squadron (BALTRON). I use contemporary newspaper articles and academic works as sources, through which I explore the geopolitical background, present the Baltic and Nordic initiatives, and place the significance of the entire region in the context of European security.
Keywords: Estonia, Latvia, Lithuania, independence, Baltic cooperation, NATO

Bevezetés

Jelen tanulmányom célja áttekintést nyújtani a balti államok függetlenségük elnyerése utáni intenzív útkeresési időszakáról, mely végül az euroatlanti integrációhoz vezetett. Hogyan sikerült a NATO teljes jogú tagjaivá válniuk? Miért számított fontosnak a Nyugat számára a baltikumi jelenlét, és milyen geopolitikai következményekkel járt a három állam EU- és NATO-csatlakozása a tágabb európai biztonságpolitika szempontjából? Ezekre a kérdésekre keresem a választ az előzmények ismertetése mellett, kiemelve a független Észtország, Lettország és Litvánia külpolitikai törekvéseit is.

A Baltikum területét a középkor folyamán svéd, dán és német hatások érték. A Litván Nagyfejedelemség a 15. században Európa legnagyobb állama volt, melyet később perszonálunió kapcsolt a Lengyel Királysághoz; csak ennek felosztása után vált területe az Orosz Birodalom részévé. Az észtek és lettek 1918 előtt nem rendelkeztek saját állammal, végig balti német uralom alatt éltek, később pedig Moszkva hódította meg a területüket.[1] A 20. század eleje látványos fejlődést eredményezett a baltikumi gazdaságban, társadalomban és kultúrában egyaránt.[2] 1917. február 27-én Pétervárott győzött az orosz forradalom, melynek híre másnap megérkezett Tallinnba. Az észt polgári pártok autonómiát követeltek, így itt is megtörtént a hatalomátvétel; 1917 őszén azonban német megszállás következett.[3]

1918-ban mindhárom balti ország kinyilvánította függetlenségét, de csak 1920-ban, a németekkel és a szovjetekkel történő békekötés után váltak képessé tényleges állami létre.[4] A Szovjetunió 1940 nyarán okkupálta a Baltikumot, és bár a következő évben a németek újra elfoglalták a térséget, 1944-ben ismét Moszkva kebelezte be Észtországot, Lettországot és Litvániát.[5] A sztálini terrort az 1950-es évek közepére lassan felváltotta a Hruscsov nevével fémjelzett olvadás.[6]

A felszín alatt megbúvó ellentétek az 1960-as évek végétől többször felszínre kerültek, sokszor a sportesemények és a könnyűzenei koncertek adtak teret ennek. Tartuban 1976. december 3-án a helyi hatóságok betiltottak egy előadást, mire az ezerfős diáksereg elözönlötte az utcákat, és hajnalig szovjetellenes jelszavakat skandált. 1977. augusztus 11-én a let-

1 Bojtár Endre (1989)*: Európa megrablása: A balti államok bekebelezésének története dokumentumok tükrében 1939–1989*. Szabad Tér Kiadó, Budapest. 78.

2 Bereczki András (2024): A finn és az észt állam megszületése (1917–1920). *Pro Minoritate*, 34. évf. 3. sz. 33–69. 38.

3 Bereczki Gábor (1975): *Észtország: Rokonaink földje*. Corvina Kiadó, Budapest. 53.

4 Bojtár Endre (1989): 8–10.

5 Bilinsky, Yaroslav (1999): *Endgame in NATO's Enlargement: The Baltic States and Ukraine*. Praeger Publisher, Westport. 9.

6 Bereczki András (2017): Modernizáció Észtországban. *Korunk,* 28. évf. 5. sz. 5–11. 6.

tországi Liepāja kikötővárosban egy észt rockzenekar azért nem léphetett fel, mert a fiatalok feldúlták a helyiséget, és szabadságot követelve az utcákra vonultak.[7] Az 1980-as évek második felében a peresztrojka és glasznoszty hatására a sajtó szabadabbá vált.[8] Észtország népét villámcsapásként érte a hír, hogy nagy kiterjedésű foszfátbányákat terveznek nyitni, kockáztatva ezzel egy ökológiai katasztrófát; ezenkívül 30–50 ezer újabb orosz vendégmunkás bevándorlására is számítani lehetett. Rádióadások tucatjai foglalkoztak a tervvel, szakértők szót emeltek ellene, majd 1988 májusában megalakult az észt zöldmozgalom.[9] A rendszerváltás tehát a baltiak számára elsősorban függetlenségük visszaszerzését jelentette, ennek nyitánya az 1991 augusztusi moszkvai puccs volt.[10] A Molotov–Ribbentrop-paktum 50. évfordulójára megrendezett, Tallinntól Vilniusig tartó élőlánc hatalmas nemzetközi médiavisszhangot keltett. Az 1991-es függetlenséggel egyfajta hatalmi vákuumban találta magát a három ország; biztonságukra egyetlen megoldásnak a minél előbbi NATO-, illetve EU-csatlakozás mutatkozott. Mindkettőre egyszerre, 2004-ben került sor.[11]

1. kép: A balti élőlánc észtországi szakasza (Forrás: https://www.dw.com/en/30-years-ago-the-baltic-human-chain-for-freedom-and-independence/g-50115984, (letöltés dátuma: 2025. 07. 10.)

A „baltiság" fogalmának értelmezéséhez sokat hozzátett az 1980-as évek végén indult „Új Hanza Szövetség" nevű mozgalom, amely a régió

7 Rauch, Georg – Misiunas, Romuald J.– Taagepera, Rein (1994): *A balti államok története*. Osiris–Századvég, Budapest. 359.

8 Bereczki András (2017): i. m. 6.

9 Bereczki András – Bereczki Urmas (1989): Észtország. *Élet és Irodalom*, 33. évf. 7. sz. 5–6. 5.

10 Bojtár Endre (2001): A rendszerváltás a balti államokban. *História*, 23. évf. 9–10. sz. 25–28. 25.

11 Zájedová, Iivi (1999): The Baltic States' Security and NATO Enlargement. *Perspectives*, 7. évf. 13. sz. 79–90. 81.

jövőjét a múltbeli német, svéd és dán kapcsolatok újjáélesztésére alapozva képzelte el.[12] Az ún. „balti identitás" fogalmának képlékenységét mutatják azok a jelzők, melyekkel a megváltozott geopolitikai realitásban helyét keresve Észtország és Lettország jellemezték önmagukat: „észak-európai," „európai," „nyugat-európai," „nyugati."[13]

2. kép: Tüntetés 1989 augusztusában Litvániában a teljes függetlenség elnyeréséért (Forrás:https://en.topwar.ru/258957-ot-sovetskogo-nasledstva-k-standartam-nato-kak-litva-perestraivala-armiju-posle-razvala-sssr.html, (letöltés dátuma: 2025. 07. 10.)

A függetlenséggel járó kihívások

A szovjet múlt öröksége, hogy az orosz lakosság Észtországban 30,3 százalékot, Lettországban 33,8 százalékot, Litvániában pedig 8,6 százalékot tett ki 1991-ben. Ők sokként élték meg, hogy többségből hirtelen kisebbséggé vagy hontalanokká váltak.[14] Litvániában az állampolgárságról szóló törvény 1991. december 11-én lépett életbe. Oroszországgal szembeni területi követelések Lettországban és Észtországban is fölmerültek, hiszen a Szovjetunióba „integrálódás" során valóban csatoltak el kisebb,

[12] Lehti, Marko (2006): Eastern or Western, New or False? Classifying the Balts in the Post-Cold War Era. *International Journal of Sustainability in Higher Education,* 8. évf. 2. sz. 69–88. 76. https://doi.org/10.1108/ijshe.2007.24908bae.002 (letöltés dátuma: 2025. 08. 05.)

[13] Uo. 69.

[14] Bereczki András (2017): i. m. 8.

túlnyomóan orosz lakosságú területeket. Az észt–orosz határvita tárgyát a Narva folyó partján lévő Jaanilinn/Ivangorod városa, a környező területek, illetve a Peipus-tótól délre fekvő Petseri vidéke képezték. Az összesen 2500 km^2-nyi terület Észtország keleti határa mentén húzódik, amit még a szovjet időszakban csatoltak az Orosz Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársasághoz.[15]

Az Észtország északkeleti határán található, az Ivangoroddal farkaszszemet néző orosz többségű város, Narva a történelem folyamán az Északi Háborúban 1700-ban és 1704-ben, illetve a második világháborúban 1944-ben súlyos harcok színhelye volt. 1945 után szovjet városként építették újjá, de megtiltották a korábban itt élő észt lakosság visszaköltözését, helyükre orosz, ukrán és belorusz telepesek érkeztek. A városban komoly ipari bázis jött létre, ami azonban az észt függetlenség kikiáltása után eljelentéktelenedett, az orosz nyelvű lakosság nagy része pedig orosz állampolgár vagy hontalan lett az új állampolgársági törvény alapján. Válaszul ezek a lakosok népszavazást kezdeményeztek autonóm orosz nyelvű önkormányzatok létrehozása érdekében, melynek eredményét viszont az észt kormány érvénytelenítette. A sajátos identitással rendelkező Narva – amely az észt és az orosz nacionalizmus határterületén, Szentpétervártól mindössze 145 kilométerre fekszik – potenciális destabilizáló tényezőnek számít Tallinnra nézve.[16]

A függetlenség visszaállítását követően még mintegy 130 000 orosz katona állomásozott a balti államokban, emellett a paldiski nukleáris tengeralattjáró-oktatóközpont is működött Észtországban, megnehezítve a kapcsolatok normalizálását. Komoly problémát jelentett az energiaszállítás kérdése, hiszen korábban mindhárom ország integráns részét képezte a szovjet infrastruktúrának. 1994 nyarán Lennart Meri észt köztársasági elnök és Borisz Jelcin orosz elnök szerződést kötöttek az orosz csapatok teljes kivonásáról, amely 1994 augusztusában fejeződött be, 1995. szeptember 30-án pedig leállították a veszélyes paldiski bázist. Emellett szükség volt a gazdasági élet biztos alapokra helyezésére is, hiszen az már a Szovjetunió szétesése előtt mély válságba került.[17]

---

15 Levinsson, Claes (2006): The Long Shadow of History: Post-Soviet Border Disputes: The Case of Estonia, Latvia, and Russia. *Connections,* 5. évf. 2. sz. 98–110. 101.

16 Upadhyay, Archana (2017): Borderland Geopolitics in Estonia. The Case of „Narva": The Russian Majority Enclave. *World Affairs: The Journal of International Issues*, 21. évf. 3. sz. 160–169.

17 Shetty, Shatabisha – Kearns, Ian – Lunn, Simon: *The Baltic States, NATO and Non-Strategic Nuclear Weapons in Europe*. https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/occasional-papers/the-baltic-states-nato-and-non-strategic-nuclear-weapons-in-europe (letöltés dátuma: 2025. 07. 29.)

3. kép: Lennart Meri észt és Borisz Jelcin orosz elnök aláírják az orosz csapatok kivonásáról szóló szerződést 1994. július 26-án (Forrás: https://maaleht.delfi.ee/artikkel/92428099/boriss-jeltsin-90-jeltsin-lennart-merile-26-aastat-tagasi-te-olete-koiki-minu-vastu-pooranud, (letöltés dátuma: 2025. 07. 10.)

A függetlenség elnyerése után jelentős gazdasági pangás következett, Litvánia 1990 és 1993 között elveszítette exportjának csaknem 70 százalékát, emellett az ipari és a mezőgazdasági termelés is drasztikus mértékben visszaesett.[18] Legfőbb célja mindhárom balti államnak az erős posztszovjet gazdasági függés felszámolása, illetve a még területükön állomásozó orosz fegyveres erők minél előbbi kivonása volt; de komoly kihívást jelentett a posztszovjet piacról való áttérés a nyugati, minőségorientált termelésre, amelynek eléréséhez főképp észak-európai mintákat követtek. Gazdasági önállóságuk megvalósításának folyamatában elengedhetetlennek számított a pénzreform végrehajtása. Észtország 1992-ben vezette be saját valutáját, a koronát, melyet először a német márkához kötöttek.[19]

Az euroatlanti integráció kihívásai

Berlin nagy várakozással tekintett a balti államok NATO-csatlakozására, de jelezte, ha ez nincs kellően előkészítve, még káros is lehet. Washington pedig előszeretettel hangoztatta a balti szuverenitás fontosságát, mégsem lett volna hajlandó végzetes konfliktusba kerülni emiatt Moszk-

[18] Marsh, Christopher (1998): Realigning Lithuanian Foreign Relations. *Journal of Baltic Studies*, 29. évf. 2. sz. 149–164. 152. https://doi.org/10.1080/01629779800000041 (letöltés dátuma: 2025. 08. 03.)

[19] Bereczki András (2017): i. m. 9.

vával. A baltiak ódzkodtak attól, hogy az atlanti tömb és Oroszország a biztonságukat „keresztbe garantálja," hiszen nem kívántak a NATO-ba integrált Nyugat és a FÁK-ba integrált eurázsiai Kelet közé szorulni; és nem szívesen hallgattak olyan nyugati érveket, hogy a régió stratégiai jelentősége csekély, és katonailag is nehezen védhető.[20]

A függetlenség 1991-es elnyerését követően a három ország külpolitikai prioritásának az európai és globális szervezetekbe, illetve a NATO-ba való minél előbbi integráció számított. A balti vezetők ugyanis a NATO-t tartották az egyetlen nemzetközi szervnek, amely garantálni képes Európa biztonságát; a kérdés csupán az maradt, hogy a szövetség hogyan viszonyul majd csatlakozási szándékukhoz, hiszen ekkor főképp a jugoszláviai konfliktus állt a figyelem fókuszában. A három balti államot azonnal felvették az ENSZ-be és az EBESZ-be, ezenkívül Litvánia és Észtország 1993-ban, Lettország pedig 1995-ben csatlakozott az Európa Tanácshoz. 1995. június 12-én írtak alá együttműködési szerződést az Európai Unióval, és formálisan is jelentkeztek a szervezetbe.[21]

Az európai integráció azonban különféle normák, értékek és magatartási szabályok tiszteletben tartását is jelenti, mint amilyen a demokrácia, a piacgazdaság és az emberi jogok. Ilyen értelemben 1991-ben még bőven akadt pótolnivalója a három országnak.[22] A térség biztonságpolitikája viszont arra predesztinálta őket, hogy az Egyesült Államokban erős szövetségest keressenek; a NATO-tagság ugyanis nem csupán az euroatlanti térséghez való csatlakozást jelentette, hanem az egyetlen lehetőséget a posztszovjet tértől való elszakadásra, kizárva egy FÁK-típusú visszarendeződést is. 1991-et követően a legfontosabb konfliktusforrások az alábbiak voltak:

1. A függetlenség körüli viták, különösen Vilnius és Moszkva között, melyet az 1991. augusztusi Gorbacsov-ellenes puccs zárt le. 1988–91 között Oroszország alapvetően mindhárom balti köztársaság felé korlátozta az energiahordozók szállítását.

2. A szláv anyanyelvű (orosz, ukrán, belorusz) lakosság állampolgárságának kérdéséről folytatott viták (különösen Észtországban és Lettországban).[23]

---

20 Balti kérdőjelek. *Romániai Magyar Szó,* 8. évf. 2197. sz. 1996. november 20. 2.

21 Nagy Péter (2004a): Litvánia biztonságpolitikai helyzetéről. *Új Honvédségi Szemle*, 58. évf. 7. sz. 36–47. 37.

22 Wennerstein, Peter (1999): The Politics of Inclusion: The Case of the Baltic States. *Cooperation and Conflict*, 34. évf. 3. sz. 272–296.; 286–287. https://doi.org/10.1177/00108369921961861 (letöltés dátuma: 2025. 08. 03.)

23 Az Észt SZSZK-ba frissen bevándoroltak a szovjet időszakban iparosított északnyugati vidéken (Narva, Kohlta-Järve, Sillamäe) és a városokban koncentrálódnak. Tallinn észt lakossága 1989-ben 47,4%-ot ért el, de az ország negyedik legnagyobb városában, Narvában ugyanez az érték 1991-ben mindössze 4% volt. Bővebben Deák András (1998): Többségben és kisebbségben: Az észtországi oroszok jogi helyzete a ki-

3. A Baltikumban állomásozó orosz csapatok kivonása, amely 1999-ben, a skrundai orosz radarállomás leszerelésével fejeződött be

4. A NATO keleti bővítése kapcsán felmerülő politikai viták 1991-ben a függetlenség elnyerésekor, 1994-ben a balti államok NATO-tagfelvételi kérelmét követően, illetve 1998-ban éleződtek ki. Moszkva a határszerződések megkötésének elhúzásával, illetve a bővítéssel szemben megfogalmazott kritikájával próbálta befolyásolni a folyamatot.

5. A kalinyingrádi körzetben élő orosz enklávé problémája (tranzitútvonal, vízum) kapcsán kibontakozó EU–orosz–litván vita.

Moszkva számára a Baltikum egy Nyugat felé vezető tranzitút, egy sajátos kapu Európára, ezért a szovjet időkben az itteni kikötők is specializálódtak: Ventspils (Lettország) és Klaipéda (Litvánia) az olajtermékekre, Tallinn az élelmiszerekre; Riga pedig az ércek átrakodóhelye lett.

A kalinyingrádi orosz enklávé kulturális és gazdasági kapcsolatai is erősek maradtak Litvániával, másrészt az orosz hadsereg itteni haditengerészeti és légi támaszpontjának ellátását 1993-ban Vilnius az orosz–litván csapatkivonási egyezmény alapján lehetővé tette, viszont jelezte, hogy később a szerződést felül fogja vizsgálni.[24] Lennart Meri észt elnök németországi látogatása során azt állította, hogy lassan Moszkva is elfogadja majd, hogy a balti országok a NATO tagjaivá válnak, a keleti nagyhatalom álláspontja azonban nem változott ebben a kérdésben.[25]

A balti államok politikai és gazdasági együttműködése

A függetlenség elnyerése után a három ország többféle hálózatnak lett a része, például az 5+3 tagállamból álló Északi-Balti Régiónak (balti országok, Dánia, Finnország, Izland, Norvégia és Svédország). A regionális intézmények közül pedig a CBSS (Balti-tengeri Államok Tanácsa), az Új Hanza Liga, az Északi Tanács, a Balti Tanács, illetve az amerikai Northern European Initiative (NEI) szerepe volt kiemelkedő.[26]

A balti együttműködést nehezítette a vezető szerepet betöltő állam hiánya. Gazdasági téren egyértelműen Észtország volt a legsikeresebb, emellett regionális és nyelvrokoni kapcsolatokat is régóta ápol Finnországgal.[27] Litvánia viszont mind területét, mind lakosságszámát tekintve a

lencvenes években. *Magyar Kisebbség,* 4. évf. 3–4. sz. 234–253. 235.

24 Nagy Péter (2004a): i. m. 39.

25 Moszkva ellenzi a balti államok NATO csatlakozását. *Komárom-Esztergom Megyei Hírlap,* 5. évf. 270. sz. 2000. november 17. 4.

26 Zájedová, Iivi: i. m. 81–82.

27 Kapustans, Janis (1998): NATO Research Fellowships 1996–1998. https://www.nato.int/acad/fellow/96-98f96-98.htm (letöltés dátuma: 2025. 07. 25.)

legnagyobb, és Lengyelországhoz közös történelem köti.[28] A biztonságpolitika és a környezetvédelem kérdéseit illetően sikerült a legszorosabb partnerséget kialakítani, mindezek ellenére kereskedelmi és gazdasági téren komoly rivalizálás bontakozott ki a három kis ország között. A nehézségek ellenére jelentős előrelépés történt a politikai és védelmi együttműködés terén.[29] 1994-ben mindhárman bejelentették NATO-csatlakozási szándékukat, és aláírták a Partnerség a Békéért (PfP) program alapdokumentumait, ezután pedig aktívan bekapcsolódtak a nemzetközi békefenntartó műveletekbe.

Tallinn hangsúlyozta gazdasági vezető szerepét, amit az Európai Bizottság jelentése is alátámasztott. Helsinki hathatós közvetítésével közelebb került a mintának tekintett skandináv országokhoz, melyek segítő kezet nyújtottak az EU-tagság elnyeréséhez.[30] Nyugati politikusok nyilatkozatai is azt sugallták, hogy Tallinn már jelentősen előrébb jár a megkezdett reformokat illetően, ami komoly ellenszenvet váltott ki különösen Litvániában.

A NATO-csatlakozás kapcsán viszont Észtország is megértette, hogy az igazi siker az lesz, ha mindhárom balti országot egyszerre veszik fel a katonai szövetségbe. Vilnius legfőbb partnerének eleinte Lettországot tekintette, majd miután rendezte vitáit Varsóval, Közép-Európa egyéb államaival is szorosabb kooperációra törekedett. Gazdasági szempontból ugyanis előnyösebb volt egy 150 milliós piac, mint a balti országok mindössze 8 milliós piaca. Vilnius Lengyelország támogatásával a minél előbbi NATO-csatlakozásban reménykedett a küszöbönálló 1997-es madridi NATO-csúcs előtt.[31]

1993-ban jelentették be a Balti Miniszterek Tanácsának[32] megalakítását, szeptember 13-án pedig aláírták a Balti Szabadkereskedelmi Megállapodást. Litvánia FÁK-tól való függése ezzel szemben nem csökkent, sőt villamosenergia-exportjának zöme továbbra is Fehéroroszországba, Let-

---

28 Lengyelország aktívan segítette Litvánia tagságának elnyerését. A kapcsolatok minden területen fejlődtek, a katonai területen pedig különleges viszonyt tartottak fenn. A litván katonák rendszeresen részt vettek a lengyel hadgyakorlatokon, állandó összekötő tisztek dolgoztak a lengyel parancsnokságokon, és megalakult a LITPOLBAT nevű lengyel–litván békefenntartó zászlóalj. Bővebben Nagy Péter (2004a): i. m. 38.

29 Zájedová, Iivi: i. m. 83–84.

30 Ilves, Toomas Hendrik (1999): „Estonia as a Nordic Country." Speech by Toomas Hendrik Ilves, Minister of Foreign Affairs, to the Swedish Institute for International Affairs, 14 December 1999. http://www.vm.ee/en/news/estonia-nordic-country (letöltés dátuma: 2025. 08. 03.)

31 Kapustans, Janis: i. m.

32 A Balti Miniszterek Tanácsa a legfontosabb trilaterális kérdésekkel foglalkozott, mint a szabadkereskedelmi megállapodás, a közös vízumtér, a közös oktatási tér, a konzuli segítségnyújtás, illetve a szoros katonai együttműködés. Bővebben Jurkynas, Mindaugas (2004): Brotherhood Reconsidered: Region-building in the Baltics. *Journal of Baltic Studies*, 35. évf. 1. sz. 1–31. 14.

torságba, a kalinyingrádi enklávéba, Ukrajnába és Lengyelországba irányult.[33] Az alábbi két táblázat Litvánia EU-, illetve FÁK-exportjának és -importjának volumenét illusztrálja a vizsgált időszakban:

	1993	**1994**	**1995**	**1996**
EU	344,7	522,2	983,9	1103,4
FÁK	1162,9	948,3	1144,1	1525,5

1. táblázat: Litván export az Európai Unióba és a Független Államok Közösségébe, 1993–1996 (Forrás: Marsh, Christopher: i. m. 158.)

	1993	**1994**	**1995**	**1996**
EU	424,4	620,3	1354,7	1993,7
FÁK	1529,3	1183,3	1533,6	1499,3

2. táblázat: Litván import az Európai Unióból és a Független Államok Közösségéből, 1993–1996 (Forrás: Marsh, Christopher: i. m. 158.)

Amint az 1. táblázatból kiderül, az EU-val folytatott kereskedelem folyamatosan nőtt a függetlenség elnyerése óta. A Balti Tanács a regionális együttműködés legfőbb fórumává vált, célja a régió felkészítése lett az EU-csatlakozásra. Előremutató lépések történtek ez irányban: a vámkorlátozások megszüntetése, a közös áruszállítás, illetve a szabadkereskedelmi forgalom elősegítése.[34] Néhány exportvám azért érvényben maradt; Észtország a legliberálisabb kereskedelempolitikát folytatta, viszont Litvánia ellenezte a teljes szabad kereskedelmet – főleg a mezőgazdasági termékekre kiterjedő – protekcionista gazdaságpolitikája miatt. Hosszas viták után végül 1996. július 16-án a három ország aláírta az árucikkre kiterjedő teljes szabad kereskedelmi megállapodást. Monetáris unió viszont még elvi szinten sem merülhetett fel, hiszen mindhárman bevezették saját valutájukat, amely jelképe volt nemzeti szuverenitásuknak. Eltérő volt a Moszkvával való kereskedelmi együttműködés mértéke; míg Litvánia részére a legnagyobb kedvezményt biztosították, addig Lettország 20%-os vámtarifát fizetett, Észtország pedig a lehető legmagasabb – 40%-os – vámot.

[33] Marsh, Christopher: i. m. 153.
[34] Uo. 154.

Litvánia	Lettország	Észtország
Dánia 17,2 %	*Németország 12,8 %*	*Svédország 40,9 %*
Svédország 15,3 %	*Svédország 12,4 %*	*Finnország 26,9 %*
Észtország 11,7 %	*Dánia 10,8 %*	*USA 8,1 %*
Németország 9,6 %	*Finnország 7,2 %*	*Hollandia 4,0 %*
USA 8,7 %	*USA 7,0 %*	*Norvégia 3,3 %*

3. táblázat: A legnagyobb befektetők a balti országokban 2002-ben (Forrás: Jurkynas, Mindaugas: i. m. 18.)

A külföldi befektetők is jelentős szerephez jutottak a térségben. 1998 márciusában a három legnagyobb bank, az észt Ühispank, a lett Unibanka és a litván Vilnius Bankas stratégiai együttműködési megállapodást írt alá a biztosítás, a lízing és az ügynöki szolgáltatások terén. Észtországban a bankrendszer a későbbiekben szinte teljesen svéd és finn tulajdonba került.[35] Az EU-tagság kevesebb problémát vetett fel, mint a küszöbönálló NATO-csatlakozás, hiszen az utóbbi esetében számolni kellett Moszkva érzékenységével is.[36]

Regionális katonai együttműködés

A katonai együttműködés területén folyt a legintenzívebb kooperáció a balti államok között, bár modern felszerelésük szinte nem is létezett. Korábban ugyan számos észt, lett és litván tiszt szolgált a szovjet és különböző nyugati hadseregekben, akik nagyon eltérő kiképzésben részesültek. 1993 szeptemberében a baltiak megkötötték a Védelmi Együttműködést, és megalakult a Balti-tengeri Biztonsági és Együttműködési Fórum (BSSC). Az észtek ekkor a GDP 5 százalékát, a litvánok 3,3 százalékát, a lettek pedig 2 százalékát fordították honvédelemre.[37]

Általános felfogásnak számított, hogy a régió biztonsága csak az európai integráció folyamatába illeszkedve realizálható. Ahogyan Algirdas Saudargas litván külügyminiszter fogalmazott: *„A Balti-tenger körüli stabilitást nem lehet elválasztani az európai integrációs folyamatoktól. Nincsen külön balti biztonságpolitika, hanem csakis közös európai biztonság."*[38] Litvánia reguláris hadseregének három haderőneme van, azonban egyik sem teljes; így a fegyvernemi prioritások meghatározásánál a közös törekvé-

35 Kapustans, Janis: i. m.

36 Hopkinson, William (2001): *NATO and the EU – Two Enlargements*. European Union Institute for Security Studies (EUISS). 63.

37 A baltiak bőkezűbbek. *Népszabadság,* 54. évf. 278. sz. 1998. november 28. 12.

38 Marsh, Christopher: i. m. 155.

sekhez való hozzájárulást, illetve az anyagi lehetőségeket vették figyelembe.[39]

A szovjet katonai örökséget, kreatívan modernizálva, a balti államok védelmük szolgálatába tudták állítani; mint például az elhagyott stratégiai bombázó-repülőtereket, ahol három kilométeres kihasználatlan leszállópályák és több tucat üres hangár álltak rendelkezésre. A litvánok a Šiauliai légibázist logisztikai központtá építették át, az észtek pedig a Tallinn közelében fekvő Ämari bázisra körülbelül 10 millió dollárt költöttek.[40]

A NATO 1991 decemberében megalapította az Észak-atlanti Együttműködési Tanácsot (NACC), keretet biztosítva a párbeszédhez és együttműködéshez. Ennek a baltiak aktív tagjai maradtak, amíg a tanácsot 1997. május 30-án fel nem váltotta az Euro-Atlanti Partnerségi Tanács (EAPC). A NATO által 1994 januárjában bevezetett Partnerség a Békéért (PfP) kezdeményezés pedig lehetőséget kínált, hogy egyénileg is erősítsék NATO-kapcsolataikat. Svédország egy teljes dandár felszerelését (3-3 zászlóalj) ajánlotta fel mindhárom országnak, a finnek a tisztek kiképzésében vállaltak szerepet, a norvégok hajókat és lokátorokat, a dánok pedig tüzérségi eszközöket adományoztak.[41]

A Reagan-korszakban a fókusz még inkább a keleti blokk országaira irányult, de a berlini fal leomlása és az orosz csapatok kivonása után, 1993–94-ben Washington kész volt növelni jelenlétét a balti régióban. Clinton elnök úgy vélte, egyetlen demokráciát sem szabad a szürke- vagy ütközőzónában hagyni.[42] A Balti Tanács kifejezetten támogatta a trilaterális katonai együttműködést, és szorgalmazta ennek kiterjesztését a légtérre és a tengeri határokra, emellett közös katonai egységek létrehozása is napirenden volt.[43]

A balti katonai együttműködés égisze alatt négy projekt valósult meg:

1.) Balti Békefenntartó Zászlóalj (BALTBAT),
2.) Balti Haditengerészeti Század (BALTRON),
3.) Balti Légtérfigyelő Hálózat (BALTNET),
4.) Balti Védelmi Főiskola (BALTDEFCOL).

A baltiak hasznos tapasztalatokat szereztek a nemzetközi katonai együttműködésről, illetve segítséget kaptak védelmi képességeik fejlesztéséhez, azonban a harctámogatás mértéke végig hiányos maradt.[44]

---

39 Nagy Péter (2004a): i. m. 46.

40 Feiler, Jeremy (2003): Baltic States Developing Niche Capacities as They Prepare for NATO. *Inside the Pentagon*, No. 19., 12–15.

41 Marsh, Christopher: i. m. 160.

42 Wieslander, Anna (2016): NATO, the U.S. and Baltic Sea Security. *Swedish Institute of International Affairs*, No. 3. nato-the-u.s.-and-the-baltic-sea-security---aw.pdf (letöltés dátuma: 2025. 08. 02.).

43 Kapustans, Janis: i. m.

44 Nagy Péter (2004b): Lettország biztonság- és védelempolitikája. *Új Honvédségi Szemle*, 58. évf. 5. sz., 40–51. 48.

A BALTBAT[45] volt az első trinacionális projekt, amely bevezette a közös parancsnokságot az észt, lett és litván alakulatok felett. A közös balti zászlóalj alapításáról szóló megállapodást 1994. szeptember 13-án írta alá Vilnius, Riga és Tallinn, valamint a négy északi ország Dánia vezetésével, később pedig csatlakozott az USA, Nagy-Britannia, Németország, Franciaország és Hollandia. Mindhárman egy-egy nemzeti kiképzési központot hoztak létre: Ādaži (Lettország), *Paldiski* (Észtország) és *Rukla* (Litvánia); a három nemzeti hadosztály pedig együttesen alkotta a BALTBAT közös békefenntartó egységét.[46] Az alapkiképzés 1997 decemberében történt, majd az új zászlóalj egyes egységei csatlakoztak a Bosznia-Hercegovinában szolgáló skandináv békefenntartó alakulatokhoz, bizonyítva ezzel a nyugati szövetségnek, hogy képesek aktívan hozzájárulni a biztonsági struktúrák fenntartásához; így sikeresen léptek a nemzetközi katonai együttműködés porondjára.[47]

4. kép: A BALTBAT egyik egysége (Forrás: https://aidai.lt/2024/09/12/baltijos-bataliono-baltbat-ikurimo-30-metis/, (letöltés dátuma: 2025. 07. 10.)

A Balti Haditengerészeti Század (BALTRON) 1997-ben alakult a kö-

[45] A BALTBAT Rigában alakult meg 1994 februárjában. Az eredeti elképzelés szerint feladata a balti katonák nyugati szabványoknak megfelelő kiképzése lett volna. Bővebben Marsh, Christopher: i. m. 155.

[46] A közös nyelv az angol volt. A törzs, főként dán és svéd segítséggel, kiváló eredményeket ért el a kiképzésben. Miután bebizonyosodott, hogy minden siker ellenére a közös kiképzés többe kerül, mint országonként, a balti zászlóaljat megszüntették. Bővebben Zájedová, Iivi: i. m. 85.

[47] Kapustans, Janis: i. m.

zös balti flotta megalapozásának szándékával, de később aknamentesítésre specializálódott.[48] Eredetileg egy dán és norvég aknaszedő hajókból álló közös hajóraj volt, amely részt vett a szövetség hadgyakorlatain.[49] A BALTRON irányító törzse Észtországban működik, az alárendelt nemzeti hajóegységek csak nagyobb gyakorlatok alkalmával csoportosulnak. A lettek hathatós norvég segítséggel Liepājában hozták létre az Aknakutató-Aknamentesítő Kiképző Központot, illetve 2001-től a Balti Harci Búvár Kiképző Központot.[50]

A főleg dán és norvég segítséggel kiépült BALTNET Légtérfigyelő Hálózat[51] számára a mintát az amerikai légvédelmi felderítő rendszer adta.[52] A 2000 óta működő kezdeményezés feladata a három állam légtérirányító központjai adatainak továbbítása; így a balti légtér sikeresen integrálódott a NATO közös légterébe.[53] A balti államok légiereje gyakorlatilag a légvédelemre korlátozódik. A lett légierő repülőfegyvernemét például néhány helikopter alkotja, melyek a kutatás-mentő feladatokban vesznek részt, de csak a Balti-tengeri régió hatósugarán belül.[54] A balti védelmi miniszterek megállapodtak abban is, hogy Litvániában létrehoznak egy Regionális Légtérfigyelő Koordinációs Központot, melynek a másik két államban is kialakították részlegeit.[55]

A Balti Védelmi Főiskola (BALTDEFCOL) ötlete először a balti és északi országok közös védelmi tanácskozásán vetődött fel. A miniszterek 1997 májusában döntöttek közös katonai felsőoktatási intézmény létrehozásáról Tartuban, amely mindhárom állam részére képez tiszteket közép- és felsőfokon. Svédország vállalta a terv koordinálását, így 1999 augusztusában az első évfolyam megkezdhette tanulmányait. A balti védelmi akadémia nemzetközi oktatói állománnyal végzi a törzstisztek ki-

---

48 A BALTBAT létrehozása kézzelfogható bizonyítéka a katonai együttműködés erősödésének. Az egyezményt 1993. február 24-én írta alá a három balti védelmi miniszter Tallinnban. 1994. június 3-án a brit, svéd, dán, norvég illetve a baltikumi védelmi miniszterek által aláírt memorandum konkretizálta a célokat: gyalogság, békefenntartás, logisztika, idegen nyelvek oktatása. Bővebben Zájedová, Iivi: i. m. 85.

49 Nagy Péter (2004c): Észtország és az integráció. *Új Honvédségi Szemle,* 58. évf. 3. sz. 35–45. 44.

50 Nagy Péter (2004b): i. m. 51.

51 A Baltic Air Surveillance Network (BALTNET) együttműködést 1996-ban határozták el azzal a céllal, hogy egyeztessék és koordinálják a légtéradatokat. A Litvániában 2000-ben létrehozott regionális légtérfelderítő koordinációs központon keresztül juttatják el ezeket a NATO integrált légvédelmi rendszeréhez. Bővebben Nagy Péter (2004b): i. m. 50–51.

52 Nagy Péter (2004c): 44.

53 A BALTNET légtérfelderítő hálózat keretében a Rēzekne közelében felállított háromdimenziós felderítőlokátor adatait a litván regionális központon keresztül a NATO integrált légvédelmi rendszeréhez továbbítja, hozzájárulva a térség légterének ellenőrzéséhez. Bővebben Nagy Péter (2004b): i. m. 40.

54 Uo. 48.

55 Kapustans, Janis: i. m.

képzését, 2003-ban 14 országból 56 fő végzett. Hallgatói között rendszeresen előfordulnak magyar tisztek is, sőt 2004-től már egy magyar instruktor is működött az akadémián.[56]

5. kép: A Balti Védelmi Főiskola épülete Tartuban (Forrás: https://qa.sidecloud.net/institutions/baltic-defence-college, (letöltés dátuma: 2025. 07. 10.)

A katonai együttműködésben jól kivehető Washington befolyása. Az Amerikai–Balti Partnerségi Chartát 1998. január 16-án írták alá; jelentősége abban rejlik, hogy valódi együttműködésre készteti a balti államokat, bár Észtország és különösen Litvánia külön megállapodást kívánt kötni Washingtonnal. Amikor jelentős amerikai pénzügyi támogatás érkezett az egységes balti légtérirányító rendszer fejlesztéséhez, akkor is csak az amerikai nyomás tudta a három országot közös álláspontra késztetni.[57]

A NATO-csatlakozás folyamata

A szovjet blokk összeomlása után nyomós érvek szóltak amellett, hogy a NATO keletről is vegyen fel új tagokat. Az 1995 szeptemberében kiadott állásfoglalás a csatlakozni kívánó országokra vonatkozóan több kritériumot határozott meg, mint a demokratikus alapelvek vagy a határviták megoldása.[58] Mindhárom balti országban a pártok egyöntetűen támogatták a tagságot, és eltérően az EU-ról szóló vitáktól, ennek sosem volt számottevő ellenzéke. A közvélemény-kutatások szerint még az orosz kisebbség véleménye is megosztott volt a NATO-tagságot illetően.[59] 1994 januárjában elindult a 46 tagot számláló Békepartnerség (PfP) a katonai szövetség határain túli stabilitás fokozása és az átláthatóság nö-

[56] Bővebben: Nagy Péter (2004c): 44.
[57] Kapustans, Janis: i. m.
[58] Kramer, Mark (2000): The Reverberations of NATO Enlargements in Russia. *Security Dialogue*, 31. évf. 4. sz. 505–508. 505.
[59] Sapronas, Robertas (1998): The Costs of NATO Enlargement to the Baltic States. https://www.nato.int/acad/fellow/98-00/sapronas.pdf (letöltés dátuma: 2025. 07. 28.)

velése érdekében.[60] A balti államok 1994-ben hivatalosan is jelentkeztek a NATO-tagságra, és a PfP, illetve a Tervezési és Felülvizsgálati Folyamat (PARP) legaktívabb résztvevői lettek.[61] 1996 tavaszán Észtországban az országos közvélemény-kutatáson a válaszadók 41,1 százaléka támogatta a NATO-csatlakozást, és csak 21,1 százalék ellenezte. Litvániában a támogatók száma a legmagasabb volt (42,6%), az ellenzőké pedig a legalacsonyabb (10,4%).

1993-ban fellángolt a vita a NATO keleti bővítése kapcsán, a *Foreign Affairs* című folyóiratban megjelent ugyanis egy térkép, amely a katonai szövetség 1995-ös határait egyenesen Oroszországnál húzta meg, a balti államokat, Ukrajnát és Fehéroroszországot is egyaránt NATO-tagként feltüntetve.[62] 1997 nyarán a madridi NATO-csúcstalálkozón a tagok elfogadtak egy állásfoglalást, amely reményt adott a baltiak első körös csatlakozására, de a térség mégis kimaradt belőle. Jeremy Mackenzie tábornok kijelentette: *„Túl korai lenne még a NATO második körös bővítéséről beszélni ebben a szakaszban, hiszen az éllovas országok –Lengyelország, Csehország és Magyarország – sem csatlakoztak még."*[63]

Az Egyesült Államok NATO-nagykövete így nyilatkozott: *„A régi NATO jól szolgált bennünket, most viszont a feladatunk, hogy felépítsünk egy megújult védelmi szövetséget, mely kiterjeszti a békét és közös biztonságunkat az európaiak és amerikaiak következő generációira."* A NATO tervezett átalakítása a Bush-kormány által megfogalmazott három prioritásra épült: 1. új tagok felvétele, 2. új kapcsolatok kialakítása, 3. új védelmi képességek. Mindeközben a lokális és regionális konfliktusok szaporodása – különösen a jugoszláviai háború – a szervezetet határozott stratégiai irányváltásra késztette.[64]

A NATO-csúcstalálkozókon általában jelentős fejlemények bejelentésére kerül sor. Az 1991-es római csúcson megalapították az Új Stratégiai Koncepciót és az Észak-Atlanti Együttműködési Tanácsot. 1994-ben Brüsszelben elindították a Partnerség a Békéért (PfP) programot. 1997-ben Madridba már meghívták a csatlakozásra váró Lengyelországot, Csehországot és Magyarországot is. A Washingtonban 1999-ben megrendezett 50 éves jubileumi csúcstalálkozóra – melyet ugyan beárnyékolt a koszovói háború – nagy várakozással tekintettek a Baltikumban, a három tagjelölt közép-európai ország (Cseh Köztársaság, Lengyelország és

60 Millen, Raymond A. (2002): *Pax NATO: The Opportunities of Enlargement*. Strategic Studies Institute, US Army War College. 3–4.

61 Sapronas, Robertas: i. m.

62 Ki ellen irányul a NATO kiterjesztés? *Napló*, 4. évf., 182. sz. 1993. október 27. 10.

63 Zájedová, Iivi: i. m. 88.; Marsh, Christopher: i. m. 161.

64 Gazdag Ferenc (1996): Az Észak-atlanti Szövetség: A régi és az új szerepek határán. *Társadalmi Szemle*, 51. évf. 2. sz. 3–13. 7.; Rhodes, Edward (2003): Transforming the Alliance: The Bush Administration's Vision on NATO. *Connections*, 2. évf. 3. sz. 11–23. 12. doi:10.11610/connections.02.3.03 (letöltés dátuma: 2025. 08. 03.).

Magyarország) ugyanis hivatalosan is tagja lett a védelmi szövetségnek.[65] Az ünnepség kapcsán kijelentették, hogy fontolóra veszik a további bővítést, melyre 2002 novemberében kerülhet sor Prágában. A szövetség főtitkára, Lord Robertson 2001 júniusában kijelentette: *„A NATO reméli a tagjelöltek előrehaladása alapján, hogy a közelgő prágai csúcstalálkozón folytatni tudja a bővítési folyamatot."*

A tíz hivatalos tagjelölt ország ekkor Albánia, Bulgária, Észtország, Lettország, Litvánia, Macedónia, Románia, Szlovákia és Szlovénia (az ún. Vilniusi Kilencek), valamint Horvátország voltak.[66] 2002 májusában létrehozták a NATO–Oroszország Tanácsot, szorosabbra fűzve az addig formális kapcsolatokat Moszkvával.[67] Jelcin orosz elnök ellenezte az Észak-atlanti Szövetség terjeszkedését, és a hidegháborús korszak utáni „fagyos béke" kockázatát említette.[68]

Gerhard Schröder kancellárrá választása után Németország is hangoztatta fenntartásait a NATO keleti bővítésével szemben. Rudolf Scharping német védelmi miniszter 1999 áprilisában kijelentette, hogy „az ajtó nyitva van," de a csatlakozásra pályázóknak hosszú utat kell megtenni.[69] 1999. június 22-én a budapesti NATO Workshop alatt Valdis Birkavs lett külügyminiszter hangsúlyozta, hogy országa támogatja a koszovói légicsapásokat, mert jól tudja, mit jelent az etnikai tisztogatás. Kiemelte azt is, hogy Lettország részt kíván vállalni a koszovói rendezésben, beszéde végén pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy a Baltikum biztonsága megoldatlan, noha szerinte ezek az országok értékes tagjai lehetnének a szövetségnek.[70] Zbigniew Brzezinski 2001 júniusában arra buzdította George Bush elnököt, hogy állítsa meg a transzatlanti kapcsolatok lazulását és Európa tanácstalan sodródását. Hangsúlyozta, hogy az euroatlanti közösség csak további bővüléssel játszhat központi szerepet a világban.

---

65 Croft, Stuart (2002): Guaranteeing Europe's Security? Enlarging NATO again. *International Affairs,* 78. évf. 1. sz. 97–114. 97. https://doi.org/10.1111/1468-2346.00240 (letöltés dátuma: 2025. 08. 03.)

66 Teriff, Terry – Croft, Stuart – Krahmann, Elke – Webber, Mark – Howorth, Jolyon (2002): 'One in, all in?' NATO's Next Enlargement. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs*), 78. évf. 4. sz. 713–729. 713. https://doi.org/10.1111/1468-2346.00276 (letöltés dátuma: 2025. 08. 03.); Pirityi Sándor (2002): NATO: terjeszkedési bizonytalanság vagy bővítési taktika? *Új Honvédségi Szemle*, 56. évf. 8. sz. 34–46. 36.

67 Boese, Wade (2003): Senate Approves NATO Expansion for Seven New Members. *Arms Control Today*, 33. évf. 5. sz. 34.

68 Valódi partnerség felé, egy új korszakban: A hidegháborútól a fagyos békéig. *Új Magyarország*, 1994. 31. évf. 50. sz. december 16. 20.

69 Pirityi Sándor: i. m. 37.

70 Tovább folytatta munkáját a budapesti NATO-konferencia: A balti államok további bővítést sürgetnek. *Magyar Nemzet,* 62. évf. 144. sz. 1999. június 23. 3.; A Baltikum nem mond le a NATO további bővítéséről. *Magyar Hírlap,* 32. évf. 144. sz. 1999. június 23. 3.

„Oroszország számára már nem nyugtalanító a NATO további keleti bővítése, mert minél szélesebbé válik az észak-atlanti szövetség, annál inkább veszít hatékonyságából." Ezt a kijelentést 2002. május 30-án Moszkvában külföldi újságírók előtt tette Dmitrij Rogozin, az Állami Duma külügyi bizottságának elnöke.

2001. november 7-én az amerikai képviselőházban szavazásra bocsátottak egy indítványt, hogy végrehajtsanak-e újabb bővítést Kelet-Európában, amit a képviselők elsöprő többséggel, 372 szavazattal (46 ellenében) támogattak. Donald Rumsfeld, az USA védelmi minisztere június 8-án Tallinnban még nem mondott semmit a tervezett bővítéssel kapcsolatban; az észt fővárosban ugyanis ekkor zárult az Egyesült Államok, a három balti köztársaság, valamint az Északi Tanácsban képviselt öt ország közül négy (Dánia, Finnország, Norvégia, Svédország) védelmi minisztereinek tanácskozása. Egy névtelen orosz minisztériumi forrás pedig ezt állította: *„Információnk van arról, hogy néhány balti vezető taktikai nukleáris fegyvereket telepítene, amint belépnek a NATO-ba."*[71]

A NATO 2002. november 19–21. között tartott prágai csúcstalálkozójára Észtország, Lettország és Litvánia is meghívást kapott, de hivatalosan tagadták, hogy nukleáris fegyvereket telepítenének országaikba. Andris Bērziņš lett miniszterelnök és Linas Linkevičius litván védelmi miniszter Moszkva provokációjának minősítette a hírt, melynek célja, hogy pánikot keltsen a NATO-értekezlet előtt. A szövetség hatóságai még az utolsó pillanatban is számos aggályt fogalmaztak meg a balti országokkal kapcsolatban, mint a minősített információk kezelése, a korrupció elleni harc hiányosságai, a határőrizet kérdése, illetve a hadsereg készenléti rendszere. E problémák nagy része azonban a társadalmi átmenet és a haderőfejlesztés sajátosságaiból adódott. Mindezek ellenére a három balti állam 2004-ben a NATO teljes jogú tagjává vált. [72]

Összegzés

Kutatásaim arra engednek következtetni, hogy a Szovjetuniótól való függetlenség 1991-es elnyerése után a balti országoknak három opciója maradt a nemzetközi és európai rendszerhez való igazodást tekintve. A szovjet korszakból fennmaradt gazdasági és biztonsági kapcsolatokra alapozva csatlakozhattak a Független Államok Közösségéhez (FÁK); próbálkozhattak egy önálló balti regionális biztonsági szövetség megala-

[71] Pirityi Sándor: i. m. 34–38.

[72] Kucia, Christine (2002): Baltics Deny Plans to Deploy NATO Nuclear Weapons. https://www.armscontrol.org/act/2002-10/news/baltics-deny-plans-deploy-nato-nuclear-weapons (letöltés dátuma: 2025. 03. 18.)

kításával; és ötven év szovjet megszállás után integrálódhattak a nyugati értékrendet valló Európához. Végül a harmadik lehetőséget választották. Meglátásom szerint az EU pénzügyi és technikai segítségnyújtása révén sikerült beilleszkedniük a nyugati gazdasági struktúrákba; a biztonságpolitika terén pedig a NATO-tagság elnyerése bizonyult hosszabb távon kifizetődőnek.

MEGEMLÉKEZÉS

EMLÉKEZÉS KARDOS JÓZSEFRE

Simándi Irén

Kardos József (1937–2025)
(Forrás: https://www.kodolanyi.hu/kv/cikk/kardos-professzor-a-kjf-en-232,
(letöltés dátuma: 2026. 05. 25.)

Elment egy nagyszerű ember, egy kiváló tudós, egy fantasztikus tanár. 2025. szeptember 24-én elhunyt Kardos József professzor úr. Távozásával súlyos veszteség érte a magyar felsőoktatást, a tudományos életet. A családja, a barátai, a kollégái, a tanítványai fájó szívvel vettek búcsút Professzor Úrtól.

Az emlékezésben a szakmai életútja mellett a főbb kutatási területeit és publikációit mutatjuk be. Szakmai és személyes életpályája sokrétű és rendkívül gazdag volt. 1937. június 26-án született Budapesten. Az egye-

temi tanulmányait az ELTE Bölcsészettudományi Karán 1963-ban fejezte be történelem és filozófia szakokon. Az ELTE Bölcsészettudományi Kar Középkori Magyar Történeti Tanszékén kezdte tudományos pályafutását, az akadémikus Elekes Lajos professzor úr mellett, tanársegédként.

Egyetemi doktori vizsgát 1966-ban tett summa cum laude minősítéssel. Doktori disszertációjában az államra vonatkozó nemesi-rendi elképzelésekkel és az erre hivatkozó újkori Szent Korona-tannal foglalkozott.

1971-től az oktatásügy szervezésében, majd a felsőoktatás szakigazgatásában is szerepet vállalt: először a Művelődésügyi Minisztériumban, majd ennek 1974-es átalakítása nyomán az újonnan létrehozott Oktatásügyi Minisztériumban, ahol 1974–1978 között a Tudományegyetemi és Tanárképző Főiskolai Főosztályt, majd 1979-ben és 1980-ban a Személyzeti Főosztályt vezette.

1980-tól újból minden energiájával az egyetemi oktatás felé fordult. Az érdeklődése a két világháború közötti történelemre (elsősorban az eszmetörténetre, illetve az oktatástörténetre) irányult, a Középkori Magyar Történeti Tanszékről átkerült az Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszékre, ahol előbb néhány hónapig tudományos főmunkatársként, majd 1981-től docensként dolgozott, immár újra teljes állású egyetemi oktatóként.

Kandidátusi disszertációját 1981 júniusában védte meg, amely a Szent Korona-eszmének a két világháború közötti időszak közjogi-politikai gondolkodásában betöltött szerepével foglalkozott. E munka alapján készült „A szentkorona-tan története 1919–1944" című 1985-ben, majd 1987-ben második kiadásban is megjelent könyve. A munka hosszú idő óta elhallgatott témával foglalkozott. A kötet egyebek mellett bemutatja az ellenforradalmi rendszer idején sajátos szerepet kapott Szent Korona-tant, azt, hogy a koronával kapcsolatos gondolatok milyen összefüggésben jelentek meg, hogyan változtak a vizsgált időszakokban. A kutatás arra is rámutatott, hogy mit jelentett a Szent Korona-tan a két világháború között folyamatosságában, a magyar birodalom emlékeként, eszméjeként, az államalkotást segítő státuszában.[1] Az amerikai történész szaksajtó is megemlékezett a kötetéről. Ezzel a témakörrel egész életében foglalkozott, előadásokat tartott, tanulmányok, cikkek sokaságát jelentette meg, ami országos ismertséget és elismerést hozott a számára.

1981-től az ELTE BTK Újkori Történeti Tanszékén oktatott, docensi besorolásban. Kutató- és oktatómunkája a két világháború közötti időszak politikai és eszmetörténetére, illetve a második világháború utáni művelődés-, közelebbről oktatástörténetre vonatkozott. Kutatásának eredményeként tanulmányok, cikkek, több forrásgyűjtemény és könyvek

[1] Kardos József (1987): *A szentkorona-tan története 1919–1944.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 248 p.

jelentek meg. 1985-től a Történeti Szakmódszertani Tanszéki Szakcsoport vezetője volt.

Részt vállalt az egyetem irányításában is: 1987 és 1991 között az ELTE Bölcsészettudományi Kar oktatási ügyekért felelős dékánhelyettese, majd 1989–1991 között az ELTE oktatási rektorhelyettese volt, 1999–2007 között pedig a Bölcsészettudományi Kar Kari Tanácsának tagja a Történeti Tanszékcsoport, majd a Történeti Intézet képviseletében.

Tisztséget töltött be a Magyar Történelmi Társulatban, ahol először alelnök, majd igazgatóválasztmányi tagként tevékenykedett. 2007. május 12-én a Magyar Történelmi Társulat tagsága újból alelnökévé választotta.

Részt vállalt a Történelemtudományi Doktori Iskola megszervezésében annak alapítójaként. Az iskola 1993-ban alakult az ELTE Bölcsészettudományi Karon belül, és 1994-ben kapta meg a működéséhez szükséges akkreditációt. Kilenc doktorandusza szerzett fokozatot. Kutatásaikat, tudományos pályájukat szakmai tudásával, feltétlen odafigyeléssel támogatta. A tehetséggondozó tevékenységéhez tartozott a szakdolgozatíró hallgatók segítése disszertációjuk elkészítésében; számukat megbecsülni is nehéz az évtizedek alatt.

1996-ban MTA doktora címet szerzett a „Legitimizmus és legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között" című disszertációjának megvédését követően. Munkája 1998-ban jelent meg *Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között* címmel, a kötetben a magyar legitimizmus történetét mutatta be, és a legismertebb legitimista politikusok pályáját foglalta össze.[2]

1996-ban átkerült a Történelem Segédtudományai Tanszékre, amelynek 1997 és 1999 között a

tanszékvezetője volt. Ő volt a felelőse a magyarországi egyetemi levéltárosképzésnek, valamint az új- és jelenkori történetimuzeológus-képzésnek is. Tanszékvezetői működése alatt került a Történelmi szakmódszertani szakcsoporthoz (mai nevén Történelemtanári szakmódszertani csoport), amelynek korábban, 1986–1988 között maga is vezetője volt. Egyetemi munkájának egyre nagyobb hányadát az újkori történetimuzeológus-képzés jelentette. Ennek eredményeként növekedett a történeti muzeológusok száma az ország múzeumaiban, ahol szívesen fogadták a végzett hallgatókat. Szakfejlesztési tevékenysége eredményeként elindulhatott a történeti muzeológia MA-képzés is.

1997. március 13-án az Eötvös Loránd Tudományegyetemen „habilitált" címet szerzett történelemtudományból. 1998-ban egyetemi tanárrá nevezték ki.

1994-ben az Országos Iskolatörténeti Emlékbizottság titkának meg-

[2] Kardos József (1998): *Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között.* Korona Kiadó, Budapest. 314 p.

bízatását töltötte be. Munkája részeként jelent meg 1996-ban társszerzőkkel, Kelemen Elemérrel, G. Szabó Botonddal, P. Bálint Mártával, Selmeczi Lászlóval, Szabó Péterrel, Szende Katalinnal, Villangó Istvánnal az *1000 éves a magyar iskola* című millenniumi ünnepi kötet, amely 895-től 1990-ig mutatja be kronológiában az iskolatörténetet, a források és rövid összefoglalók segítségével a különböző korszakok fontosabb eseményeit.[3]

2000-ben megjelent *A magyar felsőoktatás évszázadai* című kötet, amelyben szerzőtársai voltak Kelemen Elemér és Szögi László; a kötetben nemcsak szerzőként írt, hanem annak szerkesztője is volt. A könyv 1000-től 2000-ig mutatja be a társadalmi folyamatokat, a történések összefüggéseit, kronológiában a legfontosabb eseményeket, gazdagon dokumentálva a felsőoktatás évszázadait.[4] A könyv egy év múlva angol fordításban is megjelent.

Kutató- és oktatómunkája mellett gyakorlati tevékenysége során részt vett a pedagógusképzés megújításában, a pedagógus-továbbképzés szervezésében.

2002-ben szerkesztette társszerkesztővel az *Európai politikai rendszerek* című kézikönyvet, amelynek második, átdolgozott kiadása 2004-ben jelent meg. A kötet mindkét kiadása az európai országok történetét, a kormánypártokat, a választási rendszereket, a választási eredményeket adja közre.[5]

A forrásgyűjtemények sorába illeszkedik *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993* című kötet, amely 2002-ben jelent meg. Szerzőtársai Sipos Levente, Pritz Pál és Föglein Gizella voltak. A jogszabálygyűjtemény olyan forrásokat tartalmaz, amelyek segítenek megérteni a 19–20. század nemzetiségi politikáját; a hozzájuk tartozó jegyzetek pedig magyarázatot tartalmaznak az események ok-okozati összefüggéseinek megértéséhez.[6]

2007-ben nyugállományba vonult. Az ELTE professor emeritusaként folytatta oktató- és kutatómunkáját az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Ebben az évben jelent meg *Iskola a politika sodrásában 1945–1993* című könyve, amely a politika és az iskola kapcsolatát mutatja be az adott

---

3 *1000 éves a magyar iskola*. (szerk.): Balogh László. Colortipo Bt., Budapest, 1996. 184 p.

4 *A magyar felsőoktatás évszázadai.* (szerk.): Kardos József. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000. 188 p.

5 Európai politikai rendszerek. (szerk.): Kardos József – Simándi Irén. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 912 p.; *Európai politikai rendszerek*. 2., átdolgozott kiadás. (szerk.): Kardos József – Simándi Irén. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 979 p.

6 *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993.* Válogatta és a jegyzeteket készítette: Kardos József (1848–1895), Sipos Levente (1896–1919), Pritz Pál (1919–1944), Föglein Gizella (1945–1993). (főszerk.): Balogh Sándor. (szerk.): Sipos Levente. Napvilág Kiadó, Budapest, 2002. 760 p.

időszakban, és a korszak oktatáspolitikáját követi végig, annak következményeivel és eredményeivel együtt.[7]

A pedagógusképzéshez kapcsolódott a *Dokumentumok a pedagógusképzés történetéből* címmel megjelent három kötet, melyek közül az 1945–1990 közötti forrásokat gyűjtötte össze szöveggyűjteményben.[8]

Kutatásaiból szintén 2012-ben jelent meg *A Szent Korona-tan és a legitimizmus* című tanulmánykötet, amelyben azokat az írásokat gyűjtötte össze, amelyek a témában részben még nem jelentek meg.[9]

Diplomája 1963-as kézhezvételét követően jogviszonya az egyetemmel egészen haláláig, 62 esztendőn keresztül folyamatos maradt: oktatóként már az első munkahelye is az egyetem volt, és státusza akkor sem szűnt meg, amikor a szakigazgatásban dolgozott.

Tudományszervezői és vezetői munkásságát az egyetem 1991-ben Pro Universitate-díjjal ismerte el, nyugdíjba vonulásakor pedig 2007-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztjével tüntették ki.[10]

Kardos Tanár Úr kedves szelíd hangja, mosolya, segítőkész embersége hiányozni fog!

Kedves Professzor Úr, Drága Tanár Úr, nyugodj békében! Emléked megőrizzük!

---

7 Kardos József (2007): *Iskola a politika sodrásában 1945–1993.* Gondolat Kiadó, Budapest. 200 p.

8 *A pedagógusképzés történeti forrásai 1945–1990.* (szerk.): Kardos József. ELTE Eötvös Kiadó, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2012. 269 p.

9 Kardos József (2012): *A Szent Korona-tan és a legitimizmus.* Gondolat Kiadó, Budapest. 226 p.

10 Az életrajzhoz lásd még: Dr. Kardos Józsefre emlékezünk. https://btk.elte.hu/content/elhunyt-kardos-jozsef.t.10354 (letöltés dátuma: 2026. 06. 10.)

KÖNYVISMERTETÉSEK

Pál István: New York – Washington – London. Fejezetek a pártállami hírszerzés angol-amerikai osztályának történetéből, 1950–1970. Gondolat Kiadó, 2024. 310 o.

M. Madarász Anita

Pál István legújabb, a Gondolat Kiadónál megjelent kötete hiánypótló vállalkozás a magyar állambiztonsági szolgálatok történeti kutatásában. A szerző nem kisebb feladatra vállalkozott, mint hogy a hidegháború legfeszültebb két évtizedének magyar hírszerzési tevékenységét mutassa be az angolszász világ tükrében. A munka egyik legfőbb erénye a hatalmas levéltári forrásanyagra támaszkodó szemlélet, amely egy kevéssé ismert mikrovilágnak a történetét igyekszik megrajzolni.

A kötet felépítése arányait tekintve tartogat némi meglepetést az olvasó számára. A mű bevezetője ugyanis nem kevesebb mint 56 oldalt foglal el, ami egy tanulmánykötet esetében szokatlanul nagy terjedelem. Bár ez a fejezet rendkívül alapos szervezettörténeti és módszertani alapozást nyújt – végigvezetve az olvasót az ÁVH-tól a BM III/I. Csoportfőnökségig tartó időszakon –, a szerző már itt sem tud ellenállni a történetmesélés sodrásának. Itt a tudományos apparátus felállítása mellett már-már külön esettanulmányként értelmezhető epizódok (például a Conrad-ügy vagy a korai katonapolitikai leszámolások részletezése) is helyet kapnak. Ez a fajta bőség egyfelől lenyűgöző adatgazdagságot eredményez, másfelől viszont már próbára is teszi a célirányos szakmai érdeklődést, még mielőtt rátérnénk a kötet tényleges vázát alkotó konkrét ügynöksorsokra.

A könyv valódi ereje ugyanakkor éppen abban rejlik, hogy Pál István képes arcot adni az aktáknak. A „totális amatörizmus" koraként jellemzett első évtizedek és az azt követő időszakban tetten érhető szakmai megújulás közötti kontrasztot nemcsak elméleti síkon, hanem hús-vér szereplőkön keresztül ábrázolja. A tanulmányok sorozata így nemcsak a hírszerzés technikai részleteibe, hanem a korszak mélyebb társadalmi és pszichológiai rétegeibe is betekintést enged. Fontos adalék a mű értelmezéséhez a fejezetek rétegeltsége: a kötetben szereplő esettanulmányok nem egyetlen összefüggő kézirat részeiként születtek, hanem az elmúlt évek során különböző szakfolyóiratokban (pl. *Polymatheia, Szakmai Szemle, Múlt és*

Jövő) megjelent önálló tanulmányok átdolgozott, gyűjteményes kiadásaként. Ez a publikációs háttér magyarázatot ad a kötet mozaikszerű felépítésére és az egyes fejezetek belső, zárt logikájára. Pál István érdeme, hogy ezeket a különálló kutatási egységeket egy közös szervezettörténeti keretbe ágyazta, így a korábban szórványosan megjelent írások mostantól egymást erősítve, egyetlen nagy tablót alkotva világítják meg a korszak hírszerzési gyakorlatát.

A szerző a bevezetőben tehát meglehetős alapossággal vázolja fel a magyar állambiztonsági iratok forrásértékével kapcsolatos módszertani dilemmákat, hangsúlyozva a többszempontú ellenőrzés szükségességét. Ugyanakkor az olvasóban joggal merülhet fel némi hiányérzet a tanulmányok konkrét szövegeit látva: a bevezetésben megfogalmazott széles körű forrásösszevetés igénye a fejezetek többségében csak elvi igény marad. Pál István a történetek kifejtésekor, mint írja, a „széles körű erőfeszítések és hosszadalmas alkudozások ellenére is csak korlátozottan tud[ja] felvonultatni a brit és amerikai forrásokat. A munka döntően az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának anyagaira épül." (42. o.) Ezáltal a kötet esettanulmányai néhol óhatatlanul megőrzik a korabeli operatív tisztek látásmódját, és a kritikai távolságtartás helyett helyenként a belső jelentések narratívája válik meghatározóvá, ami bizonyosan kérdéseket vet fel az olvasóban.

A kötet szerkezeti egységét az a módszertani döntés adja, hogy a szerző nem egy lineáris történeti elbeszélést választott, hanem jól elkülöníthető esettanulmányokon keresztül világítja meg a korszak hírszerzési mechanizmusait. Ez a választás indokolt: a magyar hírszerzés angolszász osztályának működése ugyanis ebben a két évtizedben nem koherens sikertörténet, hanem inkább elszigetelt kísérletek, egyéni alkuk és gyakran sorsszerű bukások sorozata.

A kötet olvasása közben magam is hosszas mérlegelésre kényszerültem a megfelelő vizsgálati metódust illetően. Adódott a kérdés: vajon a tanulmányok lineáris, fejezetről fejezetre haladó elemzése a célravezetőbb, vagy egy olyan tematikus megközelítés, amely a hírszerzési kudarcok rendszerszintű okait keresi? Pál István munkája ugyanis sajátos kettősséget hordoz: miközben a bevezetőben (annak minden terjedelmi és technikai egyenetlensége ellenére) egy koherens szervezettörténeti ívet próbál felrajzolni, az azt követő esettanulmányok szinte szétfeszítik ezt a keretet a maguk egyedi, gyakran abszurd és regényszerű fordulataival. Végül amellett döntöttem, hogy a recenzió követi a szerző által kínált utat: az egyedi sorsokon keresztül mutatom be, hogyan válik a nagyhatalmi játszma a mindennapok „totális amatörizmusává", hiszen a kötet igazi értéke éppen ezekben a mikrotörténetekben rejlik, amelyek mozaikszerűen rakják össze a korszak állambiztonsági vázát.

A kötet első érdemi esettanulmánya (57–83. o.), amely eredetileg a *Polymatheia* hasábjain látott napvilágot, Sacher (később Kennedy) István történetét dolgozza fel. Sacher figurája már-már irodalmi mélységű: egy Londonban élő orvos, aki hamar felismerte, hogy a budapesti hírszerzési központ kielégíthetetlen információéhsége és vágyvezérelt gondolkodása kiváló egzisztenciális és politikai biztosítékot jelenthet számára. Sacher esete azonban nem egy sikeres beszervezés krónikája, sokkal inkább a „kölcsönös ámítás" és a strukturális amatörizmus iskolapéldája. A szerző lenyűgöző precizitással, már-már a korábban is megfogalmazott mikrotörténetírás határát súroló részletességgel követi végig az ügynök és a tartótisztek minden egyes lépését, jelentését és kudarcát. Aprólékosan dokumentálja, miként vált a budapesti központ egy dörzsölt emigráns „meséinek" foglyává, és hogyan nemesedtek stratégiai fontosságú jelentésekké olyan információk, amelyek gyakran csak a brit napilapok ügyes összefoglalói vagy felszínes társasági pletykák voltak. Ügyesen világít rá a tartótisztek kiszolgáltatottságára: nyelvtudás és helyismeret híján képtelenek voltak kontrollálni Sacher állításait, aki így gyakorlatilag maga diktálta az együttműködés feltételeit.

A kötet második egysége (84–102. o.) a „londoni szálat" fűzi tovább, ám itt már egy jóval feszültebb, a klasszikus elhárítási játszmákhoz közelítő történetet kapunk. Blitz László követségi orvos esete kiválóan szemlélteti a magyar hírszerzés (az akkori „angol alosztály") belső működését meghatározó gyanakvást és paranoiát. Pál István érdeme, hogy plasztikusan ábrázolja azt a folyamatot, amelyben a célszemély túlzottan jó brit kapcsolatai – amelyek egy orvos esetében akár természetesek is lehettek volna – a központ szemében azonnal ellenséges beszervezést vizionáltak. A tanulmány egyik legizgalmasabb vonulata a „veszélyesség" kérdésköre: a szerző elemzéseiből kiderül, hogy a címben szereplő jelző sokkal inkább a magyar hírszerzés bizonytalanságát és szakmai tapogatózását tükrözi, mintsem Blitz tényleges kémtevékenységét. A fejezet akkor a legerősebb, amikor a diplomáciai mentesség és az orvosi hivatás határterületein mozgó figurát mutatja be, akivel a rendszer láthatóan nem tudott mit kezdeni. A szöveg dinamikája azonban helyenként döccen: a szerző itt is hajlamos elmerülni az operatív részletek olyan mélységű felsorolásában (ki, mikor, kivel találkozott a követség falai között és azon kívül), ami mármár a lényegi narratíva rovására megy, másrészt néhol egy készülő regény irodalmi hangvételét súrolja.

A harmadik tanulmány, a *Londonból Perugiába* (98–123. o.) a hírszerzés és az emigráns értelmiség közötti feszült viszonyt elemzi. Ez a fejezet a könyv egyik legizgalmasabb pszichológiai mélyfúrása: egy 1956-os menekült beszervezési kísérletén keresztül láthatjuk, miként vallott kudarcot a bürokrácia, amikor egy intellektuálisan fölényben lévő alanyt próbált kontrollálni. Pál István erénye, hogy a történetet térben is kiterjeszti;

a perugiai szál beemelése érzékelteti a hírszerzés nemzetközi ambícióit. Ugyanakkor a fejezet néhol ismét az adatok bőségének csapdájába esik: a szerző némelykor olyan részletességgel taglalja az emigráció kapcsolati hálóit, ami már-már elnehezíti a főszál követését.

A kötet negyedik egysége (124–152. o.), a Komáromy-ügy a kötet szakmatörténeti szempontból egyik kiemelkedő egysége, amelyben a szerző az ügy kapcsán a londoni magyar rezidentúra bukásának körülményeit vizsgálja. Pál István itt egy határozott szakmai tézist fogalmaz meg: érvelése szerint a hírszerző bázis kompromittálódása nem egyetlen eseményhez (nevezetesen Szabó László 1965-ös átállásához) köthető. A szerző a brit nemzeti levéltár (TNA) forrásait is segítségül hívva arra a következtetésre jut, hogy a hálózat a sorozatos szakmai hibák és a brit elhárítás folyamatos figyelme miatt már 1962-re gyakorlatilag „nyitott könyvvé" vált az ellenoldal számára (151. o.). A szobrászművész futárszerepének bemutatása rávilágít a korszak operatív gyakorlatának sajátosságaira, és a fejezet megkerülhetetlen hivatkozási pont mindazok számára, akik a magyar hírszerzés korai, nyugat-európai kudarcainak okait kutatják.

Az amerikai esettanulmányok sorát a „botcsinálta ügynök" története nyitja meg (153–176. o.). A történet középpontjában Back László áll, akit a hírszerzés ideális jelöltnek tartott egy New York-i hálózat kiépítéséhez, mivel idegenvezetőként mozgékony volt. Pál István aprólékosan bemutatja, hogy a kiválasztás mennyire felszínes volt: a hírszerzés nem számolt az alany egyéni motivációival és azzal, hogy az ügynök a kinti életben inkább a saját egzisztenciáját építette, mintsem a hálózatot. Pál István ezen a konkrét példán keresztül szemlélteti a hírszerzési munka módszertani és gyakorlati nehézségeit. A fejezet értékes adalék a New York-i magyar rezidentúra korai, sikertelen próbálkozásainak megértéséhez.

A *Váratlan szerepcsere* című tanulmány (177–227. o.) a kötet tematikailag egyik legkülönlegesebb darabja, amely a hírszerzést nem információszerző, hanem politikai közvetítő szervként mutatja be. Pál István egy olyan kényes diplomáciai tapogatózást rekonstruál, amelyben amerikai zsidó szervezetek Kádár Jánostól vártak közbenjárást a szovjet vezetésnél. A fejezet erénye, hogy rávilágít a magyar hírszerzés ambiciózus, ám gyakran irreális önképére. A fejezet fontos hozzájárulás annak megértéséhez, hogy miként próbált a Kádár-rendszer a titkosszolgálati csatornákon keresztül javítani nemzetközi megítélésén.

A kötet utolsó előtti nagy egysége, *Az ügyvivő sajtókapcsolata* (228–250. o.) a washingtoni magyar hírszerző bázis kiépítésének gyötrelmes folyamatába enged betekintést, központba állítva a Bernard Gwertzman újságíró körüli operatív játszmákat. Pál István itt is hű marad módszeréhez: a nagyhatalmi központban zajló tevékenységet nem diplomáciatörténeti távlatból, hanem az egyéni kapcsolatépítés kudarcain keresztül vizsgálja. Gwertzman esete azért is tanulságos, mert rávilágít a magyar hírszerzés

helyzetértékelési zavaraira: a központ benne látta a „beépített" informátort, aki majd közvetíti a magyar érdekeket az amerikai sajtó és politika felé, miközben a valóságban a kapcsolat kimerült a hivatalos protokoll és a kölcsönös gyanakvás szintjén.

A kötetet záró tanulmány, *A második ember* című tanulmány (251–284. o.) a magyar hírszerzés és az amerikai elhárítás közötti „láthatatlan háborút" elemzi. Ez a fejezet különösen értékes forrásértékkel bír, hiszen bemutatja, miként próbálta a rezidentúra bomlasztani a kinti szervezeteket és befolyásolni a közvéleményt. Pál István többször hangoztatott érdeme, hogy nemcsak a sikeres akciókat, hanem a látványos kudarcokat is rögzíti, feltárva a magyar szervek információs vakságát az amerikai társadalmi berendezkedéssel szemben.

Ugyanakkor minden tanulmánynál megfigyelhető, hogy ez a mikroszkopikus figyelem néha a tágabb összefüggések rovására megy. Az adatok és nevek bősége mellett sok esetben elmarad a szükséges kontextuális keret és magyarázat. A fejezetek többnyire a jelentések (technikai) tartalmára és az operatív üzenetváltásokra korlátozódnak, megrekednek az állambiztonsági akták szintjén, és ennélfogva hiányzik a tágabb társadalom- és politikatörténeti kontextus. Így például egyszer fontos hivatkozási pontként megjelenik a brit állami egészségügyi rendszer (National Health Service, NHS), ám a szerző adós marad ennek kontextualizálásával. Egy rövid kitekintés – miszerint miért volt korszakalkotó az NHS létrejötte, és ez milyen sajátos társadalmi-gazdasági környezetet teremtett egy emigráns magyar orvos számára – sokat segített volna abban, hogy a történet ne csak egy elszigetelt állambiztonsági akta maradjon, hanem valódi kortörténeti dokumentummá váljon. A szerző láthatóan feltételezi az egyes történetek vonatkozásában az olvasó részéről a korszak alapos ismeretét, ám az olvasóban hiányérzet maradhat: a konkrét jelentések tömkelege mellett keveset tudunk meg magáról a londoni követségi életről vagy azokról a társadalmi kényszerekről, amelyek egy ilyen kettős helyzetbe kényszeríthették a szereplőket, illetve oly mennyiségű szervezetnek a nevét kapjuk meg, hogy az ember elvész ezekben, különösen azért, mert sem a főszövegben, sem a lábjegyzetben nincsenek megmagyarázva. Nem kapunk választ arra sem, hogy mi volt a Magyarok Világszövetsége, vagy hogy kik voltak a cambridge-i ötök, vagy mi volt a jelentősége az ehhez hasonló világpolitikai súlyú kémhálózatoknak. Ez a hiányosság különösen akkor érezhető, amikor a magyar hírszerzés saját súlyát és módszereit próbáljuk megítélni a korszak nagy játszmáihoz képest.

* * *

Pál István *New York – Washington – London* című kötete hiányosságai ellenére is a magyar állambiztonságtörténeti kutatások egyik megke-

rülhetetlen alapmunkájának tekinthető. A szerző hatalmas forrásanyagot mozgat meg, és az esetek többségében olyan pontossággal rekonstruálja az angolszász területen dolgozó ügynökök sorsát, amely igazán ritka, és kevéssé köszön vissza történelmi tanulmányokban; már-már valódi, drámákkal teleszőtt thrillerként foghatóak fel ezek a történetek. A mű legnagyobb erénye, hogy képes lebontani a hírszerzés körüli romantikus mítoszokat, és helyükbe a szürke, gyakran hibáktól és paranoiától terhelt hivatali valóságot állítja.

Bár megfogalmaztam, hogy a tágabb társadalom- és politikatörténeti kontextus hiánya kérdőjeleket villant fel és olykor fejtörést okoz az olvasónak, valamint hogy a forráskritikai távolságtartás nem egy alkalommal döccenőket és szemöldökráncolást eredményez, ezek az észrevételek összességében nem rombolják le a munka tudományos értékét, inkább kihívást állítanak az olvasó elé, és aktívan bekapcsolják a történetekbe, mert neki magának kell sokszor értelmezni, tanulságokat levonnia, és elképzelnie, hogy ez mégis miért történhetett úgy, ahogy történt. Mindemellett fordulatokban gazdag életutakat ismerhetünk meg, amelyek elmélyítik eddigi hidegháborús ismereteinket. Pál István könyve nem egy könnyed olvasmány, hanem egy sűrű, adatgazdag „mozaik", amely türelmet igényel az olvasótól, de cserébe páratlan és izgalmas betekintést nyújt a pártállami hírszerzés legbelső mechanizmusaiba. Olyan emberi sorsok és kémjátszmák elevenednek meg a lapokon, melyek drámaiságuknál fogva akár a filmvásznon is visszaköszönhetnének, emlékeztetve minket arra, hogy a történelem legizgalmasabb fejezetei gyakran a titkos jelentések sorai között rejtőznek. Mindazok számára, akik a hidegháború magyar vonatkozásait nem csupán a nagypolitika szintjén, hanem az emberi sorsok és a hálózati munka mélységeiben szeretnék megérteni, ez a kötet nélkülözhetetlen kézikönyv marad.

Kecskés D. Gusztáv: Globális humanitárius akció a hidegháború idején. Az 1956-os magyar menekültek nemzetközi befogadása. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest. 2025. 320 o.

J. Nagy László

Ha csupán a források, a tartalomjegyzék és a felhasznált irodalom, valamint a témában eddig publikált írások ismeretében alkotnánk véleményt, akkor is nyugodtan fogalmazhatnánk úgy, hogy Kecskés D. Gusztáv könyve a lehető legteljesebb képet nyújtja a problémáról. Az első részletes tudományos feldolgozás, amely a magyar menekültek érdekében végrehajtott nemzetközi humanitárius akció teljes dimenzióját elemzi, részletes képet ad a nemzetközi intézmények tevékenységéről, amelyek oly nagy szerepet kaptak a magyar menekültkérdés megoldásában.

Már a tartalomjegyzékből kiderül, hogy a szerző a probléma teljes képét tárja elénk. Nem csupán a nyugati közvélemény eddig is ismert nagyon humánus segítőkészségét vagy a számszerű adatokat (hány menekült, hol telepedtek le), hanem a nemzetközi körülményeket, a menekültek fogadását, problémáik megoldását s az ennek folyamán felmerülő anyagi nehézségeket mutatja be s elemzi, de a kolosszális munkát koordináló, végző nemzetközi intézményeket (vezetőiket, személyzetüket) is. Sőt – s ez mindenképpen új eleme a könyvnek – azt is feltárja, hogy ezek az intézmények maguk is hogyan változtak, tökéletesedtek, fejlődtek a probléma megoldása folyamán.

A felhasznált irodalom, a kutatóhelyek, elsősorban a levéltárak nagy száma is egyértelműen utal a kutatás mélységére, új források feltárására előrevetíti az új eredményeket, és olvasásra ösztönöz. S itt meg kell említeni a szerző stílusát, amelyből sugárzik az a törekvés, hogy a tudományos nyelvezet (terminológia) s az elengedhetetlenül fontos idegen szakszavak és intézménynevek feloldódjanak a szövegben, s ne kedvetlenítsék el az olvasót.

A feldolgozást tematikusan tulajdonképpen két részre oszthatjuk, amelyek formálisan nem különülnek el, hanem szervesen illeszkednek a fő probléma feldolgozásának folyamatába.

Az egyik a magyar menekültkérdés megoldásában részt vevő intézmények – működésük, fejlődésük – bemutatása. Milyen volt a viszonyuk egymáshoz, hogyan alakult kapcsolatuk a magyar kormánnyal. A 20. századi történelmünk e megrázó és tragikus eseményéről formált kép azzal válik teljessé, hogy bemutatja, elemzi a nemzetközi szervezetek, különös tekintettel az 1951-ben alakult ENSZ Menekültügyi Főbiztosság (UNHCR) 200 ezer menekült befogadása érdekében végzett küzdelmét. S egyben azt

is vizsgálja a szerző, hogy a magyar menekültek befogadása milyen hatással volt a nemzetközi menekültbefogadási rendszer későbbi fejlődésére.

A szervezet autonóm tevékenységét a megalakulását követő években különösen nehezítette a feszült hidegháborús légkör, amelyet a két szuperhatalom köré csoportosult szövetségi rendszer merev szembenállása jellemzett. S a „menekültekre a bipoláris versengés hatalmi tényezőjeként tekintettek" (37. o.). Ez az álláspont az egész hidegháború alatt megmaradt, de mindinkább a humanitárius szempontok élveztek prioritást. Az egymásnak feszülő ellenfelek véleménye azonban néhány év alatt pozitív irányban változott, s a szervezet kiszélesítette mozgásterét, és képes volt önálló kezdeményezéseket tenni. Ezek a fejlemények tették lehetővé, hogy komoly szerepet játsszon az 1956-os magyar menekültprobléma megoldásában. Ennek folyamán a humanitárius intézményeknél új jelenség a tájékoztatási és sajtótevékenység növekvő szerepe és szervezettsége.

Kecskés D. Gusztáv részletesen kifejti, hogy a könyvben tárgyalt jelentős humanitárius szervezetek nagy gondot fordítottak az egész válság és saját tevékenységük dokumentálására. Különböző szintű egységeik tervszerűen és rendszeresen készítették jelentéseiket a kormányok és együttműködő partnerek informálása céljából. A széles közvélemény elérését célzó sajtómunka robbanásszerű megélénkülésének és diverzifikálódásának lehetünk tanúi. Az intézmények működéséhez és segélytevékenységük kifejtéséhez nélkülözhetetlen anyagi erőforrások gyűjtésének ösztönzésére az ENSZ Titkársága Sajtóosztálya és a Menekültügyi Főbiztosság a magyar menekültek ügyében világraszóló sajtókampányt szervezett. Az Európai Migráció Kormányközi Bizottsága (ICEM) és a Vöröskereszt Társaságok Ligája esetében is megfigyelhető azonban, hogy a humanitárius tevékenység egyre fontosabb részének tekintik a sajtóban való megjelenést. Sajtórészlegek felállításával, hivatásos újságírók bevonásával és a korabeli technika (film, rádió, kezdődő televíziózás) lehetőségeinek maximális kihasználásával igyekeztek a sajtó információs igényét minél teljesebben kielégíteni. Részben e törekvések sikerét jelzi az 1956-os magyar menekültügy és az ezzel kapcsolatos humanitárius tevékenység nagy fokú nemzetközi sajtólefedettsége, továbbá az a tény, hogy a magyar menekültválság alapvetően változtatta meg a globális menekültprobléma érzékelését a nyugati közvéleményben.

Az ENSZ Közgyűlése a svájci származású diplomatát, August Rudolph Lindtet, akit hazája lelkiismeretének is nevezett a sajtó, 1956. december 20-án a keleti blokk támogatásával választotta az UNHCR vezetőjévé. Nem kis részben az új főbiztos tevékenységének köszönhetően (Lindt 1958 januárjában Budapestre is ellátogatott) a Kádár-kormány magatartását is az együttműködés jellemezte. Az együttműködés azonban állandó feszültség közepette valósult meg. A Főbiztosság a családegyesítést, a Magyarországon maradt családtagok kiutazását favorizálta, a magyar

kormány viszont a hazatelepülést. 1962-ben Budapest a szakítás mellett döntött. Ekkor már látható volt ugyanis a magyar ügy lassú elhalása. A Főbiztosság tevékenységében egyre fontosabb lett a harmadik világ. Az Egyesült Államok is mindinkább a dekolonizációból születő független államokra koncentrált. Ennek az euroatlanti világon túli térség felé nyitásnak, nem csupán politikai, de anyagi támogatója is leginkább Washington volt (164–165. o.).

A könyv a családegyesítés kontra repatriálás dilemmát a Nemzetközi Vöröskereszt intézményeivel összefüggésben is bemutatja. A Kádár-kormányzat döntéshozatalában a humanitárius szempontok valódi jelentőségét a szerző egy 1958-as iratra hivatkozva így jellemzi: 2068 kivándorlási kérelem érkezett a Magyar Vöröskereszthez, amelyek között egyes befogadó országok Vöröskereszt-társaságainak kérelmei és egyéni beadványok egyaránt voltak. Az MVK-nak a kádári hatalmi rendszer döntéshozatalában játszott szerepe jelentőségét jól illusztrálja, hogy „gondos környezettanulmány után" csupán 49 esetben kérte a magyar szervezet a Belügyminisztérium Útlevélosztályának közreműködését, amiből 15 esetben engedélyezték a kiutazást...

A hidegháborús logikának megfelelően a NATO meghatározó ereje, az Egyesült Államok a magyar menekültek tömeges befogadásában hatalmas nemzetközi propagandalehetőséget látott a szovjet blokk államaival szemben vívott ideológiai küzdelemhez. Washington kiemelt figyelmet fordított a forradalomban nagy szerepet játszó egyetemisták ügyére, s erre ösztönözte szövetségeseit is. (A Rockefeller és a Ford Alapítvány igen jelentős számú menekült egyetemistának juttatott ösztöndíjat.) A NATO, „a láthatatlan szereplő", tevékenysége ebben a nemzetközi akcióban tulajdonképpen abban állt, hogy intézkedésekre ösztönözte a tagállamokat. A segélynyújtás során a semleges országokra nem volt jellemző motívum az antikommunizmus.

Kecskés D. Gusztáv az 1956-os magyar menekültek NATO-országokba történt befogadását tágabb horizonton is értelmezi: hangsúlyozza, hogy a menekültek ügye fontos elemét képezte az Egyesült Államok és a Szovjetunió által vezetett „két tábor" közti konfliktusnak, valamint az ideológiai és propagandaküzdelemnek. A kérdés a második világháború után az elűzött személyeknek (displaced persons) a kiformálódó szovjet blokkba való hazatérése kapcsán kristályosodott ki, a hidegháború kezdete óta a kelet–nyugati ideológiai szembenállás egyik központi elemévé, jelképévé vált. Érintette az ember jogát lakóhelye megválasztásához, az elnyomás előli elmenekléséhez és véleményének kifejtéséhez. A kibontakozó hidegháború nyomán az amerikai döntéshozók – különösen az egyes elnöki adminisztrációk, a külügyminisztérium és a CIA – az európai menekültek ügyét az USA nemzetbiztonságával azonos politikai mezőben ítélték meg, sőt menekültnek hivatalosan csak a kommunizmus elől me-

nekülőket tekintették. A menekültek a hidegháború eszközeivé lettek, olyan hatalmi tényezővé, hírszerzési és információs forrássá, amely a Nyugat és a szovjet blokk hatalmi játszmájának részévé vált. A menekülteket tehát a pszichológiai hadviselés részeként használták fel, és ebben az összefüggésben kevésbé volt fontos, mint az a „kollektív üzenet", amelyet a Vasfüggöny túloldaláról való távozásuk révén hordoztak az otthon maradók és a világ számára egyaránt.

Propagandaakció vagy humanitárius gesztus? – teszi fel már a bevezető oldalakon a kérdést a szerző. S a válasza: mindkettő. Ám a legfontosabb mégis az volt, hogy e tipikus hidegháborús konfliktusból a menekülő egyén nagyrészt csupán annyit érzékelt, hogy páratlanul kedvező lehetőségek nyíltak számára egy új élet elkezdéséhez (25. o.).

Az ENSZ 1956. november 4-i közgyűlési határozatának megfelelően a világszervezet szakosított intézményei (Egészségügyi Világszervezet [WHO] és az Egyesült Nemzetek Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezete [FAO], az ENSZ-családon belül pedig az Egyesült Nemzetek Gyermekvédelmi Alapja [UNICEF], az UNESCO stb.) is bekapcsolódtak a menekültprobléma megoldásába. És természetesen a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága, valamint a Vöröskereszt Társaságok Ligája, továbbá számos nemzeti Vöröskereszt-társaság is. Ennek során a magyar menekültekkel való foglalkozás a Liga egész korabeli tevékenységének centrumában volt. A VNB a menekültek adatbankjának, valamint kereső- és üzenetküldő szolgálatának megszervezésével, a repatriálás, különösen a kiskorú menekültek hazatérésének támogatásával és a családegyesítés kényes ügyeivel való foglalkozással hagyományos funkcióit gyakorolta.

Ezen szervezetekkel együttműködve meghatározó szerep jutott a mai Nemzetközi Migrációs Szervezet ősének, az Európai Migráció Kormányközi Bizottságának is. Szorosan együttműködött a legnagyobb terhet viselő osztrák kormánnyal úgy a menekültek elszállításában, mint az anyagi támogatások megszerzésében.

Az „Általános következtetések" című záró fejezetben a szerző összefoglalja a magyar menekültprobléma sikeres megoldásának valamennyi összetevőjét. Ezek közül csupán egyet említek: „E menekültsegélyezés ugyancsak szembeötlő vonása volt a magyarok kiváltságos helyzete a többi korabeli menekülthöz képest, és a menedéket nyújtó államok sem korábban, sem később nem tapasztalt befogadási hajlandósága." (277. o.)

Könyve végén Kecskés D. Gusztáv felidézi azt a nemzetközi politikai helyzetet, amelyben a nyugati országok magyar menekültekre vonatkozó döntései születtek, és újra felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar menekültválság sikeres megoldásában meghatározó szerepet játszott a hidegháború kontextusa. A NATO-tagállamok, amelyek a menekültek döntő többségét befogadták és a humanitárius akciót alapvetően finanszírozták, biztonságpolitikai érdeküknek tartották a magyar ügyben való aktív fel-

lépést. A magyar menekültkérdés kezelésében főszerepet játszó humanitárius intézmények – az UNHCR, a Vöröskereszt Társaságok Ligája és a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága – vezetői egyaránt jó érzékkel alkalmazkodtak a hidegháború alaphelyzetéhez: igyekeztek teljes mértékben megfelelni a nyugati hatalmak külpolitikai elvárásainak, rendszeresen és bizalmasan konzultáltak velük, ugyanakkor arra törekedtek, hogy építsék a kapcsolatot a szovjet blokk országaival is, és lehetőség szerint kerüljék a velük való konfrontációt. E nemzetközi intézmények éppen ezzel a hangsúlyozottan politikamentes és humanitárius attitűddel, valamint professzionálisan szervezett munkájukkal nyújtották a legnagyobb szolgálatot a NATO-államoknak, mindenekelőtt az Egyesült Államoknak. Ezen országok közvéleménye ugyanis éppen a magyar forradalom szovjetek általi leverése kapcsán szembesült azzal, hogy a korábbi ígéretek ellenére a nyugati kormányok nem képesek hatékonyan fellépni a Vasfüggöny szovjet uralom alatt lévő oldalán kitörő felkelések támogatása érdekében. A tömeges menekültválság eredményes, gyors, magas szakmai színvonalú és a nyugati értékrendet világszerte kedvező fényben bemutató kezelése viszont felértékelte ezeket a szervezeteket a nyugati döntéshozók előtt, ami hozzájárult tevékenységük kiterjesztéséhez, sőt későbbi globálissá válásához.

A könyv mind a szakemberek, mind a téma iránt érdeklődő olvasók számára új és gazdag információkat nyújt. Igen hasznos lenne, ha angol nyelvű verziója is megjelenne; egészen biztos, hogy globális érdeklődésre tartana számot.

Gál Judit: Egy ismeretlen ismerős – Szerbia középkori története. Libri Könyvkiadó, Budapest. 2025. 205 o.

Ráskai-Kiss Zsolt

A szerző, Gál Judit a HUN-REN BTK Történettudományi Intézet kutatója. A kötet 205 oldal terjedelemben, 2025 elején, a Kaleidoszkóp Könyvek ismeretterjesztő sorozat részeként, a Libri Kiadó gondozásában jelent meg. Technikai szempontból a kötet – a sorozat többi darabjához hasonlóan – kényelmes, zsebkönyv formátumban olvasható.

A nagyközönség, de a történelem iránt érdeklődők körében is csak kevéssé, általában nagyon felszínesen vagy egyáltalán nem ismert a szomszédunkban, illetve velünk együtt élő népek történelme, annak ellenére, hogy több évszázados, jelen esetben több mint 1100 éves a kapcsolatunk. Gál Judit könyvében arra tesz kísérletet, hogy a szerb középkori történelem bemutatásával a hiányos tudásunkat gyarapítsa. Műve hiánypótló a magyar történetírásban. Célja, hogy tudományos igénnyel, de közérthetően, olvasmányos formában megírt munkájában megismertesse a magyar olvasókkal „egy ismeretlen ismerős", azaz a szerb nemzet középkori történelmét és azon keresztül az identitását, történelmi tudatát máig meghatározó alapvető folyamatokat és eseményeket. A történelmi momentumok mellett hangsúlyt fektet a kulturális és vallási összefüggésekre is.

Számos kulcskérdést tesz fel, mint például azt, hogy miért sikerült a szerb nemzetnek megmaradnia a 400 éves török uralom ellenére, vagy azt, hogy hogyan és miért az ortodoxia került ki győztesen a keresztény felekezetek vetélkedéséből, illetve miért nem tudott az iszlám megerősödni. Az egyház kiemelkedő jelentőségének a vizsgálata szintén fontos a műben. Hangsúlyos a szerbek számára kulcsfontosságú történelmi esemény, a rigómezei csata és annak mítoszai, amelyek máig befolyásolják a szerb identitást. Gál Judit ezekre a kérdésekre keres és ad választ. A mű a bevezetés és összegzés mellett hét fejezetre tagolódik, ezeken túl pedig négy mellékletet és gazdag bibliográfiát is tartalmaz, továbbá személynév- és földrajzinév-mutatóval, valamint egy fekete-fehér térképpel, illetve három dinasztikus családfarajzzal is el van látva. Ami a legfontosabb kérdést, vagyis a munka tudományos színvonalát illeti, megállapítható, hogy az igen magas. Gál Judit munkája megírásakor számos magyar, valamint idegen nyelven – elsősorban szerbül, angolul – megjelent tanulmányt és monográfiát használt fel. A fejezetek címei: 1. A szerbek eredete és letelepedése, 2. Szerbia létrejötte és története a 9–10. században, 3. A Szerb Nagyzsupánság története, 4. Egy „szent" dinasztia felemelkedése és bukása, 5. Magyarok és szerbek a középkorban, 6. A szerb társadalom és

gazdaság a középkorban, 7. Az egyház és az állam kapcsolata a középkori Szerbiában.

A mű a szerb történelmet jóval megelőző, de a későbbiek megértése szempontjából nagy fontosságú korszakkal kezdődik, és Szendrő 1459-es elestével, a szerb államiság megszűnésével fejeződik be. Tekintsük át röviden a könyv által tárgyalt nagyobb témaköröket!

A Balkán a szlávok megjelenésekor: A szerző bemutatja előbb a betelepülés előtti Balkánt, annak népességét. Kitér a szláv népek vándorlásaira, hivatkozik Prokopiosz[1] beszámolójára arról, hogy a szlávok a 6. század közepétől kezdenek betelepülni a Balkánra. Megjegyzendő, hogy a Sólyom Márk magyar fordításában és kommentárjával a közelmúltban megjelent Marcellinus Comes-féle *Krónika*[2] az 517. évi bejegyzésében archaizálva gétákat említ, akik a kommentár szerint már valójában szlávok. Ez a régióban az első említésük: „Duae tunc Macedoniae Thessaliaque vastate et usque Thermopylas veteremque Epirum Gatae equites depraedati sunt."[3] / „Ezután a geta lovasok mind Macedoniát, mind Thessaliát feldúlták, s egészen Thermopylaeig és Epirus Vetusig nyomultak előre fosztogatva."[4]

A szerbek betelepülése és az államiság kezdete: Gál Judit tárgyalja a korai szerb törzsi területeket, és azoknak Bizánccal, illetve a bolgár állammal való viszonyát. Ezután a zsupánságok, fejedelemségek és a királyság, illetve a rövid ideig tartó császárság fémjelezte fejlődés utáni hanyatlást, majd a despotátus korát ismerteti. Említést tesz a betelepülés utáni, első két évszázad forráshiányáról, illetve VII. Bíborbanszületett Konstantin császár (913–959) *A birodalom kormányzásáról* címmel írt művéről, amely a legfontosabb forrás a szerbek korai történelmének megismeréséhez.

Talán a szerb történelmet jobban ismerők is a Szerb Nagyzsupánság történelméről rendelkeznek talán a legkevesebb ismerettel. A fejezet a részletességével sokat javít ezen. A korszak a 950-es évek magyar kalandozásai hatására széteső szerb állam történetével kezdődik, és Stefan Prvovečani királyságának létrejöttével végződik. Bemutatja a Vojisavljević- és Vukasinović-dinasztiákat és azok kapcsolatát, illetve Stefan Nemanját, a „szent dinasztia" névadóját. Tárgyalja továbbá a bizánci háborúkat és hűbéri viszonyokat, kiemelve a magyar támogatást, szövetséget és a dinasztikus kapcsolatokat. Az időszakot végig jellemző zűrzavaros események ellenére a korszak végére Stefan Nemanja lerakja a szerb állam és a

---

1 A 6. századi görög szerző a kötetben „Prokópiosz"-ként szerepel, azonban Prokopiosz (Προκόπιος) a helyes görög névalak, tehát valamennyi görög „o" betű omikron (ο) a névben, nem ómega (ω).

2 Marcellinus Comes (2024): *Krónika. A Keletrómai Birodalom 379 és 548 közötti története.* (Ford.: Sólyom Márk.) Peko Kiadó, Keszthely.

3 Marcellinus Comes: i. m. 239.

4 Uo. 45.

nemzeti egyház alapjait. (Érdekesség, hogy ő maga katolikus keresztségben, majd neveltetésben részesült, és csak később tért át.)

A magyar olvasók számára különösen érdekes rész (63–65. o.) az ország nevének eredetéről és változásáról is szól, hiszen nyelvünkben máig általános a rác (Dél-Magyarországon még a Rácország is), de a régebbi forrásokban fellelhető a Ráska elnevezés is. Többek között a Thuróczy-krónikában is ez utóbbi szerepel Rasciano formában. Érdekesség az is, hogy a szerbek a 12. század végétől, Ráska régió Stefan Nemanja általi megszerzésétől gyakran használták a Szerbia és Ráska szavakat egymás szinonimájaként, illetve együtt, lásd Konstantin Mihajlović *Egy janicsár emlékei, avagy török krónika* című művét (15. sz. vége, 16. sz. eleje), amelyben az 1430-as években született szerző, kevés kivételtől eltekintve, végig a *„szerb vagy rác"* formát használja.

A „szent dinasztia" és a birodalom: Különösen hangsúlyos, ahogyan a szerb történetírásban is, a Nemanjić-dinasztia felemelkedése és működése. Szemléletes a trónharcok, illetve az azokba való magyar beavatkozások leírása. (Ekkor veszi fel Imre király a Szerbia királya címet is a titulaturájába, amit 1918-ig a következő magyar királyok is használtak.) Bár a vallási folyamatokról már korábban is ír a szerző, a legnagyobb mértékben e számos szentet adó családdal kapcsolatban kapunk képet a Magyarországon ugyan jelen lévő, mégis kevésbé ismert, egyedi szerb ortodoxiáról. Az addig széttagolt területeket egyesítő, dinasztiaalapító Nemanjától, a rövid életű, de nagy területre kiterjedő birodalmat felépítő, Szerbia fénykorát megteremtő IV. Stefan Uroš Dušan (ur. 1331–1355) uralmán át a hanyatlás korának uralkodójáig (V. Stefan Dušan, ur. 1355–1371) tartó időszak fontos eseményeit, fordulópontjait szemléletesen tárja elénk a szerző. Kiemeli Szent Száva szerepét, aki a szerb nemzeti egyház, az autokefál érsekség megalapításával tette teljessé a független államiságot. Izgalmas téma az 1204 és 1261 között időlegesen megszűnt Bizánci Birodalom és a felemelkedő Szerbia kapcsolata.

Az oszmán hódoltság kezdete, az államiság fokozatos lebomlása: Dušan halála után gyengekezű fia, V. Uroš alatt gyorsan széthullott a rövid életű birodalom. Nem volt elég a belső hatalmi harcok és területi különállások okozta gyengülés, megjelent a később végzetessé váló fenyegetés, az Oszmán Birodalom is. Előbb Aszen János, majd II. Niképhorosz csatolt el területeket, ezután pedig a belső területeken a megerősödött tartományurak kihasználták a központi hatalom gyengeségét. Ezután I. Lajos magyar király hódításai révén szerb uralom alatt álló területek (Zahumlje) kerültek magyar kézbe, majd 1361-ben, a Lázár fejedelem megsegítése indokával Szerbia területére betörő magyar hadak győzelme után, Lázár Észak-Szerbiája magyar hűbéres lett. Gál Judit tárgyalja az egyre élező ellentéteket, illetve a szerb nemesség jelentős részének pusztulását az oszmán-törökök ellen megvívott Marica menti ütközet során.

A hanyatlás: A szerző érdekesen és olvasmányosan ír a Nemanjićokat követő szomorú időszakról, Lázárról és a Brankovicsokról, azok kilátástalan ügyeskedéseiről, amelyekkel a két nagyhatalom, az Oszmán Birodalom és a Magyar Királyság között próbáltak egyensúlyozni. Lázár még egyszer megpróbálja egy ütőképes hadsereg kialakításával és külországi szövetségekkel felvenni a harcot a szultán erői ellen.

A rigómezei tragédia és a nemzeti identitás: A kötet kevésbé eseménytörténeti szempontból vizsgálja a rigómezei csatát (Rigómező, Kosovo Polje, 1389. június 28., Vidovdan – Juliánusz-naptár szerint: június 15., Gergely-naptár szerint: június 23., mai emléknap: június 28. Szent Vid napja), hanem sokkal inkább azt a kérdést járja körül, hogy miért vált ez az esemény meghatározóvá a szerb kollektív emlékezetben, illetve a hozzá kapcsolódó mítoszok miként hatnak a szerbség identitására. Kifejti, hogy Lázár fejedelem és a szerb nemesség nagy részének halála és a következmények miatt ez az esemény a nemzeti tragédiának, Szerbia védelmének és önazonosságának szimbólumává vált. Mindez a szerbség számára az összetartozás és a túlélés jelképe lett, amely a jelenkor nemzeti tudatát is áthatja.

A teljes bukás: Rigómező után még a despotátus 70 évig, főleg a Magyar Királyságnak köszönhetően, folyamatos területi változásokkal megmarad ugyan, de nem tudja igazán kihasználni az ankarai csata utáni „interregnumot", illetve a Hunyadi hadjáratai okozta oszmán „engedékenységet" sem. A szerző szemléletesen mutatja be a korszakot, a rövid ideig tartó békét, a kettős hűbéri viszonyt és az ún. „Brankovics-árulást", illetve annak a szerbségre nézvést végzetessé váló következményét. Fontos része a műnek már itt is a magyar–szerb viszony elemzése a tatai egyezménytől Szendrő elestéig.

A magyar–szerb kapcsolatok: A könyvben önálló fejezetet kapnak a korabeli magyar–szerb kapcsolatok. Ez természetes is, hiszen rendszeresen vívtunk közösen vagy egymás ellen háborúkat, illetve intenzív dinasztikus kapcsolatok korszaka is ez az éra, sok szerb betagozódik a magyar nemességbe, valamint gyakori a szerbség betelepedése a Magyar Királyság területére is. A menekülő, áttelepülő szerb nemesség és a szerb vallási vezetők számára Magyarország a szerb kultúra és egyházi élet menedékévé vált. Magyar kulturális hatást jelez az Uroš név magyar eredete, amely etimológiailag az úr szóból vezethető le, illetve a sok Stefan nevű szerb uralkodó, ami egyesek szerint Szent István kultuszára utal. Sokak számára újdonság lehet, hogy a szerbek első betelepedése a Magyar Királyságba Ilona királyné, II. (Vak) Béla király feleségének a nevéhez fűződik (Csepel-sziget környéke). A fejezetben szó van még többek között I. Károly és I. Lajos katonai beavatkozásairól, illetve a magyar hűbéri viszonyokról és Luxemburgi Zsigmond szövetségéről. Gál Judit fokozott figyelmet for-

dít tehát arra, hogy meglehetősen részletesen bemutassa, hogy hol és miként keresztezte egymást a magyar és a szerb történelem.

A szerb ortodoxia kialakulása és szerepe: A szerző kitér a vallási intézmények szerepére, Szerbia egyházjogi és politikai helyzetére, valamint a vallási hagyományok és szokások mindennapi életben betöltött fontosságára. Bemutatja, hogy hogyan vált a kezdetben messze nem egyeduralkodó ortodoxia a szerbek vallásává, hiszen a betelepüléskor, illetve egészen a 9. századi bizánci térítésekig a térségben inkább Róma játszotta a vezető szerepet. Kitér Stefan Nemanja legkisebb fia, Rastko, a későbbi Szent Száva elévülhetetlen szerepére az önálló szerb egyház létrehozásában is. Kiemeli Szent Száva műveit: *Typicon, Nomokanon* és *Stefan Nemanja szentéletrajza*. Gál Judit megvilágítja, hogy a vallási függetlenség, a szerb autokefál ortodox egyház létrejötte elengedhetetlen feltétele volt annak, hogy az ország megőrizhesse a szerb identitást és kultúrát. Az egyház és az uralkodók kapcsolatára a szoros együttműködés volt jellemző, amit megkönnyített, hogy az egyházi vezetők a dinasztia tagjai közül kerültek ki. Az ortodox vallás az államiság megszűnése után jelentős, ha nem kizárólagos szerepet játszott a szerb nemzet fennmaradásában is, ezért az a könyvben is kiemelt téma. A szerző arra is rávilágít, hogy az egyház nem pusztán vallási intézmény volt, hanem nemzeti-kulturális szereppel is bírt, kapcsolatot jelentett ugyanis az egyházi rendszerek és a helyi közösségek között.

Társadalom és gazdaság: Gál Judit részletesen rajzolja meg a korai szerb társadalmi szerkezetet a nagycsaládoktól, a zadrugákon és bratsvókon át a zsupákig és a királyságig. A vizsgált korszak alatti társadalmi változásoknak, területi eltéréseknek és a városiasodás szintén régiófüggő sajátosságainak a leírása jóval meghaladja egy ismeretterjesztő mű színvonalát. Ugyanez jellemző az államigazgatásról és a hadszervezetről szóló részre is. Tárgyalja a kezdetben szinte teljesen mezőgazdaság- (gabona, hüvelyesek termesztése), illetve pásztorkodásalapú gazdaságot, majd a fejlődést, ahogyan kialakul az állati alapú termékek (bőr, gyapjú) készítésére fókuszáló ipar, majd az erre épülő kereskedelem. Nagy hangsúlyt fektet a szerb gazdaság számára virágzást hozó bányavárosok (Novo Brdo, Srebrenica, Rudnik stb.) réz-, ólom-, ezüst-,majd aranytermelésének a bemutatására és a szászok betelepülésének is köszönhető felfutására.

Összegzés: Megállapítható, hogy Gál Judit munkája kiemelkedően sikeres vállalkozás, kétségtelenül figyelemre méltó olvasmány. Nagy jelentőséggel bír a mű a magyar történeti ismeretek gazdagításában Szerbia középkori múltjával összefüggésben. A könyvet jól átlátható jegyzetrendszer jellemzi, minden könnyen visszakereshető a forrásokban és szakirodalomban. Bőséges és alapos irodalomjegyzék segíti azokat, akiknek további tudnivalóra van szükségük, illetve jobban el szeretnének mélyedni a témában. A szerző kellemes stílusa és alapos szakmai felkészültsége

meghatározza a kötet értékét. Tudományos igényessége ellenére is könnyen olvasható ez a nagyszerű könyv. Jellemző a színvonalára, hogy még alig jelent meg, már forrásként is használják (lásd: Konstantin Mihajlović *Egy janicsár emlékei, avagy török krónika* című, kiadás előtt álló művét).

A szerző elérte azt a célját, hogy a széles nagyközönség számára közelebb hozza ezt az „ismeretlen ismerőst", de a további céljait is maradéktalanul megvalósította. Gál Judit a fentieken túl, a mellékletben szereplő térképpel és leszármazási táblákkal is segíti az olvasót a kevéssé ismert területen való eligazodásban. Ajánlom mindenkinek a könyvet, aki érdeklődik a szomszédunk történelme iránt, de különösen azoknak, akik meg szeretnék érteni a későbbi – és akár a mai – magyar–szerb viszonyt, a gyakran mindkét oldalról neuralgikusan kezelt eseményeket, illetve azok mélyebb hátterét.

Vezérelj, Hélios! Recenzió az utolsó pogány római császár, Iulianus imperator válogatott írásait tartalmazó fordításkötetről. Csízy Katalin (ford.): Iulianus Apostata válogatott írásai. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2025. 142 o.

Sólyom Márk

A késő ókor egyik legérdekesebb történeti személyisége kétségtelenül az utolsó pogány római uralkodó, Flavius Claudius Iulianus *imperator* (uralk. 360/361–363) volt.[1] A hadvezérként[2] és gondolkodóként[3] is kiemelkedő, fiatalon elhunyt neoplatonista filozófuscsászár egy változásokkal teli, átmeneti korszakban került az *imperium* trónjára, a 4. század ugyanis a pogányságból kereszténységbe történő átmenet évszázada a Római Birodalom történetében, hiszen a század elején folyt a Diocletianus-féle utolsó keresztényüldözés (303–311), bő két emberöltővel később, 380-ban viszont I. Theodosius thessalonikéi *edictum*ának következtében már a katolikus kereszténység a birodalom államvallása lett, 394-ben, a Frigidus folyó melletti csatában pedig az utolsó olyan ellencsászár, Eugenius *usurpator* is legyőzetett, aki még élvezte az egyre fogyatkozó, Quintus Aurelius Symmachus és Virius Nicomachus Flavianus szenátorok által vezetett pogány római arisztokrácia támogatását. Iulianus császár tehát az utolsó keresztényüldözés vége (311) és a kereszténység államvallássá válása (380) közötti átmeneti időszakban élt és uralkodott, s bár kereszténynek nevelték, családja lemészárlása, illetve fiatalkori élményei hatására visszatért ősei hitéhez.[4] Az *imperator* megítélése azóta is rendkívül ellentmondásos, tradicionalista körökben ugyanis az ősi hagyományok utolsó képviselőjeként, lánglelkű ellenállóként tekintenek rá, a keresztény

---

1 Kienast, Dietmar – Eck, Werner – Heil, Mättheus (2017): *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie.* 6., überarbeitete Auflage. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt. 309–311.

2 A 357. augusztus 25-én megvívott argentoratei (strassburgi) csatában Iulianus császár szétverte a birodalomra törő, Chnodomarius és Serapio által vezetett alemannokat. Ammianus Marcellinus szerint 35 ezer germán katona nézett szembe 13 ezer rómaival a galliai csatatéren, mégis Iulianus serege győzedelmeskedett, a feljegyzés szerint ráadásul csupán 243 római lelte halálát az ütközetben, míg az alemannok közül 6 ezren estek el. (Amm. XVI.12.)

3 A császár neoplatonista filozófiájának legfontosabb összefoglalását a *Himnusz a Naphoz, a mindenség királyához* című, Hélios napistenhez írt prózahimnusza adja. Magyarul lásd: Buzási Gábor (2018): Iulianus császár: Himnusz a Naphoz, a mindenség királyához. *Ókor – Folyóirat az antik kultúráról,* 17(1): 78–100.

4 I. Constantinus (Nagy Konstantin) halála után, 337-ben a birodalom keleti részét megöröklő fia, az ariánus keresztény vallású II. Constantius meggyilkoltatta riválisait. Ennek a mészárlásnak esett áldozatul Iulianus édesapja, Flavius Iulius Constantius, valamint Iulianus nagybátyja és unokatestvérei is. (Iul. *Or.* VII, 227C–234C.)

értékelés ugyanakkor egy kompromisszumokat nem ismerő, haladásellenes zsarnokként mutatja be a személyét. A császár Apostata, azaz Hitehagyott mellékneve is a keresztényektől származik.

Az új Iulianus-kötetről

A Károli Gáspár Református Egyetem docensének, Csízy Katalin klasszika-filológusnak a fordításában jelent meg a *Iulianus Apostata válogatott írásai* című fordításkötet, amely az utolsó pogány római császár hatalmas életművéből tizenöt levelet, egy rendeletet, illetve egy hosszabb lélegzetvételű írást, a *Császárok – Lakoma, avagy Kronos ünnepe* című szatírát közli magyar nyelven. A kiváló kötethez egy előszó, egy Iulianus-életrajz, illetve szakirodalomjegyzék, kronológiai táblázat és névmutató is tartozik, a leveleket pedig kronológiai sorrendben, megírásuk helyszínéhez kötve (Gallia, Illyria és Konstantinápoly, Kis-Ázsia, Antiochia), történeti kommentárral közli a fordító.

A könyvben szereplő tizenöt levél tematikája igencsak változatos, így jól szemléltetik azokat a kérdésköröket, amelyek a 350-es, 360-as években leginkább foglalkoztatták Iulianus császárt. Tekintsük is át röviden a legérdekesebb leveleket! Az első galliai levélben (*Ep.* 4 – Bidez) Iulianus barátjának, Euagrios rétornak ajándékozza nagyanyja bithyniai kertjét, ahol oly sok időt töltött gyermekkorában, és amely a *„legkedvesebb nyári üdülőhelye volt"*. A személyes hangvételű szövegben egy késő ókori birtok rajongással teli leírását olvashatjuk, az idilli hangulatú képekről pedig eszünkbe juthat akár a saját nagyszüleink, dédszüleink szőlőskertje is: *„…egy szerény szőlőskert, illatos, édes bort termő, amelynek nem kell arra várnia, hogy az idő a maga múlásával még hozzáadjon valamit, és később még Dionysosszal és a Charisokkal is megajándékozza"*. A harmadik galliai levél (*Ep.* 12 – Bidez) címzettje a nagy tekintélyű filozófus, Priskos, akinek a császár a neoplatonista misztikus, Iamblichos védelmében ír, mivel igaztalannak érzi a példaképét ért kritikákat. Azt is megtudjuk a *De Mysteriis* című munka szerzőjéről, a neoplatonista *theurgia*[5] atyjáról, hogy Iulianus – Pythagoras és Platón után – Iamblichost tartja a művelt világ harmadik legfontosabb gondolkodójának. A helyes nevelésről írt levelében (*Ep.* 61 – Bidez) az uralkodó a tanítók és tudósok feladatairól elmélkedik. Kiemeli írásában, hogy a helyes nevelés lényege *„az értelmes gondolkodásban megnyilvánuló egészséges lelki alkat, valamint a jóról és rosszról, a szépről és rútról alkotott igaz vélekedés"*. Az idealista filozófiában minden fogalom-

[5] A *theurgia* olyan pogány misztikus szertartás, amely során a *theurgos,* a pap (varázsló) kapcsolatba lép a földi világ és az égi szférák között közvetítő daimónokkal (jószellemekkel), hogy kieszközölje egy-egy fontos ügyben az istenek földi beavatkozását.

nak van egy tökéletes ősképe, amely csupán az ideák világában létezik. Ehhez az ősképhez viszonyítva lehet egy Iulianushoz hasonló *platonicus* (platonista filozófus) szerint objektív véleményt alkotni jóról és rosszról, nincsenek tehát szubjektív nézőpontok, ahogy azt például a 21. századi posztmodern filozófia tanítja, hanem az erkölcsi dolgokban mindig létezik egy megkérdőjelezhetetlen objektív igazság, a relativizmus pedig emberi hiba. Iulianus azt is papírra veti a neveléssel kapcsolatban, hogy egy tanár nem taníthat mást, mint amit gondol. A császár szavai azokat a keresztény tudósokat célozzák, akik a 4. században pogány szerzőket, például Homérost, Hérodotost vagy Démosthenést oktattak növendékeiknek. A császár indulatosan jelenti ki ennek kapcsán a következőket: *„Ha azonban úgy vélik, hogy ezek a szerzők tévedésben voltak a leginkább tiszteletben álló istenek tekintetében, akkor menjenek a galileaiak gyülekezeteibe, és magyarázzák ott Mátét és Lukácsot!"* Az erkölcsi dilemma egy napjainkban is felvethető kérdést boncolgat filozófiai mélységekben. Taníthat-e, avagy kutathat-e egy személy olyan témaköröket, amelyekkel szemben magánemberként ellenérzéssel viseltet? Nem lesz-e túlságosan elfogult az ilyen körülmények között megszülető kutatás? Sokáig a történészek ezzel a levéllel hozták kapcsolatba az *imperator* keresztény tanítók oktatási tilalmát előíró rendeletét is,[6] újabban azonban ezt az elképzelést cáfolja a kutatás.[7] A kötet legizgalmasabb levele véleményem szerint az Antiochiában megírt, egy paphoz szóló gondolatsor (*Ep.* 79 – Bidez). Iulianus császár Pégasios, egy keresztény püspökből lett pogány pap inverz pálfordulásáról elmélkedik, és kijelenti, hogy azért fogadta vissza Hélios oltalmába az egykori keresztény főpapot, mivel Pégasios püspök korábban, egy véletlen trójai találkozás alkalmával körbevezette őt a városban, sőt megmutatta neki Pallas Athéné és Achilleus sértetlen templomait is. Egy áldozati olajtól csillogó Hektór-szobrocska előtt állítólag a következőket jelentette ki Pégasios püspök Iulianusnak: *„Hogy ne lenne természetes, hogy egy kiváló ember és egykori polgártárs*[8] *előtt leróják tiszteletüket, ahogyan mi is tiszteljük mártírjainkat?"* Vajon a keresztény főpap magatartása egy korát megelőző humanista gesztus vagy inkább egy számításból eredő ravasz lépés volt? A püspökből mindenesetre Iulianus trónra lépése után pogány főpap lett. Kérdés továbbá, hogy a 4. század első felében, a pogányság és a kereszténység közötti erőegyensúly idején mennyire számított általánosnak Pégasios kétkulacsosnak tűnő valláspolitikája. A pogány isteneknek félelemből vagy számításból áldozatot bemutató keresztények, az ún. *lapsus*ok (*lapsi* = 'elbukottak') megítéléséről szólt a donatista vita, amely a 4.

6 *CTh.* XIII.3.5., illetve lásd még Amm. XXII.10.7. és XXV.4.20.

7 Csízy Katalin (2025): *Iulianus Apostata válogatott írásai.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2025. 43. 134. lábjegyzet.

8 Vergilius *Aeneis*e szerint a rómaiak a trójaiak leszármazottai, Hektór tehát e fejtegetés értelmében a IV. századi rómaiak egykori polgártársa.

század folyamán élénken foglalkoztatta a keresztény közéletet, ugyanakkor a felvetett morális probléma valójában kortalan. Meddig lehet megbocsátani egy szellemi áramlatot, vallási/ideológiai csoportot vagy politikai pártot elhagyó és a riválishoz nyíltan átpártoló vallási vezetőnek, közéleti szereplőnek, politikusnak? – tehetnénk fel a mindig aktuális kérdést. Ahogy Iulianus levelének a példája is mutatja, általában a befogadó csoport szokta gyakorolni a *clementia* gesztusát, míg az elárult, sértett közösség természetesen nehezen bocsát meg.

A *Iulianus Apostata válogatott írásai* című fordításkötetet végül a *Császárok – Lakoma, avagy Kronos ünnepe* című szatíra zárja. A Iulianus által 362 decemberében megírt, humoros-szatirikus történet szerint az istenek – Saturnalia decemberi ünnepe alkalmából – lakomára invitálják a római császárokat az Olymposra. Egy *enumeratio* keretében vonulnak be az *imperator*ok a díszes *symposion*ra, majd az istenek versenyt hirdetnek a legjobbnak ítélt császárok (Iulius Caesar, Octavianus Augustus, Traianus, Marcus Aurelius, Constantinus), valamint a Héraklés kérésére hozzájuk csatlakozó világhódító, Nagy Sándor számára. Melyikük volt vajon a legtökéletesebb uralkodó? Mindegyik vezetőnek érvelnie kell egy rétorikai beszéd keretében maga mellett, miközben a ravasz Silénos szatír csípős megjegyzésekkel, humoros közbevetésekkel teszteli őket, elsősorban gyengeségeiket, emberi hibáikat támadva: *„Na de bizony elég sokszor legyőztek téged leánykáink!"* – veti oda például a szatír a borra és a makedón király halálára utalva a legyőzhetetlenségéről szónokló Nagy Sándornak, miközben Dionysosra kacsint. A történet végül a pogány, sztoikus filozófuscsászár, Marcus Aurelius győzelmével és az első keresztény római uralkodó, Constantinus megszégyenülésével ér véget, vagyis Iulianus az istenek, Zeus és Kronos, pontosabban a döntésüket kihirdető isteni hírnök, Hermés szavaival mond ítéletet elődei élete és cselekedetei felett.

Correctura

Szólnunk kell végül a kötet apróbb hiányosságairól, hibáiról is. A könyv terjedelme rövid, elfért volna talán még benne Iulianus filozófiai szempontból legfontosabb műve, a kötet egyik lektorának, Buzási Gábornak a fordításában korábban már megjelent *Himnusz a Naphoz, a mindenség királyához* című prózahimnusz. Érthető ugyanakkor az a koncepció, hogy a könyv inkább csak egyetlen fordító munkáit szedi csokorba. Rövidnek érzem a kötet elején olvasható Iulianus-életrajzot is, az esszé különösen az utolsó pogány római császár Perzsia elleni hadjáratát és halálát tárgyalja szűkszavúan. Nem valószínű az életrajz azon állítása, hogy Iulianust a saját – keresztény – katonája ölte volna meg, ez csupán egy egyháztörténeti

szerzők által terjesztett, propagandisztikusnak tűnő állítás.[9] Eutropius és Rufius Festus *breviarium*ai az *imperator* perzsa hadjárata után 6-7 évvel íródtak, s a 363. évi katonai vállalkozásban részt vett két udvari szerző *(magister memoriae)* egyaránt arról számolnak be, hogy a császárt a szászánida perzsa ellenség egyik katonája sebesítette meg halálosan.[10] 390 körül Ammianus Marcellinus is csak úgy utal a keresztény római katona általi esetleges gyilkosságra, mint *„ellenőrizhetetlen kósza hírre"*,[11] Theodórétos 455 körül keletkezett *Historia Ecclesiastica*jának a fordításkötetben idézett, elfogult szöveghelye[12] tehát nem releváns a történeti igazság szempontjából, hiába vált a *„Győztél, Galileai!"* mondás azóta szállóigévé. David S. Potter professzor is ellentmondást nem tűrve jelenti ki a források elemzése után: *„Julian was not killed by one of his own men"*.[13] A kötet a galatiai Bala Hissart Kabul, Afganisztán területére helyezi,[14] ami nyilvánvalóan téves állítás. Probus császár nem csupán 276-ban,[15] hanem 276 és 282 között uralkodott. A négy császár éve nem Kr. e. 69-ben,[16] hanem Kr. u. 69-ben volt. „Trebonius Gallus"[17] császár neve helyesen Trebonianus Gallus.

Recenziómat végül a Iulianus *imperator* perzsa hadjáratáról szóló, 370-re keltezhető Festus-féle rövid összefoglalással zárom. A *breviarium*ot 2020-ban épp a recenzens fordította magyarra.

„Iulianus princeps a külhoni ellenfelekkel szemben a sikerekről volt ismert, a perzsák ellen azonban nem vette figyelembe a mértéket. Az egész földkerekség ura tudniillik fenyegető hadijelvényeket indított útnak Parthiába[18] *rendkívüli felszereltséggel, egy ellátmánnyal megpakolt hajóhadat pedig az Eufráte-*

---

9 Potter, David S. (2004): *The Roman Empire at Bay AD 180–395.* Routledge, London – New York. 518. (https://doi.org/10.4324/9780203401170). A legkorábban Nazianzi Szent Gergely és Libanios említik a keresztény római katona általi gyilkosság lehetőségét. Nazianzi Szent Gergely szerint négyféle ember lehetett a tettes: vagy egy perzsa, vagy egy arab, vagy egy barbár testőr, vagy egy háborgó keresztény. Libanios egyik korai levele egyértelműen keresztény gyilkosról beszél, ám tizennégy évvel később már azt állítja a szerző, hogy egy perzsa zsoldban harcoló szaracén lovas követte el a tettet. A középkori keresztény hagyomány szerint Szent Basileios (Nagy Szent Vazul) imádságának hatására a sírból kikelt Szent Mercurius végzett a pogány császárral.

10 Eutr. X.16. *„Remeansque victor, dum se inconsultius proeliis inserit, hostili manu interfectus est VI Kal. Iul., imperii anno septimo, aetatis altero et tricesimo, atque inter Divos relatus est"* (369 körül); Fest. 28.3. *„dextrum aduersa Tigridis ripa nudato militum latere iter relegens, cum incautius per agmen erraret, excito puluere ereptus e suorum conspectu, ab obuio hostium equite conto per ilia ictus inguinum tenus uulneratus est."* (370 körül.)

11 Amm. XXV.6.6.

12 Theod. *Hist. Eccl.* III.20.

13 Potter, David S.: i. m. 518.

14 Csízy Katalin: i. m. 52. 176. lábjegyzet.

15 Uo. 66.

16 Uo. 79. 271. lábjegyzet.

17 Uo. 84. 313. lábjegyzet.

18 A Szászánida (Újperzsa) Birodalomra utal archaikusan a szerző.

szen keresztül vetett be. A gyorsan előretörő uralkodó a perzsák számos városát és erősségét megadásra kényszerítette, vagy erővel megszerezte. Miután Kté-siphónnal szemben, a Tigris és az Eufrátesz összefolyásának partján[19] *tábort ütött és napközben játékokat rendezett a síkságon, hogy az ellenség nyugtalanságát eloszlassa, éjfélkor váratlanul hajókra rakott katonákat szállított át a túlsó partra. A meredek helyre felkapaszkodó katonák, mivel amoda még napközben is nehéz feljutni és mivel senki sem akadályozta meg a feljutást, a perzsákat rögtön rémülettel töltötték el, majd a teljes idegen hadoszlop szétszaladt, Ktésiphón nyitott kapuján pedig a győztes sereg bevonulhatott volna, ha nem lett volna fontosabb a zsákmányolás lehetősége, mint a győzelem bebiztosítása. Akkora dicsőséget vívtak ki, hogy amikor a kísérők a visszatérést sürgették, a császár a saját elképzelésében bízott inkább, s felégette a hajókat, majd egy áruló által félrevezetve, aki megtévesztésből ajánlotta fel a szolgálatait, rövidebb utat keresett Madenába.*[20] *Miközben a Tigris túlsó, jobb partján a katonák szárnyát felfedve rótta az utat, s a menetoszlop mellett elővigyázatlanul haladt, a felvert por miatt kikerült a sajátjai látóköréből, az ellenség szembe jövő lovasa pedig egy lándzsavágással a belein keresztül az ágyékáig megsebesítette. Vére sokaságának a kicsordulása közepette, sebesülése ellenére a sajátjai sorait újrarendezte, hosszadalmasan beszélt az övéihez, majd tétovázó lelkét kilehelte."* (Festus: *A római nép viselt dolgainak breviáriuma* 28.1–3.[21])

* * *

Reméljük, hogy a közeljövőben további Iulianus által írt levelek is olvashatók lesznek majd magyar nyelven, és a recenzió által tárgyalt kiváló kötet további részeket kap. Nem vitás, hogy Csízy Katalin munkájának ott a helye minden késő ókor iránt érdeklődő történész, klasszika-filológus, régész, filozófus és teológus polcán.

---

19 Valójában az Eufráteszt a Tigrissel összekötő „Királyok csatornája" (Naarmalcha) és a Tigris folyó összefolyásának partjáról van szó.

20 Médiába.

21 Sólyom Márk (2020): Festus: *A római nép viselt dolgainak breviáriuma.* Attraktor Kiadó, Máriabesnyő. 40–43. A szövegrészhez írt kommentárt lásd: uo. 142–146.

SZERZŐINK

Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar: Dr. habil., PhD., főmunkatárs, Egyiptomi Tudományos Akadémia; vendégoktató, Történeti Intézet, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Donáth Péter: DSc, Dr., habil., történész, professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kar

Hauser Péter: had- és fegyvertörténész

Horváth László: ny. könyvtáros, Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Kar Könyvtár

Kiss Dávid: történelem BA alapszakos hallgató, Kodolányi János Egyetem; a Magyar Hadtudományi Társaság, Légierő Szakosztály tag

Madarász Anita, M.: Dr., PhD., egyetemi adjunktus, Angol-Amerikai Intézet, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Molnár Dániel: Joghallgató, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Nagy László, J.: professor emeritus, Szegedi Tudományegyetem

Pál István: Dr., PhD,. egyetemi adjunktus, Új-és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Perczel Olivér: Dr., PhD., főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára

Prantner Zoltán: Dr., PhD., egyetemi docens, Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Tanszék, Kodolányi János Egyetem

Ráskai-Kiss Zsolt: történelem BA alapszakos hallgató, Kodolányi János Egyetem

Rigó Balázs: Dr., PhD., egyetemi adjunktus**,** Történelem és Társadalom Tanszék, Nemeskürty István Tanárképző Kar, Nemzeti Közszolgálati Egyetem

Sebő József: ny. középiskolai tanár, szociológus

Simándi Irén: Prof., Dr., habil., egyetemi tanár, Történelem és Társadalom Tanszék, Nemeskürty István Tanárképző Kar, Nemzeti Közszolgálati Egyetem

Sólyom Márk: Dr., PhD., egyetemi docens, Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Tanszék, Kodolányi János Egyetem

Szabó Andrea: fotográfus, történész, könyvtárvezető, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár; óraadó oktató, Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Tanszék, Kodolányi János Egyetem

Tokai Attila: PhD. hallgató, Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Doktori Program, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar